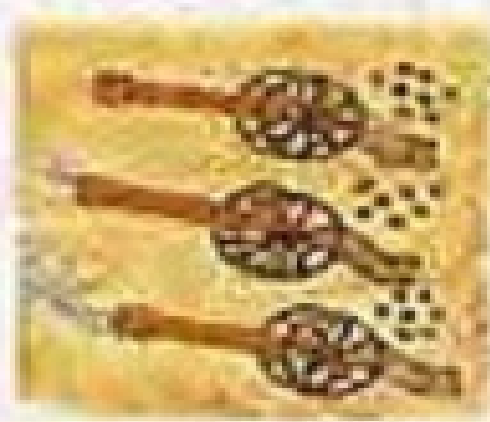
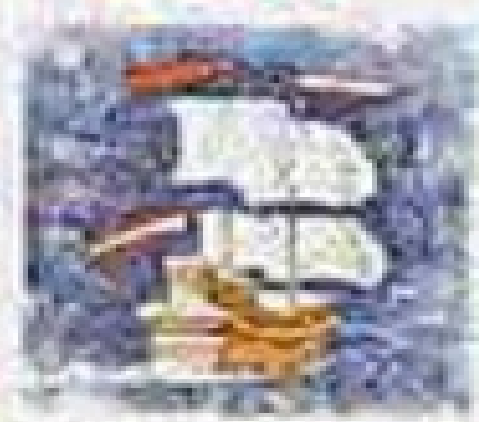
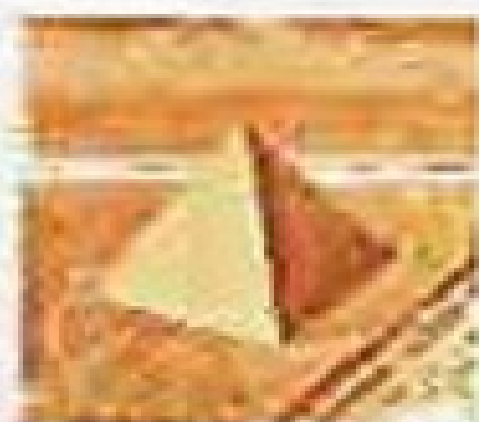


---

*E. H. GOMBRICH*

---

# RÖVID VILÁGTÖRTÉNET fiataloknak



VINCE KIADÓ

**Ernst H. Gombrich**

## **Rövid világtörténet fiataloknak**

### **Az ősidőktől a közelmúltig**

ÁKV-Budapest Kiadó A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:

E. H. Gombrich: Eine kurze Weltgeschichte für junge Leser

Von der Urzeit bis zur Gegenwart

DuMont Buchverlag, Köln, 1985

Fordította **Dániel Anna**

**Franz Katzer** illusztrációival

**Diószegi István** utószavával

© DuMont Buchverlag GmbH & Co., Kommanditgesellschaft,  
Köln BRD

Hungarian translation © Dániel Anna, 1991

ISBN 963 292 0783

ÁKV-Budapest Kiadó

Felelős kiadó: Vince Gábor, az ÁKV igazgatója

Szedte a Fényszedő Központ Kft (910687/10)

Nyomta a Kossuth Nyomda, Budapest (91.0358)

Felelős vezető: Székely Károly vezérigazgató

A fordítást az eredetivel egybevetette

és szerkesztette: Sz. Érdi Éva

A fedélterv Molnár Péter munkája

Műszaki szerkesztő: Kempfner Zsófia

*Ilsének*

Mindig önmagad vagy, s maradsz mindenkor,  
Úgy én is tiéd vagyok, s maradok mindenkor.

Bécs, 1935 októberében

London, 1985 szeptemberében

## Magyar olvasóimhoz

Megnézték-e már az utcáról azt a házat, amelyben élnek? Akár sokemeletes, nagy városi épület, akár kertes ház valahol a zöldövezetben, akár szerény kis hajlék valahol vidéken. Érdeemes megkeresni tekintetükkel a szobák ablakait, és mögöttük pontosan elképzelni a helyiségeket és bútorokat, mert talán álmélni fognak, hogy kívülről milyen kicsinynek látszik az egész. És ha aztán a lakónegyedükre gondolnak, a temérdek ismerős házra és üzletre, eltűnődhetnek, hogy milyen kiterjedt, és mennyi a látnivaló benne. De aki gépkocsin robog keresztül a városon, szinte mit sem lát mindebből, és aligha fog valaha is emlékezni rá. Ha pedig repülőgépen száll el felette, a magasból nem is veszi észre. S ha valaki műholddal száguldana a földgolyó körül, annak még az is nehezére esnék, hogy a hazáját felismerje...

Hazánkat persze, bárhová sodorjon is a sors, soha nem fogjuk elfelejteni, és nem is szabad elfelejtenünk, mert minden, ami ott történik, és ami megtörtént, végtelenül nagy jelentőségű az életünkben. De tisztában kell lennünk azzal, hogy ez a Föld valamennyi lakójára is érvényes, arra a sok-sok emberre, akiről semmit nem tudunk, és soha nem is fogunk tudni.

Minderre már előljáróban emlékeztetni akartam az olvasót, mert ha majd ezt a rövid világtörténetet olvassa (vagy éppenséggel már elolvasta), talán csodálkozik, milyen kevés szó esik benne a hazája történelméről, mintha csak megfeledkeztem volna Magyarország létezéséről. Pedig nem feledkeztem meg! Már gyermekkoromban jártam Magyarországon, majd később, egyetemi hallgatóként is, és sok magyar barátom van. De az én feladatom az volt, hogy rövid világtörténetet írjak. Ha valaki netán megpróbálkozik ezzel, hamarosan rájön, mennyi mindent kell kihagyni. A dán, a finn vagy éppenséggel a chilei olvasó talán a magyar olvasónál is jobban álmélni fog, mert Magyarországgal ellentétben ezeket az országokat még csak meg sem említettem. Ugyanis egy világtörténetnek mindenekelőtt azokat az eseményeket kell elbeszélnie, amelyek nem csupán egyes országokra, hanem az egész világra vonatkoznak (tehát Dániára is és Magyarországra is). Úgy hiszem, aki ezt mérlegelve olvassa könyvemet, nem vonja kétségbe, hogy tiszteletben tartottam e szabályt.

A régi világ felfedezései és találmányai az egész földkerekségen elterjedtek, s ugyanez érvényes sok vallást és sok gondolatot meg nézetet illetően, amelyekről szólottam. Aki például az *Új világ* című, 26. fejezetben a

Firenzéből az Alpoktól északra fekvő országokba hatoló új gondolatokról olvas, gondoljon Magyarországra is, ahol Corvin Mátyás király (1458-1490) annyira lelkesedett az új eszmékért, hogy számos művészt és tudóst hívott Firenzéből udvarába. Itáliával ellentétben Magyarországot csakhamar elfoglalták a törökök, és ez végét vetette ezeknek a törekvéseknek. És aki a 28., a 29. meg a 30. fejezetekben a parasztháborúkról szóló részeket olvassa, annak tudnia kell, hogy a szörnyű szenvedések 1514-ben Magyarországon is temérdek áldozatot követeltek. A 33. fejezetben is (*A valóban új idő*), továbbá a 34. fejezetben (*Forradalom hozta a változást*), valamint a 36. fejezetben (*Ember és gép*) olyan eseményeket írok le, amelyek Magyarországon ugyanolyan következményekkel jártak, mint sok más országban. Elsősorban kell megemlíteni, hogy az 1789-es francia forradalomnak sok követője akadt a magyar polgárság körében, ám az eszményeik megvalósítását célzó törekvéseik megghiúsultak. Az 1849-ben detronizált Ferenc József osztrák császár, aki Bécsből uralkodott birodalmán, csak 1867-ben vette fel a magyar királyi címet is, és ezzel megalakult az 1918-ig fennálló Osztrák-Magyar Monarchia.

Nos, a történelem menete nem áll meg, és még az utolsó fejezetet is, amelyet ötven év múlva illesztettem könyvembe, az utóbbi esztendőök folyamán részben túlhaladták az események. Akkoriban még ezt írtam: „Szigorúan őrzött határ húzódik Németországban a kommunista Szovjetunió befolyása alatt álló Kelet-Németország és a nyugati demokratikus Német Szövetségi Köztársaság területe között.” Időközben az őrskéket visszavonták, és a két különböző befolyás alatt álló területről sem esik többé szó. A világtörténelemnek ez a nagy fordulata Magyarországot is érintette, sőt Magyarországnak fontos szerepe volt benne, mert amikor 1989-ben egyre több német ember akart Keletről Nyugatra, a Német Szövetségi Köztársaságba menekülni, a magyar kormány lehetővé tette nekik a határvonal megkerülését, és ezután került végre sor Kelet- és Nyugat-Németország egyesítésére. Példája ez a világtörténelemhez tartozó eseményeknek. Minél többet tudunk meg mindarról, ami a nagyvilágban történt és történik, annál érthetőbbé válik számunkra mindaz, ami a közelünkben játszódik le.

London, 1991 áprilisában

*Ernst H. Gombrich*

## 1. Volt egyszer...

Minden történet így kezdődik: „Volt egyszer...”. A mi történetünk is arról szól, ami egyszer – valamikor – volt. Egyszer kicsik voltunk, állva alig értük el anyánk kezét. Emlékszünk rá? Elmesélhetünk egy történetet, amely így kezdődik: Volt egyszer egy kisfiú – vagy egy kislány –, aki én voltam. És valamikor pólyások is voltunk. Erre nem emlékezhetünk, de tudunk róla. Valamikor apánk és anyánk is kicsi volt. Meg a nagyapánk, a nagyanyánk. Ez már jóval több idő. Mégis tudjuk. Azt mondjuk róluk: ők öregek. És nekik is voltak nagyapáik meg nagyanyáik, és azok is azt mondhatták: Volt egyszer. És így tovább, egyre messzebbre és messzebbre visszafelé. Valamennyi „Volt egyszer” mögött ott van egy másik. Álltunk-e már két tükör közt? Próbáljuk meg egyszer! Távolabb, egyre távolabb megannyi tükröt látni, egyre kisebbek, egyre elmosódottabbak, és még, és még, és még mindig sorjáznak, de egyik sem az utolsó. Ahol már nem látni, ott is tükrök sorakoznak. Tudjuk, hogy azok is ott vannak a mögöttesben.

Pontosan így van ez a „Volt egyszerrel”. Nem tudjuk elképzelni, hogy vége szakadjon. A nagyapa nagyapja, a nagyapa nagyapjának a nagyapja és annak is a nagyapja – az ember feje beleszédül! De mondjuk csak újból és lassan, idővel el tudjuk képzelni. És utána még egy sort. Így gyorsan elérünk a régi időbe, aztán a réges-régibe. Mindig távolabbra, mint a tükrök közt. A kezdethez azonban soha el nem érünk. Valamennyi kezdet mögött ott a „Volt egyszer...”.

Feneketlen üreg ez! Szédülünk, miközben lepillantunk? Nosza, hajítsunk csak égő papírt ebbe a mélységes kútüregbe! A papír lassan hullik majd alá, egyre mélyebbre és mélyebbre. És estében megvilágítja a kút falát. Látjuk még ott lent? Most már olyan messze van, hogy a sötét mélyben parányi csillagocskának tetszik, kisebb, mind kisebb lesz, és lám, már nem látjuk többé.



*A diplodocus, az óriásgyík, amely a Földünkön élt, jóval azelőtt, hogy az ember megjelent vagy a mostani hegyek kiemelkedtek volna. Rettentően erős állat, de békés növényevő.*



De mielőtt még ezek a hegyek felmagasodtak volna, voltak itt állatok. Egészen mások, mint a manapság élők. Óriási állatok, majd olyanok, mint a sárkányok. Honnan tudjuk? Mélyen a földben olykor rábukkannak a csontjaikra. Bécsben, a Természettudományi Múzeumban például a diplodocust láthatjuk. Különös egy név: diplodocus. De még különösebb az állat. Nem fért volna el egyetlen szobában, még kettőben sem. Olyan magas, mint a nagyon magas fák, s a farka fél futballpálya hosszával felér. Lármát aztán ütött egy ilyen óriásgyík – mert a diplodocus óriásgyík –, amikor az ősidőben ott mászott az őserdőben.

De még ez sem volt a kezdet. Innen is visszafelé visz az út, sok 1000 millió év messzeségbe. – Könnyű ezt kimondani, de gondoljunk csak egy kicsit bele. Meddig tart egy másodperc? Amíg gyorsan, egy, kettő, hármat számolunk. És meddig 1000 millió másodperc? 32 évig! Így aztán elképzelhetjük, milyen hosszú 1000 millió év! Akkoriban még nem éltek nagy állatok, csupán csigák és kagylók. És ha még tovább megyünk vissza az időben, akkor növények sem voltak. Az egész föld kopár és üres volt. Nem volt ott semmi – sem fák, sem bokrok, sem fű, sem virág, semmiféle növény. Csupán kopár, kopár kövek meg a tenger, az üres tenger halak nélkül, kagylók nélkül, sőt iszap nélkül. És ha a tenger hullámaint hallgatjuk, vajon mit mondanak? Azt, hogy „Volt egyszer...”. A Föld valamikor talán csak egy gomolygó gázfelhő volt, hasonló azokhoz a sokkal nagyobbakhoz, amelyeket távcsöveinken át láthatunk. Sok milliárd és billió éven át keringett a Nap körül, eleinte sziklák nélkül, víz nélkül, élet nélkül. És azelőtt? Azelőtt még a Nap, a mi drága Napunk sem volt. Csak idegen, vadidegen óriási csillagok és kisebb égitestek keringtek a gázfelhők közt a végtelen, végtelen világűrben.

„Volt egyszer...” – itt már én is szédülök, ahogy lehajolok a mélybe. Gyerünk, menjünk vissza gyorsan a Naphoz, a Földhöz, a szép tengerhez, a



növényekhez, a kagylókhoz, az óriásgyíkokhoz, a mi hegyeinkhez és aztán az emberekhez. Hát nem olyan ez, mint amikor hazaérkezünk? És hogy a „Volt egyszer...” ne húzzon le bennünket újra meg újra egyre mélyebbre a feneketlen üregbe, azt fogjuk rögvest mondani: „Megállj! *Mikor* is történt?”

És ha egyúttal azt is kérdezzük: „Tulajdonképpen *miként* történt?”, akkor a történelemre kérdezzük rá. Nem *egy* bizonyos történetre, hanem *arra* a történetre, amelyet világtörténelemnek nevezünk. És ezt akarjuk most elkezdni.

## 2. A világ legnagyobb feltalálói

Heidelberg városában egy alkalommal pincét ástak ki. Mélyen a föld alatt csontot, emberi csontot találtak ott. Egy alsó állkapcsot. De ilyen állkapcsa manapság egyetlen embernek sincs. Olyan tömör és olyan vaskos ez az állkapocs. És olyan erősek benne a fogak. Az az ember, akié ez az állkapocs volt, bizonyára ugyancsak értett a harapáshoz. És réges-rég élt, különben az a csont nem lett volna olyan mélyen a földben!

Valahol másutt Németországban, a Neander-völgyben koponyacsontot találtak. Egy ember koponyáját. Borzongásra semmi ok – a lelet roppantul érdekes. Ugyanis ilyen koponyák sincsenek már. Annak az embernek tulajdonképpen nem volt homloka, csak nagy dudorai voltak a szemöldök felett. De a mi gondolkodásunk a homlok mögött fészkel, és ha annak az embernek nem volt homloka, akkor talán gondolkozni sem nagyon tudott. Annyi bizonyos, hogy a gondolkodás jobban meggyötörte őt, mint bennünket. Tehát éltek valamikor olyan emberek, akik kevésbé tudtak gondolkodni és jobban harapni, mint manapság mi.

„Megállj!” mondja majd az olvasó. „Nem így állapotunk meg. *Mikor* éltek ezek a lények, *mik* voltak ők és *miként* is volt ez tulajdonképpen?”

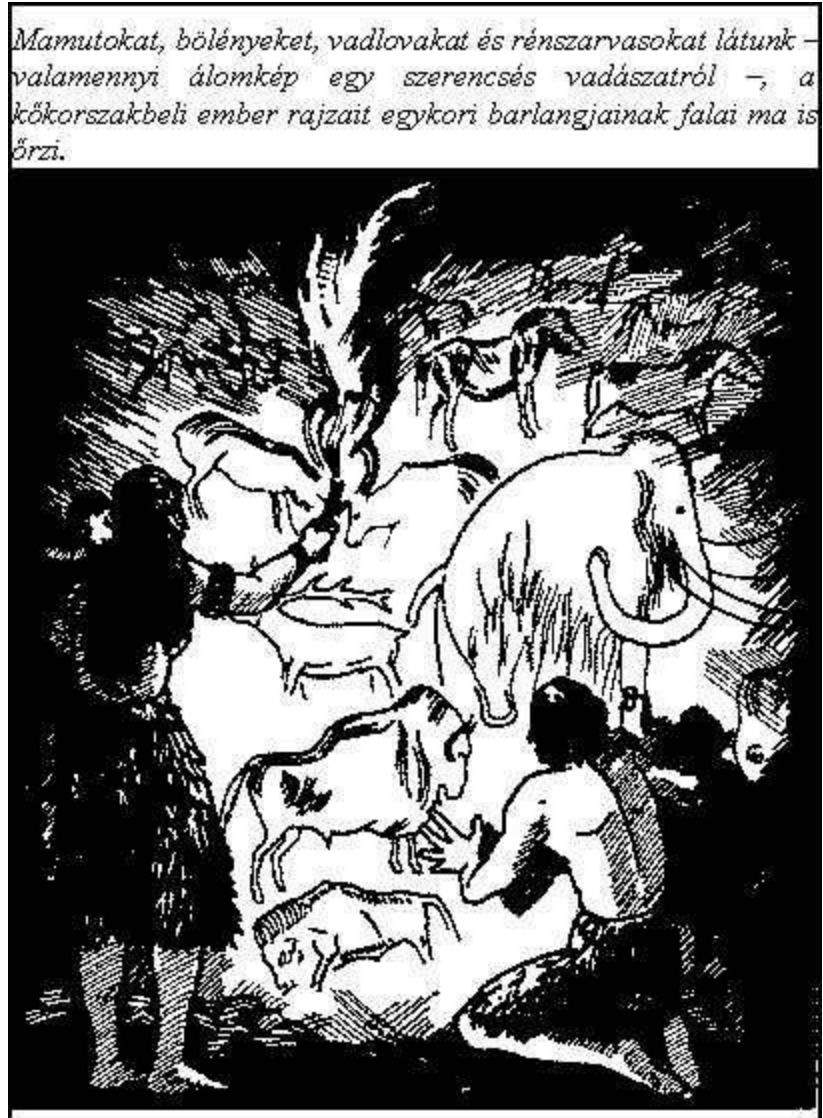
Pirulnom kell, és azt kell válaszolnom: „Pontosan még nem tudjuk, de idővel majd csak kiderítjük. Nem tudjuk, hiszen ezek az emberek semmit sem tudtak feljegyezni, és az emlékezet nem nyúlik olyan messzire vissza. Talán nem is kell annyira irulnom-pirulnom, mert – jöllehet egy s más, ami itt le van írva, már nem teljesen helytálló legalább helyesen jószoltam: Manapság valóban többet tudunk arról, hogy mikor éltek az első emberek. Ezt kiderítették a természettudósok, ugyanis rájöttek, hogy bizonyos anyagok – így a fa meg a növényi rostok és a vulkanikus kőzetek is – lassan, de szabályszerűen elváltoznak. Ily módon ki lehet számítani, hogy mikor keletkeztek vagy mikor növekedtek. Természetesen továbbra is szorgosan folytatták a kutatást és ásást emberi maradványok után, és elsősorban Afrikában és Kínában találtak is még csontokat, amelyek legalább olyan régiek, mint a heidelbergi állkapocs. Ezek a maradványok voltak a mi dudoros homlokú és apró agyú őseink, akik talán már kétmillió év előtt elkezdték a köveket szerszámként használni. A Neander-völgyi emberek körülbelül 100 000 év előtt terjedtek el, és csaknem 70 000 évig népesítették be Földünket. És meg kell követnem őket egy bizonyos ügyben: bár

homlokuk még dudoros volt, agyvelejük alig kisebb a legtöbb mai emberénél. Legközelebbi rokonaink feltehetően körülbelül csak 30 000 év előtt bukkantak fel.”

„De a »körülbelül« nevek és pontos évszámok nélkül nem történelem”, véli az olvasó. És igaza van. Hiszen mindez a történelem *előtt* volt. Ezért nevezik történelem *előtti* időnek. Ugyanis csak nagyon hozzávetőlegesen tudjuk, hogy mikor is volt. És mégis tudunk egyet-mást ezekről az emberekről, akiket ősembereknek nevezünk. Nevezetesen azt, hogy amikor az igazi történelem elkezdődik – mégpedig a következő fejezetben –, akkorra ezeknek az embereknek már birtokában volt mindaz, ami nekünk mostanság van: ruhák és házak és szerszámok; ekék, amelyekkel szántottak, gabona, amiből kenyeret sütöttek, tehenek, amelyeket megfejték, juhok, amelyeket megnyírtak, kutyák, amelyekkel vadásztak és amelyek a barátaik voltak, íjuk és nyílveszőik, amelyekkel lőttek, sisakjuk és pajzsuk, hogy védjék őket. De ennek a sokféle holminak elő kellett kerülnie egyszer valahonnan. Valakinek fel kellett találnia őket. Hát nem izgalmas? Valamikor egy ősembernek rá kellett jönnie arra, hogy könnyebb beleharapni a vadállat húsába, könnyebb megrágni azt, ha előbb a tűz fölé tartva megsütik. Talán egy nő volt? És valamikor rájött valaki, hogyan kell tüzet csiholni. Gondoljuk csak meg, mit is jelent: tüzet csiholni! De nem gyufaszállal gyújtani tüzet, nem bizony, akkoriban nem volt gyufa! Két kis fadarabbal, amit addig dörzsöltek egymáshoz, amíg melegebb, egyre melegebb lett, és végül felizzott. Próbáljuk csak meg egyszer! Majd meglátjuk, milyen nehéz!

A szerszámokat is feltalálta valaki. Egyetlen állat sem ismeri a szerszámot. Csak az ember. A legrégebb szerszámok nyilván ágak vagy kövek voltak. De ezeket a köveket hamarosan megmunkálták: hegyes pörölyökké pattintották. Sok ilyen pattintott követ találtak a földben. És mert akkoriban minden szerszám kőből készült, ezt az időszakot kőkorszaknak nevezik. De házakat még nem tudtak építeni. Hát ez kellemetlen volt. Hiszen akkoriban gyakran nagyon hidegre fordult az idő. Sőt olykor jóval hidegebbre, mint manapság. A tél hosszabb volt, a nyár pedig rövidebb annál, amihez mi hozzászoktunk. A mély hó egész évben megmaradt, még a völgyekben is, és a hatalmas gleccserek (jégárok) roppant messzire nyomultak előre a síkságon. Ezért azt mondhatjuk: az ős-, a csiszolatlan kőkorszak még a jégkorszakra esik. Az ősemberek nyilván fáztak, és örültek, ha barlangokra bukkantak, ahol félig-meddig védve voltak a szélről meg a hidegtől. Ezért barlanglakóknak is nevezik őket, bár aligha tanyáztak állandóan barlangokban.

A barlanglakók mást is feltaláltak. Mégpedig a *beszédet*. Én persze a rendes beszédre gondolok. Az állatok is tudnak kiáltozni fájdalmukban, vagy vészjeleket hallatni, ha veszély fenyeget. De semmit nem tudnak szavakkal megnevezni. Erre csak az ember képes. Az ősemberek voltak az első lények, akiknek ez sikerült.



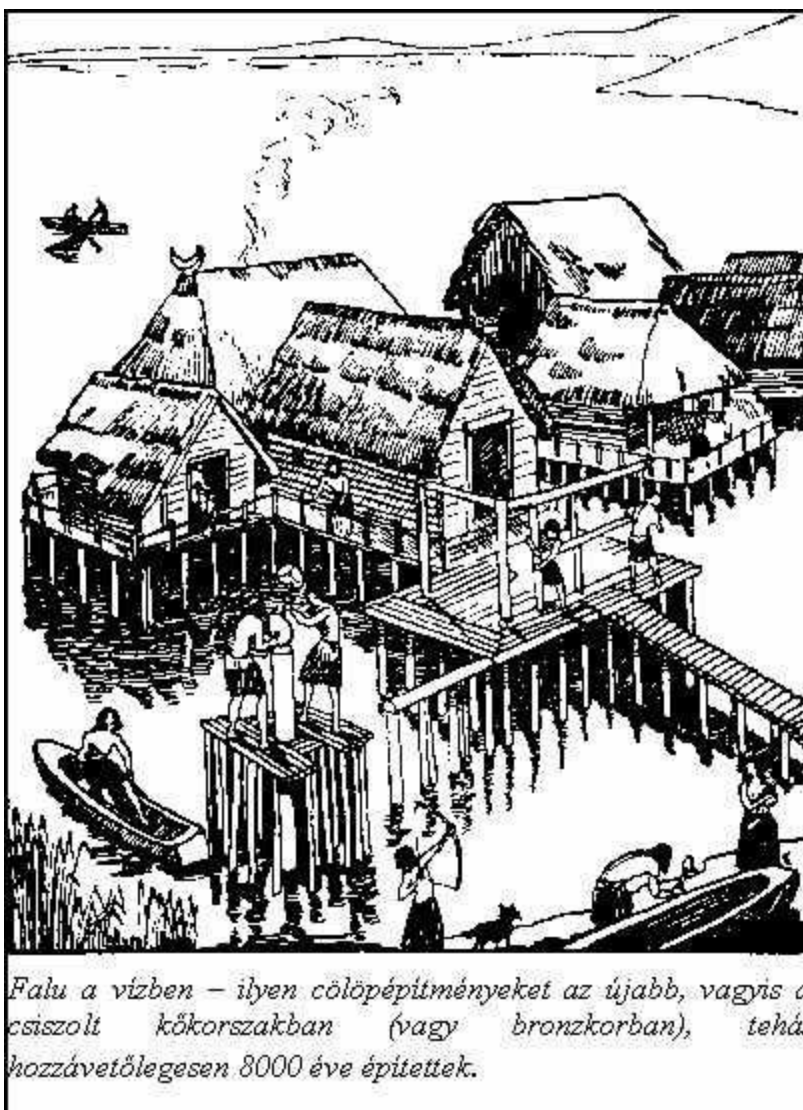
Még valami szép dolgot fedeztek fel: a képfestést és a faragást. A barlangok falain még manapság is sok kép látható, amelyeket ők karcoltak bele, és ők festettek rá. Ma sem tudná egy festő szebben megcsinálni. Már réges-régen nem élő állatokat látunk rajtuk, olyan sok idő telt el azóta. Hosszú szőrű, görbe agyarú elefántokat, vagyis mamutokat festettek. És még egyéb jégkorszakbeli állatot.

Vajon miért festettek az ősemberek ilyen állatokat barlangjaik falára?

Csupán díszként? De hiszen ott vaksötét volt! Biztosan nem tudni, de feltételezzük, hogy varázsolni próbáltak. Azt hitték, ha az állatok képeit a falra festik, hamarosan maguk az állatok is ott teremnek. Olyasféleképpen, ahogyan néha tréfásan azt mondjuk: szamarat emlegetsz, máris itt terem. Hiszen ezek az állatok a vadászszákmányaik voltak, nélkülük éhen veszttek volna. Így hát a varázslást is fel akarták találni, és bizony jó volna, ha tudnánk varázsolni. De mindeddig még nem sikerült.

A jégkorszakok elképzelhetetlenül sokáig tartottak, sok 10 000 évig, és ez jó volt, mert az embereknek, akiknek még nagyon nehezükre esett a gondolkodás, másként aligha lett volna idejük ennyi mindent feltalálni. De apránként melegebb lett Földünkön, nyaranta a jég visszahúzódott a legmagasabb hegyekre, s az emberek, akik már ugyanolyanok voltak, mint mi, a melegben megtanultak a síkságokon sztyeppei fűféléket termelni, rájöttek, hogy a kalászból ki lehet dörzsölni a magokat, belőlük pépet készíteni és a tűzön megsütni. Ez volt a kenyér.

Hamarosan megtanulták, hogyan kell sátrat verni és a szabadon élő állatokat megszelídíteni. Nyájaikkal vándoroltak olyasféleképpen, mint például manapság a lappföldiek. De minthogy akkoriban az erdőkben sok vadállat élt, farkasok és medvék, néhány emberben, miként feltalálókhoz illik, felötlött egy nagyszerű gondolat: a vízen építettek maguknak házakat, a talajba vert cölöpökre. Ezeket cölöpépítményeknek nevezik. Kőszerszámaikat már szépen formára pattintották és csiszolták. Kőbaltáikba egy másik, keményebb kővel lyukakat fúrtak a nyél számára. Micsoda munka lehetett! Bizonyára egy álló télen át tartott. És a fejsze gyakran kettépattant középtűt, s megint előlről kellett kezdeni a munkát.



Aztán feltalálták, hogy kemencékben agyagot lehet égetni, és hamarosan mintákkal díszített szép edényeket csináltak. De állatképeket akkoriban, az új vagy csiszolt kőkorszakban már nem készítettek. És végül, talán 6000 éve, 4000 évvel Krisztus születése előtt a szerszámkészítés új, jobb és kényelmesebb módjára jöttek rá: felfedezték az ércet. Persze nem valamennyi ércet egyszerre. Először a zöld kőzeteket, azaz a réztartalmú érceket, amelyekből réz lesz, ha a tűzben megolvasztják őket. A réz szépen fénylik, és nyílve szőket vagy fejszékét lehet kovácsolni belőle, de nagyon puha és gyorsabban tompul el, mint a kemény kő.

Az emberek ismét kiagyalták, hogyan segítsenek magukon. Rájöttek, hogy egy másik, nagyon ritka fémmel kell összekeverni a rezet, hogy keményebbé válják. Ez a fém az ón, az ón meg a réz keverékét pedig bronznak hívják. Azt az időszakot, amikor az emberek sisakjaikat és kardjaikat, fejszéiket és

üstjüket, de karkötőiket és nyakláncukat is bronzból készítették, természetesen *bronzkornak* nevezik.

Most nézzük meg az embereket, ahogyan állatbőrökbe öltözve bödöncsónakjaikban a cölöpfalukhoz eveznek. Gabonát visznek vagy sót is a bányákból. Szép agyagkorsókból isznak, asszonyaik és leányaik színes köveket, sőt már aranyat is aggatnak magukra ékességként. Vajon nagyot változott a világ azóta? Már olyan emberek voltak, mint mi. Gyakran rosszak egymáshoz, gyakran kegyetlenek és alattomosak. Sajnos mi is azok vagyunk. És akkoriban is megtörténhetett, hogy egy anya feláldozta magát a gyermekéért. Akkoriban is meghalhattak barátok egymásért. Nem gyakrabban, de nem is ritkábban, mint manapság. Miért is? Hiszen csupán körülbelül 10 000-től 3000 évig terjed ez az időszak! Azóta még nem maradt érkezésünk nagyot változni.

De olykor, ha beszélünk vagy kenyeret eszünk, vagy egy szerszámot használunk, vagy a tűznél melegszünk, hálásan kellene emlékeznünk az ősemlőre, a világ legnagyobb feltalálójára.

### 3. A Nílus menti ország

Itt kezdődik el a történelem. Mégpedig azzal, hogy *akkoriban*, 5100 éve, Krisztus születése előtt 3100-ban, így véljük manapság, Egyiptomban egy *Menész* nevű király uralkodott. Ha pontosabb útbaigazítást akarunk kapni az Egyiptomba vivő útról, tulajdonképpen egy fecskét kellene megkérdezni. Hiszen a fecske minden ősszel, amikor hidegre fordul az idő, délre repül. A hegyeken át Olaszországba, aztán egy darabig a tenger felett, és aztán már el is ért Afrikába, Afrikának abba a részébe, amelyik legközelebb esik Európához. Ott a közelben van Egyiptom.

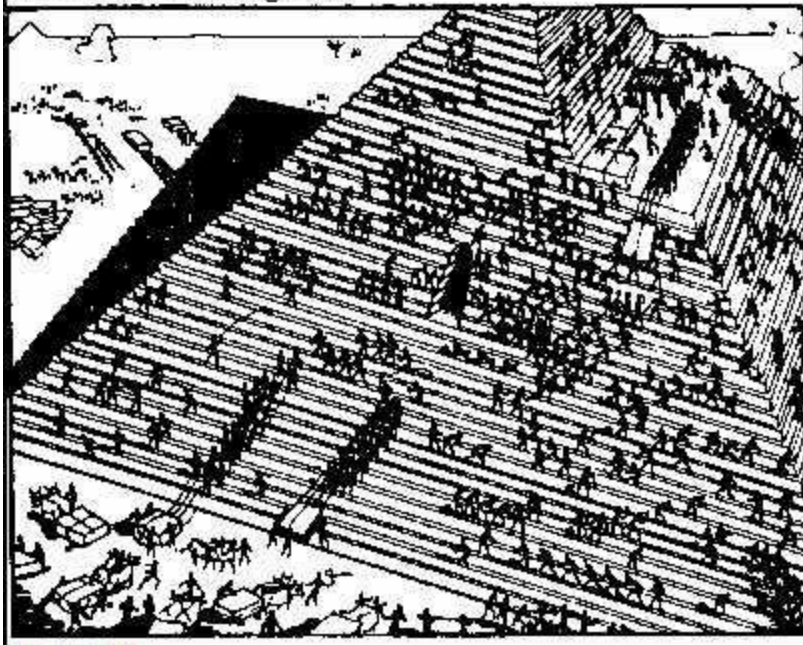
Afrikában nagyon meleg az időjárás, és hónapokig nem esik. Számos vidéken emiatt csak kevés növény él meg. A föld sivatag. Így van ez Egyiptomtól jobbra meg balra. Magában Egyiptomban sem esik gyakran. De ott nincs is szükség esőre, hiszen az országot átszeli a Nílus. Régen évente kétszer, amikor a forrásainál sokat esett, elárasztotta az egész országot. Ilyenkor hajókkal kellett közlekedni a házak meg a pálmafák közt. És amikor a víz visszahúzódott, a földet remekül átitatta és megtrágyázta a nedvdús iszap. Ott aztán a forró napsütésben a gabona oly pompásan növekedett, mint másutt aligha. Ezért az egyiptomiak az ősidőktől fogva úgy imádták Nílusukat, mintha maga volna a Jóisten. 4000 évvel ezelőtt így énekeltek a Nílushoz:

„Dicsőség neked, ó Nílus! Kibuggyansz a földből és idesietsz, hogy Egyiptomnak élelmet adj. Te adsz vizet a mezőknek, és azért lettél, hogy minden lábasjósza got táplálj. Te, aki a vizektől távoli sivatagot itatod. Te, aki árpát adsz és búzát teremtesz. Te, aki megtöltöd a magtárakat és szélesre nyitod a csűröket, aki adsz a szegényeknek. Neked játszunk a hárfán és neked énekelünk.”

Így énekeltek a régi egyiptomiak. És igazuk volt. Hiszen a Nílus által oly gazdag lett az ország, hogy nagyon hatalmassá is vált. És valamennyi egyiptomi felett király uralkodott. Az első király, akinek uralma az egész országra kiterjedt, Menész volt, 3100 évvel Krisztus születése előtt. A bibliai történetekből is emlékezhetünk, hogyan hívják ott az egyiptomi királyokat. *Fáraóknak*. A fáraó rettentően hatalmas volt. Vaskos, nagy oszlopokkal díszített hatalmas kőpalotában lakott, amelynek sok udvara volt, és amit a száján kiejtett, annak meg kellett történnie. Ha úgy akarta, az országban minden embernek neki kellett dolgoznia. És néha ezt akarta.



*Tízezrek dolgoztak évekig a királysír építésén. A kőtömböket ökrös fogatokon szállították az építkezés helyére, de emberi erővel emelték a magasba.*



Így például az egyik fáraó, Kheopsz, aki nem nagyon hosszú idő múltán élt Menész király után – 2500 évvel Krisztus születése előtt –, megparancsolta, hogy minden alattvalója vegyen részt sírja építésében. Akkora sírboltot akart, mint egy hegy. Valóban akkora is lett. Manapság is áll még a nevezetes Kheopsz-piramis. Talán már láttunk képeket róla! De hogy milyen roppant nagy, azt el sem tudjuk képzelni. Akkora, hogy nincs olyan nagy templom, amely el ne férne benne. Fel lehet kapaszkodni az óriási tömbökön, olyan ez, akár a hegymászás. És mégis emberek hengergették egymásra és tornyozták fel ezeket a hatalmas sziklatömböket. Akkoriban még nem voltak gépek. Legfeljebb csigák és emelők. Mindent kézi erővel kellett húzni és tolni. Képzeljük csak el, abban az afrikai hőségben! Körülbelül 100 000 ember robotolt harminc évig a fáraónak a mezei munkák közti hónapokban. És ha elfáradtak, akkor a felügyelő alkalmasint hajkurászta őket a vízilóbőr ostorával. Így cipelték és emelték a roppant súlyokat a király sírja számára.

Eltűnődhetünk, vajon hogyan jutott a király eszébe ilyen óriási sírboltot emeltetni magának. Nos, ez az ősi egyiptomi vallással függ össze. Az egyiptomiak sok istenben hittek, s azokat, akik több istenben hisznek, pogányoknak nevezik. Némely istenük – úgy hitték – hajdanában királyként uralkodott a Földön, így például Ozirisz isten és hitvese, Ízisz. A Napról is úgy hitték, hogy külön istenség: Ámon. Az alvilágban sakálfejű istenség

uralkodik: Anubisz. Minden fáraóról azt tartották, hogy a Napisten fia. Egyébként nem rettegtek volna annyira tőle, és nem túrték volna, hogy annyit parancsolgasson nekik. Óriási, fenséges kőszobrokat faragtak isteneiknek, oly magasakat, mint az ötemeletes ház, és egész városnyi nagyságú templomokat építettek. A templomok előtt egyetlen gránitdarabból kivésott magas, hegyes csúcsban végződő tömbök álltak, obeliszkeknek nevezik őket. Az obeliszkszó görög eredetű és azt jelenti: „dárdácska”. Némelyik európai városban manapság is láthatni obeliszket, Egyiptomból vitték oda őket.

Az egyiptomiak egyik-másik állatot is szentnek tartották, például a macskát. Vallásuk egyik-másik istenét állat alakban is elképzelték, és így ábrázolták őket. Az oroszlán testű, ember fejű lény, amelyet mi szfinxek nevezünk, az egyiptomiak szemében hatalmas isten volt. Óriási képmása a piramisoknál van, és akkora, hogy belsejében egy egész templom elférne. Így öröklik az istenszobor már több mint 5000 éve a fáraók sírjánál, s a sivatagi homok időnként betemeti. Ki tudja, meddig hever még őrhelyén?

De az egyiptomiak figyelemre méltó vallásában a legfontosabb az a hit, hogy a lélek elhagyja ugyan a testet, midőn az ember meghal, de valamiként továbbra is szüksége van rá. Az egyiptomiak úgy vélték, a léleknek semmiképpen nem volna tetszésére, ha a halál után egykori teste porrá válna.

*Utolsó lakhelyére visznek egy egyiptomi halottat. A falakon harci jeleneteket, követeket, mesterembereket ábrázoló képek, és a lélek utazása halotti hajón.*



Az elhunytak testének megóvására emiatt nagyon ötletes módszert eszeltek ki. Kenőcsökkel és növényi nedvekkel dörzsölték be, és hosszú

kelmeccsíkokkal bonyálták körül. Az ily módon tartósított holttestet, amely nem enyészik el, múmiának nevezik. A múmiák manapság, sok ezer év múltán sem indultak oszlásnak. Először fakoporsóba helyezték őket, a fakoporsót meg kőkoporsóba; s a kőkoporsó nem a földbe került, hanem sziklasírba. Akinek telt rá, mint a „Nap fiának”, Kheopsz fáraónak, az éppenséggel egész kőhegyet emeltetett maga fölé. Ott, egészen mélyen bent biztonságban lesz a múmia! Ezt remélték. Csakhogy Kheopsz király minden gondja és minden hatalma hiábavaló lett: a piramis üres.

De más királyok és sok régen élt egyiptomi előkelőség múmiáját megtalálták a sírokban. Ezeket a sírokat annak idején a lelkek lakhelyéül rendezték be, ha eljönnek, hogy meglátogassák testüket. Ez az oka, hogy élelmet, bútorokat, ruhákat tettek oda, meg sok képet az elhunyt életéből. És az ő saját képmását is, hogy a lélek, ha meg akarja látogatni, rögvest rátaláljon a megfelelő sírra.

A nagy kőszobron és a szép, tarka színekkel festett képeken még ma is látható mindaz, amivel az egyiptomiak foglalkoztak, és az is, hogy milyen volt akkor az élet. Bár tulajdonképpen nem rajzoltak pontosan vagy természet után; ami a valóságban egymás mögött van, azt ők általában egymás fölébe rajzolták. Az alakok gyakran merevek: törzsüket előlről látni, kezüket, lábukat meg oldalról úgy, hogy olyannak tetszenek, mintha simára vasalták volna őket. De ami a régi egyiptomiaknak fontos volt, azt megvalósították a művészek. Minden részletet egész pontosan látni: hogyan fognak nagy hálókka kacsákat a Nílusnál, hogyan eveznek és döfködnek halakra hosszú dárdákkal, hogyan szivattyúznak vizet a csatornába a földek megöntözésére, hogyan hajtják legelőre a teheneket meg a kecskéket, hogyan csépelnek gabonát és sütnek kenyeret, hogyan készítenek cipőt meg ruhát, hogyan fújnak üveget – akkor már tudtak! –, hogyan vetnek téglát és építenek házat. De labdázó vagy furulyázó lányokat is látni, meg hadba vonuló férfiakat és idegen népeket, például feketéket, akiket a zsákmánnyal együtt foglyokként visznek haza.

Az előkelő emberek sírkamráiban idegen földről érkező követeket láthatunk, amint kincseket hoznak az egyiptomiaknak, s a királyt, aki rendjellel jutalmazza hűségese minisztereit. És látjuk az elhunytakat felemelt kézzel imádkozni az istenek képmásai előtt, és az előkelőségeket otthonukban ünnepi lakomán, ahol énekesek dalolnak hárfakísérettel és tréfamesterek ugrándoznak.

A színes képek sorai mellett többnyire még apró képek is vannak: baglyok

és emberek, zászlócskák, virágok, sátrak, bogarak és edények ábrázolásai, de zegzugos és csigavonalakat is festettek oda, szorosan egymás mellé és egymás alá. Ezek nem képek, ez az ő írásuk. Az apró képecskéket *hieroglifáknak* nevezik. Ami annyit tesz: szent jelek. Az egyiptomiak ugyanis olyan büszkék voltak új tudományukra, az írásra, hogy az írnok mesterségét minden más foglalkozásnál többre becsülték, és az írástudást csaknem szentnek tartották.

Hogyan írtak ezekkel a szent jelekkel vagy hieroglifákkal? Nos, ezt az írást bizony nem lehetett egykönnyen elsajátítani, mert olyasvalamire hasonlított, mint amikor képrejtvényt fejtünk meg. Ha Ozirisz isten nevét akarták leírni, akit a régi egyiptomiak Vozirinek neveztek, akkor egy trónt rajzoltak, ez egyiptomi nyelven „voz”-t jelent, meg egy szemet, ez pedig „iri”. Így összeállt a „Voz-iri”. És hogy senki ne higgye, hogy a két jel trónszemet jelent, általában még egy apró zászlót is odarajzoltak, az istenek jelét. Ahogyan mi keresztet rajzolunk annak a neve mellé, aki már meghalt. Lám, most már le tudjuk írni az „Ozirisz” nevet hieroglifákkal! De gondoljuk csak meg, micsoda keserves munka volt mindezt megfejteni, amikor nagyjából 180 esztendeje elkezdtek újra foglalkozni a hieroglifákkal. A megfejtést az tette lehetővé, hogy találtak egy követ, amelyre görög nyelven is rávésték a hieroglifák nyelvén elmondottakat. És még így is olyan fejtörő játék volt, amelynek megoldásán nagy tudósok egész életükben fáradoztak.

Manapság már csaknem minden hieroglifát el tudnak olvasni. Nemcsak azokat, amelyeket a falakra írtak, hanem azokat is, amelyek a könyvekben vannak. Pedig a könyvekbe írt jelek korántsem jól kivehetők. A régi egyiptomiaknak ugyanis már voltak könyveik. Igaz, nem papírból, hanem a nílusi nád egy bizonyos fajtájából készültek, amelyet görögül papürosznak neveznek. Innen származik a mi papír szavunk.

A régi egyiptomiak hosszú csíkokra írtak, s ezeket a csíkokat összetekerték. Temérdek könyvtekercs maradt ránk, sok mindenről olvashatunk rajtuk, és egyre inkább rájövünk, milyen okos és bölcs emberek voltak az egyiptomiak. Ezt a mondást 5000 éve jegyezte le valaki; gondolkozzunk csak el egy keveset rajta: „A bölcs szavak ritkábbak a zöld drágakőnél, és mégis a malomköveket forgató szegény szolgálok szájából hallani őket.”

Minthogy az egyiptomiak ilyen bölcses és hatalmasak voltak, birodalmuk hosszú ideig fennmaradt. Minden más eddigi birodalomnál tovább: csaknem 3000 évig. És amilyen gondosan megóvták a holttesteket az oszlástól,

ugyanolyan gondos szigorral őrizték évezredek át az ősi hagyományokat és szokásokat. Papjaik ugyancsak ügyeltek, hogy amit az apák nem tettek, azt a fiak se tehessék. Minden, ami ősi, szent volt előttük.

Az egész hosszú idő folyamán csupán két ízben fordultak szembe az emberek ezzel a merev egyformasággal. Először Kheopsz király halála után, Krisztus születése előtt 2100 körül az alattvalók megkísérelték, hogy mindent megváltoztassanak. Felkeltek a fáraó ellen, felügyelőit megölték és a múmiákat kihurcolták a sírokból. „Akiknek azelőtt sarujuk sem volt, azok most kincseket birtokolnak, s akik azelőtt szép köntösöket hordtak, most rongyokat viselnek”, tudósít egy régi papirusztekercs. „Az ország nagyot fordul, akár a fazekaskorong.” De a változás nem tartott nagyon sokáig, hamarosan minden a régi mederben folyt. És talán még szigorúbban bántak a néppel, mint azelőtt.

Másodszor egy fáraó maga próbálta meg, hogy mindent megváltoztasson. Rendkívüli ember volt ez az Ehnaton fáraó, aki Krisztus születése előtt 1370 körül élt. Valószínűtlennek tartotta az egyiptomi vallást sok istenségével és titokzatos hiedelmeivel. „Csupán egy isten van”, tanította népének. „Ez az Isten a Nap, sugarai hoznak létre és tartanak meg mindent. Egyedül csak hozzá szabad imádkoznotok.”

A régi templomokat bezárták, és Ehnaton király feleségével új palotába költözött. Minthogy ellene volt mindennek, ami régi, és az új, szép eszméért lelkesedett, egészen újszerűen festett képeket rendelt palotájába. Ezek a képek nem voltak olyan merevek, szigorúak és ünnepélyesek, mint a régebbiek, hanem természetesek, fesztelenek. De mindez egyáltalán nem tetszett az embereknek. Olyan képeket akartak látni, amilyeneket évezredek át láttak. És így Ehnaton halála után hamarosan visszatértek a régi hagyományokhoz és a régi művészethez, s így maradt minden a régiben, amíg csak az egyiptomi birodalom fennállt. Akárcsak Menész király idejében, a halottakat még majdnem három és fél évezreden át múmiaként temették el, hieroglifákat írtak és ugyanazokat az isteneket imádták. A macskákat továbbra is szent állatokként tisztelték. És ha *engem* kérdeznének erről, nos hát azt mondanám, hogy a régi egyiptomiaknak legalább *ebben* igazuk volt.

#### **4. Vasárnap, hétfő...**

A hétnek hét napja van. A nevük... de hiszen tudja! Azt azonban valószínűleg nem tudja, mióta nem követik egymást a napok név nélkül, sorrend nélkül, mint egykor az ősemler számára. Nem tudjuk, ki foglalta a napokat hetekbe, nevet adva mindegyiknek. Nem Egyiptomban történt. Egy másik országban. Ott is hőség uralkodott. És egyetlen folyó, a Nílus helyett ott éppenséggel kettő folyt: az Eufrátesz meg a Tigris. Emiatt azt a földet a két folyó országának is nevezik. És mert az ország fontos része a két folyó között van, folyamköznek is mondják, vagy görög szóval Mezopotámiának. Mezopotámia nem Afrikában, hanem Ázsiában van, de nem túlságosan messze a mi vidékeinktől, Elő-Ázsiában. A két folyó, az Eufrátesz meg a Tigris a Perzsa-öbölbe torkollik.

Képzeljünk el egy nagy-nagy síkságot, ezen folyik keresztül a két folyó. Hőség van és sok a posvány, s olykor a víz a földeket is elárasztja. A síkságon manapság itt-ott nagy dombokat látni, de ezek nem igazi dombok. Ha a dombokon ásni kezdenek, először temérdek téglát meg törmeléket találnak. Majd tovább ásva magas, vastag falak bukkannak elő. Ugyanis ezek a dombok tulajdonképpen elpusztult városok, nagy városok hosszú, nyílegyenes utcákkal, magas házakkal, palotákkal és templomokkal. Minthogy az épületek nem kőből készültek, mint az egyiptomiaké, hanem téglából, a napsütésben idővel szétmállottak, széttöredeztek és nagy omladékhalmokká estek össze.

A kopár vidékből kiemelkedő omladékhalom, Babilon, egykoron a világ legnagyobb városa; a világ minden tájáról odatódult emberek káprázatos nyüzsgésével, akik odavitték, ott cserélték ki áruikat. És ilyen omladékhalom a hegyvidék peremén felfelé a folyam mentén az ország másik nagy városa, Ninive. Babilon a babiloniak fővárosa volt. Ezt könnyű megjegyezni. Ninive pedig az asszíroké.

Az egész ország felett többnyire nem egyetlen király uralkodott, mint Egyiptomban. És olyan sokáig fennálló, szilárd határokkal rendelkező birodalom sem volt. Számos nép élt határai közt, és váltakozva több király tanyázott, uralkodott ott. A legjelentősebb népek a sumerok, a babiloniak, az asszírok voltak. A közelmúltban még úgy vélték, hogy az egyiptomi a legősibb nép, amely rendelkezett mindazzal, amit mi kultúrának nevezünk: városokkal, ahol kézművesek, fejedelmek és királyok éltek, ahol templomok álltak és papok, hivatalnokok és művészek tevékenykedtek, ahol ismerték az írást meg a technikát.

Néhány éve már tudjuk, hogy a sumerok a kultúra sok ágában megelőzték az egyiptomiakat. A Perzsa-öböl közelében a síkságból felmagasodó omladékhalmokon végzett ásatásokból kiderült, hogy az ottani lakosok már Krisztus születése előtt 3100-ban arra a gondolatra jutottak, hogy agyagból téglát vessenek, és a téglákból házakat meg templomokat építsenek. A legnagyobb omladékhalmok egyikében megtalálták Ur városának romjait, amelyről a Biblia azt írja, hogy Ábrahám elődeinek otthona volt. Temérdek sírt találtak itt; minden valószínűség szerint nagyjából ugyanabból az időből származnak, mint az egyiptomi Kheopsz-piramis. De az üres piramissal ellentétben ott bámulatos és gyönyörű tárgyakra bukkantak, csodálatos női arany ékszerekre és áldozati célt szolgáló aranyedényekre, aranysisakokra és arannyal meg drágakövekkel ékes törökre. Bikafejekkel díszített káprázatos hárfákat is leltek – és – képzeljük csak el – egy sakktáblaszerű mezőkkel kockázott, csodaszép berakásos munkával készült játéktáblát.

Kerek pecsétnyomóköveket és feliratos agyagtáblákat is találtak ebben az omladékhalmokban a törmelék között. De a feliratok nem hieroglifákból álltak; és ezt a másfajta írást szinte még nehezebb volt megfejteni. Ugyanis nem képekből áll, hanem háromszögekhez vagy ékekhez hasonló, különálló, hegyes vonásokból. Ezt az írást ékírásnak nevezik. Papiruszból készült könyveket Mezopotámiában nem ismertek. Minden jelet puha agyagba írtak, az agyagot aztán kemencékben kiégették, s így kemény cseréptáblák keletkeztek. Nagy számmal találtak a régi időkből származó agyagtáblákat. Hosszú, csodálatosan szép mondákat és mesés történeteket jegyeztek fel rájuk a hős Gilgamesről és szörnyekkel meg sárkányokkal vívott harcáról. Sok feliratot is találtak, melyekben királyok számolnak be tetteikről, és eldicsekednek, hogy milyen templomokat emeltek az örökkévalóságnak, és mily sok népet igáztak le.

Már az egészen régi időkből is maradtak ránk kereskedői beszámolókat tartalmazó táblák szerződésekkel, bizonylatokkal, árulistákkal meg hasonló feljegyzésekkel. Így hát tudjuk, hogy már a régi sumerok, akárcsak később a babiloniak és az asszírok, nagy kereskedőnépek voltak, jól értettek a számvetéshez, és világosan meg tudták különböztetni a jogost a jogtalantól.

Az egész ország felett uralkodó babiloni királyok egyikétől ránk maradt egy kőbe vésett hosszú felirat. Ez a világ legrégebbi törvénykönyve, Hammurápi királyé. A név olyan, mintha mesekönyvben olvasnánk, de a törvények nagyon ésszerűek, szigorúak és igazságosak. Ezért megjegyezhetjük magunknak, körülbelül mikor élt Hammurápi, nagyjából az



1700-as években Krisztus születése előtt, tehát körülbelül 3700 éve.

A babiloniak, akárcsak a később élő asszírok, szigorúak és szorgalmasak voltak. De olyan tarka képeket nem festettek, mint az egyiptomiak. Az ő szobraikon és egyéb ábrázolásaikon jószerivel csak vadászó király látható meg király, aki előtt megkötözött foglyok térdelnek, továbbá harci szekerek, amelyek idegen sereget terelnek maguk előtt, és várakat ostromló harcosok. A királyok komoran néznek ránk, hosszú, göndör fekete szakálluk és hosszú, fürtös hajuk van. Így ábrázolják őket akkor is, amikor az isteneknek, a Napistennek, Baalnak és a Holdistennek, Istárnak vagy Asztarténak áldoznak.



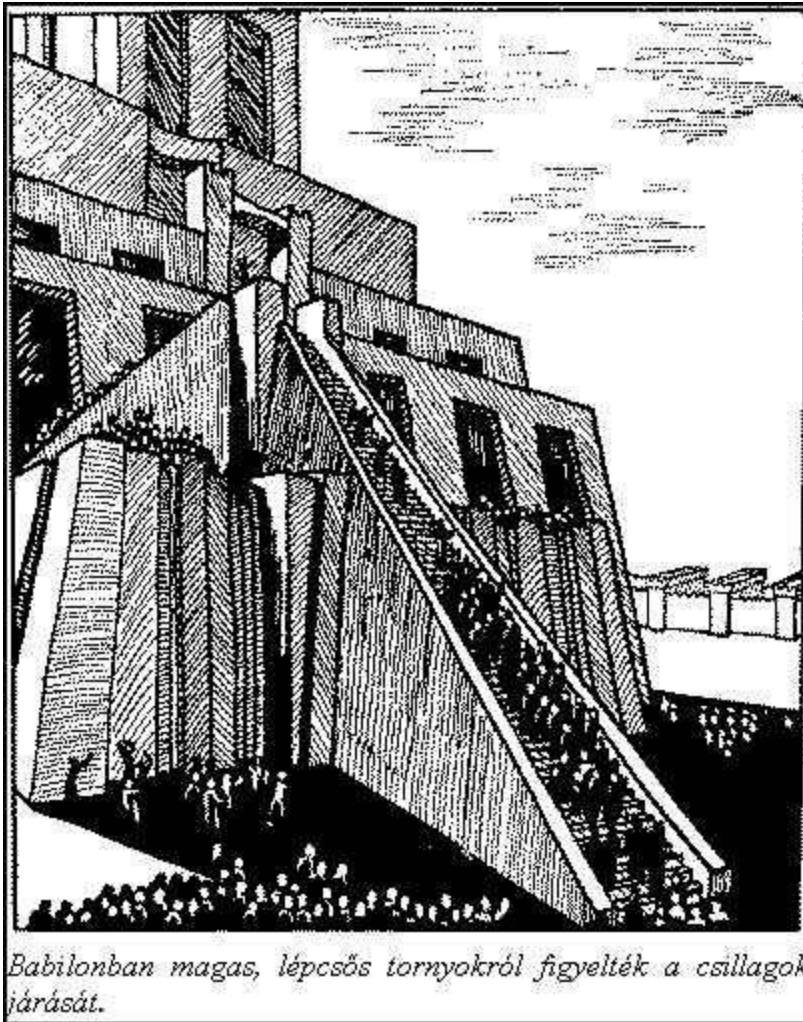
*Asszír király oroszlánvadászatra indul. A kapu boltívén emberfejű, szárnyas bika, az asszírok szent állata látható.*

A babiloniak és az asszírok ugyanis a Naphoz, a Holdhoz meg a csillagokhoz imádkoztak mint isteneikhez. A felhőtlen, meleg éjszeleken éven, évszázadokon át figyelték a csillagok járását. És mivel világos fejű és okos emberek voltak, megállapították, hogy a csillagok szabályos pályán keringenek. Azokat, amelyek látszólag egy helyben állnak az égbolton, és



minden éjjel ugyanazon a helyen vannak, hamarosan felismerték. A csillagalakzatoknak neveket adtak, olyasformán, ahogyan mi manapság a Nagy Medvéről, vagyis a Göncöl szekeréről beszélünk. De még többet foglalkoztak az égbolton mozgó csillagokkal, amelyek hol a Nagy Medve, hol meg például a Mérleg közelében állnak. Akkoriban úgy hitték, hogy a Föld egy szilárd korong, a csillagos égbolt pedig amolyan üres félgolyóféle, amely héjként boltozódik a Föld fölé, és naponta egyszer körbeforog. Ezért ugyancsak erősen ámuldoztak, hogy ezen az éghéjon nem marad minden csillag egy helyben, hogy némelyik csak lazán csücsül, s ide-oda szaladgálhat rajta.

Manapság tudjuk, hogy a csillagok a Földdel együtt a Nap körül mozognak. Égitesteknek, vagyis planétáknak nevezik őket. Csakhogy a régi babiloniak és asszírok ezt nem tudhatták, ezért azt hitték, hogy valami titokzatos varázslat rejlik a csillagok mozgása mögött. Ezeknek a csillagoknak saját nevet adtak és gondosan figyelték helyüket. Úgy vélték, hogy a csillagok hatalmas lények, és helyzetük, állásuk jelent valamit az ember sorsa számára. A csillagok állásából akarták megjósolni a jövőt. Ezt a hitet csillagjóslásnak, vagy görög szóval asztrológiának nevezik.



Babilonban magas, lépcsős tornyokról figyelték a csillagok járását.

Némelyik csillag – úgy vélték – szerencsét, némelyik pedig szerencsétlenséget hoz. A Mars háborút jelentett, a Venus szerelmet. Mindegyik csillagistennek egy-egy napot szenteltek. És minthogy a Nappal meg a Holddal együtt kerek hétre rúgott a számuk, létrejött a hét napból álló hét. Az öt, akkoriban ismert planéta neve: Mars, Mercur, Juppiter, Venus, Saturnus. A német nyelvben már nem ismerünk rá ezekre a csillagnevekre, de sok, jelenleg is beszélt nyelvben még rájuk bukkanhatunk. Nézzük meg a franciában a hét napjainak a nevét! *Mar-di* (Marsból), *mert-redi* (Mercurból), *jeu-di* (Juppiterből), *ven-dredi* (Venusból). Ami a szombatot illeti, nézzük meg az angol nevét. Ott Saturnus napja, vagyis *Satur-day*. A német nyelvben kissé bonyolultabb, mert ott a görög-római istenneveket lehetőleg megfelelő, ónémet nevekkal helyettesítették. Így a Dienstag (*mar[s]-dy*) (kedd) talán Ziu napjából származik, mert Ziu ónémet hadisten volt; ugyanígy Donnerstag (*jeu-di*) (csütörtök) az ónémet Donar istentől, akit a régi németek úgy tiszteltek, mint Juppitert a rómaiak. Lám, a hét napjainak

ilyen tiszteletre és figyelemre méltó, sok ezer évre visszanyúló története van.

A babiloniak és még régebben a sumerok, hogy közelebb legyenek csillagaikhoz, és párás országukban jobban láthassák az égitesteket, különös építményeket emeltek nagy, széles tornyokat, melyek néhány terasszal hatalmasan megemelve magasodtak egymás fölé. Vaskos támfalaik és magas lépcsőik voltak. Fent, a legtetejükön kapott helyet a Holdnak vagy a csillagoknak szentelt templom. Messze tájakról jöttek az emberek a templomba, hogy megtudják, mit jósol nekik a pap a csillagokból, és értékes ajándékokat, áldozati adományokat hoztak. Még manapság is kimagasodnak ezek a lépcsős romtornyok az omladékhalmokból, és megleljük a feliratokat, amelyeken királyok beszélnek el, miként emeltették a templomot vagy miként hozták helyre azt. Gondoljuk csak meg, hogy az első királyok ezen a tájon feltehetően Krisztus születése előtt 3000 évvel éltek, és az utolsók nagyjából 550 évvel.

Az utolsó igazán hatalmas babiloni király II. Nabukodonozor volt. Krisztus születése előtt 600 év körül élt. Hadjáratai tették híressé. Harcolt Egyiptom ellen és számos leigázott népet hurcolt rabszolgaként Babilonba. De legnagyobb tettei valójában nem hadjáratai, hanem a hatalmas csatornák és víztárolók; ezeket azért építtette, hogy termékennyé tegyék az ország földjét. Csak amióta a csatornák eldugultak és a víztárolók eliszaposodtak, vált az ország kopár, mocsaras síksággá, ahol helyenként felmagasodó törmelékdombokat látni.

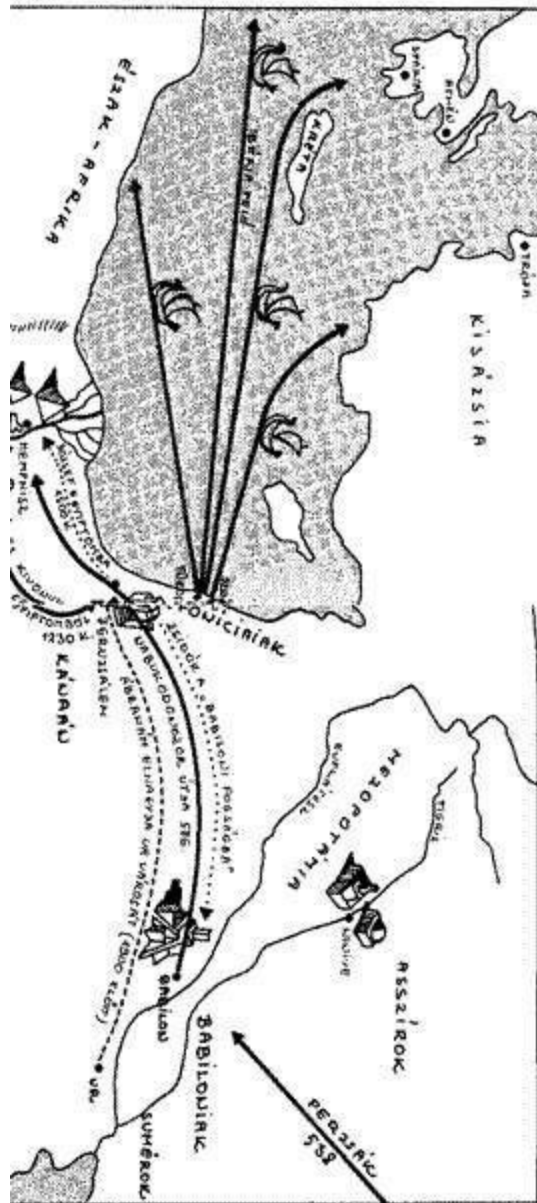
És ha örülünk, hogy a hét végére jár, és hamarosan jön a vasárnap, gondoljunk néha ezekre az omladékhalmokra a forró, mocsaras országban meg a hosszú, fekete szakállú, szigorú királyokra. Mert most már tudjuk, hogyan függ össze mindez.

## 5. Az egy Istenről

Egyiptom és Mezopotámia közt van egy nagy földterület, mély völgyek és nagy legelők találhatók benne. Ott sok ezer éven át pásztornépek legeltették nyájaikat, szőlőt ültettek, gabonát vetettek és esténként énekeket daloltak – ahogyan a falusi emberek szokták. Minthogy ez az ország Egyiptom és Babilon közt terült el, hol az egyiptomiak hódították meg és hajtották uralmuk alá, hol meg a babiloniak, s az ott lakó népeket hol ide, hol amoda hurcolták. Az ottani lakosok is építettek maguknak városokat meg várakat, de ezek nem voltak elég erősek ahhoz, hogy a szomszédok roppant seregeinek ellenállhassanak.

Ez bizony szomorú sors, gondolhatni, de ez még mindig nem történelem. Nyilván temérdek ilyen apró nép élt. Ez így igaz. De valami mégis rendkívülivé tette ezt a népet; és e valami által nemcsak történelemmé vált, hanem bármilyen kicsiny és hatalom nélküli volt, mégis saját maga teremtett történelmet, vagyis minden eljövendő történelem sorsában és végzetében közreműködött. Ez a rendkívüli valami a nép vallása volt.

Valamennyi más nép sok istenhez fohászkodott. Emlékszünk még Íziszre és Oziriszre, Baalra és Asztartéra. De ezek a pásztorok csupán egy istenhez fohászkodtak. A *saját* istenükhöz, akiről úgy hitték, hogy kiváltképpen védelmezi és vezeti őket. És ha esténként a tábortűznél tetteikről és harcaikról daloltak, akkor énekeikben az *ő* tetteiről és az *ő* harcairól szóltak. Az *ő* istenük, így énekeltek, erősebb, jobb és magasztosabb a pogányok összes isteneinél. Igen – így hangzott az idők folyamán az énekekben – *ő* az Egyetlenegy. Az egyetlenegy Isten, aki az Eget és a Földet, a Napot és a Holdat, a vizet és a szárazföldet, növényeket és állatokat, valamint az embereket is teremtette. *Ő*, aki oly rettentően haragszik a viharban, de aki végül is nem fogja elhagyni népét, ha az egyiptomiak szorongatják és a babiloniak elhurcolják. Hitük és büszkeségük volt az, hogy ők az *Ő* népe, *Ő* meg az *ő* Istenük.



*Egyiptom közti térségben, a világnak ezen a világtörténelem véres harcokkal és a föníciai verész útjaival. Ezt a térképet a következő en újra meg lehet nézni.*

Talán már kitalálta az olvasó, milyen nép volt ez a különös, hatalom nélküli pásztornép. Ők voltak a zsidók. Az énekek, amelyeket tetteikről, vagyis Isten tetteiről daloltak – ez az Ótestamentum a Bibliában.

A Bibliában a régi időkről oly sok és oly életteli történetet találhatunk, mint úgyszólván sehol másutt. Egyiket-másikat talán már most jobban elképzelhetjük, mint eddig. Ismerjük Ábrahám történetét. A Bibliában Mózes

I. könyvében található a 11. fejezetben: a Kaldeában lévő Ur városából. Ur – de hiszen ez az az omladékhalm a Perzsaöbölnél, ahol az utóbbi időben annyi réges-régi holmit ástak ki, hárfákat és játéktáblákat, fegyvereket és ékszereket! Ábrahám azonban nem élt ott kezdettől fogva, hanem valószínűleg csak a nagy törvényhozó, Hammurápi idejében, ez pedig – de hiszen tudjuk! – 1700 körül volt Krisztus születése előtt. Hammurápi néhány bölcs és szigorú törvényét a Bibliában is megtalálhatni.

De nem ez az egyetlen történet, amelyet a Biblia a régi Babilóniáról elbeszél. Ott a Bábel tornyáról szóló történet. Bábel nem más, mint Babilon. És a történetet most már jobban el tudjuk képzelni. Hiszen a babiloniak valóban óriási tornyokat építettek, „hogya teteje az eget érje”, vagyis, hogy közelebb legyenek a Naphoz, a Holdhoz, meg a csillagokhoz.

Noé meg a vízözön története is Mezopotámiához kötődik. Ott több ízben is ástak ki agyagtáblákat, amelyeken az ékírás a vízözönt a Bibliához nagyon hasonlóan beszéli el.

Az Urból való Ábrahám egyik leszármazottja (így olvassuk a Bibliában) Jákob fia, József, akit testvérei eladtak Egyiptomba, ahol ő a fáraó tanácsadója és minisztere lett. A történet úgy folytatódik, hogy éhínség tör az egész országra és József testvérei a gazdag Egyiptomba mennek gabonát vásárolni. Akkoriban már több mint ezer éve álltak a piramisok; József és testvérei nyilván ugyanúgy megcsodálták őket, akárcsak mi.

Jákob fiai és unokái aztán Egyiptomba költöztek, és hamarosan úgy kellett robotolniuk a fáraónak, akárcsak az egyiptomiaknak a piramisok építésekor. Mózes II. könyvében, az 1. fejezetben ez van írva: „Pedig kegyetlenül dolgoztatták az egyiptomiak az Izráel fiait. És kemény munkával keseríték életüket, sárcsinálással, téglavetéssel és mindenféle mezei munkával...”. Végül Mózes kivezette őket Egyiptomból a sivatagba. Ez valószínűleg Krisztus születése előtt 1250 körül történt. Onnan elindulva aztán megpróbálták újra meghódítani az Ígéret Földjét, vagyis azt a földet, ahol egykor, Ábrahám óta ők laktak. Végül hosszú, véres és kegyetlen harc után ez sikerült nekik. Így aztán saját kis birodalomra tettek szert; fővárosa Jeruzsálem volt. Ennek a birodalomnak első királya Saul, ő a szomszédos nép, a filiszteusok ellen harcolt, és ebben a háborúban esett el.

Az őt követő királyokról, Dávidról és Salamonról, sok szép történetet beszél el a Biblia. A bölcs és igazságos Salamon király röviddel a Krisztus születését megelőző ezredik év után, tehát nagyjából 700 évvel Hammurápi

király, 2100 évvel Menész király után uralkodott. Ő emeltette az első templomot, amelynek pompája és nagysága az egyiptomi és a babiloni templomokéval vetekedett. Nem zsidó építőmesterek emelték, hanem a szomszédos országokból jött idegen mesterek. De a különbség mégis megvolt: a pogány templomok belsejében a sakálfejű Anubisz szobra állt vagy Baalé, akinek embereket is áldoztak. A zsidó templom legbelsejében, a szentélyben azonban nem volt kép. Istenről, ahogyan Ő a zsidóknak valamennyi nép közt először megjelent, a nagy, az egyetlenegy Istenről nem készíthettek, nem volt szabad képmást készíteni. Ezért csupán a törvénytáblákat őrizték ott, rajtuk a tízparancsolattal. Isten bennük testesült meg.

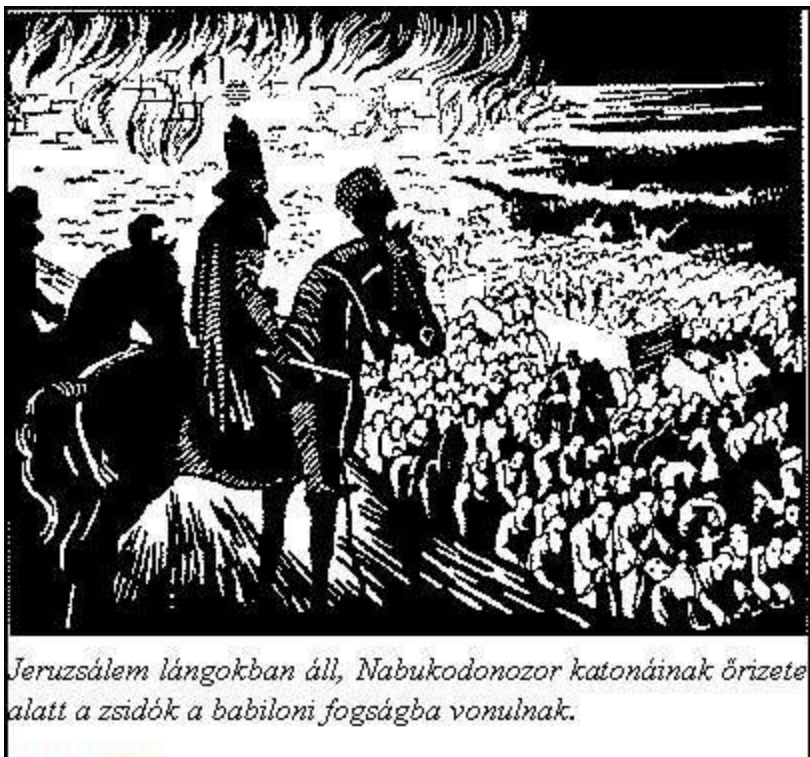
Salamon uralkodása után rosszabbra fordult a zsidók sorsa. Birodalmuk Izrael és Juda országára szakadt ketté. Sok harc következett, végül Izrael birodalmát az asszírok 722-ben elfoglalták és megsemmisítették.

Különös, hogy ez a temérdek szerencsétlenség tette a megmaradt, maroknyi zsidó népet valóban vallásossá. Férfiak emelkedtek ki a népből, nem papok, hanem egyszerű emberek, akik úgy érezték, beszélniök kell a néphez, mert belőlük Isten szól. Prédikációikban újra meg újra elismételték: „Minden szerencsétlenségért magatokra kell vetnetek. Isten bűneitekért sújt benneteket.” A próféták szavaiból a zsidó nép egyre azt hallotta, hogy minden szenvedés csupán büntetés és megpróbáltatás, és egyszer majd jönnie kell a nagy megváltásnak, a Messiásnak, a Megmentőnek, aki a népnek visszaadja régi hatalmát, és vég nélküli boldogsággal toldja meg.

De a szenvedésnek és szerencsétlenségnek még korántsem szakadt vége. A hatalmas babiloni hadúr, Nabukodonozor király Egyiptom elleni hadjáratában átvonult az Ígéret Földjén, és Krisztus születése előtt 586-ban feldúlta Jeruzsálemet, kiszúratta Zedekia király szemét, s a zsidókat foglyokként Babilonba hurcolta.

Csaknem 50 évig maradtak ott, amíg a babiloni birodalmat a szomszédos perzsák 538-ban meg nem döntötték. Midőn a zsidók visszatértek régi hazájukba, már mások voltak, mint azelőtt. Mások lettek, mint a körülöttük élő népek. A zsidók elzárkóztak előlük, mert a többi népet bálványimádónak tartották: nem ismerik az egy igaz Istent. Akkoriban jegyezték le a Bibliát abban a formájában, amelyben manapság, 2400 év múltán ismerjük. De a többi nép idővel félelmetesnek és nevetségesnek is találta a zsidókat, mert mindig az egyetlenegy Istenről beszéltek, akit senki nem láthatott, és amiatt is, hogy gondosan megtartották a legszigorúbb és legterhesebb törvényeket és

szokásokat, csupán mert a láthatatlan Isten úgy parancsolta nekik. És ha netán kezdetben a zsidók zárkóztak el a többiek elől, idővel a többiek zárkóztak el egyre inkább a zsidóktól, ettől a maroknyi maradék-néptől, mely „kiválasztottnak” nevezte magát és éjjel-nappal ott gubbasztott a Szentírása és a zsoltárai felett, töprengve, hogy az egyetlenegy Isten miért hagyta ennyit szenvedni az ő népét.



## 6. T.U.D.U.N.K. O.L.V.A.S.N.I.

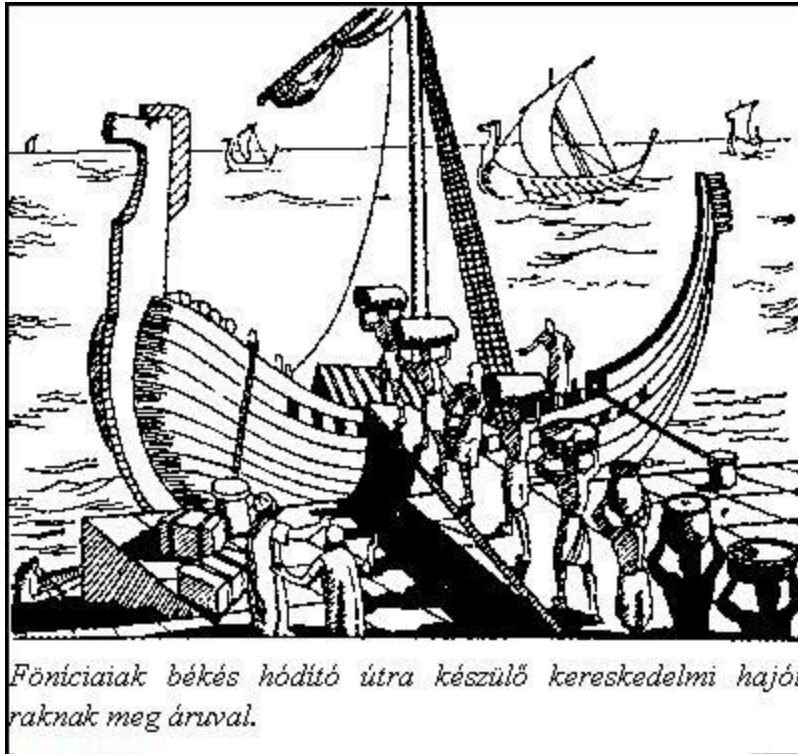
Hogyan csináljuk? Hiszen ezt minden első osztályos gyerek tudja. Betűzni kell. Látjuk, hogy ez egy T. betű, utána U., majd D., ismét U.N.K., és ez annyit jelent: TUDUNK. 26 jellel mindent le lehet írni. Valamennyi nyelvben? Tulajdonképpen igen.

Hát nem csodálatos ez? Néhány vonalból álló, teljesen egyszerű jelekkel mindent fel lehet írni. Okos gondolatokat, ostobaságokat, szent és gonosz dolgokat. Valamennyi nyelvben és minden értelemben. A régi egyiptomiaknak nem volt ilyen egyszerű a dolguk a hieroglifákkal. És az ékírás sem volt egyszerű. Sokkal több olyan jel volt, amely nem betűt fejezett ki, hanem legalábbis egész szótagot. De hogy minden egyes jel csak egyetlen



hangot jelent, és hogy 26 hangból minden elgondolható szót össze lehet állítani, ez hallatlan újdonság volt. És olyan emberek találták fel, akiknek sokat kellett írniok. Nemcsak szent szövegeket és énekeket, hanem sok levelet, szerződést, bizonylatot.

Kereskedők találták fel a betűjeleket. Kereskedők, akik messzire eveztek a tengeren és távoli földekről távoli földekre hozták-vitték, cserélték, eladták az árut. A zsidó nép közvetlen közelében laktak, Jeruzsálemnél sokkal nagyobb és sokkal hatalmasabb városokban, Türosz és Szidon kikötővárosokban, ahol a sokaság meg a nyüzsgés meglehetősen hasonlított a babilonira. Nyelvük és vallásuk is közeli rokonságban állt a mezopotámiai népekével. Csak a föníciaiak (így hívták Türosz és Szidon lakosait) nem voltak olyan harciasak. Ők inkább más módon intézték el hódításaikat. Messzire elvitorláztak a tengeren, átkeltek idegen partokra, és ott kereskedőházakat alapítottak. Az ott lakó vad népektől prémet és drágaköveket kaptak cserébe a szerszámokért, edényekért és tarka kelmékért. A föníciaiak ugyanis világhírű kézművesek voltak, hiszen Salamon király jeruzsálemi templomának építésében is részt vettek. A leghíresebb és a legkelendőbb árujuk azonban, amelyet a nagyvilágba mindenüvé szállítottak, a festett kelme volt, kivált a bíbor színű. Sok föníciai maradt az idegen partok kereskedelmi településein, és ott városokat alapított. A föníciaiakat mindenhol szívesen fogadták, Afrikában, az Ibér-félszigeten és Dél-Itáliában egyaránt, mert sok szép holmit hoztak.



Ők maguk sem voltak már oly távol hazájuktól. Hiszen leveleket írhattak Türoszba vagy Szidonba a barátaiknak. Leveleket azzal a csodálatosan egyszerű írással, amelyet ők találtak fel, s amellyel most is írunk. Igen, valóban! Ha itt egy B betűt látunk, hát az csak egész keveset különbözik attól a jeltől, amellyel a régi föníciaiak 3000 év előtt a távoli partokról haza írtak hazájukba, a nyüzsgő, dolgos kereskedővárosokba.

## 7. Hősök és fegyverek

Méltassátok a szép szavak áradatát figyelemre!  
Fennhangon ha szavaltok, a vers úgy zúg, zakatol, mint  
szűk alagútban az átszáguldó, fürge szerelvény.  
Hexameternek hívjuk e verssort, hexameternek.  
Ezt kedvelte az ókori hellén földön a sok-sok  
dalnok-költő: hexameterben zengte a hősök  
kínját és diadalmát, férfierővel, erénnyel  
megvívott nagy harcát, bosszúját, leleményét.  
Hexameterben szóltak a mondák messzebolyongó,  
szárazföldön, tengereken híres görögökről:  
hogyan sikerült nekik istennők és istenek által  
pártoltatva felülkerekedni gonosz csodalényen,  
hogyan hódították meg a városokat, különösképp  
Tróját, tízesztendei ostrom drága jutalmát.  
Pásztor volt a viszály oka: Párisz Afroditének  
adta az almát, legszebbiknek olümposzi nők közt.  
Hálából ez az istennő segítette, hogy a pászor  
elszöktesse a szép Helenét, a derék Meneláosz,  
harcra toborzó büszke király gyönyörű feleségét.

Hexameterben mondja el azt is a vers, hogy a hősök  
mint közeledtek Trója felé ama fürge hajókkal,  
mint készültek a haddal visszaszerezni az asszonyt.  
Akhilleusz, Agamemnón, Áiász, bátor Odüsszeusz  
akháj bajnokok, ám Priamoszt és hős fiait sem  
kellett féltetni: Párisz, Hektór állta a próbát.  
Tíz hosszú év, véres, tízesztendei ostrom!  
Végül az égre csapó lángokba hanyatlik a város.  
Harcok múltán útnak ered leleményes Odüsszeusz,  
rója a tengereket s tengernyi a furcsa kalandja.  
Bűverejű nimfát, vérszomjas hétöles óriást  
kell kicseleznie, míg a varázсныűgözte hajóval

visszatalálhat a hitveshez, hű Pénelopéhoz.  
Erről zengtek dalt, lantjuk pengetve a költők  
gazdag urak s hölgyek lakomáin. Hát a jutalmuk?  
Koncot kaptak, néhány zsíros húsfalatocskát.  
Később már papiruszra vetették mind ama verset,  
egyetlen költőt sejdítve: a vaksi Homéroszt.  
Így van-e vagy másképp? Az a fő, hogy élnek a művek,  
színes szőtesként bontják ki a multat előttünk,  
s megszépítik az emberi lelket, míg a világ áll.

*(Gyárfás Endre fordítása)*

Csakhogy – mondhatja az olvasó – ezek csak történetek, és nem történelem. Tudni akarom, mikor és miként történt. Ugyanezt gondolta egy német kereskedő több mint száz éve. Újra meg újra olvasta Homéroszt, és egyetlen kívánsága az volt, hogy láthassa azokat a szép tájakat, amelyek ott le vannak írva, és kezébe vehesse egyszer a pompás fegyvereket, amelyekkel azok a régi hősök küzdöttek. És sikerült neki. Kiderült, hogy mindez valóban *volt*. Persze, nem a homéroszi eposz énekeiben szereplő hősök egyenként. Ők éppen úgy nem éltek valójában, mint az óriások és boszorkányok mesealakjai. De azok a tárgyak és körülmények, amelyeket Homérosz ábrázol, a serlegek és fegyverek, az építmények és hajók, a királyfiak, akik egyszersmind pásztorok, és a hősök, akik kalózok is voltak mindezt nem a képzelet szülte. Midőn Schliemann – így hívták a német kereskedőt – ezt állította, az emberek kinevették. De ő nem bátoralanodott el. Hosszú ideig kuporgatta a garast, hogy végül elutazhasson Görögországba. És amikor már elegendő pénze gyűlt össze, földmunkásokat fogadott fel, és ásatásokat végeztetett mindazoknak a városoknak a helyén, amelyekről Homérosz említést tesz. Mükéné városában palotákat és királlysírokat, fegyvereket és pajzsokat talált, éppen olyanokat, amelyeket Homérosz leír. Tróját is megtalálta és kiásatta Schliemann.



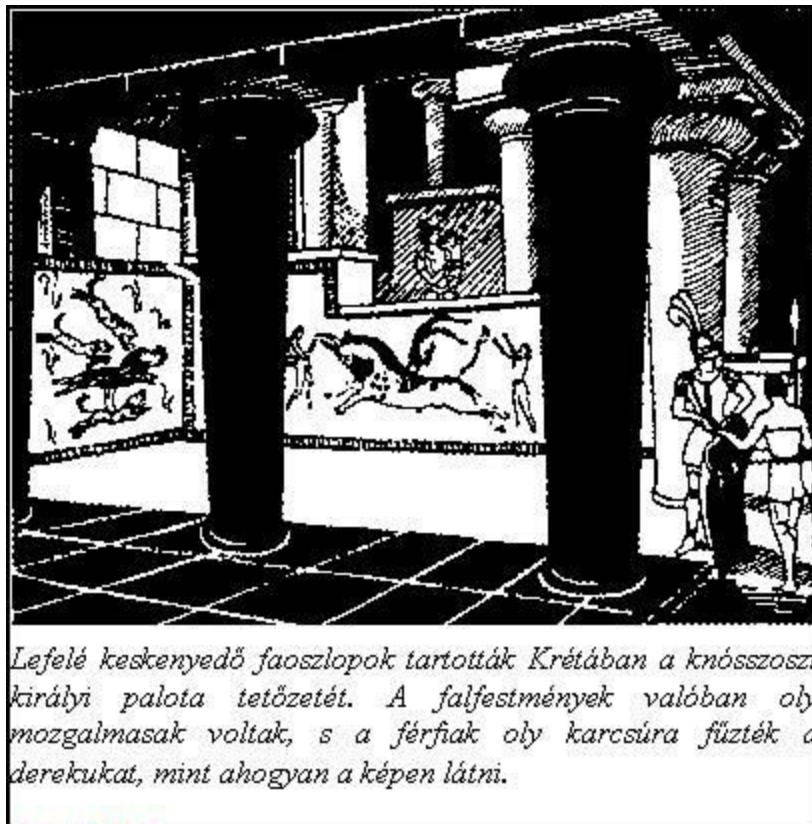
Kiderült, hogy valaha csakugyan tűzvész dúlta fel. De a sírokban és palotákban nem voltak feliratok, és így hosszú ideig nem tudták, hogy tulajdonképpen mi is volt ott – amíg csak Mükénében véletlenül rá nem akadtak egy gyűrűre, amely nem ebből a városból származott. Hieroglifákkal az egyik – Krisztus születése előtt 1400 körül élt – egyiptomi király neve volt rajta. Ez az uralkodó a nagy újító, Ehnaton elődje volt.

Ebben az időben Hellaszban és a sok szomszédos szigeten meg a közeli partvidékeken harcias nép élt, temérdek kincs birtokosa. Nem volt ott egységes birodalom, a királyok kis erődtényvárak palotáiban uralkodtak. A lakosság bizonyára főként hajózással foglalkozott, mint a föníciai, csak nem kereskedett annyit, és többet háborúskodott. A városok gyakran álltak viszályban egymással, de néha szövetkeztek, hogy közösen fosszanak ki más partokat. Így sok aranyat és kincset szereztek, és vakmerővé váltak. A kalózkodáshoz ugyanis vakmerőségre és sok ravaszságra van szükség. Alkalmasint ezért volt a várbeli előkelők foglalatossága, a többiek egyszerű földművesek és pásztorok voltak.

De az előkelő emberek az egyiptomiakkal, babiloniakkal és asszírokkal ellentétben nem fektettek nagy súlyt arra, hogy minden a régi ben maradjon. Számos kalózútjukon és idegen népek ellen folytatott küzdelmeik során felnyílt a szemük a változatosságra, és örömeik telt benne. Következésképpen a világtörténelem akkortól kezdve ezen a tájon sokkal gyorsabban halad előre. Mert ettől az időtől fogva az itt élő emberek többé már nem voltak

meggyőződve arról, hogy úgy a legjobb, ahogyan éppen van. Újra meg újra változott minden, és ha Görögország környékén vagy bárhol Európában csupán egyetlen cserépdarabot találnak, meg lehet róla állapítani: „Ez körülbelül ebből vagy amabból a korból származik, mert száz évvel később egy ilyen edény már rég kiment volna a divatból, és senkinek sem kellett volna.”

Manapság úgy vélik, hogy a görög városok királyai – azoké a városoké, amelyeket Schliemann kiásott – sok szép holmijuk készítésének módját nem maguk találták fel. A gyönyörű, vadászjelenetekkel ékes edények és török, az aranypajzsok és -sisakok, az ékszerek és a színes képek is csarnokaik falain, mindez nem görög földön jött először létre, és Trójában sem, hanem egy nem nagyon távoli szigeten. A sziget neve Kréta. Ott már Hammurápi király idejében pompás nagy királyi paloták álltak temérdek helyiséggel, fel meg le vitt hozzájuk a lépcső, hatalmas termek és kis szobák, oszlopok, udvarok, folyosók és pincék. Valóságos labirinthosz.



Talán emlékszünk még a gonosz Minótauroszt mondájára: félig ember volt, félig meg bika, ott élt a labirinthosban, ahová a görögöknek emberáldozatokat kellett küldeni. Ez a történet Krétában játszódott. Tehát talán ennek a mondának is van valóságmagja. Kréta királyai talán valóban

uralkodtak valamikor a görög városok felett, és a görögöknek adót kellett fizetniük nekik. Kréta lakossága különös nép lehetett, még nagyon keveset tudunk róla. A képek is, amelyeket a nagy paloták falaira festettek, egészen másminen, mint azok, amelyek ebben az időben Egyiptomban vagy Babilonban készültek. Az egyiptomi képek csodálatosan szépek, de szigorúak és merevek, amilyenek a birodalom papjai voltak. Krétában másként ábrázoltak. Ott főként gyorsan mozgó állatokat és embereket festettek. Semmiféle mozgás nem volt nekik túlságosan nehéz: festettek vaddisznókat kergető vadászkutyákat, bikák felett ugró embereket. A krétaiaktól tehát sokat tanultak a görög városok királyai. De az egész nagyszerűség mindössze Krisztus születése előtt 1200-ig tartott. Akkoriban – tehát még Salamon király kora előtt – északról új néptörzsek jöttek. Nem tudni bizonyosan, hogy rokonságban voltak-e azokkal, akik már előzőleg ott éltek a görög földön és Mükéné felépítették. De valószínű, hogy rokonságban álltak egymással. Annyi bizonyos, hogy a királyokat elűzték, és ők ültek a helyükre. Krétát már előzetesen feldúlták. De az újonnan jöttek, ha új városokba telepedtek is le és megalapították a saját kegyhelyeiket, megőrizték a sok nagyszerűség emlékét. Évszázadok folyamán a saját hódításaik és harcaik története egybeolvadt a mükénéi királyokéval.

Ez az új nép a görög, s az előkelőik lakában előadott mondák és hősi énekek a homéroszi eposzok énekei, amelyekkel ez a fejezet elkezdődött. Megjegyezhetjük magunknak, hogy Krisztus születése előtt nagyjából 800 évvel már versbe voltak foglalva.

Amikor a görögök bevándoroltak Hellászba, még nem voltak görögök. Nem hangzik ez különösen? Pedig igaz. Ezzel ugyanis azt akarom mondani: amikor a néptörzsek északról a későbbi lakhelyeikre vonultak, még nem váltak egységes néppé. Különböző tájnyelveket beszéltek, és különböző főnököknek engedelmeskedtek. Egyes „törzsek”-ben éltek olyasformán, mint az indián könyvekben a sziúk vagy a mohikánok. Az északról jött törzsek csaknem olyan bátrak és harciasak voltak, mint az indiánok, és dóroknak, iónoknak, aioloknak meg hasonlóképpen nevezték őket. De bizonyos dolgokban nagyon különböztek az indiánoktól. Ők már ismerték a vasat, míg Kréta és Mükéné lakói, akárcsak a homéroszi eposzok hősei, csak bronzfegyvereket használtak. Ezek a törzsek asszonyaikkal és gyermekeikkel egyszer csak bevándoroltak. Elöl a dórok, ők vonultak legtávolabbra, egészen Hellász legdélibb, a juharfa levelére hasonlító csücskéig, Peloponnészig.

Ott leigázták az őslakosságot, s a földeken szolgaként dolgoztatták. Ők maguk a Spárta nevű városban laktak.

Az utánuk érkezett ión törzsek mindegyikének már nem is jutott hely ezen a területen. Egy részük a juharlevél fölött, a szarától észak felé telepedett le. Ott van az Attikai félsziget. Az iónok a tenger közelébe költöztek, szőlőt és olajfákat ültettek, gabonát vetettek. Ők is alapítottak várost, s Athéné istennőnek szentelték, annak az istennőnek, aki a homéroszi énekekben a tengerjáró Odüsszeuszt oly sokszor megsegítette. Ez a város Athén.

Az athéniak, mint valamennyi ión, vérbeli tengerjárók voltak, s idővel a közeli kis szigeteket is elfoglalták; ezeket azóta ión szigeteknek nevezik. Aztán tovább nyomultak, és Hellásszal szemben, Kis-Ázsia soköblű, termékeny partján városokat alapítottak. A föníciaiak, alighogy hírért vették ezeknek a városoknak, gyorsan odahajóztak, hogy kereskedjenek velük. A görögök feltehetően olajat és gabonát adtak el nekik, és ezüstöt meg másféle érceket is, amelyeket ott találni. De hamarosan annyit tanultak a föníciaiaktól, hogy ők maguk hajóztak tovább, és távoli partokon városokat alapítottak, amelyeket leányvárosoknak vagy kolóniáknak neveztek. A föníciaiaktól a betűírás csodálatos tudományát is átvették. Majd meglátjuk, hogy a görögök is értettek ennek a tudománynak az alkalmazásához.



## 8. Egyenlőtlen harc

Krisztus születése előtt 550 és 500 közt valami különös dolog történt a világban. Tulajdonképpen magam sem értem, miként esett meg, de éppen ez az izgalmas benne: a Mezopotámiától északra felnyúló ázsiai magashegységben régtől fogva élt a hegylakók vad népe. Vallásuk szép volt: a világosságot tisztelték meg a Napot, és úgy vélték, hogy mindkettő állandó harcban áll a sötétséggel, vagyis a Gonosz sötét hatalmaival.

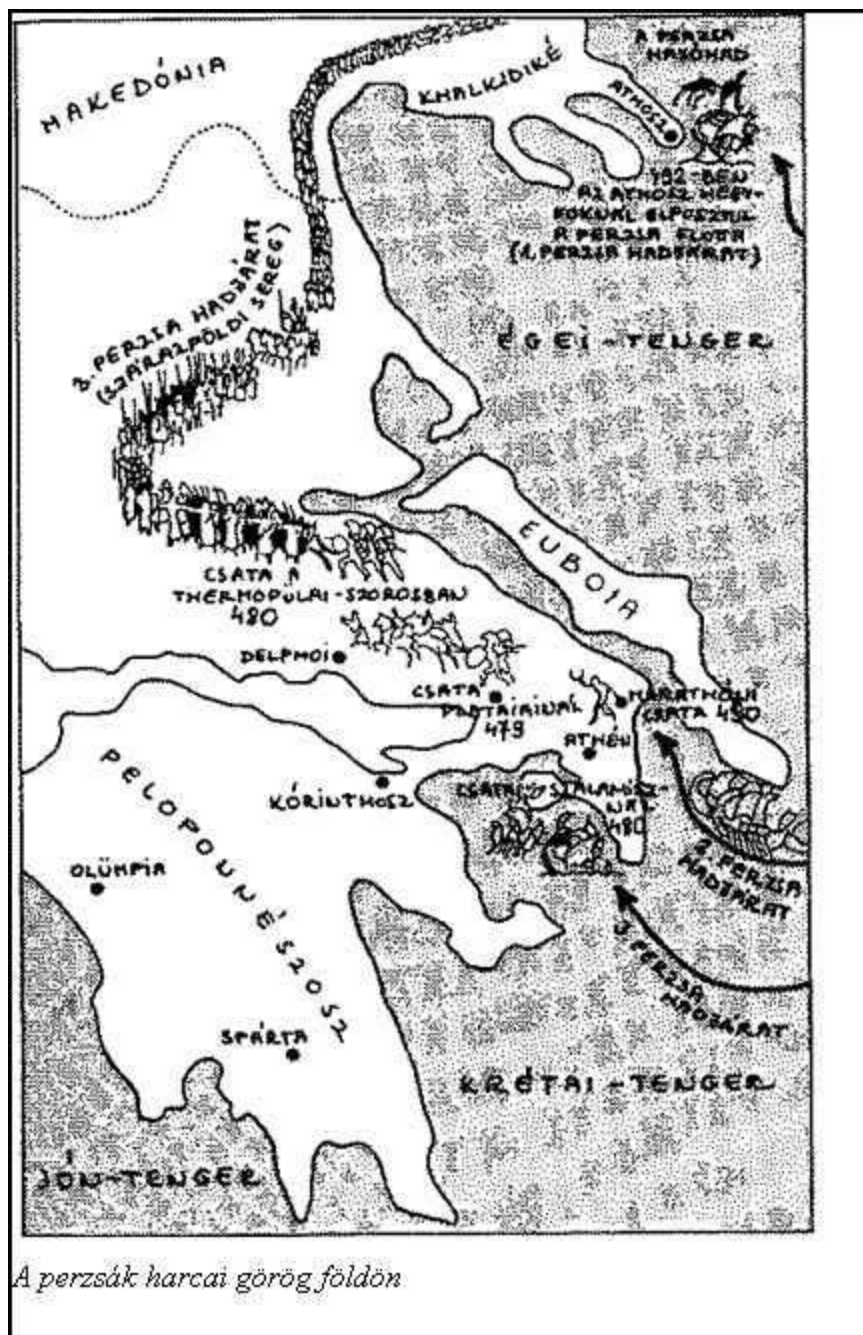
Ez a hegyi nép a perzsa volt. Évszázadokon át az asszírok, majd a babiloniak uralma alatt állt. Egy szép napon aztán a perzsák megelégtették ezt. Jeles, bátor és bölcs uralkodójuk, Kürosz, nem nyugodott bele népének függőségébe. Lovas csapatai a babiloni síkságra vonultak. A babiloniak csak nevettek, amikor roppant falaikról lenéztek a maroknyi harcosra: ezek akarják bevenni az ő városukat? De a perzsáknak Kürosz vezetése alatt ravaszsággal és bátorsággal mégis sikerült a hódítás. Így aztán Kürosz az egész nagy birodalom ura lett, és az első dolga az volt, hogy mindazokat a törzseket, amelyeket a babiloniak fogságban tartottak, szabadon engedje. Ekkor a zsidók is visszatértek Jeruzsálembe. Tudjuk, hogy ez Krisztus születése előtt 538-ban történt. Ám Kürosz nem érte be nagy birodalmával, tovább vonult Egyiptom felé. Útközben meghalt, de a fia, Kambüész, Egyiptomot is meghódította, és letaszította trónjáról a fáraót. Ez volt a közel 3000 évig fennálló egyiptomi birodalom vége. Így hát a perzsák kicsiny népe csaknem az egész akkoriban ismert világ ura lett. Csaknem. A görögök földjét ugyanis még nem kebelezték be; de már szemet vetettek rá.

Kambüész halála után a nagy uralkodó, Dareiosz király idején került rá sor. Dareiosz az egész hatalmas, Egyiptomtól India határáig terjedő perzsa birodalmat úgy igazgatta, hogy mindenhol csak az történhetett, amit ő akart. Utakat építtetett, hogy parancsai nyomban eljussanak a birodalom minden részébe, és legmagasabb tisztviselőit, a satrapákat a saját detektívjeivel figyeltette, akiket a „király fülének és szemének” neveztek. Dareiosz kiterjesztette birodalmát Kis-Ázsia felé is, amelynek partjain az ión-görög városok voltak. Csakhogy a görögök végképp nem szoktak hozzá, hogy egy nagy birodalomhoz tartozzanak, s olyan uralkodónak engedelmeskedjenek, aki valahonnan Ázsia belsejéből osztogatja szigorú parancsait. A görög kolóniák lakosai többnyire gazdag kereskedők voltak, megszokták, hogy városuk ügyeit közösen és önállóan intézzék. Nem akarták sem azt, hogy uralkodjanak felettük, sem azt, hogy adókat fizessenek a perzsa királynak.

Fellázadtak tehát és elűzték a perzsa hivatalnokokat.

Az anyaországban élő görögség, amely annak idején ezeket a kolóniákat alapította – elsősorban Athén – támogatta őket, és hajókat küldött nekik. Ilyesmi még nem fordult elő Perzsia uralkodójával, a királyok királyával (ez volt a címe), hogy egy parányi nép merészel ellenállni *neki*, a világ urának. A kis-ázsiai ión városokkal gyorsan végzett. De ezzel nem érte be, hiszen legdühödtebben az athéniakra haragudott, akik beavatkoztak az ő dolgába. Roppant hajóhadat szereltetett fel, hogy Athént feldúlja, és Hellászt meghódítsa. Csakhogy a flotta viharba került, a hajók zátonyra futottak, összezúzódtak a szirteken és elsüllyedtek. A király dűhe egyre magasabbra hágott. Feljegyezték, hogy egy rabszolgának megparancsolta, minden étkezésnél háromszor kiáltsa feléje: „Uram, gondolj az athéniakra!” Ilyen nagy volt a dűhe.

Majd vejét küldte Dareiosz egy új, hatalmas flottával Athén ellen. A flotta sok útjába eső szigetet hódított meg, és sok várost dúlt fel. Végül kikötött Athén közvetlen közelében, a Marathón nevű helységeknél. Ott az egész óriási perzsa sereg partra szállt, hogy Athénra támadjon. Úgy tudjuk, 100 000 katona volt ott, több, mint Athén akkori lakossága. Az athéni hadsereg csupán tizedaranyira rúgott, tehát nagyjából 10 000 főből állt. Sorsa tulajdonképpen meg volt pecsételve. De mégsem teljesen. Az athéniaknak volt egy Miltiadész nevű hadvezérük; ez a bátor és okos férfi hosszú ideig élt a perzsák közt, és pontosan ismerte harcmódorukat. És valamennyi athéni tudta, hogy mi forog kockán: szabadságuk, életük, a feleségeik és gyermekeik élete. Marathónnál felsorakoztak és megtámadták a perzsákat, akik legkevésbé sem számítottak támadásra. És győztek az athéniak. A perzsák közül sokan elestek. Az életben maradottak ismét hajóra szálltak és eleveztek.



Más ember most – ekkora túlerő felett aratott győzelem után – valószínűleg annyira örvendezett volna, hogy semmi másra nem gondol. De Miltiadész nemcsak bátor volt, hanem eszes is. Láta, hogy a perzsa hajók valójában nem távoztak el, hanem Athén irányába tartottak, ahol ekkor egyáltalán nem voltak katonák, s a várost könnyen le lehetett volna rohanni. Szerencsére a tengeri út Athénig hosszabb volt, mint Marathóntól a szárazföldi. A tengeren egy hosszú földnyelv körül kellett elhajózni, amelyet gyalog át lehetett szelni. Ez utóbbit határozta el Miltiadész. Futárt menesztett,

akinek inaszakadtából kellett rohannia, hogy figyelmeztesse az athéniakat. Ez volt a híres marathóni futás. A futár oly sebesen rohant, hogy éppen csak elmondta a hírt, aztán holtan rogyott össze.

Miltiadész is ugyanazon az úton vonult nagy sebesen egész hadával. És amikor az egész sereg ott állt Athén kikötőjében, éppen akkor bukkant fel a perzsa flotta a láthatáron. A görög had látványa váratlanul érte a perzsákat. Ezzel a vitéz sereggel nem akartak ismét harcba elegyedni. Így hát hazaeveztek, és nemcsak Athén, hanem az egész görög föld megmenekült. Mindez Krisztus születése előtt 490-ben történt.

Elképzelhetjük, hogy Dareiosz, a királyok királya a marathóni vereség hírére tajtékozott dühében. De pillanatnyilag nemigen bocsátkozhatott új vállalkozásba a görögök ellen, mert Egyiptomban felkelés tört ki, annak leverésére kellett vezetnie csapatait. Hamarosan utána meghalt, és utódjára, Xerxészre hagyta a feladatot, hogy kiadós bosszút álljon a görögökön.

Xerxésznek ezt nem kellett kétszer elmondani, kemény, zsarnoki természetű ember volt. A perzsák uralma alatt álló különböző népekből: egyiptomiakból, babiloniakból, perzsákból és kis-ázsiaiakból hadsereget toborzott. Valamennyi katona a hazájában szokásos viseletben és fegyverzetben jött, nyíllal és íjjal, pajzzsal és karddal, lándzsákkal, harci szekerekkel, parittyákkal. Hatalmas, színes nyüzsgés volt ez a sereg, úgy hírlik, egy egész milliónál is többen voltak, és sejteni sem lehetett, mihez kezdenek majd a görögök a had közeledtére. Ezúttal Xerxész maga is hadba szállt. Amikor a katonák ahhoz a tengerszoroshoz értek, ahol manapság Isztambul van, és átvonultak a hajóhídon, a tenger nagyon erősen hullámozott, s a híd leszakadt. Xerxész ekkor dühében láncokkal korbácsoltatta meg a tengert. De ezzel a tenger nyilván nem sokat törődött.

A roppant sereg egy része ismét hajón vonult a görögök ellen, másik része meg gyalogosan. Északon egy spártai sereg megkísérelte feltartóztatni őket a Thermopülainak nevezett hegyi szorosban. A perzsák felszólították a spártaiakat, hogy adják át fegyvereiket. „Jöjjetek magatok érte!” – hangzott a válasz. „Annyi a nyílvevőnk, hogy elhomályosítja a Napot” – fenyegetőztek a perzsák. „Annál jobb, hiszen akkor árnyékban fogunk harcolni” – mondták a spártaiak. De egy görög elárulta társait, megmutatta a perzsáknak a hegyen át vivő ösvényt, s ők bekerítették a spártaiak seregét. A csatában a 300 spártai és a 700 szövetséges egytől egyig elesett, de senki közülük meg nem futamodott; ilyen volt a törvény. Idővel híressé vált síremléket emeltek tiszteletükre, amelyen fordításban ez a szöveg áll:

„Itt fekszünk. Vándor, vidd hírül a spártaiaknak,  
Megcselekedtük, amit megkövetelt a haza!”

Időközben, a nagy marathóni győzelem után, Athénban nem tétlenkedtek. Főként egy új népvezér, név szerint Themisztoklész, aki kiváltképpen ravasz és előrelátó ember volt, ismételte el újra meg újra honfitársainak, hogy olyan csoda, mint Marathónnál, csak egyszer történik. Athénnak, ha a perzsáknak tartósan ellen akar állni, hajóhadra van szüksége. A hajóhadat megépítették.

Themisztoklész az egész lakosságot kiköltöztette Athénból – akkoriban nyilván nem rúgott nagyon sokra a száma –, s az Athén közelében lévő kis szigetre, Szalamiszra küldte. Ennél a szigetnél sorakozott fel az athéni flotta. Midőn a szárazföldi perzsa sereg megérkezett, Athént kihaltan találta, s a várost felégette és feldúlta. Mit sem árthatott azonban az athéniaknak, akik távolból, a szigetről látták lángba borulni városukat. Csakhogy közeledett a perzsa hajóhad, és félő volt, hogy bekeríti Szalamisz szigetét.

Athén szövetségeseit félelem fogta el. El akartak evezni hajóikkal, és sorsukra hagyni az athéniakat. Ekkor tett bizonyosságot Themisztoklész fölényes agyafúrtságáról és vakmerőségéről. Minthogy a rábeszélés hiábavaló volt, és a szövetségesek elhatározták, hogy másnap reggel elhajóznak, Themisztoklész az éj leple alatt követet küldött Xerxészhez, hogy ezt jelentse: „Támadj gyorsan, máskülönben az athéniak szövetségesei kicsúsznak a kezéd közül.” Xerxész lépre ment. Másnap reggel tüstént támadásba lendült hatalmas, sokevezős hajóival. És csatát vesztett. A görögök hajói kisebbek voltak ugyan, de éppen ezért mozgékonyabbak. A tengerben a sok sziget közt ez előnyösebb volt. Továbbá az athéniak ismét szabadságukért harcoltak, kétségbeesett erővel és azzal a bizakodással, amit a tíz esztendeje kivívott marathóni győzelem plántált beléjük. Xerxésznek egy magaslatról végig kellett néznie, miként lékelik meg és süllyesztik el a görögök kis evezőshajói az ő nehézkes gályáit. Porig sújtva parancsot adott a visszaindulásra. Így hát az athéniak másodszor is legyőzték a perzsa világbirodalom előzőnél is nagyobb haderejét. Ez 480-ban történt Krisztus születése előtt.

Hamarosan a szárazföldi perzsa haderőt is megverték az egyesült görög csapatok Plataiainál. Ezt követően a perzsák többé nem merészkedtek görög földre. És ez sokat jelentett. Nem mintha a perzsák hitványabb vagy ostobább

emberek lettek volna a görögöknél. Bizonyára nem. De említettem már, hogy a görög különös nép volt. A keleti óriásbirodalmak mindig kitartottak az örökölt szokások és tanítások mellett, amíg csak gyakran bele nem merevedtek; görög földön, és főként Athénban éppen fordítva volt. Szinte minden esztendő hozott valami újat, évről évre felötlött az emberek eszébe valami újdonság. Egyetlen intézmény sem maradt sokáig fenn. És egyetlen vezető sem. Ezt a perzsa háborúk nagy hőseinek, Miltiadésznek és Themisztoklésznek is tapasztalniuk kellett. Először magasztalták és tisztelték őket, és emlékműveket állítottak nekik, majd megvádolták, rágalmazták és száműzték őket. Ez bizony nem volt jó tulajdonsága az athéniaknak, de hát az egyéniségükhöz tartozott. Mindig valami újdonság után kíváncsiak: mindig próbálkozni akartak, és soha nem akartak elégedettek, jóllakottak és nyugodtak lenni! Így hát a perzsa háborúkat követő száz év alatt Athénban, ebben a kicsiny városban több történt az ottani emberek agyában, mint Kelet nagy királyi birodalmaiban ezer év folyamán. Amit akkoriban Athénban elgondoltak, szoborba faragtak, megfestettek, versbe foglaltak, kipróbáltak, amiről az ifjak a piactereken és a vének a tanácstermekben vitáztak és beszéltek, abból még manapság is táplálkozik szellemünk. Nagyon különös, hogy így van, de valóban így van. És hogy miből táplálkoznánk, ha a perzsák 490-ben Marathónnál vagy 480-ban Szalamisznál győztek volna, azt bizony nem tudom.

## 9. Két kis város egy kis országban

Már szóltam arról, hogy Hellász, a görögség otthona a perzsa világbirodalomhoz képest egy kis félsziget volt, néhány szorgosan kereskedő kicsiny várossal, nagy, kopár hegyekkel, köves földekkel, melyek csupán kevés embert bírtak táplálni. És ehhez járult még, hogy a lakosság – hiszen emlékezhetünk rá – különböző törzsekhez tartozott; mindenekelőtt délen a dórokhoz, északon az iónokhoz és az aiolokhoz. Ezek a törzsek nyelvükben és külsejükben nem különböztek nagyon egymástól, csupán más és más nyelvjárásban beszéltek, és ha akarták, megértették egymást. De gyakran nem akarták. Miként az sokszor megesik, éppen az egymáshoz oly közeli rokonok nem állhatják egymást. A görög törzsek is gúnyolódtak egymáson, és valójában egyik a másikára féltékeny volt. Hiszen Hellásznak nem volt közös királya és közös államigazgatása, mindegyik város egy-egy külön kis birodalom volt.

Valami mégis összekötötte a görögöket: a közös vallás meg a közös sport. Furcsa módon vallás és sport nem volt két különálló ügy, hanem szorosan összefüggött egymással. Így például az istenatya, Zeusz tiszteletére minden negyedik évben nagy versenyeket rendeztek a neki szentelt helyen. Ezt a kegyhelyet Olümpiának nevezték; nagy templomok voltak ott meg egy sportpálya, ott verődtek össze a görögök, dórok és iónok, spártaiak és athéniak, hogy bebizonyítsák erejüket a futásban, diszkoszvetésben, gerelyhajításban, birkózásban és kocsihajtásban. Győzni az olümpiai versenyen – ezt tartották a legnagyobb tisztességnak, amit ember az életében elérhet. A díj csupán egy olajfaág, de a győzteseket csodálatosan ünnepelték. Küzdelmeiket a legkiválóbb költők énekelték meg, s a legkiválóbb szobrászok mintázták meg őket Olümpia számára; a szobrokon a görögök kocsihajtóként vagy diszkoszvetőként láthatták őket, vagy ahogyan a küzdelem előtt testüket olajjal kenik be. Ilyesfajta szobor győztesekről manapság is áll sok város múzeumában.



Minthogy a négyévenként megtartott olümpiai versenyeket minden görög látogatta, a közös időszámítás kényelmes eszközüül szolgáltak az egész országban. Idővel ez a számítás meghonosodott. Ahogyan manapság mi azt mondjuk: „Krisztus születése után”, úgy mondták a görögök: „az ennyi meg ennyi számú olümpiai versenyek idején”. Az első olümpiai verseny Krisztus születése előtt 776-ban volt. Akkor hát mikor volt a tizedik? De meg ne feledkezzünk róla, hogy csak négyévenként rendeztek olümpiai versenyt!

De nem csupán az olümpiai verseny volt valamennyi görög egyetlen közös ügye. A másik is kegyhely, mégpedig a Napistennek, Apollónnak szentelve Delphoiban. Ugyancsak különös hely ez. Ott Delphoiban egy hasadékból gőz tört fel, gyakori jelenség vulkanikus vidékeken. Aki ezt a gőzt belélegezte, az előtt a szó szoros értelmében elködösült a világ, vagyis olyan zavarodottá vált tőle, hogy csak összefüggéstelen szavakat ejtett ki, mint a részeg ember vagy a lázas beteg.

A görögök éppen ezt az értelmetlen beszédet tartották módfelett titokzatosnak. Úgy vélték: maga az Isten szól egy ember száján keresztül. Így hát egy papnőt – püthiának nevezték – a hasadék felett háromlábú székre ültettek, és bódulatban elmotyogott szavait a többi pap értelmezte. Így jósták meg a jövőt. Ez volt a delphoi orákulum, s a görögök, ha válságos



helyzetbe kerültek, minden tájról odazarándokoltak, hogy Apollón istent megkérdezzék. Persze, a válasz gyakran nem volt könnyen érthető. Különféleképpen lehetett értelmezni. Ezért nevezik még manapság is orákulumnak a homályos, titokzatos feleleteket.

A görög városok közül kettőt veszünk most szemügyre: Spártát és Athént. A spártaiakról már hallottunk. Tudjuk, hogy a dór törzshöz tartoztak, hogy Krisztus születése előtt 1100 körül, amikor bevándoroltak, az őslakosságot leigázták és a földeken dolgoztatták. De ez a szolganép számosabb volt, mint uraik, a spártaiak. Emiatt a spártaiaknak állandóan résen kellett lenniök, nehogy elűzzék őket. Semmi másra nem gondolhattak, csak arra, hogy erősek és harcrakészek legyenek, és kordában tarthassák a szolgákat meg a szomszédos, még szabad népeket.

És valóban nem is gondoltak semmi másra. Már törvényhozójuk, Lükurgosz gondoskodott erről. Ha világra jött egy spártai gyermek, aki gyöngének látszott, s alkalmatlannak a katonai szolgálatra, rögvést megölték. De ha erős volt, még erősebbé kellett válnia, reggeltől estig testgyakorlást folytatnia, elviselni a fájdalmat, az éhséget meg a hideget, nem kapott jó ételt, és semmi élvezetet nem engedhetett meg magának. Olykor ok nélkül verték a fiúkat, hogy megszokják zokszó nélkül tűrni a fájdalmat. Az efféle kemény nevelést nevezik még manapság is „spártainak”. Volt is eredménye. Hiszen a thermopülai szorosban, Krisztus születése előtt 480-ban a spártaiak, miként azt törvényük parancsolta, egytől egyig lemészároltatták magukat a perzsáktól. Nem csekélység így meghalni tudni. De élni tudni talán még nehezebb. És erre törekedtek az athéniak. Nem a jó és kellemes életre, hanem olyanra, amelynek értelme van. Amiből a halálunk után is marad valami. Amiből az utánunk jövőknek is marad valami. Majd meglátjuk, hogyan sikerült ez nekik.

A spártaiak tulajdonképpen félelmükben váltak olyan harciassá és bátorrá. A saját szolgálóiktól való féltükben. Athénban jóval kevesebb ok volt a félelemre. Ott minden másként volt. Egykor Athénban is a nemesség uralkodott, akárcsak Spártában. Ott is szigorú törvényeket hoztak, amelyeket egy Drakón nevű athéni férfi fogalmazott meg. Olyan szigorú és kemény törvények voltak, hogy még mostanság is „drákói szigorról” szólunk. De az athéni lakosság, amely hajóin messzire eljutott, és sok mindent látott meg hallott, nem tűrte sokáig ezeket a törvényeket.

Az egyik nemes oly bölcs volt, hogy új rendet kísérelt meg a kis államban. Ennek a nemesnek Szolón volt a neve, és az alkotmány, amelyet Krisztus

születése előtt 594-ben, tehát Nabukodonozor korában bocsátott ki, a szolóni alkotmány. Ennek értelmében a nép, vagyis a város polgárai – mindig maguk döntenek a teendőkről. Athén piacterén kell összegyűlniük, és ott szavazniok. A többség dönt és választja meg a tapasztalt férfiak tanácsát, amely a határozatokat meg tudja valósítani. Az effajta alkotmányt népuralomnak nevezik, görögül demokráciának. Persze nem minden Athénban lakó ember tartozott a gyűlésen szavazati joggal bíró polgársághoz. Különbségek voltak, amit a vagyoni helyzet szabott meg. Tehát Athén számos polgára nem vett részt az uralomban. De valamennyiüknek lehetősége nyílt rá. Így hát mindenkit érdekelték a város ügyei. A város neve görögül polisz, s a város ügyei: politika.

Egy ideig azonban bizonyos nemesek, akik megkedveltették magukat a néppel, magukhoz ragadták az uralmat. Őket türannoszoknak nevezték. De a nép hamarosan elűzte a türannoszokat, és utána az athéniak még jobban ügyeltek arra, hogy valóban a nép uralkodjék. Már említettem, milyen nyughatatlan szellemű emberek voltak az athéniak. Ezért merő félelemből, s nehogy másodszor is elveszítsék szabadságukat, minden politikust, akitől tartottak, hogy túlon túl sok követőre tesz szert, és teljhatalomra tör, elkergettek és száműzték a városból. A szabad athéni nép győzte le a perzsákat, és ugyanez a nép bánt oly hálátlanul a győzelem után Miltiadésszel és Themisztoklésszel.

De egyvalakivel nem így bántak. Ezt a politikust Periklésznek hívták. Értett hozzá, hogy a népgyűléseken úgy forgassa a szót, hogy az athéniak egyre inkább elhitték: ők szabták meg, ők döntötték el, mi történjék, holott a valóságban Periklész már régen eldöntötte. Nem mintha valami újszerű tisztsége vagy kivételes hatalma lett volna csupán azért, mert ő volt köztük a legokosabb ember. Így tört egyre magasabbra, és Krisztus születése előtt 444-től – ez a szám olyan szép, mint az időszak, amelyet jelöl – valójában egymaga irányította az állam ügyeit. A legfontosabbnak azt tartotta, hogy Athén megőrizze tengeri hatalmát, s ez sikerült is Periklésznek más ión városokkal kötött szövetségek útján; ezek a városok szolgáltatásokkal tartoztak a védelemért, amelyet Athén, a hatalmas város nyújtott nekik. Ily módon az athéniak meggazdagodtak, és nekiláthattak, hogy adottságaikkal kimagasló dolgokat hozzanak létre.

Az olvasó azt kérdezheti magában: de hát mi volt az a nagyszerűség, amihez az athéniak olyan kiválóan értettek? Nekem meg azt kell mondanom: Tulajdonképpen mindenhez, de két dolog kiváltképpen vonzotta őket: az

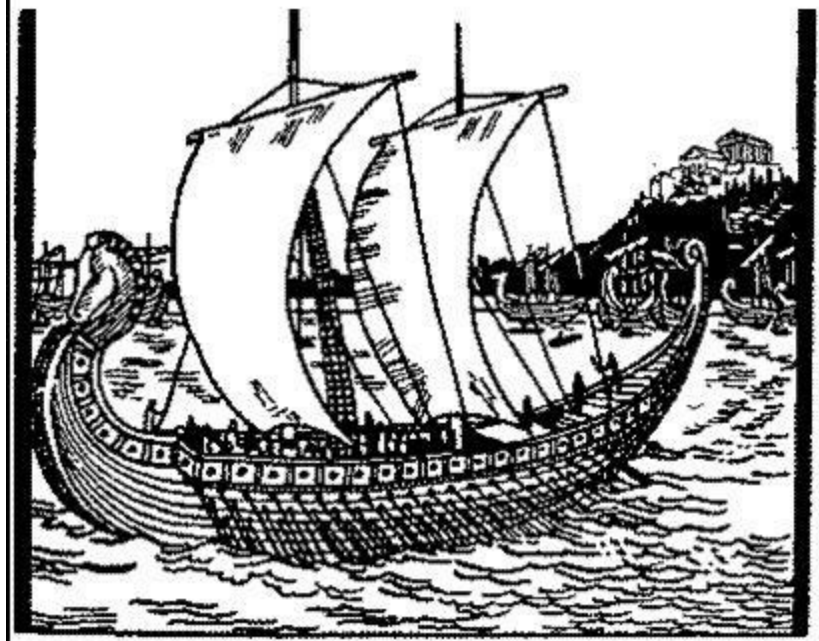
igazság meg a szépség.

Népgyűléseiken az athéniak megtanultak minden kérdéstről nyilvánosan beszélni, érvekkel és ellenérvekkel állást foglalni. Ennek hasznát vették a gondolkodás kifejlesztésében. Hamarosan nemcsak olyan kézenfekvő ügyekben kerestek érveket és ellenérveket, mint például az, vajon szükséges-e egy adóemelés, hanem magával a Természet egészével foglalkoztak. Ebben a tekintetben a kolóniákon vagy a leányvárosokban élő iónok részben már megelőzték Athént. Ők elgondolkoztak azon, miből is áll tulajdonképpen a világ, mi az oka minden eseménynek és történésnek.

Ezt az elgondolkozást filozófiának nevezik. De Athénban nemcsak a világ szerkezetéről gondolkoztak vagy filozofáltak. Azt is akarták ott tudni, mit kell cselekedniük az embereknek, hogy mi a jó és mi a rossz, mi igazságos és mi igazságtalan. Eltöprengtek azon, miért is van tulajdonképpen az ember a világon és mi a lényege mindennek. Persze, ezekről a bonyolult kérdésekről nem egyezett mindenki nézete, a különböző vélemények és irányzatok érvekkel csaptak össze egymással, akár a vitázók a népgyűlésben. És azóta sem szűnt meg ez az elgondolkozással és érveléssel való összecsapás, amelyet filozófiának neveznek.

De az athéniak nem csupán oszlopos csarnokaikban és a sportpályákon járkáltak le s fel, hogy megbeszéljék a kérdést, mi is a lényeg a világban, s ez miként ismerhető meg, és mi a fontos az életben. A világot ők nemcsak gondolataikkal, hanem a szemükkel is újonnan nézték. Mintha a világ dolgait előttük még senki nem látta volna, a görög művészek olyan újszerűen, olyan egyszerűen és szépen ábrázolták. Az olümpiai győzteseket ünneplő szobrokról már szóltunk. Szép férfiakat ábrázolnak, oly keresetlenül megmintázva, mintha ez a világ a legtermészetesebb volna. És éppen ez a keresetlenség a szép.

*Athénból a négy kilométernyire fekvő pireuszi kikötőig világítottak az Akropolisz épületei.*



Ilyen szépségesnek és emberinek mintázták meg akkoriban az istenszobrokat is. Az istenszobrokat faragó leghíresebb szobrászt Pheidiasznak hívták. Ő nem olyan titokzatos, s az emberi méreteket olyan nyomasztóan meghaladó szobrokat faragott, mint az egyiptomi roppant istenszobrok. Egyik-másik templomi szobra nagy volt ugyan, díszes és drága, elefántcsontból és aranyból készült, mégis oly egyszerű szépséget, oly nemes és természetes bájt sugárzó, hogy ez a szépség és báj soha nem vált unalmassá és finomkodóvá, hogy ezekben az istenszobrokban bízni kellett. S amilyenek a szobraik, olyanok voltak az athéniak képei és épületei is. Az épületek csarnokait és a gyűléstermeket díszítő képekből azonban egy sem maradt ránk. Csupán agyagedényekre, vázákra és urnákra festett kis képeket ismerünk, s ezek is oly szépek, hogy elképzelhetjük, mit veszítettünk.

A templomok még állnak. Athénban is. Mindenekelőtt Athén vára, az Akropolisz, amelyen Periklész idejében új templomokat emeltek márványból, mivel a régieket a perzsák felperzselték, míg Athén lakói Szalamiszban tartózkodtak. Az athéni Akropolisz még manapság is páratlanul szép építmény. Ott semmi sem rendkívül nagy vagy rendkívül díszes. Egyszerűen szép. Valamennyi részletét oly magától értetődően és egyszerűen formálták meg, hogy azt gondoljuk: nem is lehetne másként. Mindazokat az építészeti formákat, amelyeket a görögök ott használtak, azóta is újra meg újra

felhasználják az építészetben: a görög oszlopokat, amelyek különfélék, és amelyek sok-sok város sok-sok házán láthatók, ha felfigyelünk rájuk. Persze, sehol sem olyan szépek, mint Athénban az Akropoliszon, ahol nem cirádaként és díszként alkalmazták, hanem azzal a céllal, amiért elgondolták és megvalósították őket: hogy szépen megformált támaszokként tartsák a tetőzetet.

Mindkettő: a gondolkodás bölcsessége és a formák szépsége egy harmadik művészetben, a költészetben egyesítette az athéniakat. És ezen a területen is újat hoztak: a színházat. Színházuk eredetileg, akárcsak a sport, a vallással kapcsolódott össze. Ünnepi játékokat rendeztek Dionüszosz isten tiszteletére, akit Bacchusnak is neveznek. A neki szentelt napokon adták elő ezeket a színdarabokat, többnyire egy álló napon át. A színészek a szabadban játszottak, arcukat hatalmas maszk takarta, magasított talpon álltak, hogy messziről is jól lássák őket. A színművek, amelyeket előadtak, részben ránk maradtak. Vannak köztük komoly, fenségesen, ünnepélyesen komoly színművek. Ezeket tragédiáknak nevezzük. De vidámakat is előadtak, olyan darabokat, amelyek gúnyt űztek egyik-másik athéni polgárból. Mégpedig nagyon csípősen, mulatságosan és szellemesen. Ezeket komédiáknak nevezik. Még hosszasan áradozhatnánk az athéni történetírókról és orvosokról, dalnokokról, nagy gondolkodókról és művészekről. De jobb, ha majd idővel mindenki maga veszi szemügyre műveiket. Majd meglátják, hogy nem túloztam!

## 10. A „megvilágosodott” és országa

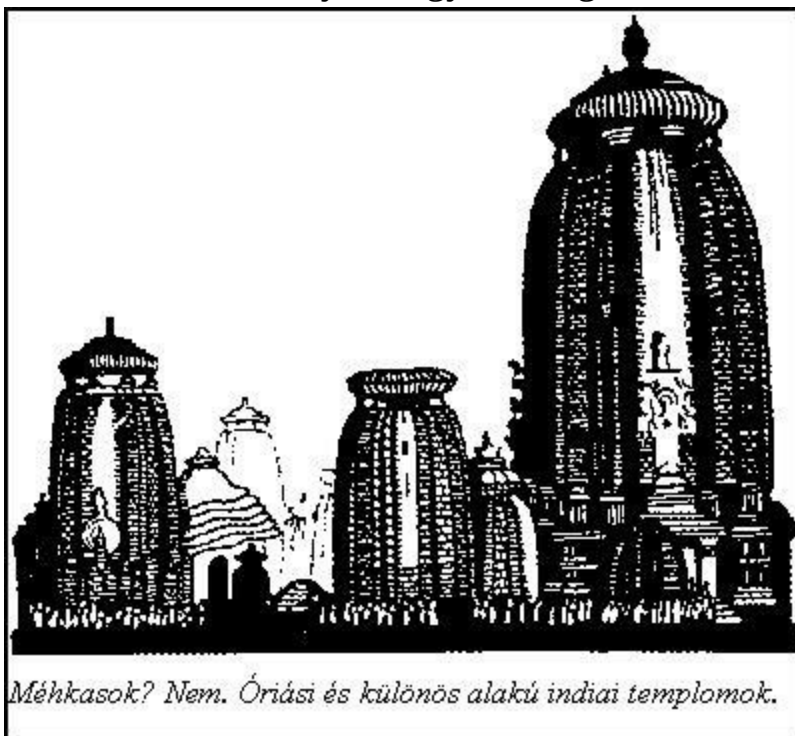
A világ másik végére megyünk. Indiába, és utána Kínába. Megnézzük, mi történt ezekben az óriási országokban körülbelül a perzsa háborúk idején. Indiában is volt már régóta a mezopotámiaihoz hasonló kultúra. Nagyjából abban az időben, amikor a sumerok Ur városában hatalmasok voltak, tehát Krisztus születése előtt 2500 táján az Indus völgyében (az Indus nagy folyó Indiában) volt egy óriási város vízvezetékekkel és csatornákkal, templomokkal, házakkal és üzletekkel. Mohendzsodáro volt a neve, és még nem is olyan régen senki sem tudta, hogy ott ilyen város létezhetett. De néhány éve kiásták, és ugyanolyan figyelemre méltó dolgokat találtak, mint abban az omladékhalomban, amely a hajdani Ur várost elborította. Még nem tudjuk, kik laktak Mohendzsodáróban. Mindössze annyit tudunk, hogy a jelenleg is Indiában élő népek később vándoroltak be, s a perzsák és a görögök, de a rómaiak és a germánok nyelvével is rokon nyelvet beszéltek. Az apát óind nyelven pitarnak mondják, görögül pater, latinul pater, németül Vater.

Minthogy az indusok és a germánok, ezen egymástól a legtávolabb élő két nép rokon nyelven beszél, ezt az egész népcsoportot indogermánnak nevezik. De semmi bizonyosat nem tudunk arról, hogy csupán a nyelvek hasonlítanak egymásra, vagy ennek a népcsaládnak néhány tagja netán távoli vérrokonságban is áll egymással. De feltehető, hogy az indogermán nyelvet beszélő indusok olyasféléképpen törtek be a mai India területére, mint a dórok Hellászba. Nekik is ugyanúgy le kellett igáznia a bennszülött lakosságot. És az indusok többen is voltak, és ezért megosztottak a feladatokon. Csupán egy részük volt harcos, nekik azonban mindig is harcosnak kellett maradniuk. És fiaik is csak harcosok lehettek. Ez volt a harcosok kasztja. Ezen kívül még más kasztok is voltak, mindegyik csaknem ugyanilyen szigorúan zárt. Így például a kézműveseké meg a parasztoké. Senki nem szabadulhatott ki a kasztjából, amelyhez tartozott. Egy parasztból soha nem lehetett kézműves és ellenkezőleg sem történhetett, s a fia sem hagyhatta el a kasztját. Nem vehetett más kaszthoz tartozó lányt feleségül, nem ehetett más kasztbelivel közös asztalnál, és nem ülhetett vele egy kocsiba. India bizonyos vidékein még manapság is így van ez.

A legfelsőbb kaszt a papoké, a brahmanoké. Ők a harcosoknak is felette álltak, nekik kellett gondoskodniuk az áldozatok bemutatásáról, a templomokról (akárcsak Egyiptomban), és a művelődésről is. Könyv nélkül

kellett megtanulniok a szent imákat és énekeket, és ily módon sok ezer éven át változatlanul megőrizték őket, amíg csak fel nem jegyezték szövegüket. Ez volt tehát a négy kaszt, és mindegyik még sok alsó kasztra tagozódott, s ezek is elkülönültek egymástól.

De a lakosság egy kis része semmilyen kaszthoz sem tartozhatott. Ezek az emberek voltak a páriák. Csak a legszennyesebb és legkellemetlenebb munkák elvégzésére használták fel őket. Senki, a legalsó kaszthoz tartozók sem lehettek együtt velük. Azt tartották, hogy még a pusztá érintésük is szennyez. Tehát érinthetetleneknek hívták őket. Nem volt szabad vizet merniök arról a kútról, amelyből az indusok mertek, és ügyelniök kellett, hogy az árnyékuk se essen indusra: hiszen már az árnyékukat is beszennyezőnek tartották. Lám, ilyen kegyetlenség telik ki az emberektől.



Pedig egyébként nem volt kegyetlen nép az indus. Ellenkezőleg. Papjaik nagyon komoly, mély lelkű férfiak voltak, gyakran vonultak el távoli erdőkbe, hogy ott háborítatlanul töprengessenek a legnehezebb kérdéseken. Elmélkedtek sok-sok vad istenükről, és legfőbb istenükről, a magasztos Brahmáról. Érezték, hogy a természet minden élőlényét, az isteneket, akárcsak az embereket, az állatokat és a növényeket ennek a legmagasztosabb lénynek lélegzete élteti, hogy ez az egyetlen legmagasztosabb lény miként hat egyenletesen mindenben: a napfényben és a mezőkön zsendülő vetésben, a növekedésben és az elmúlásban. Isten mindenütt a világon jelen van, akár egy

maréknyi só, amelyet ha vízbe dobunk, mindenütt ott van a vízben, és a víz minden cseppje sóssá válik tőle. Minden különbözőség, amit a természetben látunk, minden körforgás és változás csupán a felszín. Ugyanaz a lélek egyszer emberré válhat, az ember halála után tigrissé vagy kobrakígyóvá, kivéve ha annyira megtisztult, hogy végül egyesülhet az isteni lénnel. Mert ez a mindenben munkálkodó lényeg a legmagasztosabb isten, Brahma lehelete. Az indiai papoknak volt egy szép mondásuk, amely arra szolgált, hogy tanítványaik ezt jól belevéssék emlékezetükbe; mi is elgondolkozhatunk rajta, egyszerűen így szól: „Ez vagy, és ez azt jelenti: Minden, amit csak látsz, az állatok meg a növények, valamint embertársaid ugyanazok, mint te: Isten lélegzetének egy-egy lehelete.”

Az indiai papok különös módot eszeltek ki, hogy ezt a nagy egységet igazán mélyen átérezzék. Leültek valahol a sűrű indiai őserdőben, és órák hosszat, napok hosszat, heteken, hónapokon, éveken át erről elmélkedtek. Mindig a földön ültek, mereven és némán, lábuk keresztbe téve, szemük lesütve. Amennyire csak bírták, ritkították lélegzetvételüket, és keveset ettek. Sőt némelyikük még sajátos módon gyötörte is magát vezeklésként és azért, hogy méltóvá váljék magában érezni Isten leheletét.

Temérdek szent ember, vezeklő és remete élt 3000 év előtt Indiában és még mostanság is akad. De volt köztük egy, aki egészen más volt, mint a többiek: Gautama királyfi, aki nagyjából 500 évvel élt Krisztus születése előtt.

Azt beszélik, hogy ez a Gautama, akit később „megvilágosodott”-nak, Buddhának neveztek, Kelet káprázatos pompája és gazdagsága közepette nőtt fel. Állítólag három palotája volt, egy nyári, egy téli és egy az esős évszak hónapjaira, ahol mindig szívhez szóló zene szólt, s ahonnan soha nem távozott el. Szülei azt akarták, hogy mindig kivételes helyzetben maradjon, hogy fenn, palotája erkélyén vagy megfigyelőtornyán minden szomorúságot távol tartsanak tőle. Szenvedő ezért nem mutatkozhatott a közelében. És mégis, amikor Gautama kikocsizott palotájából, egyszer látott egy öreg, hajlott hátú embert. Megkérdezte a kocsihajtót, hogy ez vajon mi. Az kénytelen volt elmagyarázni. Gautama a gondolataiba mélyedve tért vissza palotájába. Máskor meg egy beteget pillantott meg. Betegségről sem beszéltek neki soha. Még inkább gondolataiba merülve tért haza feleségéhez és kisfiához. Harmadik alkalommal egy halottat látott. Ekkor már nem akart visszatérni palotájába, és amikor végül egy remetét pillantott meg, elhatározta, hogy maga is a pusztaságba vonul, hogy a Föld lakóinak

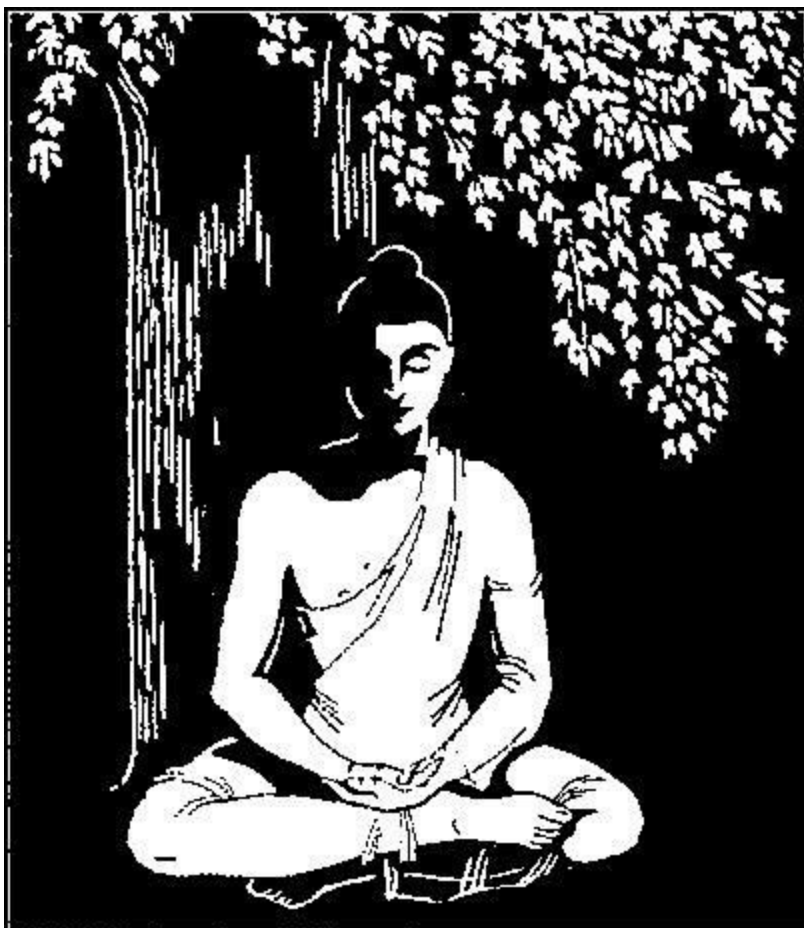


öregségben, betegségben és halálban megnyilvánuló szenvedéseiről elmélkedjék.

„És fiatalkorom virágjában, hajam még sötét volt, élveztem a boldog ifjúságot, épp hogy küszöbén a férfikornak, síró, jajveszékelő szüleim akarata ellenére, hajam és szakállam lenyírva, fakó gúnyában elvonultam otthonomból az otthontalanságba”, így beszélt el megtérése történetét Gautama egyik prédikációjában.

Hat esztendeig élt remeteségben bűnbánóként. Mindenkinél mélyebben töprengett. Kegyetlenebbül kínoztta magát, mint előtte bárki más. Összekulcsolt lábbal ült, alig lélegzett és közben a legszörnyűbb fájdalmakat viselte el. Oly keveset evett, hogy leroskadt a gyengeségtől. De benső nyugalomra a sok év alatt nem lelt. Hiszen ő nemcsak azon töprengett, hogy mi is a világ, és hogy alapjában véve minden ugyanaz-e. Ő a világ minden szerencsétlenségén töprengett. Az emberek szenvedésein és bajain. Az öregségen, a betegségen és a halálon. És ezeken mit sem segített a bűnbánat.

Így aztán apránként kezdett ismét táplálkozni, erőt gyűjteni, rendesen lélegzeni, akárcsak minden ember. A többi remete, aki azelőtt csodálta, nagyon megvetette emiatt. De ő nem hagyta magát megtéveszteni. És egy napon, amikor egy szép tisztáson egy fügefa alatt ült, megvilágosodás szállta meg. Hirtelen megértette, mit is keresett ő az elmúlt hat esztendőben. Mintha belső világosságra nyílt volna hirtelen a szeme. Ezért lett ekkor megvilágosodottá, Buddhává. És elindult, hogy valamennyi embernek hírül vigye nagy lelki felfedezését.



*A fügefa alatt üve érte Gautamát a megvilágosodás; számos szobor ebben a testtartásban ábrázolja a Buddhává magasztosultat.*

Mi volt az, amit Gautama a

Ba-fa, vagyis a megvilágosodás-fa alatt valamennyi kétség megoldásaként megtudott? Igyekszem elmagyarázni, de az olvasónak is el kell gondolkoznia egy keveset. Hiszen Gautama végül is hat álló évig töprengett rajta. A nagy megvilágosodás, a nagy megváltás a szenvedésektől ez a gondolat: önmagunknál kell elkezdenünk, ha meg akarunk menekülni a szenvedéstől. Minden szenvedés szülőanyja a vágy. Tehát körülbelül így szól a tanítás, ha nem kaptuk meg azt, amire vágytunk, két dolgot tehetünk: megkísérelni, hogy mégiscsak megkapjuk, vagy többé nem vágyunk rá. Ha a kettő közül valamelyik sikerül, eloszlik a szomorúság. Buddha így tanította: Ha megszűnünk csupa szép és kellemes dologra vágyunk, ha úgyszólván nem szomjúhoznánk szüntelen a boldogságot, a kellemes érzéseket, az elismerést, a gyengédséget, nem lennénk oly gyakran szomorúak, midőn mindez hiányzik. És aki többé mit sem kíván, az soha nem is lenne többé szomorú.

Csak a szomjat kell elnyomni, és elnyomódik a fájdalom is. „De hiszen az ember nem tehet a vágyairól”, mondhatja az olvasó. Buddhának más volt a véleménye. Azt tanította, ha évekig munkálkodunk önmagunkon, sikerül elérnünk, hogy csak arra vágyjunk, amire vágyani akarunk. Úgy leszünk a vágyaink urává, miként az elefánthajcsár ura az elefántoknak. És a legértékesebb, ami itt a Földön elérhető: többé semmire sem vágyani. Ez a „lelki tengercsend”, amelyről Buddha szól, annak az embernek nagy, nyugalmas boldogsága, aki ezen a Földön semmire sem vágyik. Aki minden emberhez egyaránt jószomszéd, és senkitől semmit nem kíván. Aki így minden vágya felett úrrá lett – tanította Buddha –, nem fog halála után újra születni. Ugyanis a lelkek tulajdonképpen csakis azért születnek újra – így hitték a hinduk –, mert csüggnek az életen. Aki már nem csügg rajta, az halála után nem fog többé törekedni arra, hogy visszajusson „a születések körforgásába”. Az a semmibe lép be. A semmibe, amely nem ismeri a vágyat és a szenvedést, s amelynek a hinduk nyelvén nirvána a neve.

Ez volt tehát Buddha megvilágosodása a fügefa alatt – a tanítás, miként szabadulunk meg vágyainktól anélkül, hogy kielégítenénk őket, miként veszünk erőt szomszárunkon anélkül, hogy oltottuk volna. Gondolhatni, hogy az oda vezető út nem kényelmes, Buddha a „középső útnak” nevezte, mert a hiábavaló önkínzás és a gondtalan könnyű élet között visz az igazi megváltáshoz. S amin a megváltás múlik: igaz hit, igaz eltökéltség, igaz szó, igaz tett, igaz élet, igaz törekvés, igaz öntudat, igaz önmagunkba merülés.

Ez volt a legfontosabb tanítás Gautama prédikációjában, és ez a prédikáció olyan nagy hatást gyakorolt az emberekre, hogy sokan követték és istenként tisztelték Buddhát. Manapság a buddhisták száma világszerte szinte ugyanannyi, mint a keresztényeké. Főként Hátsó-Indiában, Ceylonban (jelenleg Srí Lanka a neve), Tibetben, Kínában és Japánban élnek sokan. De csak kevesen bírnak Buddha tanítása szerint élni, s elérni a lélek tengercsöndjébe.

## 11. Egy nagy nép nagy tanítómestere

Amikor én még kisiskolás voltam, Kína úgyszólván a „világ végén” volt. Legfeljebb néhány képet láttunk róla teáscsészéken vagy vázákon, és elképzeltük, hogy apró termetű, copfos hajú, merev férfiak vannak ott, és művészi szépségű kertek ívelt hátú hidakkal, és tornyocskák, amelyekről temérdek harangocska csüng le.

Ilyen meseország persze sosem létezett, bár tény, hogy a kínai férfiaknak csaknem háromszáz évig, 1912-ig copfot kellett viselniük, és a kínaiak Európában először a porcelánból meg elefántcsontból készült kecses holmijaik révén váltak ismertté, amelyeket ügyes kezű mesterembereik készítettek. Abban az időben, amelyről beszélni akarok, 2400 év előtt mindezt még nem hozták létre, de Kína már akkoriban is ősrégi, óriási birodalom volt, olyan régi és óriási, hogy szétesés fenyegette. Már akkoriban is sok millió szorgalmas földműves élt az országban, akik rizst és gabonát termeltek, és nagyvárosok voltak benne, ahol az emberek ünnepélyesen lépkedtek tarka selyemöltözetükben. Kína fővárosának palotájában már több mint ezer esztendeje uralkodtak a híres „kínai császárok”, akik a „Menny fiainak” nevezték magukat, hasonlóan az egyiptomi fáraóhoz, akit a „Nap fiának” mondtak.

De rangsorban a császár alatt még fejedelmek is voltak, az óriási ország – nagyobb, mint Egyiptom, nagyobb, mint az asszír birodalom meg Babilónia együttvéve – tartományainak uralmát rájuk ruházták. Ezek a fejedelmek hamarosan oly hatalmassá váltak, hogy a császár nem parancsolhatott nekik, holott mégis csak ő volt a kínai császár. A fejedelmek viszálykodtak egymással, és nem sokat törődtek a Menny fiával. És minthogy a birodalom oly nagy volt, hogy az ország különböző végein lakó kínaiak egészen különböző nyelven beszéltek, Kína egész biztosan részekre bomlik, ha nem lett volna ott egy közös valami: mégpedig az írásuk.

Azt mondhatnánk erre: mi haszna a közös írásnak, ha a nyelvek annyira különböznek, hogy senki meg nem értheti, mit is jelent, amit leírtak. De a kínai írással más a helyzet. El lehet olvasni akkor is, ha egy szót sem értünk a nyelvből. Boszorkányság ez? Nem, szó sincs róla, sőt nem is olyan bonyolult az ügy. Ott ugyanis nem szavakat, hanem tárgyakat írnak le. Ha azt akarjuk papírra vetni, hogy Nap, akkor ezt a képet rajzoljuk: ☼ Ezt aztán ki lehet mondani Napnak, vagy franciául „soleil”-nek, vagy mint a kínaiak „dsö”-nek,

mindenki számára érthető, ha ismeri a jelet. Most azt akarjuk leírni: „fa”. Ismét néhány vonással egyszerűen rajzolunk egy fát, mégpedig így: 木, kínaiul „mu”-nak ejtik, de ezt nem szükséges tudni ahhoz, hogy felismerjük: ez egy fa.

Igen, mondja majd az olvasó, tárgyak esetében el tudom képzelni, azokat egyszerűen csak lerajzolják. De mi a teendő, ha azt akarják leírni: „fehér”, vajon ecsettel fehér festéket kennek oda? Vagy éppenséggel ha azt akarják írni: Kelet! Hiszen a Keletet nem lehet ábrázolni. Nos, a művelet logikusan folytatódik. A „fehér” szót úgy írják le, hogy valami fehérséget rajzolnak. Tehát a napsugarat! A Napból kijövő vonal 日 azt jelenti: „bei”, németül: „weiss”, franciául „blanc” és így tovább. És a Kelet szó? Kelet ott van, ahol a fák mögött felkel a Nap. Tehát a Nap képét rajzolom a fát ábrázoló jel mögé: 東.

Praktikus, ugye? Hát igen. Mindennek két oldala van! Gondoljuk csak meg, milyen sok szó és tárgy meg fogalom van a világon! Kínában minden tárgynak és minden fogalomnak meg kell tanulni a saját jelét. Jelenleg már 40 000 jel van, és némelyiket ugyancsak nehéz és bonyolult felismerni. Így hát végül mégiscsak dicsérjük a főnóciákat meg a 26 jelüket, ugye? De a kínaiak már sok ezer éve jelekkel írnak, és Ázsia nagy részében azok is megértik, akik egyetlen szót sem tudnak kínaiul. Ily módon a kiváló kínai férfiak gondolatai és elvei gyorsan elterjedhettek és belevésődhettek az emlékezetbe.

Abban az időben, amikor Indiában Buddha meg akarta váltani az embereket a szenvedéstől (ez 500 táján volt Krisztus születése előtt), Kínában is élt egy kiváló férfi, aki arra törekedett, hogy tanításával boldoggá tegye embertársait. Csakhogy ő teljességgel különbözött Buddhától. Egy tiszt gyermeke volt, nem királyfi. Tisztviselő és tanító lett, nem remete. Azt sem tartotta nagyon fontosnak, hogy az egyes ember ne sóvárogjon többé semmi után és ne szenvedjen, inkább azt, hogy az emberek békében éljenek egymással. Ez volt a célja: a békés együttélés tanítása. És ezt a célt el is érte. Tanainak hatására a nagy kínai birodalom lakosai évezredek át a világ minden népénél békésebben és nyugodtabban éltek egymás közt. Ez bizonyára érdekli az olvasót Konfucius tanításában, akinek kínaiul Kung Fuce a neve. Tanítását nem nehéz megérteni. Megtartani sem. Hiszen ezért volt olyan nagy sikere.

Konfucius egyszerű módot ajánl a cél elérésére. Sokaknak talán nem nyeri

el azonnal a tetszését, de több bölcsesség lappang benne, mint ahogyan első pillantásra véljük. Ő ugyanis azt tanította, hogy az életben a külsőségek fontosabbak, mintsem gondolnánk: meghajlás az idősebbek előtt, előre engedés a nyitott ajtón, felállás, ha rangban felettünk lévővel beszélünk és sok hasonló dolog, amelyekre Kínában több a szabály, mint nálunk. Mindez – Konfucius úgy vélte – nem véletlenül van így. Ezek a szokások jelentenek, vagy valamikor jelentettek valamit. Általában valami szép dolgot. Ezért Konfucius azt mondta: „Hiszek a régiben és szeretem.” Ami azt jelenti, hogy hitt az évezredek erkölcs és szokások igaz, mély értelmében és honfitársait újra meg újra figyelmeztette, hogy őrizzék meg és tartsák be ezeket a hagyományokat. Minden könnyebben megy, ha így teszünk – ez volt a véleménye. Úgyszólván magától megy, nem kell sokat töprengeni rajta. Biztos, hogy nem *válunk* jóvá ezek által a formaságok által, de könnyebben *maradunk* azok.

Konfuciusnak ugyanis igen kedvező véleménye volt az emberekről. Azt mondogatta, hogy minden ember jónak és tisztességesnek születik. Azt vallotta, hogy bensejünkben tulajdonképpen valamennyien jók és tisztességesek. Minden ember, aki víz partján játszó kisgyereket lát, félti, hogy bele talál esni, mondja Konfucius. A gondoskodás embertársunkról, a részvét, ha rosszul megy a sora, mindez velünk született tulajdonság. Tehát semmi mást nem kell tennünk, csak ügyelnünk, hogy ne menjen veszendőbe. És – úgy vélte – erre való a család. Aki mindig gyöngéd a szüleihez, szót fogad nekik, és törődik velük, az majd embertársaival is így fog viselkedni, mindig engedelmeskedni fog az állam törvényeinek, miként megszokta, hogy apjának engedelmeskedjék. Ezért Konfucius számára a család, a testvérek közti szeretet, a szülők iránti tisztelet az egész életben a legfontosabb dolog volt. Jómagá „az emberség gyökerének” nevezi.



Ami nem jelenti azt, hogy csak az alattvalót kötelezi hűség az uralkodóhoz, fordítva pedig nem. Éppen ellenkezőleg. Konfucius és tanítványai gyakran jártak a makacskodó fejedelmeknél, és rendszerint alaposan megmondták nekik véleményüket. Hiszen a fejedelemnek kell élen járnia minden jó szokás megtartásában, az apai szeretet, a gondoskodás és az igazságosság gyakorlásában. Ha nem így tesz, és alattvalóit ok nélkül szenvedni hagyja, joggal taszítja le a nép – így tanították Konfucius meg a tanítványai. Az uralkodó legfőbb kötelessége ugyanis az, hogy országa valamennyi lakosa előtt példakép legyen.

Talán úgy vélhetjük, hogy Konfucius csupa kézenfekvő dolgot tanított. De ő éppen ezt akarta. Hiszen olyasvalamit akart, ami mindenki számára úgyszólván magától értetődő, és amit mindenki helyénvalónak tart. Így sokkal könnyebb lenne az együttélés. Említettem már, hogy célja sikerült. Csakis az ő tanításának köszönhető, hogy a temérdek tartományból álló,

óriási kínai birodalom végül is nem bomlott fel.

De ne képzeljük, hogy Kínában nem voltak másféle emberek is, inkább Buddhához hasonlók, akik nem az együttélést meg a meghajlásokat tartották fontosnak, hanem a világ nagy titkait. Nem sok idővel Konfucius után élt Kínában egy bölcs, aki a világ titkait kutatta: Lao Ci. Mi Lao-ce néven ismerjük. A hagyomány szerint hivatalnok volt, de nem tetszett neki a nagy hajsza az emberek közt. Így hát lemondott tisztségéről, és Kína határvidékén az elhagyatott hegységbe vándorolt, hogy ott remetéskedjék.

A határ közelében, az országúton (így tartja a hagyomány) egy vámos arra kérte, hogy írja le neki a gondolatait, mielőtt elvonul az emberek közül. És Lao-ce megtette. Azt nem tudom, hogy a vámos megértette-e a gondolatokat, mert titokzatosak és nehezen foghatók fel. Nagyjából ez a jelentésük: az egész világban, a szélben és esőben, növényekben és állatokban, az éjjel és a nappal váltakozásában, a csillagok körforgásában egyetlen nagy törvény működik. Lao-ce Taonak nevezi. Csakhogy az ember a nyughatatlanságával, a tevékenykedésével, a temérdek tervével és gondolatával, és igen: az áldozatok bemutatásával meg az imákkal ezt a törvényt úgyszólván nem engedi eljutni magához, megzavarja menetét, nem hagyja, hogy kifejtse hatását.

Tehát az egyetlen dolog, amit tenni kell: semmit sem tenni, véli Lao-ce. Teljesen csendben lenni bensőnkben. Nem nézni körül, és nem figyelni a hangokra, nem akarni és nem vélekedni. Aki odáig viszi, hogy oly szándék és akarat nélküli, akár a fa vagy a virág, abban majd munkálkodni kezd a nagy, általános törvény, a Tao, amely körforgásra készíti az eget és meghozza a tavaszt. Ez a tanítás bizony nehezen érthető, és még nehezebben követhető. Meglehet, hogy Lao-ce a távoli hegység magányában annyira vitte, hogy – miként tanítja – a nem-tevéssel ért el hatást. De egészben véve jó, hogy nem Lao-ce, hanem Konfucius lett népe nagy tanítómestere.



## 12. A legnagyobb kaland

A fénykor csupán egészen rövid ideig tartott Hellaszban. Aztán vége szakadt. A görögök mindenhez értettek, csak nyugton nem bírtak maradni. Elsősorban Athén és Spárta nem jött ki tartósan egymással. A két város közt már Krisztus születése előtt 420-ban hosszú, ádáz háborúra került sor. Ez volt a peloponnészoszi háború. A spártaiak Athén elé vonultak és körös-körül szörnyű pusztítást műveltek. Minden olajfát kivágtak. Ez borzalmas csapás volt, mert nagyon sokáig tart, amíg az újonnan ültetett olajfa termést hoz. Az athéniak viszont Itáliától délre, a spártai leányvárosok vagy kolóniák ellen, a szicíliai Szürakuszai ellen vonultak. Hosszas huzavona után Athénban súlyos járvány ütött ki, Periklész belepusztult, és végül Athén elvesztette a háborút; falait lerombolták. De miként háborúk esetében lenni szokott, végül az egész ország kimerült. A győztesek is. Még rosszabbra fordult, amikor Delphoi közelében egy kis néptörzs, amelyet az ottani papok felingereltek, elfoglalta és kifosztotta Apollón jóshelyét. Szörnyű zűrzavar keletkezett.

Ebbe a zűrzavarba avatkozott be egy idegen nép. De nem is nagyon idegen. Ez a nép a görögöktől északra, a hegyekben lakott és makedón volt a neve. A makedónok rokonságban álltak a görögökkel, de vadak és harcedzettek voltak, és királyuk, Fülöp, görög nevén Philipposz, világos eszű férfi. Ez a makedóniai Fülöp kitűnően beszélt görögül, és igen jól ismerte a görög erkölcsöt és szokásokat meg a görög kultúrát. Az volt a becsvágya, hogy „minden görögök” királya legyen. A görög kegyhelyért, Delphoiért folyó harc – minthogy ez valamennyi görög vallású népet érintett –, jó ürügyül szolgált a beavatkozásra. Athénban élt ugyan egy politikus, a népgyűlések híres szónoka, aki újra meg újra mennydörgött Fülöp makedón király tervei ellen, a neve Démoszthenész, és Fülöp ellen mondott beszédeit filippikáknak nevezik. De a görögök között oly nagy volt a széthúzás, hogy a görögség nem bírt kellőképpen védekezni.

A Khairóneia nevű helységnél Fülöp király és a kis Makedónia legyőzte azt a görög népet, amely alig több mint száz éve meg bírta védeni magát az óriási perzsa had ellenében. A görög szabadságnak vége szakadt. Ez a szabadság, amellyel a görögök nem tudtak élni, Krisztus előtt 338-ban veszett el. Fülöp király azonban nem akarta leigázni a görögöket vagy kifosztani városaikat. Egészen más volt a szándéka: görögökből és makedónokból nagy hadsereget akart felállítani, a haderővel Perzsia ellen vonulni, és meghódítani.

Ez a terv akkortájt már nem volt olyan lehetetlenség, mint amilyen a perzsa háborúk idején lett volna. Hiszen a perzsa királyok már régóta nem voltak olyan rátermettek, mint Dareiosz vagy olyan hatalmasak, mint Xerxész. Már jó ideje nem őrködtek személyesen az egész országuk felett, beérték azzal, hogy szatrapáik lehetőleg minél több pénzt küldjenek nekik a tartományokból. A pénzből pompás palotákat építettek, pazar udvartartásuk volt aranyedényekkel és étkészlettel, és díszesen öltözött rabszolgákkal meg rabszolgánőkkel. Kedvelték a finom ételeket, s az italokat még inkább. A szatrapák hasonló módon éltek. Egy ilyen birodalmat – így gondolkozott Fülöp – nem lesz nagyon nehéz meghódítani. De a királyt meggyilkolták, mielőtt a hadi előkészületek befejeződtek volna.

Fia, aki tehát az egész Hellászt és hazáját, Makedóniát örökölte tőle, akkoriban alig 20 éves volt. Sándornak, azaz görögül Alexandrosznak hívták. A görögök azt gondolták, most már könnyen felszabadulnak, hiszen egy ilyen fiatal fickóval – úgy vélték – majd csak elbánnak. Csakhogy Sándor nem volt átlagos fiatal fickó. Olyannyira nem, hogy örömet jutott volna hamarabb trónra. Ránk maradt a történet, hogy sírva fakadt, valahányszor apja, Fülöp király egy-egy újabb görög várost hódított meg: „Apám nem hagy nekem semmit, amit meghódíthatnék, mire király leszek.” Most hát jutott neki meghódítandó terület. Az egyik görög várost, amely vissza akarta nyerni szabadságát, intő példaként leromboltatta és lakosait rabszolgaként eladatta. Majd a görög Korinthosz városban gyűlésbe hívta az összes görög vezetőt, hogy a perzsiai hadjáratot megtanácskozza velük.

Az ifjú Sándor király nemcsak bátor és becsvágyó katona volt, hanem igen szép, hosszú, göndör fürtű férfi is, aki ráadásul mindent tudott, amit akkoriban tudni kellett. Ugyanis olyan tanítómester oktatta, aki a leghíresebb volt mindazok közt, akik fellelhetők voltak az egész világban: a görög filozófus, Arisztotelész. Nagyjából elképzelhető, hogy ez mit jelent, ha azt mondom: Arisztotelész nemcsak az ifjú Sándor, hanem tulajdonképpen az egész emberiség tanítómestere volt két évezreden át. Ha az Arisztotelészt követő két évezred folyamán az emberek valamilyen problémát illetően nem tudtak megegyezni, Arisztotelész műveiben néztek utána. Ő volt a döntőbíró. Ami ott le van írva, annak igaznak kell lennie – így tartották. És Arisztotelész valóban összegezett mindent, amit az ő korában tudni lehetett. Írásaiban foglalkozott természetrajzzal, a csillagokkal, az állatokkal és a növényekkel, foglalkozott történelemmel, az emberek együttélésével az államban (politika), a helyes gondolkodással, görögül logika, valamint a helyes cselekvéssel,

görögül etika; írt az irodalomról, kifejtette, hogy mi a szép benne, és végül leírta gondolatait Istenről is, aki mozdulatlanul és láthatatlanul lebeg a csillagos égbolt felett.

Az ifjú Sándor tehát mindezt megtanulta, és bizonyára jó tanuló volt. Legszívesebben Homérosz eposzait olvasta, a szájhagyomány szerint éjszakára is a fejpárnája alá tette a hősi énekeket. De távol állt attól, hogy könyvmoly legyen, hiszen kitűnő sportember volt. Kivált lovaglásban nem tett senki túl rajta. Apja egyszer kiváltképpen szép és vad lovat vásárolt, a paripát senkinek sem sikerült betörnie. Bukephalosz volt a neve. Mindenkit levetett a hátáról. De Sándor észrevette az okát: a ló rettegett a saját árnyékától. Sándor a paripát szembe fordította a Nappal, megsimogatta, felpattant rá és az egész udvar tetszésnyilvánításai közepette fel-alá lovagolt. Bukephalosz a kedvenc lova lett.

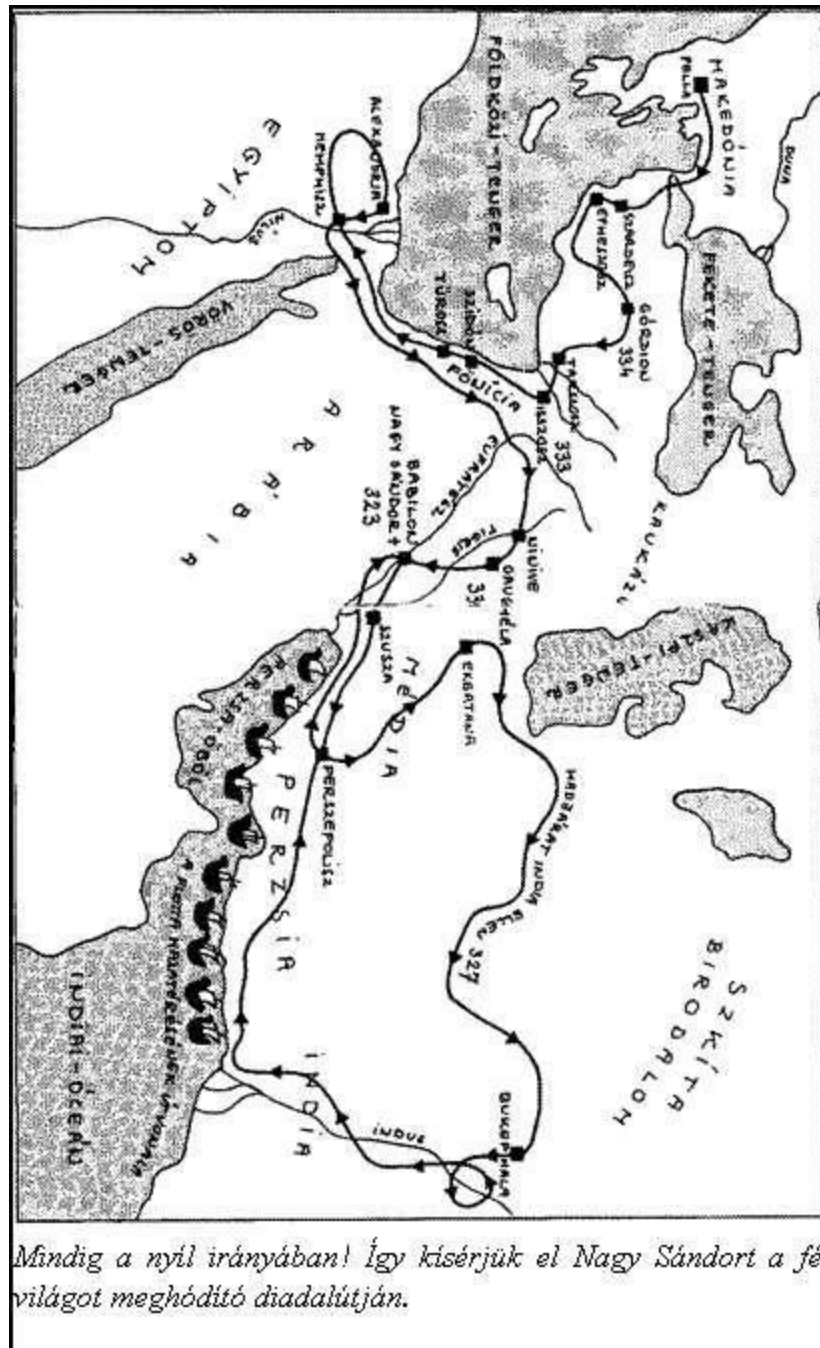
Sándor tehát megjelent Korinthoszban a görög vezetők előtt, és valamennyien el voltak ragadtatva tőle, mindegyik a legnyájasabb szavakkal halmozta el. Egyvalaki kivételével. Ez az ember komikus különc volt, egy filozófus, név szerint Diogenész. Az ő nézetei némileg közel álltak a Buddháéhoz. Diogenész véleménye szerint ami a tulajdonunk, és amit szükségesnek tartunk, zavar bennünket a gondolkodásban és abban, hogy természetes módon jól érezzük magunkat. Így hát mindenét elajándékozta, és jóformán meztelenül Korinthosz piacán egy nagy hordóba telepedett be. Ott tanyázott, oly szabadon és függetlenül, akár egy gazdátlan kutya. Sándor is meg akarta ismerni ezt a furcsa szerzetet, és felkereste. Pompás hadi öltözékben, sisakján lobogó tolldísszel, odalépett a hordó elé, és így szólt: „Tetszel nekem, kérhetsz tőlem valamit, megadom neked.” Diogenész, aki éppen kényelmesen heverve sütkérezett, ezt válaszolta: „Igen, volna egy kívánságom, király.” – „Nos?” – „Árnyékot vetsz rám, kérlek, menj arrébb.” A királyra oly nagy hatással volt a válasz, hogy állítólag azt mondta: „Ha nem volnék Nagy Sándor, Diogenész akarnék lenni.”

Ilyen uralkodóért a sereg görög katonái hamarosan ugyanúgy rajongtak, mint a makedónok. Örömet voltak hajlandók harcolni érte. Így hát Nagy Sándor bizakodva vonult Perzsia felé. Amije csak volt, azt mind elajándékozta barátainak. Azok megrökönyödve kérdezték: „Mi marad majd neked?” – „A remény” – felelte állítólag Sándor. És a remény nem csalta meg. Hadával először Kis-Ázsiába vonult. Ott szembeszállt vele az első perzsa hadsereg; számosabb volt ugyan a Nagy Sándorénál, de valójában csupán rendezetlen katonatömeg rátermett hadvezér nélkül. A perzsákat

hamarosan menekülésre készítették, mert Nagy Sándor serege nagyon bátran harcolt, legbátrabban maga a király, ő mindig ott volt, ahol a legádázabban dúlt a csata.

A meghódított Kis-Ázsiában történt a „gordiusi csomó” híres esete. Mégpedig a következőképpen: Gordion városában az egyik templomban állt egy régi kocsi, amelyhez a rúdját hatalmas, kemény csomóba kötött szíjjal bogozták oda. A jóslat szerint az lesz a világ ura, aki ezt az összebogozott csomót meg tudja oldani. Nagy Sándor nem próbálkozott hosszasan a kibogozással, amely feltehetően még annál is nehezebb eset volt, mint amikor az összebogozódott cipőzsinórt sietve ki kell oldani. Azt tette, amit az anyám soha meg nem engedett volna nekem: fogta a kardját, és középpüth kettévágta a csomót. Ami egyúttal azt is jelentette: „Kezemben ezzel a karddal meghódítom a világot, megvalósítva a régi jóslatot.” És valóban ezt tette.

A hódítás további története tulajdonképpen jobban látható a térképen. Nagy Sándor ugyanis nem vonult rögvst Perzsiába.



Nem akarta a hátában tudni a perzsiai provinciákat, Föníciát és Egyiptomot, mielőtt meghódította volna őket. Miközben feléjük vonult, a perzsák megkísérelték egy Isszosz nevű városnál feltartóztatni. Megverte őket és zsákmányul ejtette a perzsa király pompás sátrait meg a kincseit. A király feleségét és nővérét is foglyul ejtette, de nagyon udvariasan és tisztességtudóan bánt velük. Ez 333-ban történt, az évszámot könnyű megjegyezni: három meg három meg három kilenc és – Isszosznál nagy volt az öldöklés.

Föníciát nem volt könnyű meghódítani. Türosz városát hét álló hónapig kellett ostromolnia. Emiatt aztán nagyon kegyetlenül dűlta fel. Egyiptomban könnyebb volt a dolga. Az egyiptomiak örültek, hogy megszabadultak a perzsáktól, és önként hódoltak be Nagy Sándornak, a perzsák ellenségének. De Sándor is megfelelő uralkodó akart lenni, olyan, amilyenhez az egyiptomiak hozzászoktak. Így hát a sivatagon át a Napisten egyik templomához vonult, és meghagyta a papoknak, hirdessék ki, hogy ő a Nap fia, tehát az igazi fáraó. Mielőtt kivonult volna Egyiptomból, várost alapított a tenger partján. Saját magáról Alexandriának nevezte el. A város manapság is áll, és hosszú ideig a világ egyik leghatalmasabb és leggazdagabb városa volt.

Nagy Sándor csak ekkor vonult Perzsia ellen. A perzsa király időközben hatalmas sereget gyűjtött és a hajdani Ninive közelében, a Gaugamela nevű helységnél várta Nagy Sándort. Előzőleg követeket küldött hozzá, felajánlva neki, ha beéri vele, odaadja neki a fele királyságát meg a lányát feleségül. Nagy Sándor barátja, Parméniosz ekkor azt mondta: „Ha én volnék Nagy Sándor, elfogadnám.” Az uralkodó így felelt: „Én is, ha Parméniosz volnék.” Inkább akart uralkodni az egész világ felett, mint a felén. És az utolsó, a legnagyobb perzsa sereget is megverte. A perzsa király a hegyekbe menekült, ott meggyilkolták.

Nagy Sándor megbüntette a gyilkosokat. Immár egész Perzsia királya volt. Birodalmához tartozott Hellász, Egyiptom, Fönícia, Palesztinával egyben, Babilónia, Asszíria, Kis-Ázsia és Perzsia. Új rendszert igyekezett bevezetni az egész birodalomban. Parancsai a Nílustól messzire, egészen a mai Szibériáig érvényben voltak.

De Nagy Sándor korántsem elégedett meg ennyivel. Ismeretlen, még ki nem fürkészett országok felett akart uralkodni. Látni akarta azokat a rejtélyes, távoli népeket, amelyekről olykor kereskedők meséltek, akik ritka áruikkal keletről jöttek Perzsiába. Akárcsak Dionüszosz isten egy görög mondában, Sándor is diadalmenetben akart a napbarnította indusok közé vonulni, hogy hódoljanak neki. Így aztán nem időzött sokáig a perzsa fővárosban, hanem 327-ben hadseregével kalandok-veszélyek közepette az ismeretlen, felderítetlen magashegység hágóin leereszkedett az Indus völgyébe India felé. De az indusok nem hódoltak be neki jószántukból. Kiváltképpen az erdőkben élő bűnbánók és remetéik prédikáltak a távoli nyugatról jött hódító ellen. Így hát Nagy Sándornak valamennyi várost, amelyet az indiai harcos kaszt katonái vitézül védtek, egyenkint ostrom alá kellett vennie és meghódítania.

A harcok közepette tanúságot tett nagy merészségéről. Az Indus egyik mellékfolyójánál az indiai Pórosz király harci elefántokból és gyalogosokból álló hatalmas hadsereggel várta. A sereg a folyó túloldalán sorakozott fel, és Nagy Sándornak katonáival az ellenséggel szemközt kellett átkelnie a vízen. Legnagyobb tettei közé tartozik, hogy ez sikerült neki. Még figyelemre méltóbb, hogy India perzselő, nedves forróságában leverte a perzsa sereget. Póroszt megkötözve vezették elé. „Mit kívánsz tőlem?” – kérdezte Sándor. „Azt, hogy királyi módon bánj velem.” „Egyebet nem?” – „Nem, mert ezzel már mindent megmondtam” – felelte Pórosz. Nagy Sándorra akkora hatást tettek ezek a szavak, hogy Pórosznak visszaadta a birodalmát.



De ő még távolabb akart hatolni keletre, a Gangesz folyó völgyében lakó ismeretlenebb, titokzatosabb népekhez. De oda katonái már nem akarták követni. Nem akartak messzebbre, egyre messzebbre vonulni, egészen a világ végéig: hazakíváncsoztak. Nagy Sándor kérlelte, majd azzal fenyegette őket, hogy akkor ő egymaga indul neki; három álló napig duzzogott és nem

mozdult ki sátrából. Végül mégis a katonák bizonyultak erősebbnek; vissza kellett fordulnia.

De egyvalamit mégis keresztülvitt. Azt, hogy nem ugyanazon az úton tértek vissza, amelyen jöttek, jóllehet így lett volna a legegyszerűbb, hiszen ezeket a területeket már meghódították. De Nagy Sándor új dolgokat akart látni, új földeket meghódítani. Így hát az Indus folyó mentén a tengerig hatolt. Hada egy részét hajókon tengeri úton hazaküldte. Ő azonban új és szörnyű nehézségek közepette a vigasztalan, köves pusztaságon át vonult. Minden nélkülözésben osztozott katonáival, nem engedélyezett magának több vizet vagy pihenést, mint amennyi katonáinak jutott. A legelső sorban harcolt, és valóban csoda folytán kerülte el a halált.

Egy erőd ostrománál történt. Létrákat állítottak a falakhoz és felkapaszkodtak rajtuk. Nagy Sándor elsőként. Amikor felért, a létra a mögötte rohamozó katonái alatt leszakadt, s ő egymaga állt a sánc tetején. Odakiáltottak neki, hogy gyorsan ugorjon le, de ő a falról egyenest az erődbe ugrott, hátát a falnak vetette, és pajzsával fedezte magát az ellenség túlerejével szemben. Egy nyílvesző már sebet ütött rajta, mire a többiek átmásztak a falon és megmentették. Nagyon izgalmas jelenet lehetett.

Végül mégis újra eljutottak a perzsa fővároshoz. De Nagy Sándor felégette a várost, miután elfoglalta. Így aztán Babilont választotta udvartartása székhelyéül. Hiszen módjában állt válogatni. Ő, aki az egyiptomiak szemében a Nap fia volt, a perzsákéban a királyok királya, akinek csapatai tanyáztak Indiában és Athénban, úgy akart fellépni, ahogyan azt a világ igazi urától elvárják.

Meglehet, hogy nem büszkeségből tette, hanem azért, mert Arisztotelész tanítványaként nagyon jól ismerte az embereket, és tudta, hogy a hatalom csak pompával és méltósággal párosulva tesz kellő hatást rájuk. Tehát bevezette az összes ünnepélyes ceremóniát, mindazt, ami a babilóni és perzsa uralkodók udvarában évezredek óta szokásos volt. Térdre kellett borulni előtte, és úgy szólni hozzá, mintha Isten volna. Házasságot is a keleti uralkodók szokása szerint kötött: többnejűségben élt, egyik felesége Dareiosz perzsa király leánya, hogy ő maga az uralkodó törvényes utódja legyen a trónon. Ugyanis nem akart idegen hódító maradni, Kelet bölcsességét és gazdagságát akarta összeolvasztani görögjei világos értelmével és mozgékonyásával, hogy egészen új és csodálatos egyveleg váljék belőle.

Csak hogy a görögöknek ez nem volt ínyére. Először is ők, a hódítók



akartak az egyedüli urak lenni. Továbbá szabad, és szabadsághoz szokott emberekként senki előtt nem akartak térdre borulni. Kutya-alázatosságnak nevezték ezt. Nagy Sándor görög barátai és görög katonái így hát egyre inkább elégedetlenkedtek, végül is haza kellett küldeni őket. Nagy Sándor nagy műve, a két nép összeolvasztása sehogy sem sikerült, jóllehet 10 000 makedón és görög katonának, akik perzsa nőt vettek feleségül, gazdag móringot adott, és fényes ünnepséget rendezett nekik.

Nagy tervei voltak. Az egyiptomi Alexandriához hasonló városokat akart még alapítani, utakat építtetni és a görögök akarata ellenére hadjárataival tartósan megváltoztatni a világ képét. Képzeljük el, ha már akkoriban állandó postaszolgálat lett volna India és Athén között! Csakhogy nagy tervei közepette meghalt Nabukodonozor nyári palotájában, abban a korban, amelyben a legtöbb ember jóformán elkezd ember lenni a talpán. Harminckét éves korában halt meg, 323-ban Krisztus születése előtt.

Lázában arra a kérdésre, hogy ki legyen az utódja, azt felelte: „a legérdemesebb”. De legérdemesebb nem akadt. Környezetében valamennyi hadvezér és fejedelem becsvágyó, pazarló, lelkiismeretlen ember volt. Addig marakodtak a világbirodalomért, amíg részekre nem hullott. Így aztán az egyik hadvezér és leszármazottai Egyiptomban uralkodtak, ők voltak a Ptolemaioszok, a másik család, a Szeleukidák Mezopotámiában, Kis-Ázsiában pedig az Attalidák. Indiát elvesztette a birodalom.

Am annak ellenére, hogy a világbirodalom széthullott, Nagy Sándor terve lassan mégis valóra vált. A görög művészet és a görög szellem behatolt Perzsiába, onnan tovább Indiába, sőt még Kínába is. A görögök pedig megtanulták, hogy Athén és Spárta nem az egész világ, és hogy fontosabb feladataik is vannak, mint az örökös viszálykodás iónok és dórok közt. És éppen azóta, hogy a kevés politikai hatalmukat teljesen elvesztették, váltak a görögök a legnagyobb szellemi hatalom hordozójává, amely valaha is létezett: a görög műveltségé. Ennek a hatalomnak erődei a könyvtárak voltak. Az alexandriai görög könyvtár például csaknem 700 000 könyvtekercset tartalmazott. Ez a 700 000 könyvtekercs volt az a temérdek görög katona, akik a világot meghódították. És ez a világbirodalom mostanság is áll.

### 13. Új harcosokról és új harcokról

Nagy Sándor csak kelet felé vonult. – Igaz, hogy ez a „csak” nem pontosan megfelelő kifejezés! De ami Göröghontól nyugatra esett, az nem csábította. Ott néhány föníciai, meg görög kolónia volt és egy-két sűrű erdők borította félsziget, szegény, zord, harcias paraszti lakossággal. Az egyik e félszigetek közül Itália és az egyik paraszti nép a római. Nagy Sándor idejében a római birodalom csupán aprócska terület volt Itália közepén. Róma erős falak övezte, kicsiny, zezzugos város volt, de a városban büszke nép lakott. A rómaiak sokat és szívesen beszéltek híres történelmükről, és hitték, hogy nagy jövő vár rájuk. Történelmüket lehetőleg a régi trójaiaktól eredeztették. A Trójából elmenekült harcos, Aeneas, így regélték örömet, Itáliába került. Tőle származik az ikerpár, Romulus és Remus, akiknek apja Mars, a hadiisten, s egy vad nőstényfarkas szoptatta és nevelte fel őket az erdőben. A monda úgy folytatódik, hogy Romulus megalapította Rómát. Még az alapítás évét is megemlítik: 753-ban történt Krisztus születése előtt. A rómaiak ettől az esztendőől számítják naptárukat, mint a görögök az olümpiai játékok kezdetétől. Így mondták: ennyi meg ennyi évvel a Város alapítása után, eszerint példának okáért a századik római év a mi időszámításunk szerint a Krisztus előtti 653-ik évnek felel meg.

Városuk régmúlt idejéről a rómaiak még sok szép történetet tudtak jóságos meg gonosz királyokról, akik ott uralkodtak, és a szomszédos városokkal folytatott küzdelmekről – már-már szomszédos falvakat mondtam. A hetedik és az utolsó királyt, Tarquinius Superbust, vagyis Gőgös Tarquiniust állítólag megölte egy Brutus nevű nemes. Ettől fogva a nemesek uralkodtak, akiket patrícusoknak neveztek, ami nagyjából városatyát jelent. De ne gondoljunk itt igazi városlakókra, a patrícusok inkább módos parasztok voltak, akik nagy legelőket és szántóföldeket birtokoltak. Mióta Rómában nem uralkodtak királyok, csak nekik volt joguk a város tisztviselőit megválasztani.

A legrangosabb tisztviselőket consuloknak nevezték. Egyidejűleg mindig ketten voltak, és tisztségüket csupán egy esztendeig töltötték be. Azután le kellett köszönniük. A patrícusokon kívül természetesen még más lakosok is voltak. De nekik nem voltak neves elődeik, földjük is kevesebb volt, s ezért nem számítottak előkelőknek. Plebejusoknak nevezték őket. Jóformán külön kasztot alkottak, az indiai kaszthoz hasonlóan. Plebejus nem köthetett házasságot patrícussal. És természetesen még kevésbé lehetett belőle consul. Sőt a városon kívül, a Mars-mezőn sem adhatta le szavazatát. De minthogy a

plebejusok száma nagy volt, és éppen olyan vaskemény, hajlíthatatlan emberek voltak, mint a patríciusok, ezt nem tűrték el oly egykönnyen, mint a szelíd indusok. Többször is azzal fenyegetőztek, hogy kivándorolnak, ha nem bánnak jobban velük, és nem részesednek ők is az elfoglalt szántóföldekből és legelőkből, amelyeket a patríciusok mindaddig maguknak tartottak meg. Évszázados kemény küzdelem árán a plebejusok végre elérték, hogy a római államban a patríciusokéval egyenlő jogokhoz jutottak. A két consul közül az egyiknek plebejus származásának kellett lennie. Ez így volt igazságos. A hosszú, bonyolult küzdelem körülbelül Nagy Sándor időszakában ért véget.

Ebből a küzdelemből nagyjából már meg lehetett állapítani, milyen emberek voltak a rómaiak. Gondolkodásuk nem volt oly gyors, mint az athéniaké, s az újdonságok kitalálásában sem váltak úgy ki. A szép holmikban, épületekben, szobrokban, költeményekben sem telt akkora örömük, és a világról, valamint az életről való elmélkedés sem volt olyan fontos nekik. De ha valamit elhatároztak, azt keresztül is vitték. Akkor is, ha 200 évig tartott. Ők ugyanis tősgyökeres, a földjükhöz ragaszkodó parasztok voltak, nem mozgékony tengerjárók, mint az athéniak. Tulajdonukkal, a nyájaikkal meg a földjükkel – csak ezzel törődtek. Messzi tájakon nem sokat jártak, kolóniákat sem alapítottak. Honi földjüket és városukat szerették. *Ezt* akarták hatalmassá tenni, *érette* cselekedtek mindent. Szülőföldjükön kívül csak egyvalami volt fontos nekik: a *joguk*. Nem az igazságból létrejött jog, amely előtt minden ember egyenlő, hanem az a jog, amely egyenlő a törvénnyel. Amely írásba van foglalva. Törvényeik tizenkét érc táblára vésve ott függtek a piactéren. Ami ott tömör és szigorú szavakba volt foglalva, az volt érvényben. Kivétel nélkül. És részvét vagy kegyelem nélkül is. Mert a törvények ősi hazájuk törvényei. És már emiatt is helyes törvények.

Sok szép történet szól a rómaiak hazaszeretetéről és törvényhűségéről. Történetek apákról, akik bírakként saját fiaikat ítélték halálra, és még szempillájuk sem rebbent meg, mert így parancsolja a törvény; történetek hősookról, akik a csatában vagy fogságban habozás nélkül áldozták fel életüket honfitársaikért. Ezek a történetek talán nem szó szerint igazak, de mégis azt bizonyítják, mi lebegett elsőként a rómaiak szeme előtt, ha megítéltek egy embert: szigorúság és keménység önmagunkkal és másokkal szemben, ha a jog vagy a haza ügye forog kockán. Semmiféle szerencsétlenség nem bátorítaná el ezeket a rómaiakat. Az sem ingatta meg őket, amikor 390-ben Krisztus születése előtt városukat bevette és felégette a gallok északról jött népserege. Újra felépítették a várost, újra

megegerősítették, és a szomszédos kis városokat apránként engedelmességre kényszerítették.

A Nagy Sándor uralkodását követő időkben azonban már nem elégedtek meg a kisvárosok ellen folytatott kis háborúkkal. Céltudatosan nekiláttak az egész félsziget meghódításának. De nem egyetlen nagy diadalmas vonulásban, miként Nagy Sándor, hanem szép lassan. Apránként, várost város, országot ország után azzal a kitartással és magabiztossággal, amely a legfőbb tulajdonságuk volt. A hódítás menete általában a következő volt: minthogy Róma hatalmas város lett, más itáliai városok szövetséget kötöttek vele. A rómaiak szívesen léptek effajta szövetségre. De ha a szövetségesek véleménye valamely kérdésben történetesen eltért az övékétől, és nem engedelmeskedtek, háborúra került a sor. A római csapatok, a légiók többnyire győztek. Egy ízben az egyik dél-itáliai város görög fejedelmet és hadvezért hívott segítségül a rómaiak ellen: Pürrhoszt. Pürrhosz, miként azt a görögök az indusoktól ellesték, harci elefántokkal vonult fel. Elefántjaival legyőzte a római légiókat. De katonái közül oly sokan estek el, hogy állítólag ezt mondta: „Még egy ilyen győzelmet nem bírok elviselni.” Ha egy győzelem túlontúl sok áldozatot kíván, még manapság is pürrhoszi (latinosan: pyrrhusi) győzelemnek nevezzük.

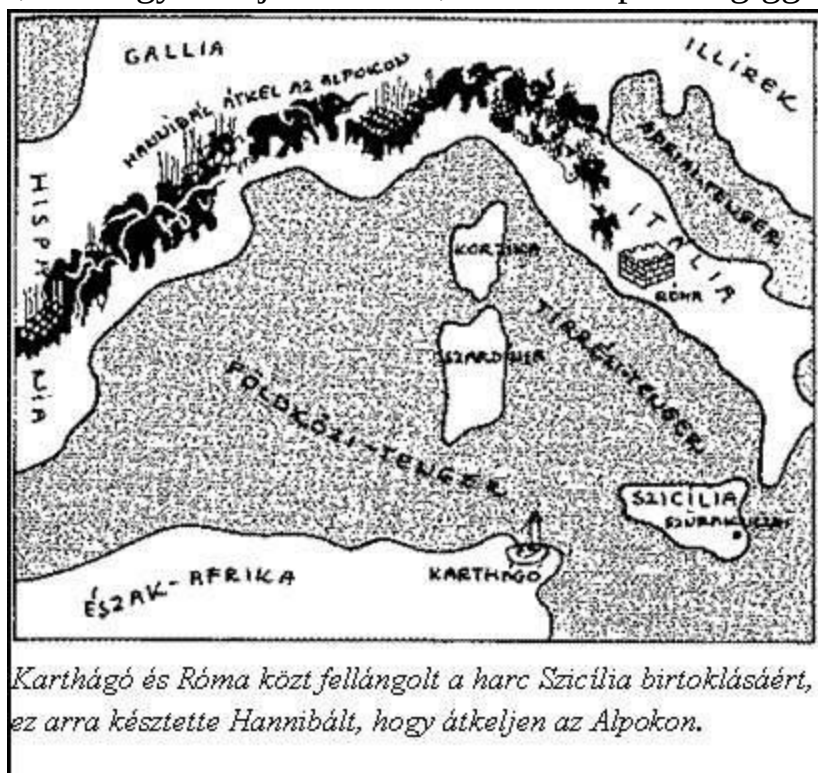
Pürrhosz hamarosan ki is vonult Itáliából, s a rómaiak most már egész Dél-Itália urai lettek. De nem érték be ennyivel. A különösen termékeny Szicília szigetét is meg akarták hódítani. Ott remek gabona nőtt és gazdag görög kolóniák települtek rá. De Szicília akkoriban már nem a görögöké, hanem a föníciaiaké volt.

Emlékezhetünk rá, hogy a föníciaiak még a görögök előtt mindenféle kereskedelmi településeket meg városokat alapítottak, elsősorban Hispániában és Észak-Afrikában. Észak-afrikai, föníciai város volt Karthágó is, szemközt Szicíliával. Messze környéken ez volt a leggazdagabb és leghatalmasabb város. Lakóit, a föníciaiakat Rómában punoknak nevezték. A punok hajói messzire jártak a tengeren, és számos országból számos országba szállítottak árut. És minthogy közel laktak Szicíliához, onnan hozták a gabonát.

Így hát a karthágóiak voltak a rómaiak első nagy ellenfelei. Nagyon veszélyes ellenfelek. Általában ugyan nem ők maguk szálltak harcba, mint a rómaiak, de volt elegendő pénzük, hogy idegen katonákat fogadjanak fel. A Szicíliában kitört háborúban kezdetben ők győztek, kiváltképpen azért, mert a rómaiaknak nem voltak hajóik, nem szokták meg a hajózást és a tengeri

csatát. A hajóépítéshez meg egyáltalán nem értettek. Egyszer azonban egy karthágói hajó zátonyra futott Itália partján. A rómaiak mintaként használták fel a hajót és nagy sietve, két hónap alatt sok hasonlót építettek. Minden pénzt hajókra költöttek, és az új flottával legyőzték a karthágóiakat, akiknek Szicíliát át kellett engedniük a rómaiaknak. Ez Krisztus születése előtt 241-ben történt.

Ám ez még csak a kezdete volt a két város közötti háborúskodásnak. A karthágóiak úgy gondolták: ha elvették tőlük Szicíliát, ők majd Hispániát fogják meghódítani. Ott vad néptörzsek éltek, nem rómaiak. Csakhogy a rómaiak ezt sem akarták megengedni. A karthágóiaknak Hispániában volt egy Hamilkár nevű hadvezérük, akinek fia, Hannibál rendkívüli ember volt. Katonák közt nőtt fel, és oly jártas volt a háborúzásban, mint senki más. Mindenhez hozzászokott – éhséghez és hideghez, hőséghez és szomjúsághoz, éjt nappallá tevő meneteléshez. Bátor volt, értett a parancsoláshoz, ravasz, ha túl akart járni az ellenség eszén, kitartó, ha le akarta gyúrni az ellenfelet. Nem holmi erőszakoskodó tucatember volt ő, hanem olyan férfi, aki a hadviselésben, akár egy sakkjátszmában, minden lépést végiggondolt.



Azonkívül jó hazafi volt. Gyűlölte a rómaiakat, akik parancsolni akartak hazájának. És amikor a rómaiak Hispániában is beavatkoztak – ezt már nem tűrte el. Így hát nagy sereggel és harci elefántokkal kivonult Hispániából. Az

elefántcsapat szörnyű fegyver volt. Hannibál keresztülvonult egész Gallián elefántjaival, folyókon és hegyeken, végül pedig az Alpokon kellett átkelnie, hogy Itáliába jusson. Valószínűleg a ma Mont Cenis nevet viselő hegyszoroson kelt át. A hágón most széles, ám ugyancsak kanyargós út visz keresztül. De felfoghatatlan, hogyan juthatott át akkoriban a vad, úttalan hegységen. Szirtes völgyek, meredek szakadékok és csúszós, füves lejtők vannak ott. Egyetlen elefánttal sem vonulnék ott, hát még negyvennel! Ráadásul szeptemberben történt, s a csúcsokat már hó borította. De Hannibál utat tört magának és hadának, és katonáival ott állt Itália földjén. A rómaiak felsorakoztak ellenében. Ádáz csatában megverte őket. Az újabb római sereg éjszaka tört rá táborára, de Hannibál csellel kifogott rajta. Egy csordányi ökör szarvaira égő fáklyát köttetett, és lehajszolta őket a hegyről, amelyen táborát felütötte. A sötétségben a rómaiak azt hitték, hogy Hannibál katonái vonulnak fáklyákkal, s utánuk eredtek. Csak akkor vették észre, hogy ökröket üldöznek, amikor beérték őket.



A rómaiaknak volt egy nagyon eszes hadvezérük, név szerint Quintus Fabius Maximus, ő nem akarta megtámadni Hannibált. Úgy vélekedett, hogy az idegen földön Hannibált idővel elfogja a türelmetlenség, és valami meggondolatlanságot követ el. De a rómaiaknak nem volt ínyére a várakozás. Kigúnyolták Quintus Fabius Maximust, Cunctatornak, vagyis Késlekedőnek nevezték el, és megtámadták Hannibált a Cannae nevű helység közelében. Iszonyú vereséget szenvedtek. A rómaiaknak 40 000 halottjuk volt. Ez a Krisztus születése előtt 217-ben lezajlott ütközet szörnyű csatavesztés volt. Hannibál azonban ekkor nem vonult Róma ellen. Elővigyázatos volt, meg akarta várni, amíg hazájából új csapatokat küldenek, és ez a döntése fordult szerencsétlenségére. A karthágóiak ugyanis nem küldtek új csapatokat. Saját hadának katonái pedig apránként elvadultak az itáliai városok fosztogatása és kirablása közben. A rómaiak többé nem támadtak közvetlenül Hannibálra,

mert féltek tőle, de minden férfit behívtak hadi szolgálatra. Valóban mindenkit. Az egészen fiatal sihedereket, sőt még a rabszolgákat is. Itáliában minden férfi katona lett, de nem zsoldosok voltak, mint Hannibál emberei, hanem rómaiak. Tudjuk, hogy ez mit jelent. Szicíliában és Hispániában harcoltak a karthágóiak ellen, és ott, ahol nem Hannibál volt az ellenfelük, mindig győztek.

Hannibálnak végül 14 év után mégis vissza kellett térnie Itáliából Afrikába, mert hazájának ott volt rá szüksége. A rómaiak ugyanis hadvezérük, Scipio vezénylete alatt Karthágó elé vonultak. És itt csatát veszített Hannibál. Krisztus születése előtt 202-ben a rómaiak leverték Karthágót. A karthágóiak kénytelenek voltak az egész flottájukat felégetni és ezenkívül még hatalmas kárpótlást is kellett fizetniök. Hannibálnak el kellett menekülnie, később pedig megmérgezte magát, hogy ne essék a rómaiak fogságába.

Rómát ez a győzelem oly hatalmassá tette, hogy meghódította a görög földet is, amely még makedón uralom alatt állt, de az egyetértés hiánya miatt még mindig nem volt egységes. A rómaiak Korinthosz városából a legszebb műremekeket hazájukba szállították, és a várost felégették.

Észak felé is terjeszkedett Róma, a gallok földjére, azokéra a gallokéra, akik 200 év előtt Rómát feldúlták. A rómaiak meghódították azt a területet, amelynek manapság Észak-Itália a neve. De egyeseknek még ennyi minden sem volt elég. Nem tudták elviselni, hogy Karthágó még fennáll. Különösen nem tudta ezt elviselni egy patrícius, Cato, aki hírhedten konok, de igazságos és érdemes ember volt, s akiről fennmaradt, hogy a római előkelők államtanácsában, a senatusban minden alkalommal így fejezte be a beszédét: „Egyébként azt indítványozom, hogy Karthágót el kell pusztítani.” Végül ezt meg is tették a rómaiak. Ürügyet keresve megtámadták. A karthágóiak kétségbeesett erővel védekeztek. A rómaiak már bevették a várost, de utcáiban még hat napig házról házra folyt a harc. Akkor azonban szinte valamennyi pun vagy meghalt vagy foglyul esett. A házakat a rómaiak lerombolták, a helyet, ahol Karthágó állt, a földdel egyenlővé tették, és felszántották, Krisztus születése előtt 146-ban. Ez lett a vége Hannibál városának. Az egész akkori világ leghatalmasabb városa Róma lett.

## 14. A történelem ellensége

Akit a történelem ez idáig untatott, az most örülni fog. Ugyanis amikor Hannibál Itáliában tartózkodott (tehát Krisztus születése előtt 220 után), Kínában uralkodott egy császár, aki nem állhatta a történelmet, s ezért Krisztus születése előtt 213-ban megparancsolta, hogy az összes történelemkönyvet, minden régi okiratot és beszámolót égessenek el; valamint vessék tűzre a verseket és énekeket tartalmazó könyveket, Konfucius és Lao-ce minden írását, egyáltalán minden gyakorlati értékkel nem bíró holmit. Csak a földműveléssel és egyéb hasznos dolgokkal foglalkozó könyveket engedélyezte. Akinek másféle könyv van a birtokában, azt ki kell végezni.



Ez a császár, Csin Si Huang-ti a világ legnagyobb harcosai közé tartozott.



Nem császár fiaként született, apja egyike volt azoknak a fejedelmeknek, akikről már szó esett. A tartománynak, amely felett uralkodott, *Csin* volt a neve, s a családja is ezt a nevet vette fel. Feltehetően róluk nevezik az egész országot Kínának, bár az olvasó úgy vélheti, hogy „Csin” és „Kína” nem hangzik nagyon hasonlóan.

Valóban volt elegendő alapja, hogy Kínát Csin fejedelemtől nevezzék el, mert nemcsak hódításai által vált egész Kína urává, hanem minden téren nagy újíto volt. A többi fejedelmet elkergette, és az egész óriási birodalmat átszervezte. Mindent el akart söpörni, ami a régi időkre emlékeztet, hogy valóban mindent előről kezdhessen. Azt akarta, hogy Kína teljességgel az ő műve legyen. Utakat építtetett az országon keresztül és egy hatalmas feladatba, a kínai Nagy Fal építésébe kezdett. Manapság is áll ez a hatalmas, 2000 kilométernél hosszabb magas határfal oromzatokkal és tornyokkal síkságokon és völgyeken, hegyeken és magaslatokon át húzódik egyenletes vonalban. Si Huang-ti császár kezdte el építését, hogy Kínát és sok szorgalmas, békés polgárát meg parasztját megvédje az Ázsia belsejében elterülő roppant síkságokon kalandozó harcias lovas hadaktól. Az óriási falnak kellett oltalmaznia az országot a hordáktól, amelyek újra meg újra betörték Kínába, hogy feldúlják és kirabolják. És erre a célra valóban alkalmas volt a Fal. Évezredek át állt, habár – ez természetes – többször ki kellett javítani, és áll most is.

Si Huang-ti császár nem uralkodott sokáig. Utána hamarosan más család került a Menny fiainak trónjára. Ez a Han-dinasztia volt. Mindazt a jót, amit Si Huang-ti hozott, örömet megőrizték. Az ő uralkodásuk alatt is szilárd, egységes állam maradt Kína. De ők már nem voltak a történelem ellenségei. Ellenkezőleg. Nem feledkeztek meg arról, mit köszönhet Kína Konfucius tanításainak. Mindenfelé kutattak a régi írások után, és kiderült, hogy sok emberben volt annyi bátorság, hogy nem vetette tűzre őket. Most már kétszeres gonddal gyűjtötték össze a tanokat tartalmazó írásokat, és még nagyobb lett a becsük. Csak aki mindezeket a könyveket jól ismerte, lehetett Kínában hivatalnok.

Kína tulajdonképpen az egyetlen ország az egész világon, ahol sok évszázadon át nem a nemesség, nem a katonaság, sőt nem is a papság volt az uralkodó réteg, hanem a tudósok irányítottak. Nem számított, hogy az egyik nemesi, a másik alacsony származású –, aki sikeresen letette a vizsgákat, abból hivatalnok lett. S aki a legnehezebb vizsgákon a legjobb eredményt érte el, az kapta a legmagasabb tisztséget. De ezek a vizsgák korántsem voltak

egyszerűek. Sok ezer írásjelet kellett ismerni, ami bizony nem könnyű. És számos régi könyv szövegét kellett szórul szóra tudni, valamint Konfucius és más régi bölcsek tanításait pontosan elmondani.

Így hát Si Huang-ti a könyvégetéssel mit sem ért el. Valószínű, hogy mit sem ér, ha a történelmet hatalmi szóval betiltják. Éppen annak kell alaposan ismernie mindazt, ami régi, aki újat akar teremteni.

## 15. A nyugati világ uralkodói

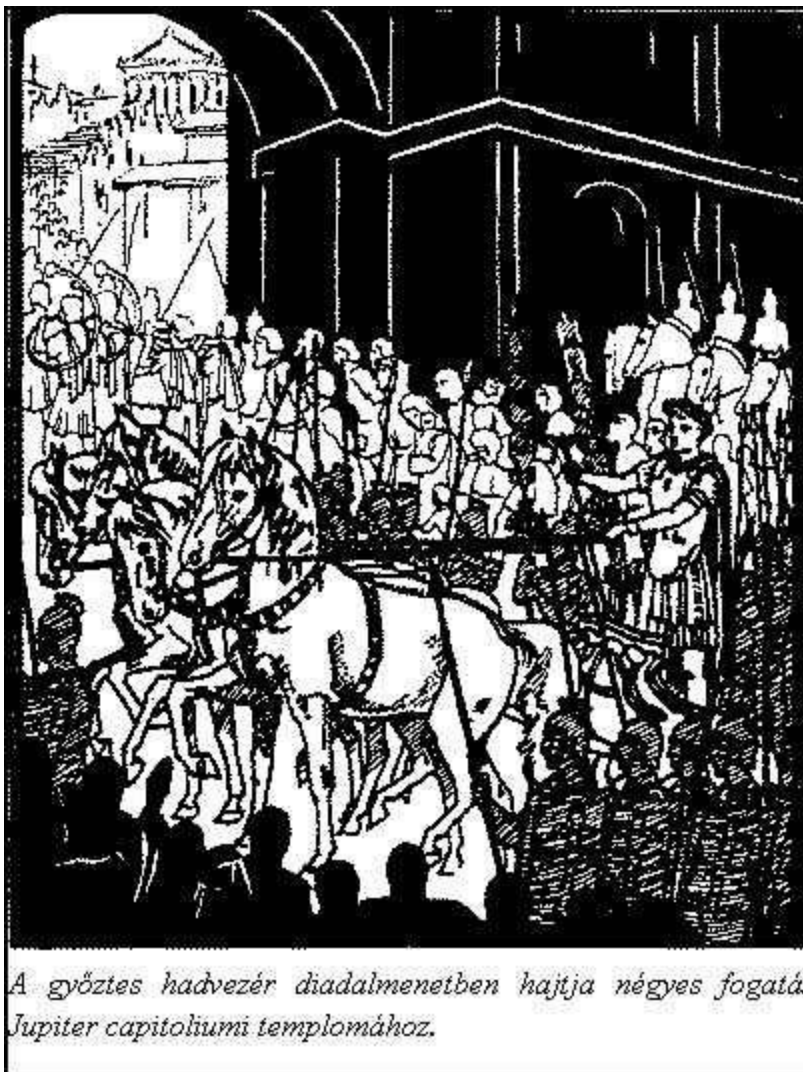
A rómaiaknak soha nem jutott olyasmi az eszébe, mint Nagy Sándornak. A meghódított országokból nem akartak egyetlen nagy birodalmat kialakítani, ahol majd minden lakos egyenlő joggal bír. Nem; valamennyi ország, amelyet a római légiónak meghódítottak – és a birodalom egyre rohamosabban növekedett – római provincia lett. Ami annyit jelent, hogy városaikban római csapatok és római tisztségviselők tartózkodtak. Ezek úgy vélték, hogy magasan felette állnak a bennszülötteknek, akkor is, ha azok föníciaiak, zsidók vagy görögök, tehát igen régi kultúrával rendelkező néphez tartoznak. A rómaiak szemében azonban csupán azért élnek, hogy fizessenek. Óriási összegű adót kellett leróniuk, és lehetőleg minél gyakrabban gabonát küldeniök Rómába.

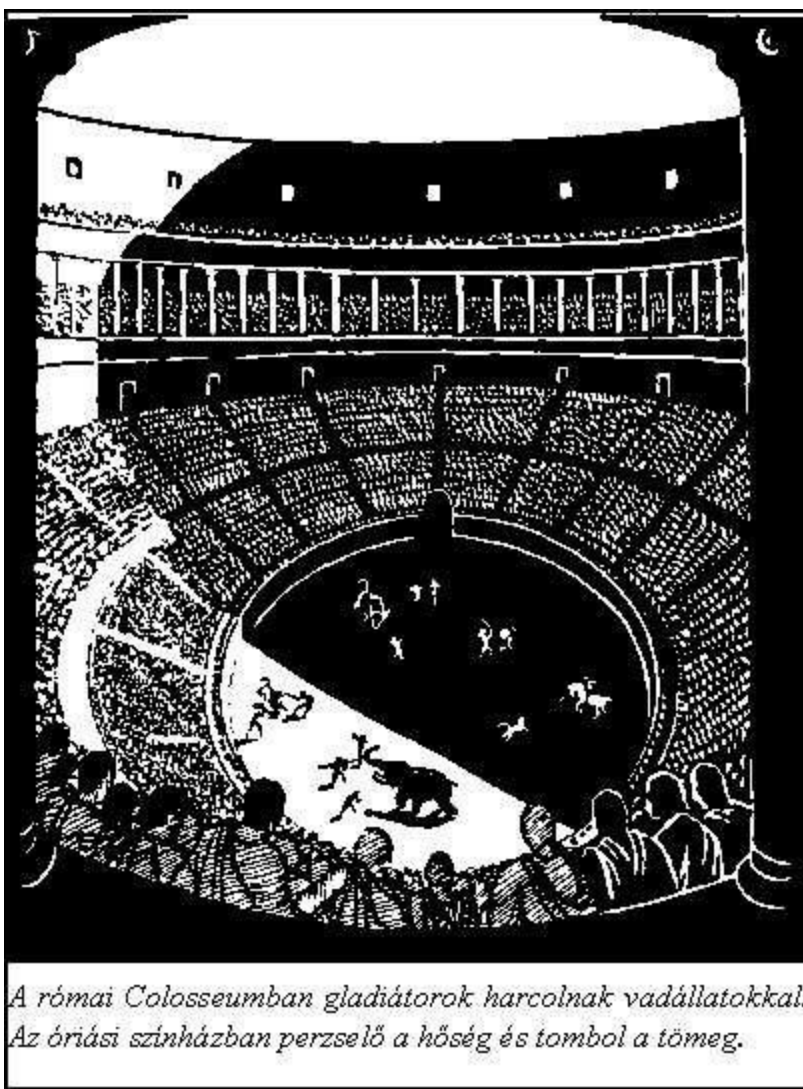
Ha ezt teljesítették, viszonylag nyugton hagyták őket. Vallásukat megtarthatták, és a saját nyelvüket beszélhették. Sőt a rómaiak sokféle jóban is részesítették őket. Elsősorban utakat építettek. Sok csodálatos, kikövezett utat Rómától kiindulva a síkságon át, a legtávolabbi hegyszorosokon át. A rómaiak ezt nem a távoli tájak lakosai kedvéért tették, hanem azért, hogy gyorsan küldhessenek híradást és csapatokat a birodalom valamennyi részébe. Egyébként is értettek a célszerű építkezéshez. Kivált a vízvezetékek készítésével remekeltek; a távoli hegységből levezették a völgybe, be a városokba, ahol aztán sok kis kút meg fürdő volt, hogy a római tisztségviselők idegenben se nélkülözzék azt, amihez otthon hozzászoktak.

De a római polgár mindig másfajta ember maradt, mint a bennszülött. Őt oltalmazta a római jog. Bárhol élt is a nagy római birodalomban, a római tisztségviselőkhöz fordulhatott. „Római polgár vagyok!” – ez akkoriban holmi varázsszó volt. Ha előzőleg keresztülnéztek is rajta, mihelyt ezeket a szavakat kiejtette, mindenki tüstént udvariassá és előzékennyé vált.

A világ valóságos urai azonban akkoriban a római katonák voltak. Hiszen ők tartották össze a hatalmas birodalmat, ők nyomták el a makacskodó bennszülötteket, és kegyetlenül megbüntettek mindenkit, aki ellenszegült. Bátrak, harcedzettek és becsvágyók lévén, minden évtizedben más és más országot hódítottak meg északon, délen vagy keleten. Ha a katonák fémmel bevont bőrpáncéljukban, egyszerre dobbanó lépésekkel közeledtek pajzsokkal és hajítódárdáikkal, parittyáikkal és szablyáikkal, nyíllövő- és kőhajítógépeikkel, fegyelmezetten és begyakorlottan, kilátástalan volt velük

szemben az ellenállás. A harc volt a legkedveltebb mesterségük. És ha ismét diadalt arattak, élükön hadvezéreikkel, az összes foglyokkal és az összes zsákmánnyal bevonultak Rómába. Így vonultak ünnepélyes trombitaszó mellett, a nép ujjongása közepette díszkapukon át és diadalívek alatt. Képeket és táblákat vittek, amelyeken mintegy közhírré tették diadalaik történetét. A hadvezér csillagokkal hímzett bíboröltözékben állt fogatán, fején babérkoszorú, szent köntöst viselt, amely máskor az istenatyja, Jupiter szobrán látható a templomban. Így haladt kocsiján második Jupiterként a meredek úton a római vár, a Capitolium templomába. És miközben ott fent a templomban ünnepélyesen hálaáldozatot mutatott be, lent a legyőzött ellenség vezéreit kivégezték.





*A római Colosseumban gladiátorok harcolnak vadállatokkal.  
Az óriási színházban perzselő a hőség és tombol a tömeg.*

Aki hadvezérként gyakran diadalmaskodott így az ellenség felett, aki csapatainak bőséges zsákmányt szerzett, és birtokhoz juttatta kiöregedett obsitos katonáit, ahhoz a katonák úgy ragaszkodtak, mintha a tulajdon apjuk lett volna. Készek voltak mindent megtenni érte. És nemcsak az ellenség földjén, hanem otthon, a hazában is. Úgy vélték, hogy aki nagyszerű hadvezér, nyilván ért ahhoz is, hogy otthon rendet teremtsen. És erre gyakran volt szükség, mert Rómában olykor nehézre fordult a helyzet. A város, amelyben sok szegény ember élt, óriásira növekedett, s a szegényeknek nem volt megélhetésük. Ha a provinciák nem küldtek gabonát, éhínség tört ki Rómában.

Két fivér megkísérelte Krisztus születése előtt 130-ban (tehát Karthágó pusztulása után 16 évvel) a szegény, kiéhezett tömeget felkarolni és átellenben, Afrikában földművelőként letelepíteni. Ez a testvérpár a két

Gracchus. De a politikai küzdelmek során mindkettőt megölték.

Akárcsak a katonák, ezek a tömegek is mindig készen voltak bármit megtenni a kedvelt férfiért, ha az gabonát osztott és szép ünnepi játékokat rendezett nekik. Ezeket a látványosságokat a rómaiak módfelett kedvelték. Persze, az ő ünnepi játékaik teljességgel különböztek a görögökéitől, amelyeken az előkelő polgárok az istenatya tiszteletére sportmérkőzéseken vettek részt és dalokat énekeltek. A rómaiak ezt nevetségesnek tartották volna. Melyik komoly, érdemes férfi adna elő dalokat vagy ünnepélyes, sokredős öltözetét, a tógát levetve az emberek szeme láttára dárdákat hajítana? Az effajta foglalatosságot a foglyokra hagyták. Nekik a theatrumban sok ezer és tízezer néző előtt kellett birkózni és vívni, vadállatokkal küzdeni, valóságos csatákat folytatni. Mindez vérre menően, életbevágóan történt. Hiszen a rómaiak szemében éppen ez volt izgalmas: nemcsak hivatásos versenyzők szálltak szembe egymással, hanem halálraítélteket is vadállatok, oroszlánok, medvék, valamint tigrisek és elefántok elé vetettek a theatrumban.

Aki a népnek sok pompás viadalt mutatott be, és sok gabonát osztott szét, az közkedvelt volt a városban, és mindent megengedhetett magának. És ezt sokan kísérelték meg. Olykor az egyik népszerű férfi oldalán a hadsereg meg az előkelő rómaiak álltak, a másikén a város néptömege meg az elszegényedett parasztok. Majd a két férfi hosszasan küzdött a hatalomért, és hol az egyik, hol meg a másik kerekedett felül. Két ilyenféle ellenség volt Marius és Sulla. Marius Afrikában harcolt, s idővel hadseregével szörnyű veszélyből mentette meg a római birodalmat. Északról Krisztus születése előtt 113-ban (mint annak idején a dórok Hellászba vagy 700 év múlva a gallok Rómába) ismét vad, harcias törzsek törtek be Itáliába. Kimbereknek és teutonoknak nevezték őket, és rokonságban álltak a mai németekkel. Oly vitézül harcoltak, hogy még a római légiókat is megfutamodásra készítették. Csak Mariusnak sikerült hadával feltartóztatni és legyőzni őket.

Így hát Marius volt a legünnepeltebb ember Rómában. De időközben Sulla folytatta a harcot Afrikában, s ő is győzelmet aratott. Kettőjük közt harcra került a sor. Marius kivégeztette Sulla valamennyi hívét, Sulla meg hosszú listákat készíttetett mindazokról a rómaiakról, akik Mariussal tartottak, és legyilkoltatta őket. Birtokaikat nagylelkűen az államnak adományozta. S utána katonáival ő lett a római birodalom ura Krisztus születése előtt 79-ig.

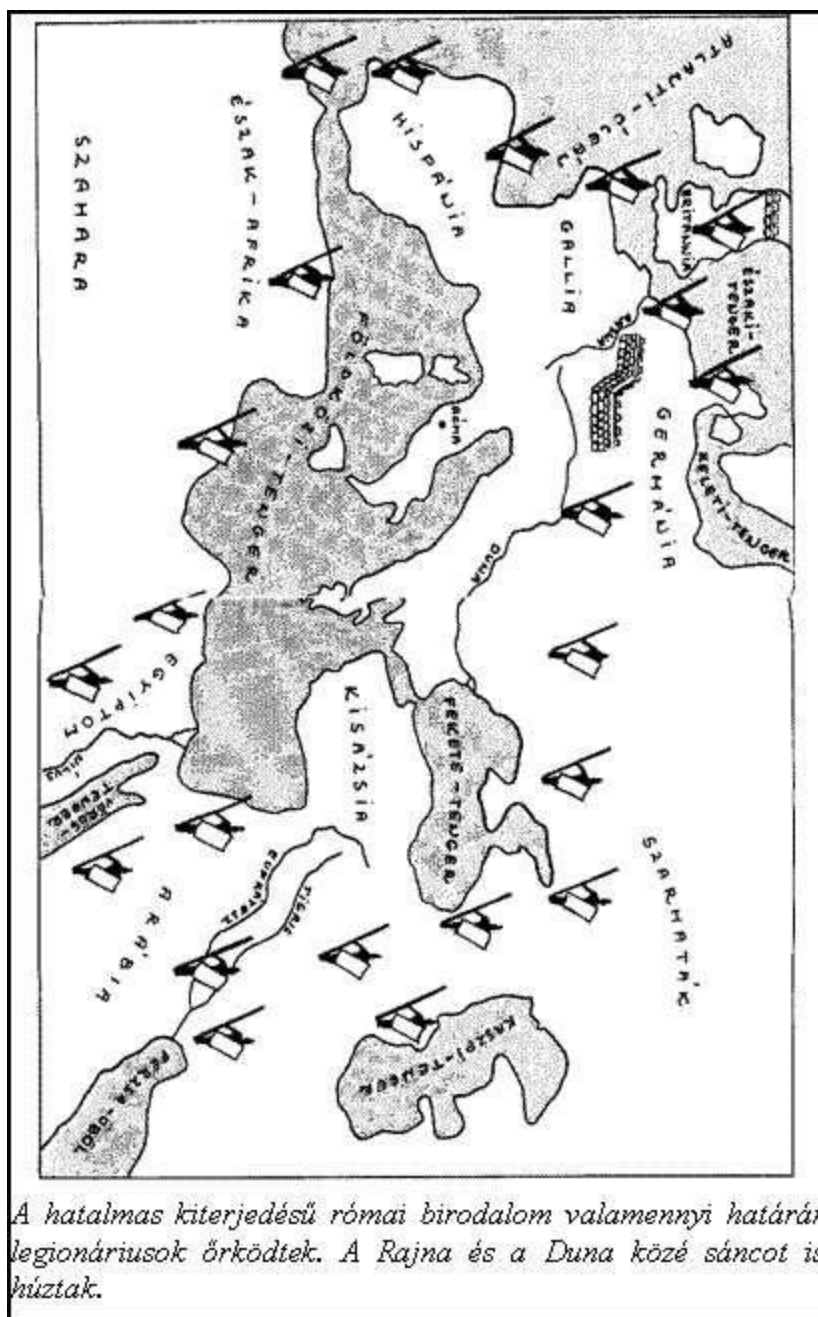
Ebben az irtózatos zűrzavarban a rómaiak nagyon megváltoztak. Már nem voltak földművelő parasztok. A gazdagok egy része felvásárolta a kisebb

parasztbirtokokat és hatalmas földbirtokaikat rabszolgákkal műveltették. Egyáltalán, a rómaiak hozzászoktak, hogy mindent rabszolgákkal végeztessenek. Nemcsak a bányákban és a kőfejtőkben dolgozók, hanem az előkelőségek gyermekeinek tanítói is többnyire rabszolgák, hadifoglyok vagy hadifoglyok leszármazottai voltak. Úgy bántak velük, mintha valamiféle portékák volnának. Adták-vették őket, akár az ökröket vagy a juhokat. Aki rabszolgát vásárolt, annak korlátlan ura lett. Azt tehette vele, amit csak akart, meg is ölhette. A rabszolgáknak semminemű joguk nem volt. Egyik-másik rabszolgatartó eladta őket a theatrumokban rendezett viadatok számára, ahol vadállatokkal kellett megküzdeniük. Ezek a rabszolgák voltak a gladiátorok. Egy ízben a gladiátorok tiltakoztak ez ellen a bánásmód ellen. Rabszolgatársuk, Spartacus, harcra szólította őket, és a nagybirtokok sok rabszolgája csatlakozott hozzá. Kétségbeesett erővel harcoltak, s a rómaiaknak csak nehezen sikerült legyőzniük a rabszolgahadat. Persze iszonyú bosszút álltak. Ez Krisztus születése előtt 71-ben történt.

Ebben az időben új hadvezérek váltak a római nép kedveltjeivé. Elsősorban Gaius Julius Caesar. Akárcsak a többi hatalomra törő, ő is értett hozzá, hogy óriási összegeket vegyen kölcsön, s ebből nagyszerű ünnepeket rendezzen a népnek és gabonát osszon szét. De ő máshoz is értett. Valóban nagy hadvezér volt, a világ legnagyobb hadvezéreinek egyike. Egyszer, midőn hadba vonult, néhány nap múlva levél érkezett tőle Rómába, a levélben csupán három latin szó volt: *veni, vidi, vici*. Vagyis: jöttem, láttam, győztem. Ilyen gyorsan ment ez nála.

Caesar meghódította Franciaországot, amelynek akkoriban Gallia volt a neve, és a római birodalom provinciájává tette. Ez nem volt csekélység, mert Galliában rendkívül bátor, harcias néptörzsek laktak, amelyeket nem lehetett egykönnyen megfélemlíteni. Caesar hét évig harcolt ott, Krisztus születése előtt 58-tól 51-ig. Harcolt a svájciak ellen, akiket akkoriban helvéteknek hívtak, s a gallok és germánok ellen. Két ízben kelt át a Rajnán Germánia területére és kétszer a tengeren a britek lakta szigetre, amelyet a rómaiak Britanniának neveztek. Mindezt azért tette, hogy a szomszédos népekben kellő tiszteletet ébresszen a rómaiak iránt. Bár a gallok évekig kétségbeesett bátorsággal védekeztek, Caesar újra meg újra legyőzte őket, és mindenfelé hátrahagyott csapatokat. Ettől kezdve Gallia római provincia lett. A lakosság hamar rászokott a latin beszédre. Akárcsak Hispánia lakói. Minthogy a franciák meg a spanyolok nyelve a rómaiakéból ered, román nyelveknek is nevezik őket.

Gallia meghódítása után Caesar hadával Itáliába vonult, ekkor ő volt a leghatalmasabb ember az egész világon.



Megtámadott és legyőzött hadvezéreket, akikkel régebben szövetségben állt. A szép egyiptomi királynővel, Kleopátrával szoros barátságot kötött, s Egyiptomot ily módon a római világbirodalomhoz csatolta. Majd nekilátott a rendcsinálásnak. Ehhez valóban értett. Ugyanis a fejében is rend volt. Egyszerre tudott két levelet tollbamondani, s a gondolatai nem gabalyodtak



össze. Képzeljük csak el!

De nemcsak a birodalomban csinált alapos rendet Caesar, hanem az időszámításban is. Új beosztást csinált a naptárban. Szinte úgy, ahogyan most van, tizenkét hónapra meg szökőévekre. A neve, Julius Caesar után juliánus naptárt emlegetünk. És mert olyan nagy ember volt, egy hónapot is elneveztek róla, a júliust. Július havát tehát erről a sovány, kopasz férfiról nevezték el, aki örömet viselt a fején arany babérkoszorút, s akinek gyöngé, beteges testében hajthatatlan akaraterő és világos értelem lakozott.

Caesar akkoriban a világ leghatalmasabb embere volt. A római világbirodalom királya lehetett volna. És az is lett volna belőle. De a rómaiak féltékenyek voltak rá. Még Caesar legjobb barátja, Brutus is. Nem akarták, hogy Caesar uralkodjék rajtuk. Minthogy attól tartottak, hogy felülkerekedik rajtuk, elhatározták, hogy megölik. A római államtanácsban, a senatusban hirtelen körülfogták és tőrökkel rontottak rá. Caesar védekezett. Midőn Brutust megpillantotta, állítólag azt mondta: „Te is, fiam, Brutus?” – és ellenállás nélkül hagyta, hogy támadói leszúrják. Ez Krisztus születése előtt 44-ben történt.

Július után augusztus következik. Caesar Octavianus Augustus ugyanis Caesar fogadott fia volt. Hosszú szárazföldi és tengeri harcok után, amelyeket különböző hadvezérek ellen folytatott, győzelmet aratott ellenfelei fölött, és Krisztus születése előtt 31-től az egész birodalomban valóban egymaga uralkodott. Ő volt az első római császár. A német „Kaiser” szó a „Caesar”-ból ered. A rómaiak ugyanis ezt a szót nem „cézár”-nak, hanem „Kaezár”-nak ejtették.

Minthogy Julius Caesarról elneveztek egy hónapot, Augustus nevét is viseli egy. S ő ezt valóban megérdemelte. Nem volt olyan kimagasló egyéniség, mint Caesar, de nagyon igazságos, megfontolt ember volt, jól tudott önmagán uralkodni, s ezért joga volt uralkodnia másokon. Azt beszélik róla, hogy soha nem adott ki parancsot, nem hozott döntést, amíg dühös volt. Ha düh fogta el, elmondta magában az ábécét. Ez eltartott egy kis ideig és ezalatt elpárolgott a mérge. Ilyen volt általában: világos eszű férfi, aki igazságosan kormányozta a hatalmas birodalmat. Nem csupán katonaember volt, és nem csupán a gladiátorok viadalait tartotta fontosnak. Nagyon egyszerűen élt, és szerette a szép szobrokat meg a szép verseket. És minthogy a rómaiak nem értettek olyan jól a szoborfaragáshoz és a versíráshoz, mint a görögök, Augustus a görögök legszebb műremekeit másoltatta le és állíttatta fel palotáiban és kertjeiben. A korabeli római költők is (a leghíresebb római

költők Augustus idején éltek) igyekeztek műveiket lehetőleg a görögökhöz hasonlóan megírni. A görögök voltak a példaképeik. Az, ami görög, már akkoriban a legszebbnek számított. Rómában éppen ezért előkelő dolog volt görögül beszélni, régi görög költőket olvasni és görög műtárgyakat gyűjteni. És ez szerencse nekünk. Hiszen ha a rómaiak nem így tettek volna, manapság talán már alig ismernénk valamit a görögség alkotásaiból.

## 16. Az Evangélium

Augustus Krisztus születése *előtt* 31-től Krisztus születése *után* 14-ig uralkodott. Az ő idejében született Jézus Krisztus Palesztinában, amely akkoriban szintén római provincia volt. Jézus Krisztus élete és tanításai a Bibliában vannak leírva. Tanításaiban ez a leglényegesebb: nem fontos, hogy egy ember gazdag vagy szegény, előkelő vagy alacsony sorban született, úr vagy rabszolga, nagy gondolkodó vagy gyermek. Minden ember Isten gyermeke. És az Atya szeretete végtelen. Isten előtt egyetlen ember sem büntelen, de Ő megkegyelmez a vétkesnek. És nem az igazságosságon múlik minden, hanem a kegyelmen.

A kegyelem nem más, mint Isten nagy, adakozó és megbocsátó szeretete. Embertársainkhoz olyanok legyünk, amilyennek reméljük, hogy Isten, a mi Atyánk irántunk lesz. Jézus azért ezt tanította: „Én pedig azt mondom néktek: Szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, akik titeket átkoznak, jót tegyetek azokkal, akik titeket gyűlölnek, és imádkozzatok azokért, akik háborgatnak és kergetnek titeket. Ne álljatok ellene a gonosznak, hanem aki arcul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is. És aki törvénykezni akar veled és elvenni a te alsó ruhádat, engedd oda néki a felsőt is. Aki tőled kér, adj néki; és aki tőled kölcsön akar kérni, el ne fordulj attól.”

Jézus csak egész rövid ideig járta az országot prédikálva, tanítva, betegeket gyógyítva, szegényeket vigasztalva. Megvádolták, hogy a zsidók királya akar lenni. Így aztán a római helytartó, Pontius Pilatus alatt lázadó zsidóként keresztre feszítették. Ezzel a szörnyű büntetéssel csak a rabszolgákat, a rablókat és a leigázott népekhez tartozókat sújtották. A rómaiak szemében a kereszthalál a legelrettetőbb szégyen volt. De Krisztus azt tartotta, hogy a legnagyobb fájdalomnak a világon van értelme, hogy a koldusok, az üldözöttek, a szenvedők boldogok szerencsétlenségükben. És az első keresztények számára így vált éppen a szenvedő, a megkínzott Istenfia saját tanításának jelképévé. Manapság alig tudjuk elképzelni, hogy ez mit is jelentett. A keresztfeszítés még az akasztásnál is szörnyűbb volt. És ez a megszégyenítő kereszt vált az új tanítás jelévé. Képzeljük csak el, hogy egy római tisztségviselő vagy katona, vagy görög műveltséggel rendelkező római tanítómester, aki rátarti volt bölcsességére, szónoki képességére és filozófiai ismereteire, hogy az mit gondolhatott, ha egy nagy prédikátort, talán éppenséggel Pál apostolt Athénban vagy Rómában Krisztus tanításairól hallotta beszélni. Pál apostol ott úgy prédikált, ahogyan a korinthusiakhoz írt

I. levelének 13. fejezetében manapság is olvashatjuk.

"Ha embereknek vagy angyaloknak nyelvén szólok is, szeretet pedig nincsen én bennem, olyanná lettem, mint a zengő érc vagy pengő cimbalom. És ha jövődőt tudok is mondani, és minden titkot és minden tudományt ismerek is; és ha egész hitem van is, úgyannyira, hogy hegyeket mozdíthatok ki helyökről, szeretet pedig nincsen én bennem, semmi vagyok. És ha vagyonomat mind felétem is, és ha testemet tűzre adom is, szeretet pedig nincsen én bennem, semmi hasznom abból. A szeretet hosszútűrő, kegyes; a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel. Nem cselekszik éktelenül, nem keresi a maga hasznát, nem gerjed haragra, nem rójja fel a gonoszt. Nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal. Mindent elfedez, mindent hiszen, mindent remél, mindent eltűr. A szeretet soha el nem fogy..."

Ha Pál prédikációját hallgatták volna az előkelő rómaiak, akiknek a jog volt a mindenek előtt való, alighanem a fejüket csóválják. De a szegények, a megkínzottak elsőként érezték meg, hogy valami egészen új kezdődött a világban az isteni kegyelem magasztos hírüladása, a kegyelemé, ami több a jognál és örömhír a neve. A jó hír vagy az örömteli üzenet neve görögül *eu-angelion*, tehát Evangélium. Ez az örömhír az Istenatya kegyelméről, az Istenéről, aki egyetlen és láthatatlan, miként azt a zsidók, akik között Krisztus élt és prédikált, elsőként tanították, az örömhír csakhamar eljutott az egész római birodalomba.

A római tisztségviselők erre már felfigyeltek. Tudjuk, hogy egyébként nem avatkoztak bele vallási ügyekbe. De most valami újjal találták magukat szemben. Az egy Istenben hívő keresztények nem akartak tömjént hinteni a császárszobrok elé. Ez ugyanis szokássá vált, amióta Rómában császárok uralkodtak. Ők istenként imádtatták magukat, mint annak idején az egyiptomi, a kínai, a babiloni és perzsa uralkodók. Az egész országban ott álltak szobraik, és a jó állampolgárnak időnkint néhány szemernyi tömjént kellett áldozatként elégetnie a császárszobrok előtt. De a keresztények nem voltak hajlandók rá. Tehát kényszeríteni akarták őket.

Krisztus kereszthalála után körülbelül 30 esztendővel (tehát 60 évvel Krisztus születése után) a kegyetlen Nero császár uralkodott a római birodalomban. Még ma is borzadózva emlegetik a legszörnyűbb gonosztevéként. Tulajdonképpen az a visszataszító a lényében, hogy nem volt minden ízében kíméletlen, iszonyatosan nagy gonosztevő, hanem csupán hiú, gyanakvó puhány, egy lusta ember, aki maga is verseket írt és énekelt, a

legválogatottabb ételeket ette vagy úgyszólván zabálta, olyan valaki, akiből teljesen hiányzott a tisztességtudás vagy a szilárdság. Az arca nem volt csúnya, de petyhüdt; szája elégedetten, eltelten, kegyetlenül mosolygott. Saját anyját, feleségét, nevelőjét-tanítómesterét és még számos rokonát, barátját meggyilkoltatta. Állandóan rettegett, hogy egyszer vele is végeznek, mert gyáva is volt.

Nero uralkodása alatt tűzvész ütött ki Rómában, sok napon és éjjelen át egyik lakónegyedet a másik után, egyik kerületet a másik után emésztette el, százezrek váltak hajléktalanná, mert Róma akkoriban már hatalmas nagyváros volt, több mint egymillió lakossal. És mit tett Nero? A tűzvész pusztítása közben pazar palotájának erkélyén állva, lanttal kísérvé magát, azt a dalt énekelte, amelyet Trója felgyújtásáról költött. Úgy vélte, ez nagyon illik az alkalomhoz. De ekkor a nép, amely mindeddig nem gyűlölte nagyon, feldühödött. Nero ugyanis gyakran rendezett gazdag ünnepségeket a népnek, ő csak a barátaival meg a közeli ismerőseivel volt kegyetlen. Most azonban megeredt a szóbeszéd: maga Nero gyújtotta fel Rómát. Nem tudni, hogy valóban így volt-e. Annyi bizonyos, hogy Nero tudta: gyanúsítják vele. Így hát bűnbakot keresett, s a keresztényeket szemelte ki bűnbakként. A keresztények gyakran hangoztatták, hogy ennek a világnak el kell pusztulnia, hogy egy jobb, tisztább világ jöhessen létre. Tudjuk, hogy ők mit értettek ezen. De minthogy az emberek általában csak felületesen figyelnek, Rómában hamarosan az a hír járta: A keresztények a világ pusztulását akarják, gyűlölik az embereket. Nem különös ez a vád?

A keresztényeket, ahol csak rájuk találtak, Nero elfogatta és iszonyatos kegyetlen módon végeztette ki őket. Nemcsak az amphitheatrumban dobatta őket vadállatok martalékául, hanem a kertjében egy nagy esti ünnepségen parancsára eleven fáklyaként égtek el. De a keresztények ezt az üldöztetést és a későbbi üldöztetések minden kínját is hallatlan bátorsággal viselték el. Büszkéek voltak rá, hogy az új hit erejének tanúi lehetnek. A tanú görögül mártír. És ezeket a mártírokat idővel az első szentekként tisztelték. A keresztények elzarándokoltak sírjaikhoz, s ott imádkoztak. És minthogy nem gyülekezhettek nappal, a nyilvánosság előtt, titokban a sírokban jöttek össze. A sírok föld alatti folyosók és kamrák voltak a városon kívül, távol az úttól, falaikra bibliai történeteket ábrázoló egyszerű képek voltak festve. A képeknek az volt a rendeltetésük, hogy Isten hatalmára és az örök életre emlékeztesse a keresztényeket: Dánielt az oroszlánveremben, a három férfit a tüzes kemencében vagy a sziklából vizet fakasztó Mózeset ábrázolták.

Ott, ezekben a föld alatti járatokban gyűltek össze az éj leple alatt a keresztények, megbeszélték Krisztus tanítását, kiosztották az úrvacsorát és bátorították egymást, ha újabb üldözés fenyegetett. És a temérdek üldözés ellenére a következő évszázadban egyre nőtt az Evangéliumban hívők száma, akik az Evangéliumért készek voltak elszenvedni mindazt, amit Krisztus elszenvedett.



Nem csupán a keresztények érezték a római állam keménységét, a zsidóknak sem volt jobb soruk. Nero halála után néhány évvel Jeruzsálemben felkelés tört ki a rómaiak ellen. A zsidók végre szabadok akartak lenni. Roppant eltökéltséggel és vitézséggel harcoltak a légiók ellen, a római csapatoknak minden egyes zsidó várost hosszasan kellett ostromolniuk és megrohamozniuk, mielőtt bevették volna. Jeruzsálemet az akkori római császár, Vespasianus fia, Titus két évig ostromolta és elzárta az élelemtől. Aki elmenekült, azt a rómaiak a város előtt keresztre feszítették. Végül a rómaiak behatoltak a városba. Ez Krisztus születése után 70 évvel történt. Titus állítólag megparancsolta, hogy az egyetlenegy Isten szentélyét kíméljék meg, de a templomot a katonák felgyújtották és kifosztották. A kegyzsereket diadalmenetben mutatták be Rómában, képmásaik manapság is láthatók a diadalíven, amelyet Titus akkoriban Rómában emeltetett. Jeruzsálemet

lerombolták, s a zsidók mindenfelé szétszóródtak. Már előzetesen is sok városban telepedtek le kereskedőkként. Most hazátlan nép lett belőlük, Alexandriában, Rómában és más idegen városokban imaházakban gyűltek össze, és mindenki gúnyolta és szidalmazta őket, mert a pogányok közt még mindig ragaszkodtak régi hagyományaikhoz, a Bibliát olvasták és várták a Messiást, aki majd megmenti őket.

## 17. Hogyan éltek a birodalomban meg a határain

Aki nem volt sem keresztény, sem zsidó és a császár közeli rokona sem, az akkoriban nagyon nyugodtan és kényelmesen élhetett a római birodalomban. A remekül megépített római utakon Hispániától az Eufráteszig, a Dunától a Nílusig lehetett utazni. A római állami posta rendszeresen hozta-vitte a híreket a főváros és a határ menti erődtítmények között. A nagy városokban, Alexandriában vagy Rómában a kényelmes életmód minden kellemetessége megvolt. Magában Rómában voltak nagy városrészek, ahol sokemeletes házak, rosszul épített bérkaszárnnyák magasodtak, ezekben laktak a szegény emberek. A római magánházakban és villákban ellenben szebbnél szebb görög műtárgyak és pompás bútorok voltak, elragadó kis kertjeikben hűsítő szökőkutak. Télen a helyiségeket központi fűtéshez hasonlatos berendezés melegítette: a padló alatt üreges téglákba eresztették a felforrósodott levegőt. Minden vagyonos rómainak volt néhány vidéki háza, többnyire a tengerparton, sok rabszolga állt rendelkezésére és szép könyvtára valamennyi jeles görög és latin író meg költő munkáit tartalmazta. A gazdagok villáihoz saját sportpályák is tartoztak, pincéik pedig telve voltak válogatott borokkal. Ha egy római unatkozott odahaza, elment a piacra, a törvényszékre vagy a fürdőbe. A fürdőket, a thermákat, ezeket az óriási kiterjedésű létesítményeket a távoli hegyektől a városig kiépített vízvezeték táplálta, és nagy pompával, fényűzően voltak berendezve, meleg és hideg vizes csarnokokkal, gőzfürdővel és testedző termekkel. E hatalmas thermáknak a romjai még állnak itt-ott. Az ember akár mesebeli királyi palotáknak tarthatná őket a temérdek bolthajtással, a színes márványoszlopokkal és a drága kőzetből készült medencékkel.



*Gazdag római vidéki háza; a világos, levegős márványépületben kellemes volt az élet.*



Még nagyobbak és hatáskeltőbbek voltak a színházak, a theatrumok. A római nagy színházban, a Colosseumban körülbelül 50 000 néző számára volt hely. Sokkal többen egy modern nagyváros hatalmas stadionjában sem férnek el. A Colosseumban főként gladiátor- és állatviadalokat rendeztek. A keresztényeknek is amphitheatrumokban, kőszínházakban kellett meghalniuk. A nézőtér kör alakban meredeken fölfelé épült, olyan volt, mint egy óriási ovális tölcsér. Micsoda dübörgés lehetett, ha 50 000 ember verődött ott össze! Lent, a főpályában a császár díszes ponyva alatt ült, amely megvédte a napsütéstől. Ha egy kendőt ejtett le az arénába, a küzdőtérre, ezzel megnyitotta a látványosságot. Ekkor kivonultak a gladiátorok, az udvari páholy elé álltak és azt kiáltották: „Üdv, császár, a halni készülőök köszöntenek téged!” De tévedés volna azt képzelni, hogy a császároknak más dolguk sem volt, mint a színházban ülni, és hogy mindegyik dőzsölő, kegyetlen zsarnok volt, mint Nero. Éppen ellenkezőleg. Ugyancsak sok munkát adott nekik a birodalom békéjének megőrzése. Hiszen a távoli határokon túl mindenfelé vad, harcias népek éltek; szívesen törtek volna be a provinciákba, hogy ott fosztogathassanak. Északon, a Dunán és a Rajnán túl a germánok tanyáztak, és jócskán adtak dolgot a rómaiaknak. Már Caesarnak is harcolnia kellett velük, amikor Galliát meghódította. A germánok magas növésű, erős emberek voltak, már csak hatalmas termetükkel is félelmet keltettek a rómaiakban. Földjükön, a mai Németország területén sűrű erdőségek és sötét mocsarak terültek el, amelyekben eltévedtek a római légiók. De ami a legfontosabb, a germánok nem szokták meg, hogy központi fűtéses szép villákban lakjanak. Földművesek voltak, mint hajdanában a rómaiak. Egymástól távol eső, fából ácsolt házakban, parasztudvarokban éltek.

A római birodalom nagyvárosainak lakosai, akik latin értekezésekben tudósítottak róluk, örömet írtak a germánok életmódjának egyszerűségéről, szokásaik és erkölcsük puritánságáról és szigorúságáról, a törzsfőnökük iránt való hűségükről meg arról, hogy örömeiket lelik a harcban. A római írók mindezt szívesen tárták polgártársaik elé, hogy megvilágítsák előttük a különbséget a szabad erdőségekben tanyázók egyszerű, romlatlan, természetes életmódja és a rómaiak túlfinomult, elpuhult szokásai közt.

*Római őrtorony a távoli erdős határvidéken. Sok ehhez hasonló magányos őrhely volt, védték a birodalmat.*



A germánok valóban veszélyes harcosok voltak. A rómaiaknak ezt már Augustus alatt tapasztalniuk kellett. Akkoriban egy Arminius vagy Hermann nevű férfi volt a keruszk germán törzs vezére. Minthogy Rómában nevelkedett, jól ismerte a római harci szokásokat. Így aztán sikerült neki rajtaütnie egy római hadon, amely a mai Németország területén a teutoburgi erdőn át vonult, és teljesen megsemmisítette. Attól fogva a rómaiak nem merészkedtek mélyen benyomulni a germánok területére. De annál fontosabbnak tartották, hogy határaikat megvédjék tőlük. Már az első évszázadban Krisztus születése után megépítették – akárcsak Csin Si Huang-ti császár – a határon a limest, a cölöpsorokból álló, árkokkal és őrtornyokkal ellátott, a Rajnától a Dunáig vonuló falat, hogy a birodalmat megvédjék a vándorló germán törzsektől. A rómaiak számára ugyanis az volt a legnyugtalanítóbb, hogy a germánok nem maradtak békésen tanyájukon földjüket művelve, hanem egyre-másra kedvük támadt új vadászterületekre és új földekre szert tenni. Az asszonyokat meg a gyerekeket ökrös szekerekre rakták, és elindultak új lakóhelyet keresni. Így hát a rómaiak kénytelenek voltak állandóan csapatokat tartani a határon, hogy a katonák örködjének a birodalom felett. Mindenféle tájakról származó légiók álltak a Rajnánál és a Dunánál. A mai Bécs közelében egyiptomi csapatok táboroztak és ott, a Duna mentén szentélyt emeltek az egyiptomi Ízisz istennőnek. Jelenleg Ybbs

városa van ott, s a város nevében Ízisz tovább él. A határokon táborozó csapatok egyébként a legkülönbözőbb távoli isteneknek hódoltak. A perzsa napistennek, Mithrasznak, és hamarosan a keresztények egyetlen és láthatatlan Istenének is. Az élet ezekben a messzi határerődítményekben nem különbözött sokat a Rómában folyótól. A mai Kölnben, Trierben, Augsburgban, Regensburgban, Salzburgban, Bécsben, a mai Franciaországban, Arles-ban vagy Bathban, a jelenlegi Angliában volt színház, voltak fürdők és villák a tisztviselőknek, kaszárnyák pedig a katonáknak. Az idősebb katonák örömet vásároltak birtokot a környéken, bennszülött lányt vettek feleségül, és a tábor mellett telepedtek le. A római provinciák lakossága ily módon lassacskán megszokta a római életmódot. De a Duna és a Rajna túloldalán egyre inkább nyugtalankodtak a népek. A római császárok hamarosan több időt töltöttek hadvezérként a határ menti táborokban, mint Rómában a palotáikban. Csodálatra méltó emberek is voltak köztük, így Traianus császár, aki 100 évvel Krisztus születése után élt. Igazságosságáról és szelídségéről még sokáig beszéltek el történeteket egymásnak az emberek.

Traianus csapatai a Dunán átkelve a mai Magyarország és Románia földjére vonultak, hogy ezeket a területeket is római provinciává tegyék, s ezáltal a római birodalmat jobban védjék. Az utóbbi területet akkoriban Dáciának nevezték, csak attól kezdve, hogy római provincia lett, és a lakosok latinul beszéltek, nevezték Romániának. De Traianus nemcsak hadjáratokat vezetett. Gyönyörű tereket is építtetett Róma díszéül. Egész dombokat hordtak le, hogy hely legyen a létesítmény számára; a térségen egy görög építőmester templomokat és áruházakat, törvénycsarnokokat, oszlopos folyosókat és emlékműveket emelt. Rómában még most is láthatók a romjaik.

A Traianust követő császárok is gondoskodó urai voltak a birodalomnak, és megvédték határait. Kivált Marcus Aurelius császár, aki Krisztus születése után 161-től 180-ig uralkodott, tartózkodott újra meg újra a Duna melletti táborokban, Carnuntumban és Vindobonában, amelynek manapság Bécs a neve. Pedig Marcus Aureliusnak legkevésbé sem telt öröme a háborúban. A szelíd, csöndes ember filozófus volt, legkedveltebb foglalatossága az olvasás meg az írás. Naplója, amelyet főként nagy hadjáratai közben írt, ránk maradt. Csaknem mindig önuralomról és türelemről ír, a lelki-testi szenvedés elviseléséről, és a gondolkodó nyugodt hősiességéről. Gondolatai tetszettek volna Buddhának.

Csak hogy Marcus Aurelius nem vonulhatott az erdőbe, hogy ott

elmélkedjék. A mai Bécs környékén az akkoriban kiváltképpen nyugtalanító germán törzsek ellen kellett harcolnia. A szóbeszéd szerint a rómaiak oroszlánokat hoztak, hogy a Duna túlsó partján az ellenségre uszítsák őket. De a germánok még sohasem láttak oroszlánt, ezért aztán nem is féltek tőlük. A „nagy kutyákat” agyonverték. A harcok közben Marcus Aurelius Vindobonában meghalt. Ez Krisztus születése után 180-ban történt.

Az utána következő császárok még többet tartózkodtak a határvidékeken, és még kevesebbet Rómában. Vérbeli katonaemberek voltak, a csapatok választották meg, olykor megbuktatták, sőt néha meg is ölték őket. Számos császár nem volt római, hanem idegen eredetű, mert akkoriban már a légióknak csak a legkisebb része állt rómaiakból. Úgyszólván nem voltak már köztük itáliai parasztok, akik hajdanában katonaként a fél világot meghódították. A paraszti földekből a gazdagok óriási birtokai lettek, amelyeket rabszolgák műveltek meg. A hadsereg is idegenekből állt. A Duna mellett táborozó egyiptomiakról már esett szó. De a katonák közt kiváltképpen sok volt a germán, akikről már elmondtuk, hogy kitűnő harcosok. Az idegenekből álló csapatok a roppant birodalom keleti és nyugati részén, a germán határon meg a perzsiain, Hispániában, Britanniában, Észak-Afrikában, Egyiptomban, Kis-Ázsiában és a jelenlegi Romániában legkedveltebb hadvezéreiket kiáltották ki császárrá, akik aztán viszálykodtak a hatalomért, s egymást gyilkoltatták meg, miként ez Marius és Sulla idejében történt. Szörnyű összevisszaság és szörnyű nyomorúság volt a Krisztus születése után 200-at követő esztendőkből. A római birodalomban jószívről csak rabszolgák és idegenekből álló csapatok voltak, s a katonák nem értették meg egymás nyelvét. A provinciákban élő parasztok már nem bírták az adókat kifizetni és lázadoztak földesuraik ellen. A rettenetes nyomorúság idején, amikor még járványok és rablók is pusztították az országot, sokan az örömhír, az Evangélium tanításaiban találtak vigaszra. Egyre több szabad ember és rabszolga lett keresztény, és nem volt hajlandó a császár szobra előtt áldozni.

Amikor a birodalom ínsége tetőpontra hágott, nagyon szegény szülők fia küzdötte fel magát a birodalom urává. Diocletianus császár Krisztus születése után 284-ben ragadta magához a hatalmat. Megkísérelte a teljesen szétesett államot újjáépíteni. A szerte a birodalomban eluralkodott éhínség miatt megállapította mindenfajta élelem legmagasabb árát. Felismerte, hogy a birodalom már nem kormányozható egy helyről. Tehát az országban négy várost jelölt ki új fővárosként, és mindegyik élére egy-egy alcsászárt

helyezett. Szigorú udvari ceremóniát vezetett be, pompás, dúsan hímzett, értékes ruházatot az udvar és a tisztviselők számára, hogy a császárságnak újra tekintélyt és tiszteletet szerezzen. Persze, kiváltképp szigorúan megkövetelte a császárszobrok előtti áldozat bemutatását, melynek megtagadása miatt az egész országban szenvedélyesen üldözte a keresztényeket. Ez volt az utolsó és legádázabb keresztényüldözés. Több mint 20 évig tartó uralkodás után Diocletianus lemondott a császári hatalomról, és fáradt, beteg magánemberként Dalmáciába, egy palotába húzódott vissza. Ott még látnia kellett, milyen értelmetlen volt küzdelme a kereszténység ellen.

Ugyanis trónutódja, Constantinus császár feladta ezt a küzdelmet. Ránk maradt a történet, hogy az ütközet előtt, amelyre Diocletianus egyik volt alcsászára, Maxentius ellenében készült, álmában a keresztet látta, és ezeket a szavakat hallotta: „Ebben a jelben fogsz győzni.” Miután győzött, 313-ban elrendelte, hogy a keresztényeket többé nem szabad üldözni. Ő maga azonban még sokáig pogány maradt, és csak röviddel a halála előtt keresztelték meg. Constantinus már nem Rómában uralkodott. Akkortájt leginkább kelet felől fenyegette veszély a birodalmat, mégpedig a perzsáktól, akik ismét hatalmassá váltak. Constantinus tehát a régi görög kolóniát, a Fekete-tenger mellett épült Bizáncot választotta székhelyéül. Róla nevezték el Constantinus városának, Konstantinápolynak.

Hamarosan ezután, Krisztus születése után 395-ben már nem csak két fővárosa volt a birodalomnak, hanem maga a római birodalom oszlott két államra: a nyugatrómai birodalomra, ahol latinul beszéltek, s amely Itáliából, Galliából, Britanniából, Hispániából, Észak-Afrikából állt, és a keletrómai birodalomra, ahol görögül beszéltek, s amelyhez Egyiptom, Palesztina, Kis-Ázsia, Hellász és Makedónia tartozott. Mindkét államban 380 óta államvallás lett a kereszténység, ami azt jelenti, hogy a püspökök és érsekek magas tisztségviselők voltak, akiknek az államban is nagy befolyásuk volt. A keresztények már nem föld alatti helyiségekben, hanem pompás, oszlopdíszes templomokban gyülekeztek, és a keresztet, a szenvedés által való megváltás jelképét hadijelvényként vitték a légiók előtt.

## 18. A vihar

Amikor forró nyári napokon vihar készülődik, a látvány főként a hegyek közt nagyszerű. Eleinte mit sem látni, csak a fáradtságunkból érezzük, hogy valami készülődik a levegőben. Aztán mennydörgést hallani. Hol itt, hol meg amott. Nem tudni pontosan, honnan is jön. Majd hirtelen oly félelmetesen közelinek látszanak a hegyek. Szellő sem rezdül, és mégis duzzadt felhők gomolyognak. A hegyek már-már eltűnnek a párafal mögött. A felhők mindenfelől közelebb vonulnak, de szelet nem érezni. A mennydörgés egyre sűrűbben hangzik. Minden oly fenyegetőnek és kísértetiesnek rémlik. Mintha megállt volna az idő. Aztán hirtelen kirobban. Először szinte megkönnyebbülésnek tetszik. A vihar a völgybe rohan. Minden irányból villámlás és mennydörgés. Az eső sűrű, nehéz cseppekben záporozik. A vihar beszorult a szűk völgykatlanba. A mennydörgés visszhangzik a sziklafalakon. A szél hol innen fúj, hol meg amonnan. Mire végre eláll és csillagboltos, csendes éjszaka következik, nehezen tudnánk elmondani, merre is voltak a viharfelhők, és melyik mennydörgést melyik villám követte.

Ilyesformán vagyunk azzal az időszakkal, amelyről most szólni készülök. Akkoriban szabadult el a vihar, amely szétzúzta a római világbirodalmat. A mennydörgéseket már hallottuk. A fenyegető jelek a germánok vándorlása a határ mentén, a cimberék és teutonok betörése, a háborúk, amelyeket Caesar, Augustus, Traianus, Marcus Aurelius és még sokan kénytelenek voltak germán törzsek ellen viselni, hogy megakadályozzák betörésüket a római birodalomba.

De aztán jött a vihar. A távoli messzeségben kezdődött, szinte a Fálnál, amelyet Csin Si Huang-ti császár, a történelem ellensége emeltetett. Attól fogva, hogy az ázsiai sztyeppék lovas hordáinak már nem állt módjában Kínát fosztogatni, nyugat felé fordultak, ott kerestek zsákmányt. Ez a lovas nép a hun. Ilyesfajta népet még nem láttak nyugaton. Megannyi apró termetű, sárga bőrű ember, szemük ferde vágású, arcukon ijesztő sebhelyek. Lovas nép, mert úgyszólván soha le nem szálltak gyors kis lovaikról, gyakran lóháton aludtak, lóháton tanácskoztak, és az eledelüknek szánt nyers húst a nyereg alatt puhították. Szörnyű üvöltés közepette vad vágásban támadtak, nyilaik záporát zúdítva ellenségeikre, majd megfordultak, és elszáguldottak, mintha menekülnének. Ha utánuk eredtek, hátrafordultak a nyeregben, és így nyilaztak üldözőikre. Gyorsabbak, cselesebbek és vérszomjasabbak voltak minden más, ismert népnél. Még a bátor germánokat is menekülésre

készítették.

Az egyik germán törzs – a nyugati gótok – a biztonságos római birodalomban akart menedéket keresni. Be is fogadták. De hamarosan harcra került a sor a vendégekkel. A nyugati gótok Athén felé vonultak, és kifosztották a várost, majd Konstantinápoly elé vonultak, és végül az egész nyugati gót nép elindult, s Alarik királyuk uralkodása idején, Krisztus születése után 410-ben Itáliába vonult, majd Alarik halála után Hispániába, ahol megtelepedett. A rómaiak, hogy a germán hadaktól megvédjék magukat, kénytelenek voltak sok csapatukat visszarendelni a galliai, Britanniai, a rajnai és a dunai határerődítményekről. Ily módon számos germán törzs – már évszázadok óta vártak erre az alkalomra – behatolt a római birodalomba.

Ezeknek a törzseknek a nevét részben manapság is megtalálni Németország térképén: svábok, frankok, alemannok. Valamennyien zörgő ökrös fogataikkal, asszonyaikkal és gyermekeikkel, minden ingóságukkal átkeltek a Rajnán, harcoltak és győztek. De ha megverték őket, mindig új törzsek jöttek a nyomukban, s azok aztán mégiscsak győztek. Ha ezreket megöltek, nem számított, tízezrek érkeztek utánuk. Ez volt a népvándorlás időszaka. A vihar, amely felkavarta és szétrombolta a római birodalmat. Ugyanis a germán törzsek nem maradtak a mai Franciaország és Spanyolország területén. Így vonultak a vandálok Itálián keresztül, Szicílián át az egykori Karthágóba. Ott kalózkirályságot alapítottak, hajóikkal a tengerparti városokat vették célba, bevették és felégették őket. Rómát is iszonyatosan kifosztották. Még manapság is vandalizmust emlegetünk, bár tulajdonképpen a vandálok sem voltak rosszabbak sok más embernél.



De aztán jöttek a hunok. Ők a vandálokon is túltettek. Új királyuk, Attila Krisztus születése után 444-ben került uralomra. Ugyanerre az évszámra, de Krisztus születése *előtt* esik Periklész hatalomra jutása Athénban. Ez volt a legszebb időszak. Attila valóban mindenben Periklész ellentéte volt. Azt mondták róla: ahová lép, ott nem nő többé fű. Hordái mindent felégettek és feldúltak. De bármennyi aranyat, ezüstöt és mindenféle drágaságot raboltak is a hunok, bármennyi pompás ékszert aggattak is magukra nagyjaik, Attila megőrizte egyszerű szokásait, fatálból evett és dísztelen sátorban lakott. Aranyban, ezüstben nem telt öröme, csak a hatalomban. Állítólag soha nem nevetett. Félelmetes uralkodó volt. Meghódította a fél világot. Akit el nem pusztított, annak háborúba kellett vonulnia vele. Hadserege óriási volt. Sok germán harcolt benne, főként keleti gótok. (A nyugati gótok ekkor már Hispániában éltek.) Magyarországi táborából Attila követet küldött a nyugatrómai császárhoz ezzel az üzenettel: „Az én és a te urad, Attila, azt



üzteni, add oda neki fele birodalmadat, és a lányodat add hozzá feleségül.” A császár nem engedelmeskedett. Attila roppant seregével felkerekedett, hogy a császárt megbüntesse, és elvegye, amit az megtagadott tőle. Galliában a Catalaunum melletti mezőn, Krisztus után 451-ben hatalmas csatára került sor. A római birodalom minden hadereje – germán csapatok is – itt verődött össze, hogy egyesülve küzdjön Attila serege ellen. Az ütközet eldöntetlen maradt, és Attila Róma ellen vonult. Félelem és rettegés lett úrrá mindenkin. A hunok egyre inkább közeledtek. Hadsereg hiába szállna szembe velük. Ekkor Róma püspöke, Leó pápa, akit Nagy Leónak is neveznek, vonult szembe vele papok kíséretében, templomi zászlókkal.

Mindenki azt hitte, a hunok majd lemészárolják őket. De sikerült Attilát rávenni, hogy visszaforduljon. Kivonult Itáliából, és Róma ezúttal megmenekült. Rövidesen ezután, 453-ban Krisztus születése után, egy germán hercegnővel kötött esküvője napján Attila meghalt.

Ha a pápa akkor meg nem menti, a nyugatrómai birodalomnak vége lett volna. Császárainak már semmi hatalma nem volt. Valójában a csapatok uralkodtak. És ezek a csapatok szinte csakis germánokból álltak. Végül a katonák úgy vélték, hogy a császár teljesen felesleges, és elhatározták, hogy letaszítják a trónról. Az utolsó nyugatrómai császárnak különös neve volt: Romulus Augustulusnak hívták. Az első római királynak, Róma megalapítójának Romulus, az első római császárnak meg Augustus volt a neve. Az utolsó római császárt, Romulus Augustulust tehát Krisztus születése után 476-ban megfosztották trónjától.

A germán hadvezér, Odoaker maga vette fel Itália királyának címét. Vége lett a nyugatrómai latin birodalomnak, s ezért az évszám annak az őskézdettől eredő kornak a végét is jelöli, amelyet „ókornak” neveznek.

A 476. évvel új időszak, a középkor kezdődik el, amelyet azért neveznek így, mert az ókor és az újkor közt van. De akkoriban mit sem vettek észre abból, hogy új időszak kezdődött el. Ugyanolyan zűrzavarosan folyt tovább minden. A keleti gótok, akik régebben a hun hadakkal vonultak, a keletrómai birodalomban telepedtek le. A keletrómai császár, aki szeretett volna megszabadulni tőlük, azt tanácsolta nekik, vonuljanak a nyugatrómai birodalomba, és hódítsák meg Itáliát. És a keleti gótok 493-ban, nagy királyuk, Theodorik uralkodása idején valóban Itália felé vonultak. Harcedzettek lévén, a szegény, kifosztott országot hamarosan meghódították. Theodorik foglyul ejtette Odoaker királyt. Bár megígérte, hogy nem esik bántódása, egy lakomán mégis leszúrta.

Mindig álmélkodtam, hogy Theodorik ilyen szörnyűségekre vetemedett, mert egyébként valóban nagy, jelentős és művelt uralkodó volt. Szem előtt tartotta, hogy a gótok az itáliai lakossággal békében éljenek, mindegyik katonájának csupán egy kevés földet adott megművelésre. Fővárosként a kelet-itáliai kikötővárost, Ravennát választotta.

Ott csodálatos színes mozaikokkal díszes, gyönyörű templomokat építtetett. Csakhogy a keletrómai császárok ezt nem így képzelték. Nem hitték, hogy a keleti gótok odaát Itáliában hatalmas, virágzó birodalmat létesítenek, amely végül veszélyé válhat a konstantinápolyi uralkodók számára.

Konstantinápolyban 527 óta Justinianus, ez a hatalmas, pompakedvelő és nagyratörő császár uralkodott. Az volt a becsvágya, hogy az egész egykori római birodalmat saját fennhatósága alatt egyesítse. Udvarában Kelet minden fényűzése dívott, ő maga és felesége, Theodóra, aki azelőtt cirkuszi táncosnő volt, drágakövekkel hímzett nehéz selyemköntösben, aranyláncokkal és gyöngysorokkal ékesen pompázott, hogy csak úgy suhogott és csörgött rajtuk minden, ha lépkedtek.

Justinianus hatalmas kupolás templomot építtetett Konstantinápolyban, a Hagia Szophiát, s általában fel akarta éleszteni Róma elmúlt nagyságát. E célból elsősorban a hajdani rómaiak temérdek törvényét gyűjtette egybe mindazokkal a megjegyzésekkel együtt, amelyeket nagy tudósok és jogászok írtak le a törvényekre vonatkozóan. Ez a római jog legnagyobb törvénykönyve, latinul a *Corpus juris civilis Justiniani*. Még manapság is minden leendő bírónak vagy ügyvédnek tanulmányoznia kell, mert még mindig ez nagyon sok törvény alapja.



*Justinianus, a keletrómai birodalom császára és felesége, Theodóra konstantinápolyi palotájuk teraszán követeket fogad.*

Justinianus tehát Theodorik halála után megkísérelte, hogy a gótokat kiszorítsa Itáliából, és az országot meghódítsa. A gótok az idegen országban évtizedekig rendkívül hősiesen védekeztek. Küzdelmük nehéz volt, hiszen az itáliaiak is ellenük fordultak, és a kavargást még az is növelte, hogy a gótok, jóllehet ők is keresztények voltak, mégsem vallották ugyanazokat a tanokat, mint a rómaiak és Justinianus alattvalói. Ők nem hittek a Szentháromságban. Tehát mint hitetleneket is szorongatták őket, és harcoltak ellenük. Végül szinte valamennyi gót férfi elpusztult ezekben a harcokban. A maradék, csupán ezer főnyi seregnek az utolsó ütközet után szabad elvonulást engedélyeztek, s a csapat eltűnt északon. Ez volt a nagy keleti gót nép vége. Justinianus most már Ravenna felett is uralkodott, és gyönyörű templomokat építtetett ott, amelyekben ő és hitvese ünnepélyesen ábrázolva látható.

De a keletrómai császárok nem uralkodtak hosszú ideig Itáliában. Krisztus születése után 568-ban északról új germán tömegek, a longobárdok jöttek. Az országot ismét meghódították a germánok, Itália egyik vidéke, Lombardia még mindig őrzi a nevüket.

Ez volt a vihar utolsó, hatalmas morajlása. Utána lassan felderengett a középkor csendes, csillagfényes éjszakája.

## 19. A csillagos éjszaka kezdete

A népvándorlás amolyan viharféle volt, ezt alighanem mindenki elismeri, de hogy a középkor a csillagos éjszakához hasonlatos, azt talán sokan különösnek tartják. Holott igaz. Szokás a „sötét középkort” emlegetni. Azt értik ezen, hogy akkoriban, a római birodalom bukása után csupán kevés ember tudott írni-olvasni, hogy nem tudták, mi történik a nagyvilágban, hogy szívesen beszéltek el mindenféle csodákat és meséket, s egyáltalán, felette babonások voltak. Továbbá, hogy a házak akkoriban kicsik voltak, és homály uralkodott bennük, az utak és utcák, amelyeket a rómaiak építettek, leromlottak, használhatatlanná váltak, a római városok és táborok helyén pedig fűvel benőtt romok terültek el. És hogy a jó római törvények feledésbe merültek, s a szép görög szobrokat szétzúzták. Mindez igaz. Nem is volt ez csoda a népvándorlás iszonyú háborús időszak után.

De nem ez a teljes igazság. A középkor nem sötét, hanem csillagos éjszakához hasonlatos. Mert a sötétség, a sok félelmetes bizonytalanság fölött – az emberek sötétben rettegő gyerekekként féltek varázslóktól és boszorkányoktól, az ördögtől és az elkárhozott lelkektől –, mindezek fölött ott világított az új hit csillagfényes égboltja, utat mutatva nekik. Miként az erdőben sem tévedünk el oly könnyen, ha látjuk a Nagy Medvét vagy a Sarkcsillagot, az emberek sem vesztek teljességgel utat akkoriban, akárhányszor botlottak is meg a sötétben. Egyvalami bizonyos volt előttük: az, hogy minden ember Istentől kapta a lelkét, hogy Isten előtt mindannyian egyenlőek, a koldus hasonlóképpen a királyhoz, és ezért nem szabad rabszolgáknak lenniök, akikkel úgy bánnak, mintha tárgyak volnának. Hogy az egy és láthatatlan Isten, a világ teremtetője, aki kegyelmével megváltotta az emberiséget, azt akarja tőlünk, hogy jók legyünk. Ez nem azt jelenti, hogy akkoriban csupa jó ember élt. Sok elborzasztóan kegyetlen, vad, durva lelkű, kemény szívű harcos élt akkoriban Itáliában és a germán tájakon egyaránt, harcosok, akik alattomosan, vérszomjasan, kíméletlenül cselekedtek. De most rosszabb lelkiismerettel tették ezt, mint a római birodalom idején. Tudták, hogy gonoszok. Félték Isten bosszújától.

Sokan akartak teljességgel Isten akarata szerint élni. Nem akartak a városokban, az emberek forgatagában maradni, ahol oly gyakori a veszély, hogy valami rosszat követünk el. Akárcsak az indiai remetéik, ők, a szerzetesek is a pusztába vonultak, hogy imádkozzanak és vezekeljenek. Először Keleten, Egyiptomban és Palesztinában éltek ilyen remete

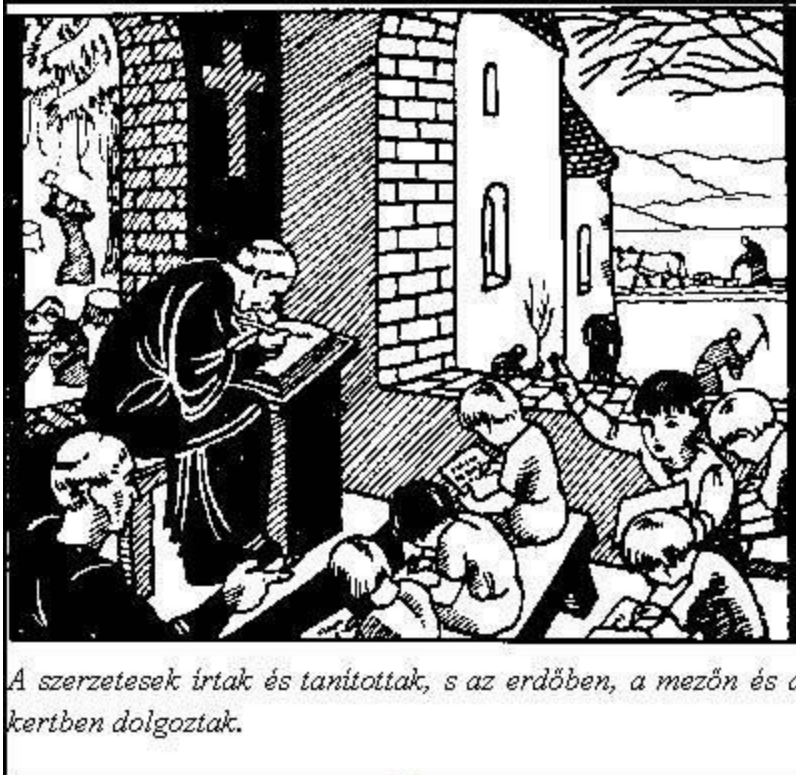
szerzetesek. Közülük sokan a vezeklést tartották a legfontosabbnak. Ezt a tant részben az indusoktól vették át, akik – tudjuk – kiváltképpen gyötörték magukat. Akadtak olyan keresztény vezeklők, akik a város kellős közepén egy oszlopra ültek, és ott, jóformán mozdulatlanul azzal töltötték el életüket, hogy az emberek bűnösségén töprengtek. A kevés eledelt, amire szükségük volt, kosárban húzták fel magukhoz. Így gunnyasztottak, letekintve a jövőmenésre, és azt remélték, hogy közelebb jutnak Istenhez. Oszlopszenteknek nevezték őket.



De Nyugaton, Itáliában élt egy szent életű remete, aki Buddhához hasonlóan nem talált megnyugvásra a magányos vezeklésben. Benedeknek, az áldottnak nevezték. Ő úgy vélte, hogy a vezeklés egymagában nem felel meg Jézus Krisztus tanításának. Nem elég, ha mi magunk jók vagyunk, jót is kell cselekedni. De egy oszlopon ülve nem lehet jót cselekedni, hanem csak úgy, ha dolgozunk. Tehát a jelmondata az volt: imádkozzál és dolgozzál. Néhány hasonlóképpen gondolkodó szerzetessel ezt az eszmét szolgáló egyesülést alapított. Ezt szerzetesrendnek nevezik. A szerzetesrendet pedig az ő tiszteletére Szent Benedek-rendnek, vagy bencés rendnek. A szerzetesek kolostorokban laktak. Aki egy kolostorba akart belépni, hogy élete végéig a rend tagja maradjon, annak háromszoros fogadalmat kellett tennie: 1. semmi tulajdonnal nem akar rendelkezni, 2. nem köt házasságot, 3. a kolostor vezetőjének, a rendfőnöknek mindig és feltétlenül engedelmeskedik.

Akit aztán szerzetessé szenteltek fel, annak nem csak imádkoznia kellett a kolostorban, jóllehet az imádkozást természetesen nagyon komolyan vették, s a szerzetesek napjában többször is részt vettek a misén. De ők *cselekedni* is akarták a jót. Csakhogy ehhez szükséges valamihez érteni, és szükséges a tudás. Így hát a bencés szerzetesek voltak az egyedüliek, akik akkoriban az ókori gondolatokkal és felfedezésekkel foglalkoztak. Mindenünnen, ahol

rábukkantak, összegyűjtötték a régi könyvtekercseket, hogy tanulmányozzák őket. És lemásolták terjesztés céljából. Évekig tartó munkával festették jól olvasható, lendületes betűiket vaskos pergamenkötetekbe, és nemcsak a Bibliát meg a szentek életét írták le, hanem latin és görög verseket is másoltak. Alig ismernénk ezekből a versekből egyet is, ha a szerzetesek nem fáradoztak volna annyit lemásolásukkal. De elsősorban a természetismerettel és földműveléssel foglalkozó régi könyveket másolták le újra meg újra, és amennyire lehetséges, követték tartalmukat. Hiszen a Biblián kívül ez volt nekik a legfontosabb: jól művelni a földet, hogy gabona és kenyér jusson, nem csupán nekik, a szegényeknek is. Az elvadult vidékeken akkoriban már alig akadt fogadó. Aki nekimerészkedett az utazásnak, annak a kolostorokban kellett éjszakára megpihennie. Ott jó helyen volt, ott csend, szorgalom és szemlélődés honolt. A szerzetesek a környékbeli gyermekeket is oktatták, írni, olvasni, latinul beszélni tanították őket, és arra, hogy megértsék a Bibliát. Így abban az időben egy-egy kolostor volt az egész széles környéken az egyetlen hely, ahol műveltség és pallérozottság uralkodott, s ahol megőrizte az emlékezet a görögök és a rómaiak gondolatait. De nem csupán Itália területén voltak kolostorok. A szerzetesek kiváltképpen fontosnak tartották, hogy távoli, barbár népek lakta országokban építsenek rendházakat, s ott az Evangéliumot hirdessék, a népet oktassák, s a járhatatlan erdőket irtsák. Főként Írországból és Angliából emeltek számos kolostort. Ezen a két országon, minthogy sziget volt, nem szántott oly ádázul végig a népvándorlás. Részben germán törzsek, az angolok meg a szászok telepedtek ott le, akik nagyon hamar áttértek a keresztény vallásra.



*A szerzetesek írtak és tanítottak, s az erdőben, a mezőn és a kertben dolgoztak.*

Írországból és Angliából a szerzetesek ígét hirdetve és tanítva a gallok és a germánok országába mentek. A germánok még korántsem voltak teljes számban keresztények. Leghatalmasabb fejedelmük azonban, legalábbis név szerint, keresztény lett. Klodvignak hívták és a Merovingok családjából származott. Királyként a frankok törzse felett uralkodott, és bátorsággal megcsellel, gyilkossággal meg árulással hamarosan hatalma alá kerítette a mostani Németországnak szinte felét és a mai Franciaország nagy részét. Ez utóbbit számos nyelvben Klodvig király frankjairól nevezték el. (A németben Frank-reich.)

Klodvig tehát 496-ban népével együtt megkeresztelkedett, valószínűleg azért, mert úgy vélte, hogy a keresztények Istene hatalmas démon, aki majd diadalra segíti őt. Klodvig király nem volt jámbor ember. A germánok földjén még sok tennivalójuk volt a szerzeteseknek. És ők sokat is tettek. Kolostorokat alapítottak, s a frankokat meg az alemannokat megtanították a gyümölcsstermesztésre, a szőlőművelésre, a vad harcosoknak megmutatták, hogy a világon más értékek is vannak a testi erőn meg a csatában tanúsított bátorságon kívül. A Merovingok udvarában gyakori tanácsadói lettek a keresztény frank királyoknak. Minthogy ők értettek legjobban az íráshoz, olvasáshoz, ők jegyezték fel a törvényeket, és a király minden írásbeli ügyét ők intézték. De az írásbeli munka egyszersmind a kormányzás munkája is



volt. A szerzetesek fogalmazták meg a más királyokhoz intézett leveleket, kapcsolatot teremtettek a római pápával; egyszerű, szegényes csuhájukban valójában ők voltak a frankok még ugyancsak rendezetlen birodalmának uralkodói.

Angliai és írországi szerzetesek még a német föld északi részének vad tájaira és sűrű erdőségeibe, s a mai Hollandia területére is bemerészkedtek, ahol a lakosság még név szerint sem volt keresztény. Ott veszélyes volt az Evangéliumot hirdetni, mert az ottani földművesek és harcosok szilárdan ragaszkodtak apáik hitéhez. Wotanhoz, a szélvihar istenéhez imádkoztak, akit nem templomokban tiszteltek, hanem a szabad ég alatt, gyakran öreg fák tövében, amelyeket szentnek tartottak. Egy ilyen fához ment el egyszer Bonifác szerzetes, hogy a keresztény hitet hirdesse. Észak germánjainak be akarta bizonyítani, hogy Wotan csupán egy mesealak, baltát fogott hát a kezébe, hogy kivágja vele a szent fát. A körülötte állók egytől egyig azt várták, hogy rögvest lecsap rá a mennykő. De a fa kidőlt, és a villám nem csapott le. Utána sokan megkereszteltették magukat Bonifáccal, mert elvesztették a Wotan meg a többi isten erejébe vetett hitüket, mások viszont feldühödtek és 754-ben megölték az igehirdetőt.

De mégis véget ért a pogányság kora német földön. Hamarosan úgyszólván mindenki eljárt a kolostorok mellett épült egyszerű fatemplomokba, s az istentisztelet után tanácsot kértek a szerzetesektől, mit tegyenek a beteg jószággal, és hogyan védjék meg a hernyóktól az almafákat. Az ország hatalmasai is felkeresték a szerzeteseket. És éppen a legvadabbak és leghatalmaskodóbbak közülük ajándékoztak nekik szívesen nagy birtokokat, mert azt hitték, hogy így kiengesztelhetik Istent. A kolostorok tehát gazdagok és hatalmasak lettek, de maguk a szerzetesek szegények maradtak, egyszerű, szűk cellákban laktak, imádkoztak és dolgoztak, miként azt Szent Benedek megparancsolta.

## 20. Egy az Isten: Allah, és Mohamed az ő prófétája

Képzeljük el a sivatagot! Azt a valódi, forró sivatagot, amelyen át ritka árukkal súlyosan megrakott tevék hosszú sora vonul. Mindenütt csak homok. Csupán egymástól nagy távolságokra látni messziről néhány pálmát az ég felé magasodni. Az emberek oda lovagolnak, ott oázis van kúttal, benne kevésnyi iszapos víz. Aztán folytatni tovább az utat. És végül nagyobb oázishoz jutnak, ott egy egész város van, benne fehér, kocka alakú házak, s a házakban fehérbe öltözött, barna bőrű emberek élnek, hajuk fekete, sötét szemük villogó.

Ezek az emberek, látni rajtuk, harcedzettek. Bámulatosan sebes lovaikon száguldanak a sivatagon át, karavánokat fosztogatnak, és harcolnak egymással, az egyik oázis a másik ellen, az egyik város a másik ellen, az egyik törzs a másik ellen. Arábiában még most is hasonló a helyzet. És bizonyára évezredek előtt sem volt másképpen. És mégis, ebben a különös sivatagi országban, a gyér, harcias lakosság közt történt meg talán a legkülönösebb dolog mindazok közt, amelyekről egyáltalán beszélnem kell.

Ugyanis így történt... Abban az időben, amikor a szerzetesek német földön tanácsokat adtak a parasztoknak, és amikor a Meroving királyok a frankok felett uralkodtak, tehát Krisztus születése után 600 körül, senki sem beszélt az arabokról. Paripáikon nyargaltak a sivatagban, sátrakban tanyáztak, és harcoltak egymással. Vallásuk egyszerű volt, s ők nem gondolkoztak sokat róla. A régi babiloniakhoz hasonlóan a csillagokat imádták és mindenekelőtt egy követ, amelyről azt hitték, hogy az égből esett le. Ezt a Kába nevű követ az oázisban épült Mekka városában kegyhelyen őrizték, s az arabok gyakran odazarándokoltak a sivatagon át, hogy fohászkodjanak hozzá.



Akkoriban élt Mekkában egy Mohamed nevű férfi. Apja, Abdallah előkelő volt, de nem vagyonos, s azoknak a családoknak egyikéhez tartozott,

amelyeknek kötelessége volt Mekkában a Kába kő felett őrködni. Nagyon korán halt meg, és Mohamed fiára mindössze öt tevét hagyott. Ez pedig nem sok. Így hát Mohamed nem élhetett sokáig a sivatagi sáttáborokban, mint az előkelők gyermekei, hanem kecskepásztorként gazdag emberek szolgálatába kellett állnia. Idővel aztán egy tehetős asszonyhoz szegődött, aki jóval idősebb volt nála; Mohamed az asszony szolgálatában tevehajcsárként nagy utakat tett meg kereskedőkaravánokkal. Nőül vette kenyéradóját, és boldog házasságban élt vele. Hat gyermekük volt, és Mohamed fiatal unokatestvérét, Alit is fiaként vette magához. Az izmos, élénk, fekete hajú és fekete szakállú, sasorrú Mohamednek, aki súlyos, himbálózó léptekkel járt, nagy tekintélye volt Mekkában. Így nevezték: Mohamed, „az igazságos”. Már kora ifjúságától fogva érdekelték a vallási kérdések, és szívesen beszélgetett nemcsak az arab zarándokokkal, akik a Kába kőhöz jöttek Mekkába, hanem keresztényekkel is a közeli Abesszíniából és zsidókkal, akik ugyancsak nagy számban éltek az arab oázisvárosokban. A keresztények és zsidók szavaiból egyvalami tett rá kiváltképpen nagy hatást: mindkét vallás hívei az egy Istenről szóltak.

Estéként a kútnál szívesen hallgatta az Ábrahámról és Józsefről, Máriáról és Jézusról szóló történeteket. És egy napon, utazás közben, hirtelen látomása támadt. Mohamednek úgy rémlett, hogy Gábriel arkangyal lép elé, s a hangját is hallotta, ahogy rádördült: „Olvass!” – kiáltotta az angyal. „Nem tudok olvasni” – jajdult fel Mohamed. „Olvass!” – rivallt rá az angyal másodszor és harmadszor is, és megparancsolta neki az ő Ura, Istene nevében, hogy imádkozzék. Mohamed a látomástól megrendülve tért haza. Nem tudta, mi történt vele.

Három évig járt-kelt elgondolkozva, élményén töprengve. Végre, három év múltán, új látomása támadt. Ismét maga előtt látta Gábriel arkangyalt mennyei glóriától övezetten. Mohamed reszketve, magánkívül rohant haza, és feldúltan lepihent ágyára. Felesége köpenyével takarta be. Miközben így feküdt, ismét hallotta a hangot: „Kelj fel, és emeld fel intő szavad, és dicsőítsd a te Uradat!” Isten üzenete volt ez Mohamed számára, Isten azt parancsolta neki, hogy óvja az embereket a pokoltól, és hirdesse nekik az egyetlen, láthatatlan Isten nagyságát. Ettől fogva Mohamed prófétának, Isten szócsövének érezte magát, akinek a száján keresztül nyilvánítja ki Isten az embereknek akaratát. Mekkában prédikálta a tant az egyetlen, mindenható Istenről, a legfőbb bíróról, aki őt, Mohamedet választotta követéül. De az emberek zöme kinevette. Csak a felesége és néhány családtagja meg barátja

hitt a szavainak.

A mekkai kegyhely papjai, az előkelőek, akiknek örködniük kellett a Kába felett, természetesen nemcsak bolondot, hanem veszélyes ellenséget is láttak Mohamedben. Végül megtiltották, hogy Mekkában bárki érintkezzék Mohamed családjával és kereskedjék a híveivel. A tilalmat ott függesztették ki, ahol a Kábát őrizték. Szörnyű csapás volt ez, a próféta családja és barátai éveken át éhséget és ínséget szenvedtek. Mohamed már előzetesen megismerkedett Mekkában néhány zarándokkal, akik egy Mekkával régóta ellenséges viszonyban álló oázisvárosból jöttek. Ebben a városban sok zsidó élt, így hát az ottani arabok ismerték az egy Istenről szóló tant. Nekik tetszett Mohamed hitszónoklata.

Mekka előkelő lakosait, a Kába őreit az bőszítette fel leginkább, hogy Mohamed ezek között az ellenséges törzsek között prédikál, és egyre szorosabb barátságra lép velük. Elhatározták, hogy árulóként meggyilkolják. Mohamed valamennyi hívét elküldte Mekkából a baráti sivatagi városba, és midőn a felbérelt gyilkosok behatoltak házába, egy hátsó ablakon 622-ben, június 16-án ugyanabba a városba menekült, mint hívei. Ennek a menekülésnek arab nyelven „hedzsra” a neve, és Mohamed követői ettől kezdve számítják az éveket, akárcsak a görögök az első olümpiai játék, a rómaiak Róma alapítása, vagy a keresztények Krisztus születése óta.

A városban, amelyet később Mohamed tiszteletére a próféta városának, vagyis Medinának neveztek el, Mohamednek ünnepélyes fogadtatásban volt része. Feléje tódultak, mindenki azt akarta, hogy az ő házában szálljon meg. Ő, hogy senkit meg ne sértsen, azt mondta, ott fog lakni, ahová a tevéje magától megy. Így is tett. Medinában aztán Mohamed tanította híveit, akik örömet hallgatták. Elbeszélte nekik, hogyan nyilatkozott meg Isten a zsidóknak Ábrahám és Mózesen keresztül, miként tanította az embereket Krisztus száján át, és miként választotta most ki őt, Mohamedet, hogy a prófétája legyen.

Arra tanította őket, hogy csak Istent, arab nyelven Allahot féljék, kívül pedig senkit és semmit. Nincs értelme rettegni vagy örvendeni, mert jövőd sorsunkat Isten már eldöntötte, és egy nagy könyvben feljegyezte. Aminek jönnie kell, az úgyis jön, halálunk órája már kezdettől fogva meg van szabva. Isten akaratát megadással kell elfogadni. A megadás arabul „iszlám”, Mohamed tehát a tanát iszlámnak nevezte. Kijelentette, hogy híveinek harcolniuk és győzniük kell ezért a tanért, és nem bűn megölni a hitetlent, aki nem ismeri el őt prófétának. A bátor harcos, aki ezért a hitért, Allahért és a

prófétáért a harcban meghal, rögvest a paradicsomba kerül, a hitetlen vagy a gyáva pedig a pokolba. A paradicsomot kiváltképpen nagyszerűnek ecsetelte Mohamed prédikációiban, látomásaiban és megnyilatkozásaiban, amelyeknek összességükben „Korán” a neve.

„Duzzadó párnákon ülnek ott az igazhitűek egymással szemben, halhatatlan fiúk kínálják körbe nagy korsókban és vödrökben a legfinomabb bort, és senkinek meg nem fájdul a feje, vagy le nem részegszik tőle; szárnyashús és remek gyümölcsök bőviben vannak ott, minden, amit az ember csak kíván, nagy szemű lányok, szépek, mint a gyöngyszem, szolgálják fel az étkeket. Az üdvözültek tüskétlen lótuszvirágok vagy virágzó banánfák alatt széles árnyékban és patakzó vizek mellett heverésznek, szőlőfürtök csüggnek felettük, és egyre körbe járnak az ezüstserlegek. Ezüstcsatokkal ékes zöld brokátselyem köntöst viselnek.”

Ez a paradicsom a forró sivatagban élő szegény népnek olyan ígéret volt, amiért érdemes harcolni és meghalni.

A medinaiak tehát Mekka ellen vonultak, hogy prófétájukért bosszút álljanak, és karavánokat raboljanak ki. Győztek és gazdag zsákmányra tettek szert, aztán meg mindent elvesztettek. Mekka lakosai Medina ellen vonultak, hogy megostromolják, de tíz nap után vissza kellett fordulniuk. És aztán Mohamed 1500 fegyveres kíséretében zarándokútra ment Mekkába. Hatalmas prófétaként látták viszont Mekkában a szegény, kigúnyolt Mohamedet. Sokan csatlakoztak hozzá. És ő egy sereggel hamarosan egész Mekkát meghódította, de megkímélte a lakosokat, csak a bálványképeket dobta ki a kegyhelyről. Hatalmas ember lett belőle, az oázisokból meg a sáttáborokból mindenfelől küldöttségek keresték fel, hogy hódoljanak neki. Röviddel halála előtt 40 000 zarándok előtt prédikált, és még utoljára beléjük véste minden alapelvét: egy az Isten: Allah, és Mohamed az ő prófétája, s a hitetleneket le kell igázní. Intette őket arra is, hogy napjában ötször imádkozzanak arccal Mekka felé fordulva, ne igyanak bort és bátrak legyenek. Röviddel ezután, 632-ben meghalt.

A Korán azt tanítja: „Harcoljatok a hitetlenek ellen, amíg csak minden ellenállásuk meg nem törí.” Más helyen meg: „Öljétek meg a bálványimádkókat, ahol csak fellelítek őket, ejtsétek foglyul, ostromoljátok őket, lessetek rájuk mindenfelől. De ha megtérnek, hagyjátok őket békében elvonulni.”

Az arabok követték prófétájuk szavait, és midőn sivatagi földjükön

mindenkit vagy megtérítettek, vagy megöltek, Mohamed utódai, vagyis a „kalifák”, Abu Bekr és Omár vezetése alatt a szomszédos országokba vonultak. Azokat valósággal megbénította ez a vad hitbuzgóság. Mohamed halála után hat évvel az arab hadak véres ütközetekben már meghódították Palesztinát és Perzsiát, és rengeteget zsákmányoltak. Más arab seregek Egyiptom ellen vonultak, amely még mindig a keletrómai birodalomhoz tartozott, de akkoriban már elszegényedett, fáradt ország volt, és négy év alatt meghódították. Alexandria nagy városa is a hatalmukba került. Omárt állítólag megkérdezték, mihez kezdjenek a nagyszerű könyvtárral, amelyben a görög költők, írók és filozófusok 700 000 könyvtekercsét őrizték. Omár azt mondta volna: „Ha azt, ami a könyvekben benne van, tartalmazza a Korán, akkor feleslegesek, ha más van bennük, károsak.” Nem tudni, hogy valóban ezt mondta-e, de bizonyos, hogy mindig voltak emberek, akik így vagy hasonlóképpen gondolkoztak. A legfontosabb és legértékesebb könyvgyűjtemény tehát a harcok és zűrzavarok közepette örökre elveszett.

Az arab birodalom most már hatalmas méretekre terjedt. Úgyszólván Mekkából lángolt mindenfelé tova, mintha Mohamed ott egy izzó szikrát hajított volna a térképre. Perzsiától egészen be India területére, Egyiptomtól kezdve végig Észak-Afrikán lobogott a tűz. Holott az arabok egyáltalán nem voltak egységesek. Omár halála után több kalifát, vagyis utódot választottak, és kegyetlen, véres harcokat folytattak egymás ellen. Az arab hadak 670-ben megkísérelték, hogy bevegyék a keletrómai birodalom ősi fővárosát, Konstantinápolyt, de a lakosság hét álló évig kétségbeesett erővel, hőiesen védekezett, amíg végül az ostromlók el nem vonultak. Sikertelenül ellenben az araboknak Afrikából kiindulva meghódítani Szicília szigetét. Ám ez még nem volt minden. Hispániába is átkeltek, ahol a népvándorlás óta a nyugati gótok uralkodtak. Hét napig tartó ütközetben győzött Tarik vezér, és Hispánia is mohamedán uralom alá került.



Frank parasztharcosok Tours-nál és Poitiers-nél feltartóztatják a mohamedán arabokat. A nyugati kereszténység egyik sorsdöntő órája ez.

Onnan a frankok országába, a Meroving uralkodók birodalmába vonultak az arabok, s a keresztény-germán paraszt harcosokkal találták magukat szemben. A frankok vezére Martell Károly volt, ez a név azt jelenti: Kalapács Károly, mert oly jól értett hozzá, hogy vitézül lesújtson. És valóban le is győzte az arabokat, 732-ben, pontosan száz évvel a próféta halála után. Ha Martell Károly akkor elveszti a csatát a mai Dél-Franciaországban levő Tours és Poitiers mellett, az arabok kétségkívül meghódítják az egész frank földet és a német földet, és feldúlják a kolostorokat. És talán mi is mohamedánok volnánk, miként a perzsák, sok hindu, a mezopotámiai arabok, a palesztinok, az egyiptomiak és az észak-afrikaiak.

*Csipkeként áttört kővek és arabeszkok az arab építészet jellegzetességei. Az egyik legszebb alkotás a granadai Alhambra.*



Az arabság nem maradt mindenhol harcos sivatagi nép, mint Mohamed idejében. Éppen ellenkezően. Mihelyt a kezdeti harci düh némileg lelohadt, tanulni kezdtek a meghódított országok leigázott és megtért népeitől. A perzsák révén megismerték Kelet pompáját, és örömük telt a szép szőnyegekben és szövetekben, a díszes épületekben, a csodálatos kertekben és a szép mintákkal díszített felszerelésekben. A mohamedánoknak tilos embereket vagy állatokat ábrázolni, azért, hogy a bálványképek minden emlékét kiirtsák belőlük, palotáikat és mecsetjeiket gyönyörű, színes, egymásba indázó vonalakkal díszítették, amelyeket az arabok arabeszkeknek neveznek. A keletrómai birodalom meghódított városaiban lakó görögöktől az arabok még többet tanultak, mint a perzsáktól. Hamarosan már nem égették el a könyveket, hanem összegyűjtötték és olvasták őket. Kiváltképpen Nagy Sándor tanítómestere, Arisztotelész műveit olvasták örömmel, és arab nyelvre is lefordították. Arisztotelésztől tanulták meg, hogy a Természet



valamennyi jelenségével foglalkozzanak, és valamennyi jelenség okát kutassák. Örömet és buzgón tettek ezt. Számos tudomány neve arab eredetű, így például a „kémia” vagy az „algebra”. A papírt is az araboknak köszönhetjük, akik kínai hadifoglyok révén ismerték meg.

De két dologért kiváltképpen hálás vagyok az araboknak. Az egyik a csodálatos mesék, amelyeket regéltek és leírtak, az *Ezeregyéjszaka*. A másik a meséknél is mesésebb, még ha első pillantásra nem látszik is annak. „12”. Miért „tizenkettő” és miért nem „egy-kettő” vagy „egy meg kettő”, ami „hármát” jelent? A rómaiak így írták le a „tizenkettőt”: „XII”. Azt, hogy 112, pedig így: „CXII”. És azt, hogy 1112? „MCXII”. Képzeljük csak el, ha ezekkel a számokkal kellene szorozni meg összeadni! De a mi „arab” számjegyeinkkel egészen könnyen megy. Nemcsak azért, mert formásak és könnyen leírhatók, hanem mert valami újszerűséggel: a helyértékkel rendelkeznek.

Az arabok az indusok révén jutottak erre a felfedezésre. És én ezt tartom a csodálatos meséknél is meseszerűbbnek. És ha jó dolog, hogy Martell Károly Krisztus születése után 732-ben legyőzte az arabokat, az sem rossz, hogy az arabok hatalmas birodalmat alapítottak, s a perzsák, görögök, hinduk gondolatait, formáit és találmányait, sőt még a kínaiakét is meghódították és összegyűjtötték.

## 21. Egy hódító, aki az uralkodáshoz is ért

Aki a történelemnek ezt a fejezetét olvassa, talán azt hiheti, hogy könnyű a világot meghódítani, hatalmas birodalmakat alapítani. Hiszen a világtörténelem folyamán újra meg újra megesik ilyesmi. Valóban, a régi időkben ez nem is volt olyan nehéz. Vajon miért?

Gondoljuk meg, akkoriban nem voltak újságok, posta sem, és az emberek zöme nem tudta pontosan, mi történt a tőle néhány napi útra eső távolságban. Ott éltek a völgyekben meg az erdőkben, földet műveltek, és egy-egy szomszédos törzs volt a legtávolibb, amit ismertek. De ezekkel a törzsekkel többnyire ellenségeskedésben vagy viszályban álltak. Minden elképzelhető rosszat elkövettek egymás ellen, elhajtották egymás jószágát, sőt a tanyákat is felgyújtották. Folytonos rablás, bosszú meg harc zűrzavara uralkodott.

Ezek az emberek csak hallomásból tudták, hogy a saját kis körükön túl még valami más is van. Ha néhány ezer főnyi sereg érkezett egy-egy völgybe vagy erdős vidékre, nem sokat bírtak tenni ellene. Hiszen a szomszédok örültek, hogy a sereg felkoncolja az ő ellenségeiket, és nem gondoltak arra, hogy legközelebb majd ők kerülnek sorra. És ha nem ölték meg, csupán arra kényszerítették őket, hogy vonuljanak ők is a sereggel a legközelebbi szomszéd ellen, többnyire még hálások is voltak. Így növekedett a had, és az egyes törzsek számára, bármilyen bátrak voltak is, egyre nehezebbé vált leverni az ellenséget. Így történt ez néha az arabok hódító hadjárataiban; és hasonlóképpen a frankok nagy királya, Nagy Károly uralkodása alatt.

Bár a hódítás nem volt annyira nehéz, mint amilyen manapság lenne, az uralkodás sokkal nehezebb volt. Hiszen valamennyi távoli, messze vidékre hírnököket kellett küldeni, s az egymással hadilábon álló népeket és törzseket ki kellett békíteni és egybefogni, hogy belássák, fontosabb dolog is van az ő törzsi torzsalkodásaiknál és a vérbosszújuknál. Aki jó uralkodó akart lenni, annak segítenie kellett a parasztokon, akik oly keservesen tengették életüket, gondoskodnia kellett arról, hogy az emberek tanuljanak valamicskét, hogy ne menjen veszendőbe mindaz, amit az emberiség előzőleg elgondolt és leírt. A jó uralkodó abban az időben valóban nagy népcsaládjának igazi családtyja kellett hogy legyen, és mindenről egymagának kellett döntenie.

Ilyen uralkodó volt Nagy Károly. Hiszen ezért nevezik őt Nagynak. A Merovingok hadvezérének, Martell Károlynak leszármazottja volt, annak a Martell Károlynak, aki hazáját megvédte az araboktól. A Meroving-dinasztia

bizony nem volt érdemes uralkodócsalád. A Meroving-házbeli királyok csak ahhoz értettek, hogy hosszú hajat és lebegő szakállt viselve ott üljenek a trónjukon, és elmondják a beszédeket, amelyeket minisztereik a fejükbe vertek. Ha útra keltek, nem lovon ültek, hanem ökörfogaton, akárcsak a parasztok; így érkeztek a népgyűlésekre is. De a tulajdonképpeni kormányzásban volt egy rátermett család, ebből származott Martell Károly. Nagy Károly apja, Pippin is ennek a családnak a szülötte volt. De ő már nem érte be azzal, hogy miniszter legyen, akinek a beszédeit másvalaki mondja el; királyi hatalmához királyi rangra is törekedett. A Meroving királyt megfosztotta trónjától, és uralkodója lett a frank birodalomnak, amely akkoriban nagyjából a mai Németország nyugati felét és a mai Franciaország keleti felét foglalta magába.

De ne képzeljünk el egy szilárd birodalmat, egy igazi államot hivatalnokokkal, sőt lehetőleg még rendőrséggel is, és olyasmit sem, ami a római birodalomhoz hasonlítható. Hiszen akkoriban még éppen oly kevésbé létezett a német nép, mint a rómaiak idejében. Különböző tájszólásokat beszélő egyes törzsek éltek a birodalomban, szokásaik és erkölcsük különböző volt, és részben éppen olyan kevésbé állhatták egymást, mint annak idején Hellaszban a dórok és az iónok.

A törzsfőnököket hercegeknek nevezték, ők a harcokban a had élén vonultak; német földön volt néhány törzsi hercegség: a bajorok, a svábok, az alemannok stb. hercegsége. De a leghatalmasabb törzs a frank volt. Nekik fegyveres hűbéri szolgálattal tartozott a többi törzs, vagyis háború esetén a frankok oldalán kellett harcolniuk. Nagy Károly apja, Pippin idején a frankok uralma tulajdonképpen arra épült, hogy az ő kezükben volt a főhatalom a háborúban. És ezt a hadsereg feletti hatalmat használta fel Nagy Károly, midőn 768-ban országlásra került.

Először meghódította az egész mai Franciaország területét. Majd az Alpokon át Itáliába vonult, ahová a népvándorlás végén a longobárdok nyomultak be. A longobárdok királyát elűzte, s az ország feletti hatalmat a pápának adta; egész élete folyamán a pápa védelmezőjének érezte magát. Aztán az ibériai hódítások következnek az arabok ellen, de hamarosan visszafordult.

Miután birodalmát dél és nyugat felé kiterjesztette, kelet került sorra. Keleten, a mai Ausztria területére ismét ázsiai lovas hordák törtek be, amelyek nagyon hasonlítottak a hunokhoz. Csak nem volt olyan hatalmas uralkodójuk, mint Attila. Táborukat – hogy ne lehessen bevenni mindig

körsáncsal övezték.

Nagy Károly és seregei nyolc évig csatáztak az avarokkal a mai osztrák területen, és olyan alapos győzelmet arattak felettük, hogy teljesen felmorzsolták őket. De amikor az avarok betörték, más néptörzseket hajtottak maguk előtt, akárcsak régebben a hunok. Ezek a törzsek voltak a szlávok. Ők is alapítottak egyfajta birodalmat, amely persze még a frankokénál is lazább és kezdetlegesebb volt. Károly ellenük is hadat viselt, és részben fegyveres hűbéri szolgálatra, részben évenkénti adófizetésre kötelezte őket. De a sok hadjárat közben nem feledkezett meg arról, amit a legfontosabbnak tartott: hogy valamennyi törzsi hercegséget és német törzset uralma alá vonja, hogy valójában egy nép váljék belőlük.

A német föld egész keleti része akkor még nem tartozott a frank birodalomhoz. Ott a szászok laktak, akik oly vadak és harciasak voltak, mint a római birodalom idején a germán törzsek. Még pogány hitben éltek, és hallani sem akartak a kereszténységről. De Károly valamennyi keresztény vezérének érezte magát. Ebben a kérdésben gondolkodása nem különbözött sokban a mohamedánokétól. Úgy vélte, az embereket rá lehet kényszeríteni a hitre. Így hát éveken át harcolt a szászok vezérével, Witukinddal. A szászok behódoltak, majd hátra támadták, Károly visszafordult, és feldúlta földjüket. De alighogy elvonult, a szászok ismét felszabadították magukat. Engedelmesen hadba vonultak Nagy Károllyal, de aztán hirtelen megfordultak, és rátámadtak csapataira. Végül Károly szörnyű ítéletet mért rájuk, és 4000-nél több szászt végeztetett ki. Ezek után a többiek hajlandók voltak a keresztvíz alá járulni, de sokáig tartott, amíg a szeretet vallását megszerették.

Nagy Károly most már valóban hatalmas volt. És – miként már említettem – nemcsak a hódításhoz értett, hanem az uralkodáshoz és a népéről való gondoskodáshoz is. Az iskolákat kiváltképpen fontosnak tartotta, ő maga is élete végéig tanult. Latinul ugyanolyan jól beszélt, mint németül, és görögül is értett. Egyáltalán, szívesen és sokat beszélt világos, csengő hangján. Az ókor valamennyi tudományával és művészetével foglalkozott, tudós angliai és itáliai szerzetesektől sajátította el a szónoklást és a csillagászatot. Az a hír maradt ránk, hogy az írás nehezeére esett, mert a keze inkább szokott a kardforgatáshoz, mint ahhoz, hogy az írotollal szépen ívelő betűket rójon egymás után.

Kedvét lelte a vadászatban és az úszásban. Általában nagyon egyszerűen öltözködött. Vászoninget, színes selyemcsíkos zubbonyt és hosszú nadrágot

viselt lábszárvédővel, télen prémes ujjast, rajta kék köpenyt. Övéről mindig csüngött egy arany vagy ezüst markolatú kard. Csak ünnepi alkalmakkor hordott arannyal átszőtt köntöst, drágakövekkel ékes cipőt, nagy aranycsatot a köpenyén és aranyból meg drágakövekből álló koronát. Képzeljük el a daliás termetű férfit ebben a díszben, legkedvesebb palotájában, Aachenben, követeket fogadva! Követek pedig mindenfelől érkeztek hozzá: frank földi, itáliai és német birodalmából, a szlávok országaiból, osztrák földről.

Mindenhonnan pontos tájékoztatást kívánt és elrendelte, mi történjék az egész birodalomban. Bírakat nevezett ki, és összegyűjtette a törvényeket, de azt is ő határozta el, ki legyen a püspök, sőt az élelmiszerek árait is megállapította. De a németek közti egyetértés volt a legfontosabb neki. Nem csupán néhány törzsi hercegség felett akart uralkodni, szilárd birodalmat akart összekovácsolni. Ha ez valamelyik hercegnek nem tetszett, mint például a bajor Tassilónak, Nagy Károly megfosztotta tisztségétől. Akkoriban használtak először egy közös német szót valamennyi német törzs nyelvének megjelölésére, hogy ne beszéljenek egyre csak a frankról, a bajorról, az alemannról meg a szászról, hanem akkoriban először a „thiudisk”-ról, vagyis a deutsch-ról, azaz a németről.

Minthogy Károlyt érdekelte mindaz, ami német, leíratta a régi hősi énekeket is, amelyek valószínűleg a népvándorlás harcai közepette keletkeztek. A költemények Theodorikról szóltak, akit idővel a Berni Dietrichnek, vagyis Detrének neveztek, Attiláról, azaz Etzelről, a hunok királyáról, a sárkányölő Siegfriedről, akit Hagen alattomosan leszúrt. De az e korból származó hősi énekek szinte teljességgel elvesztek, a mondákat csak majd 400 évvel későbbi feljegyzésekből ismerjük.

Ám Nagy Károly nem csupán német királynak és a frank birodalom urának tartotta magát, hanem valamennyi keresztény oltalmazójának is. És így vélekedett a római pápa is, akit Károly több ízben megvédett Itáliában a longobárdoktól. Midőn Károly a nyolcszázadik esztendő Karácsony estéjén Róma legnagyobb templomában, a Szent Péter-bazilikában imádkozott, a pápa hirtelen hozzá lépett, és koronát tett a fejére. Ekkor a pápa és az egész népes gyülekezet térdre borult előtte, és mindenki hódolt neki, az új római császárnak, akit Isten iktatott be, hogy őrökdjék a birodalom békéje felett. Nagy Károly állítólag felette megdöbbsent, talán nem is sejtette, hogy mi vár rá. De most már fején viselte a koronát, s ő lett a Szent Római Birodalom – később így nevezték – első német császára.

Hiszen Károly birodalmára várt, hogy újra felélessze az egykori római

birodalom hatalmát és nagyságát, azzal a különbséggel, hogy a pogány rómaiak helyett ezúttal a keresztény germánok uralkodjanak. Ők legyenek a kereszténység vezérei, ez volt Nagy Károly terve és célja, és hosszú ideig a német császároké is. De csak Károly uralma alatt valósult meg – majdnem. A világ minden tájáról jöttek a követségek udvarába, hogy hódoljanak neki. Nemcsak a Konstantinápolyban uralkodó hatalmas keletrómai császár akart jó kapcsolatot fenntartani vele, hanem az arabok uralkodója is a távoli Mezopotámiában, Harun al-Rasid, akinek nevét a mesevilág is őrzi, s akinek a hajdani Ninive közelében, Bagdadban volt csodálatos palotája. A kalifa értékesnél értékesebb drágaságokat küldött neki ajándékba, pompás köntösöket, ritka fűszereket és egy elefántot, valamint egy víziórát, amelynek szerkezete olyan díszes volt, aminőt a frank birodalomban soha nem láttak. A hatalmas császár kedvéért Harun al-Rasid még azt is engedélyezte, hogy a keresztény zarándokok akadálytalanul és háborítatlanul zarándokolhassanak el Jeruzsálembe, Krisztus szent sírjához. Jeruzsálem ugyanis az arabok uralma alatt volt. Mindez az új császár eszességének, akaraterejének és megfontoltságának volt köszönhető. Ez világosan bebizonyosodik 814-ben bekövetkezett halála után. Ekkor elszomorítóan gyorsan vége lett mindennek. A birodalmat kis idő múltán felosztották Nagy Károly három unokája között, és hamarosan szétesett Németországra, Franciaországra és Itáliára.



*Az arab uralkodó, Harun al-Rasid követei átadják Nagy Károlynak a Keletről hozott ajándékokat.*

A régebben a római birodalomhoz tartozó vidékeken továbbra is román nyelven, tehát franciául és olaszul beszéltek. A három ország többé soha nem egyesült. A német törzsi hercegségek is mozgolódtak Nagy Károly halála után, és ismét visszaszerezték önállóságukat. A szlávok rögtön a császár halála után kiváltak, és első nagy királyuk, Sztatopluk alatt maguk is hatalmas birodalmat alapítottak. Az iskolák, amelyeket Károly német földön

létesített, hanyatlásnak indultak, s az írás meg az olvasás tudománya hamarosan csupán néhány elszórt kolostorban volt ismeretes. Északi germán törzsek, a dánok meg a normannok, akiket vikingeknek neveztek, ezek a tengeri rablók vadul és rettenthetetlenül fosztogatták a tengerparti városokat. Úgyszólván legyőzhetetlenek voltak. Birodalmakat alapítottak keleten, a szlávok közt, a későbbi Oroszország területén és nyugaton, a mai Franciaország partvidékén. Franciaország egy félszigetét manapság is Normandiának nevezik a normannokról.

A Német-Római Szent Birodalom, Nagy Károly hatalmas műve a következő évszázadban még név szerint sem maradt fenn.

## 22. Küzdelem a kereszténység feletti uralomért

A világtörténelem, sajnos, nem holmi szép költészet. Híjával van a változatosságnak. Főként a kellemetlen dolgok ismétlődnek egyre-másra. Így hát alig száz évvel Nagy Károly halála után, abban az időszakban, midőn oly szomorú állapotok uralkodtak Károly hajdani birodalmában, kelet felől, miként a múltban a hunok és az avarok, ismét lovas hordák törtek be. Ez tulajdonképpen nem is olyan különös. Az út az ázsiai sztyeppékről Európába kényelmesebb és ezért csábítóbb volt, mint egy Kína elleni rablóhadjárat, mert Kínát nemcsak Csin Si Huang-ti nagy fala védte, hanem maga az ország hatalmas, rendezett állam volt, virágzó nagy városokkal, ahol a császári udvarban, és a magas rangú, tudós tisztviselők házaiban rendkívül kulturált, szépérzékről tanúskodó élet folyt.

Abban az időben, amikor német földön összegyűjtötték a régi hősi dalokat, majd nemsokára pogányként megbélyegezve elégették őket, amikor Európában a szerzetesek bátortalanul megkísérelték a bibliai történeteket német rímekben és latin versekben elbeszélni (tehát 800 előtt és után), Kínában olyan nagy költők éltek, akikhez hasonlatosak talán soha nem is voltak az egész világon. Lendületes ecsetvonásokkal tussal selyemre egészen tömör, rövid verseket írtak, amelyek egyszerűségükben oly sokat mondanak, hogy aki egyszer olvasta őket, annak soha ki nem mentek a fejéből. A kínai birodalom jól védett és jól kormányzott ország volt. A lovas csapatok így inkább újra meg újra Európa felé nyomultak. Ezúttal a magyarok voltak soron. Minthogy nem volt sem Nagy Leó pápa, sem Nagy Károly császár, aki felvonult volna ellenük, hamarosan meghódították a jelenlegi Magyarország és Ausztria területét, és Németországba is betörték rabolva és gyilkolva.

Az egyes törzsi hercegségeknek emiatt – akár ínyükre volt, akár nem – vezetőt kellett választaniuk. 919-ben Henrik szász herceget választották meg közös királyukul, és Henriknek végül sikerült megvernie és Németországtól távol tartania a magyarokat. Utóda, Ottó, akit Nagy Ottónak neveznek, jóllehet nem semmisítette meg a magyarokat, miként Károly az avarokat, de a 945. évi nagy vereségük után arra kényszerítette őket, hogy telepedjenek le Magyarországon. Utódaik, a mostani magyarok, jelenleg is ott élnek.

Ottó azt a területet, amelyet elvett tőlük, nem tartotta meg királyként magának. Egy hercegnek adományozta hűbérbe. Ez ugyanis szokás volt akkoriban. Nagy Ottó fia, II. Ottó ily módon adományozta a mai Alsó-



Ausztria egy részét, a Wachau környéki részt 976-ban egy előkelő német úrnak, a Babenberg családból származó Lipótnak. A hűbéri adományt élvező előkelőség a királytól kapott hűbéri földön várat építtetett, és fejedelemként uralkodott ott. Többnyire nem volt a király szokványos tisztségviselője. Több volt ennél, úr a földjén, amíg azt a király átengedte neki.



Az ott lakó parasztok többségükben már nem voltak szabadok, mint régebben a germán földművesek. A birtokhoz tartoztak, amelyet a király adományozott, vagy ami az előkelő földbirtokos tulajdona volt. Akár az ott legelő juhok meg kecskék, akár az ottani erdőkben élő szarvasok, medvék és vadkanok, akár a folyók, erdőségek, legelők és rétek, az emberek is ahhoz a földhöz tartoztak, amelyet megműveltek. Azok voltak, aminek nevezték is őket: röghöz kötöttek. Ám mégsem voltak – az ókoriakhoz hasonlóan – rabszolgák. A rabszolgaság az európai országokban a kereszténység óta megszűnt. A röghöz kötöttek nem voltak rabszolgák, hiszen a földhöz tartoztak, a föld meg a királyé volt, ha hűbérbe adományozta is az előkelő úrnak. Az előkelő úr vagy a fejedeleme ezért nem adhatta el, nem ölhetette meg őket, mint annak idején ura a rabszolgát. Egyébként azonban tetszése szerint parancsolhatott neki. A jobbágyoknak művelniük kellett a földjét, mindenféle munkát elvégezniük neki, ha úgy parancsolta, rendszeresen kellett kenyeret meg húst küldeniük a földesúr várába, hogy legyen mit ennie. Az előkelő úr nem dolgozott a birtokán. Legfeljebb vadászni ment, ha úgy fordult a kedve. A föld, amelyet a király adományozott neki, tulajdonképpen az övé volt, mert a fia is örökölte tőle, ha nem követett el semmit az uralkodó ellen. A fejedeleme pedig az adományba kapott hűbéri birtokért csupán azzal tartozott a királynak, hogy a saját földbirtokosaival és parasztjaival hadba vonuljon, ha háború adódik. Háború pedig gyakran adódott.

A király akkoriban az egész német földet hűbérbe adományozta különböző előkelőségeknek. Az uralkodó csak néhány birtokot tartott meg magának. Francia és angol földön hasonló volt a helyzet. Francia földön egy hatalmas herceg, Capet Hugo lett 987-ben a király; Angliát 1016-ban a tengerjáró Knut dán király hódította meg, aki Norvégiának és Svédország egyes részeinek is ura volt, és hatalmas fejedelmek uralkodtak hűbéresként a behódolt területeken.

A magyarok felett aratott győzelem ismét nagyon megnövelte a német királyok hatalmát. Nagy Ottó, a magyarok legyőzője, a csehek és a lengyelek fejedelmeit is rávette, hogy ismerjék el őt hűbéruruknak. Ez azt jelentette, hogy országukat a német királytól kölcsönbe, hűbérbe kapott területnek tekintették, és ha a király úgy kívánta, hadba vonultak vele.

Ilyen hatalmas uralkodóként vonult Nagy Ottó Itáliába, ahol a longobárdok közt szörnyű zűrzavar uralkodott, és vad harcok dúltak. Ottó Itáliát is német hűbérterületnek nyilvánította, és egy longobárd fejedelemnek adományozta. A pápa hálás volt, hogy Ottó hatalmával némileg kordában tartotta a longobárd előkelőket, és 962-ben római császárrá koronázta, akárcsak 800-ban az akkori pápa Nagy Károlyt.

A német uralkodók tehát ismét római császárok, s ezzel együtt a kereszténység oltalmazói lettek. Övék volt a parasztok szántotta föld Itáliától egészen az Északi-tengerig, a Rajnától messze az Elbán túlig, ahol a szláv parasztok német urak hűbéresei lettek. A király ezeket a földeket nemcsak fejedelmeknek juttatta hűbérül. Gyakran adta egyházi személyeknek, püspököknek és érsekeknek is. Ők sem voltak ezentúl csupán egyházi tisztségviselők, az előkelőségekhez hasonlóan nagy területek uraivá váltak, és hűbéres parasztjaik élén vonultak hadba.

Ez eleinte igencsak kedvére volt a pápának. Jó kapcsolatban állt a német császárokkal is, akik védték és oltalmazták, és akik mind felette ájtatos emberek voltak.

De a helyzet hamarosan megváltozott. A pápa nem akarta megengedni, hogy a császár döntse el, papjai közül ki legyen Mainz vagy Trier, Köln vagy Passau és a hozzájuk tartozó környék püspöke. A pápa így vélekedett: „Ezek egyházi tisztségek és engem, az Egyház fejét illet meg a jog, hogy betöltsen őket.” Csakhogy a püspöki és érseki tisztség nem volt merőben egyházi. Köln érseke lekipásztor volt és egyszersmind fejedelem: Köln és vidékének ura. És hogy ki legyen fejedelem és a fejedelemség ura, azt a császár akarta

kijelölni. Ha fontolóra vesszük, és alaposan elgondolkozunk rajta, megállapítjuk, hogy a saját szempontjából mindkettőnek, a császárnak is, a pápának is teljességgel igaza volt. A papoknak juttatott hűbéri birtokkal kutyaszorítóba kerültek, mert valamennyi pap legfelső ura a pápa, a birodalom területeinek legfelső ura meg a császár. Ebből szükségképpen viszálynak kellett kirobbannia, és a viszály hamarosan ki is robbant: investitúraharcnak nevezik.

Rómában 1073-ban egy kiváltképpen ájtatos és buzgó szerzetes lett a pápa, aki már előzőleg is az Egyház tisztaságán és hatalmán munkálkodott. Hildebrand volt a neve, pápaként VII. Gergelynek nevezte magát.

Ebben az időben német földön a frank IV. Henrik volt a király. Tudnunk kell, hogy a pápa nemcsak a papok fejének tartotta magát, hanem a világ minden kereszténye Isten akaratából való urának is. És a német császár, a régi római császárok és Nagy Károly utóda ugyancsak az egész keresztény világ oltalmazójának és legfőbb parancsolójának vélte önmagát. Bár IV. Henriket akkoriban még nem koronázták császárrá, de úgy hitte, hogy német királyként joga van a császári koronához. Kettőjük közül vajon ki engedjen?

Hallatlan izgalmat keltett az egész világon, amikor harcra került a sor köztük. Sokan IV. Henrik király pártján álltak, sokan meg VII. Gergely pápáén. Manapság is 155 vitairatot ismerünk, amelyeket a király hívei írtak az érdekében, vagy ellenfelek írtak ellene. Ennyire érdeklődött mindenki a küzdelem iránt. Némelyik vitairat gonosz, hirtelen haragú férfinak ábrázolja Henrik királyt, másokban meg a pápa a kemény szívű vagy uralomra törő ember.

Úgy vélem, egyik félnek sem hiszünk. Arra fogunk gondolni, hogy mindkettőnek igaza volt a saját szempontjából, és ezért aztán nem lesz nagyon fontos nekünk, hogy Henrik király valóban olyan rideg volt-e a feleségéhez (ellenfelei ugyanis ezt állították), és hogy vajon Gergelyt csakugyan nem minden kellő formáság betartásával választották pápává (amit a pápa ellenfelei hangoztattak). Hiszen nem tudunk visszautazni a múltba, és utánajárni, hogyan is volt akkor valójában, vajon a pápát, vagy a császárt rágalmazták ezekben az írásokban. Valószínűleg mindkettőt rágalmazták, mert amikor az emberek harcolnak, szinte mindig igazságtalanok. És én azt szeretném megmutatni, milyen nehéz több mint 900 év múltán kideríteni, miként is történt valójában.

Henrik király helyzete nem volt könnyű: az előkelőségek, vagyis a német

fejedelmek, akiknek területeket juttatott hűbérbe, ellene fordultak. Nem akarták, hogy a király túlságos nagy hatalomra tegyen szert. Hiszen akkor nekik is parancsolhatna. Az ellenségeskedést Gergely pápa kezdte el azzal, hogy Henrik királyt kizárta az egyházból, vagyis valamennyi papnak megtiltotta, hogy istentiszteletet tartson számára. Ezt nevezték kiközösítésnek. A fejedelmek ekkor kijelentették, hogy mit sem akarnak tudni egy kiközösített királyról, más királyt fognak választani. Henriknek tehát elsősorban arra kellett törekednie, hogy a pápa visszavonja a szörnyű kiátkozást. Ez volt a legfontosabb számára, ha ezt nem sikerül elérnie, vége az uralkodásának. Így hát egyedül, hadsereg nélkül Itáliába utazott, hogy a pápával tárgyaljon, és megkérje, oldja fel őt az egyházi átok alól.

Tél volt, és a német fejedelmek, akik meg akarták akadályozni, hogy a császár kibéküljön a pápával, megszállták az utcákat és utakat. Henriknek feleségével együtt tehát nagy kerülőt kellett tennie, és jéghideg télen kellett átkelnie a Mont Cenisen, valószínűleg ugyanazon a hágón át, amelyen keresztül Hannibál nyomult be Itáliába.

A pápa éppen úton volt Németország felé, hogy a király ellenségeivel tárgyaljon. Midőn híret vette Henrik közeledésének, Felső-Itáliába, a Canossa nevű várba menekült. Azt hitte, Henrik sereggel közeledik. Meghökkenett és örömmel töltötte el, hogy Henrik egyedül jön, azzal a céllal, hogy feloldozást nyerjen az egyházi átok alól. Több elbeszélésből az maradt ránk, hogy a király a vezeklők öltözetében, durva szövésű csuhában jelent meg. A pápa három napig várakoztatta a vár előudvarában; Henriknek mezítláb kellett a hóban állnia a szörnyű téli hidegben, míg a pápa megkönyörült rajta, és feloldozta az egyházi átok alól. Néhány kortárs leírja, hogyan nyöszörgött a király irgalomért, míg a pápa részvétől vezérelve végül feloldozta.

Még manapság is azt mondjuk: „Canossát jár” valaki, ha azt akarjuk kifejezni, hogy egy embernek meg kell alázkodnia, és ellenfelétől kell kegyelmet kérnie. De most azt szeretném elbeszélni, hogy a király egyik párthíve miként adja elő ugyanezt az eseményt. Az ő elbeszélésében így hangzik: „Midőn Henrik király felismerte, milyen nehéz helyzetbe került, titokban felette ravasz tervet eszelt ki. Hirtelen és váratlanul a pápa elé utazott. Ezzel egy csapásra két nagy előnyhöz jutott: feloldozták az egyházi átok alól, és személyes megjelenésével megakadályozta, hogy a pápa találkozzék az ő ellenségeivel, ami veszélyes lett volna számára.” Így hát a pápa barátai a Canossa-járást VII. Gergely óriási sikerének tekintették, a király hívei pedig nagy előnynek uruk számára.

Kiviláglik ebből, mennyire kell figyelni, ha két egymással viszálykodó félről akarunk ítélni. De a küzdelemnek a Canossa-járással még nem szakadt vége; sőt még Henrik király halálával sem, aki időközben valóban császár lett, sőt még Gergely pápa halálával sem. Jóllehet Henrik elérte, hogy Gergelyt megfosszák a pápai széktől, a nagy egyházfejedelem akarata idővel mégis érvényesült. A püspököket az Egyház jelölte ki, és a császár csak annyit jelenthetett ki, hogy hozzájárul-e a jelöléshez. A pápa, és nem a császár lett a kereszténység feje.

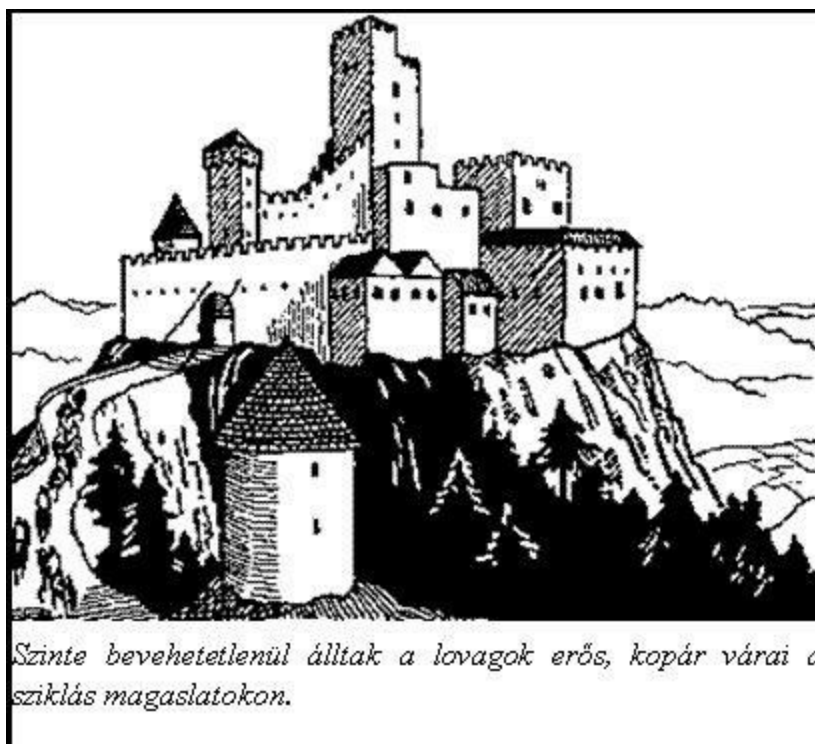


Emlékezhetünk még rá, hogy a tengerjáró normannok a mai Franciaország tengerpartján meghódítottak egy részt, amelyet róluk most is Normandiának neveznek. Hamarosan hozzászoktak ahhoz, hogy szomszédaikhoz hasonlóan franciául beszéljenek. De kedvüket a merész tengeri utakhoz, a vándorlásokhoz és hódításokhoz nem vesztették el. Akadtak közülük, akik egészen Szicíliáig elhajóztak, és ott az arabok ellen harcoltak, majd Alsó-Itáliát is meghódították, és onnan nagy fejedelmük, Guiscard Robert vezérletével VII. Gergely pápát támogatták IV. Henrik ellenében. Mások átkeltek a Franciaország és Anglia közötti keskeny tengerszoroson, és Vilmos királyuk vezetésével, akit azóta Hódító Vilmosnak neveznek, legyőzték az angol királyt (Knut dán király egyik ottani leszármazottját). Ez 1066-ban történt, és szinte valamennyi angol ismeri ezt az évszámot, mert akkor vetette meg utoljára a lábát ellenséges had Anglia földjén. Hódító Vilmos hivatalnokaival pontos listát készíttetett valamennyi faluról és birtokról, és harcosainak sokat osztott ki belőlük hűbérben. Így hát az előkelőek Angliában normannok voltak, és minthogy ezek a Normandiából érkezett normannok franciául beszéltek, az angol nyelv manapság is a régi germán és a francia szavak keveréke.

## 23. Lovagias lovagok

Bizonyára mindenki hallott már a lovagkor régi lovagjairól. Számos könyvben olvashatni vértokról meg apródokról, sisakforgókról és nemes paripákról, tarka címerekről és erős várakról, párviadalokról és lovagi játékokról, amelyeken hölgyek jutalmazták a győztest, kalandos utakról és elhagyott várkisasszonyokról, kóbor dalnokokról és lovaglásról a Szentföldre. És az a legszebb, hogy mindez valóban *volt*. Ez a romantikus csillogás nem a képzelet szüleménye. A világ valamikor ilyen színes és kalandos volt, s az emberek örültek, hogy részt vettek a lovagság nagy és különös, gyakran igen komollyá vált játékában.

De hát mikor éltek a lovagok és hogyan is volt mindez? A lovag szó voltaképpen a lovassal rokon, és maga a lovagság is a lovassal kezdődött el. Akinek futotta rá, hogy szép harci paripát vásároljon magának, s azzal vonuljon hadba, az lóháton ülő lovag volt. Akinek nem telt lóra, annak gyalog kellett mennie, nem volt lovas, azaz lovag. Tehát az előkelők, akiknek a király hűbéri birtokokat adományozott, lovagok voltak. A jobbágysorban élő parasztoknak zabot kellett beszolgáltatniok a lovagok lovai számára. De az előkelők alkalmazottai, a jószágkormányzók, akiknek a fejedelem a hűbérbe kapott föld egy részét továbbadta hűbérbe, ugyancsak elég gazdagok voltak ahhoz, hogy egy szép lovat tarthassanak, jóllehet egyébként nem voltak nagyon hatalmasak. Ha urukat a király hadba szólította, el kellett kísérniök őt lóháton. Tehát ők is lovagok voltak. Csak a parasztok, a szegény szolgák, a gazdasági cselédek és a hűbéres vazallusok, akik gyalog harcoltak a háborúban, nem voltak lovagok. Mindez már IV. Henrik császár korában, tehát az ezredik év után kezdődött el, és a következő évszázadokban így maradt. Nem csupán német földön, hanem – elsősorban – francia földön is.



*Szinte bevehetetlenül álltak a lovagok erős, kopár várai a sziklás magaslatokon.*

De ezek a lovasok még nem voltak olyan lovagok, amilyeneknek mi a lovagokat elképzeljük. Csak idővel építettek a fejedelmek és az előkelő urak olyan nagy, erős, büszke várakat, aminőket a hegyvidékeken még manapság is látni. Várakat, amelyekben ők voltak az urak. Csak merészelje valaki ott háborgatni őket! Ezek a várak gyakran meredek, szaggatott sziklacsúcsokra épültek, ahová csak egyetlen oldalról lehetett feljutni, s ezen az oldalon keskeny lovaglőösvény vitt fel.

A vár kapuja előtt általában széles, gyakran vízzel teli árok nyúlt el. Az árok felett felvonóhíd. Láncsal bármikor a magasba lehetett húzni, ekkor a vár el volt zárva, és senki nem tudott behatolni. Az árok túloldalán ugyanis vastag, erős falak magasodtak, rajtuk lőrések, ahonnan nyilakat lehetett kilőni és lyukak, ahonnan zubogó szurkot zúdítottak szükség esetén az ellenségre. A várorom falain csipkézetes bevágások és tetőpárkányok mögül figyelték az ellenséget. A vaskos fal mögött gyakran még egy második, sőt egy harmadik fal is fogadta a behatolót, mielőtt a várudvarba ért volna. Csak onnan lehetett bejutni azokba a helyiségekbe, amelyekben a lovag lakott. A nők, akik nem voltak olyan edzetek, mint a férfiak, egy nagy teremben tartózkodtak, ahol a kandallóban tűz égett.

Egy ilyen várban bizony nem volt kényelmes az élet. A konyha sötét, kormos helyiség, ahol a húst fahasábok hatalmas, süstergő tüze fölött nyárson süttették. A szolgák és a lovagok szobáin kívül még két építmény volt benne:

a kápolna, ahol a vár káplánja az istentiszteletet tartotta és az öregtorony. Ez a hatalmas torony többnyire a vár legbelsejében emelkedett, általában az élelmiszerkészletet raktározták el benne, s a lovagok ide húzódtak vissza, ha az ellenséget nem bírta feltartóztatni a hegy, az árok, a felvonóhíd, a zubogó szurok meg a három fal. Ekkor az ellenség a hatalmas, dacos torony előtt állt, amelyben a lovagok gyakran addig védekeztek, amíg segítség nem érkezett.

Még valamiről nem szabad megfeledkeznünk! Ez pedig a várbörtön. Ez mély, sötét, hideg pinceüreg volt, ahová a lovag fogoly ellenségeit ledobta, s ahol elpusztultak, ha magas váltságdíjjal ki nem szabadították őket.

Bizonyára úgyszólván mindenki látott már várat. De aki ismét eljut valamelyikbe, ne csak a sodrott páncélinget viselő lovagokra gondoljon, akik ott lépdeltek, hanem egy pillantást vetve a falakra meg a tornyokra, gondoljon azokra az emberekre, akik mindezt felépítették. A tornyokat a meredek sziklákra, a falakat szakadékok közt. Mindezt a hűbéres parasztnak, a röghöz kötötteknek, a jobbágyoknak – így hívták őket – kellett elvégezniük. Ők voltak kötelesek követ törni, s a köveket vonszolni, felhordani és egymásra halmozni, és ha erejükből már nem futotta, alkalmasint feleségüknek meg a gyerekeiknek is segíteniük kellett. Hiszen a lovag mindent megparancsolhatott nekik. Annyi bizonyos, hogy kellemesebb volt lovagnak lenni, mint jobbágnak.

A jobbágyok fiai szintén jobbágyok, a lovag fiai szintén lovagok lettek. Nem nagyon volt ez más, mint a régi Indiában a különböző kasztok.

A lovag fia már hétesztendős korában egy idegen várba került, hogy ott megismerje az életet. Nemes úrfinak vagy apródnak nevezték, s az volt a dolga, hogy a nőket kiszolgálja, hordja az uszályukat, esetleg felolvasson nekik, mert gyakori volt, hogy a nők nem tudtak írni, olvasni. De az apródok olykor megtanulták a betűvetést meg az olvasást. A nemes úrfiakból tizenégy esztendős korukban fegyverhordozó apród lett. Most már nem kellett a tűz mellett ülniük a várban, lóháton mehettek urukkal vadászatra és háborúba. Az apród a lovag mögött vitte ura pajzsát meg dárdáját, ha a lovag lándzsája eltörött, egy másikat nyújtott oda neki, s urának feltétlen hűséggel és engedelmességgel tartozott. Ha a fegyverhordozó apród bátor és odaadó volt, huszonegy éves korában lovaggá ütötték. Ez nagyon ünnepélyesen ment végbe. Az apródnak előzetesen hosszú ideig böjtölnie és a várkápolnában imádkoznia kellett. Majd a paphoz járult áldozásra. Aztán két tanú között teljes páncélzatban, de sisak, kard és pajzs nélkül le kellett térdelnie, és ura, aki lovaggá avatta, kardlapjával mindkét vállára, majd a nyakszirtjére ütött.



És közben így szólt:

Istent s a Szűzet tiszteld meg:  
túrd el az ütést, de csak egyet!  
Bátor, szerény, igazságosztó!  
Lovag légy, nem pedig poroszló!  
(Gyárfás Endre fordítása)

Ekkor felemelkedhetett az apród. De már nem apród volt, hanem lovag, aki lovaggá üthetett másokat, pajzsán vitte oroszlán-, párduc- vagy virágdíszes címerét, s aki rendszerint egy szép jelmondatot választott további élete számára. Ünnepelesen adták át neki a kardot és a sisakot, aranyozott sarkantyút illesztettek lábára, pajzsát karjára helyezték, és ő így lovagolt tova egy apród kíséretében sisakján színes forgó, kezében hatalmas lándzsa, sodronyfonatos páncélingét skarlátpiros köpeny borította, hogy bizonysgot tegyen: méltó lovagi voltára.

Ebből a nagy ünnepélyességből kiviláglik, hogy a lovag több volt egy átlag lovas harcosnál. Szinte egy rend tagja volt, miként a szerzetes. Ugyanis a jó lovagnak nemcsak bátornak kellett lennie. Miként a szerzetes imádsággal és jótettekkel szolgált Istent, úgy volt köteles a lovag erejével szolgálni az Urat. Védelmesnie kellett a gyöngéket és védteleneket, a nőket, a szegényeket, az özvegyeket és az árvákat. Kardját csak igaz ügyért ránthatta ki, és minden tetteivel Istent kellett szolgálnia. Hűbérurának feltétlen engedelmességgel tartozott. Őérette semmitől sem riadhatott vissza. Nem lehetett durva, de gyáva sem. A csatában magános ellenségre soha nem támadhatott rá másodmagával, párviadalban kellett megmérkőznie vele. A legyőzött ellenfelet nem alázhatta meg. Még manapság is „lovagiasnak” nevezik azt az embert, aki mindezt betartja, mert a lovagok eszményei szerint cselekszik.



Ha egy lovag szerelmes volt egy nőbe, tiszteletére harcba vonult, nagy veszélyekkel teli kalandokat vállalt, hogy ezáltal szíve hölgyének hírnevet szerezzen. Hódolattal közeledett hozzá, és mindent megtett, amit a hölgye megparancsolt neki. Ez is a lovagiassághoz tartozott. És ha manapság minden fiú számára természetes, hogy a hölgyeket előre engedi az ajtón, vagy lehajol, ha a leányok leejtenek valamit – akkor a hajdani lovagok gondolkodásának egy parányi része él tovább benne: az igaz férfinak védelmeznie kell a gyöngéket, és tisztelnie a nőket. A lovag békében is bizonyosságot tett bátorságáról és rátermettségéről a lovagi játékokban, amelyeket bajvívásoknak is neveztek. Ezekhez a lovagi játékokhoz számos országból érkeztek lovagok, hogy összemérjék erejüket. Teljes hadi felszerelésben, tompa dárdákkal, lóháton rontottak egymásnak, s azon igyekeztek, hogy kölcsönösen kilódítsák egymást a nyeregéből. A győztesnek a várúrnő adta át

a jutalmat, általában egy virágkoszorút. De a lovagnak, hogy a hölgyek tetszését elnyerje, nemcsak a fegyverforgatásban kellett tündökölnie. Fontos volt, hogy mértéktartóan és nemesen viselkedjék, ne szitkozódjék vagy káromkodjék – a harcosoknak különben gyakran állt rá effélére a szája –, s a béke nemes foglalatosságaiban, mint a sakkozás és a költészet is jártas legyen.

És valóban, a lovagok közt nagy költők is akadtak, akik az imádott nő dicséretét zengték, szépségét és erényét magasztalták. A régebbi korok lovagjainak tetteit is örömet szedték versebe, és szívesen hallgatták akkoriban. Hosszú, rímekbe foglalt történetek szóltak Parzivalról meg a Krisztus utolsó vacsorájának szent kelyhét, a Grált őrző lovagokról, Artus királyról, Lohengrinről és a szerencsétlen szerelmesről, Trisztánról, sőt még Nagy Sándorról és a trójai háborúról is.

Lantosok járták az országot, várról várra mentek, ők még mindig a régi mondákat énekelték a sárkányölő Siegfriedről, a Berni Detréről, a gótok királyáról, Theodorikról. Mi csak ebből az időből ismerjük ezeket a hősi énekeket, abban a formában, amelyben akkoriban a Duna mentén, Ausztriában előadták őket, mert amit Nagy Károly leíratott, az mind elveszett. És aki a Nibelung-éneket olvassa (ez a címe a Siegfriedről szóló eposznak), az menten észreveszi, hogy a régi germán parasztharcosokból hamisítatlan lovagok lettek, sőt még a rettentő hun királyt, Attilát is Etzel királyként – a hőskölteményben Siegfried özvegyével, Kriemhildával ünnepélyes menyegzőt ül Bécsben – lovagiasnak és nemesnek ábrázolja a hősköltemény.

Tudjuk, hogy a lovagok fő feladatuknak tartották az Istenért és a kereszténységért folytatott harcot. És erre nagyszerű alkalmat találtak. Krisztus sírja Jeruzsálemben, akárcsak egész Palesztina, a hitetlen arabok kezén volt. És midőn egy nagy hitszónok francia földön figyelmeztette rá a keresztény lovagokat, s a pápa, aki a német uralkodókat legyőzve a világ egész kereszténységének hatalmas ura lett, a lovagok segítségét kérte, hogy a sírt visszavegyék a pogányoktól, ezrek és tízezrek kiáltották lelkesedve: „Isten akarja, az Úr akarja!”

Egy francia herceg, Bouillon Gottfried vezérlete alatt 1096-ban a Duna mentén Konstantinápolyba, majd onnan Kis-Ázsián át Palesztinába vonult a had. A lovagok és kísérik vállára kelméből piros kereszt volt ráöltve. Keresztes vitézeknek nevezték őket, hiszen azt a földet akarták felszabadítani, amelyen egykor Krisztus keresztje állt. Amikor végül sok

nélkülözés és évekig tartó harcok után Jeruzsálem elé értek, annyira meghatódtak, hogy valóban láthatják a szent várost, amelyről oly sokat tudtak a Bibliából, hogy megindultságukban állítólag sírva csókolták meg a földet. Aztán ostrom alá vették a várost, amelyet az arab csapatok bátran védelmeztek, és végül bevették.

Jeruzsálemben azonban nem lovaghoz és keresztényhez illően viselkedtek. A mohamedánokat egytől egyig lemészárolták, iszonyatos kegyetlenségeket követtek el. Majd bűnbánatot tartottak, és mezítláb, zsoltárokat énekelve vonultak Krisztus szent sírjához.

A keresztesek keresztény államot alapítottak: Jeruzsálemet. Védelfője Bouillon Gottfried lett. De az Európától távoli, mohamedán birodalmak közt fekvő gyöngye kis államot újra meg újra szorongatták az arab harcosok, így hát francia és német földön a hitszónokok egyre új keresztes hadjáratokra szólították fel a lovagokat. Nem mindegyik járt eredménnyel.



De a keresztes hadjáratok olyan nyereséget hoztak, amelyre maguk a lovagok törekedtek legkevésbé: a keresztények a távoli Keleten megismerkedtek az arabok kultúrájával, építményeikkel, szépérzékükkel és tudományukkal. Még egy évszázad sem telt el az első keresztes hadjárat óta,

és Nagy Sándor tanítómestere, Arisztotelész műveit arab nyelvről latinra ültették át, s Itáliában, francia és német földön buzgón olvasták és tanulmányozták. Sokat elmélkedtek arról, miként egyezik Arisztotelész tanítása az egyház tanításával, és felette bonyolult gondolatokat tartalmazó vaskos latin könyveket írtak erről a kérdésről. Mindazt, amit az arabok hódító hadjárataik során tanultak és tapasztaltak, a keresztesek elvitték francia és német földre. Sok dologban csak vélt ellenségeik példáját követve váltak Európa vad lovas harcosai igazi, lovagias lovagokká.

## 24. Császárok a lovagkorban

Ebben a színes, kalandos mesevilágban Németországban egy új lovagi család uralkodott, amelyet várukról Hohenstaufoknak hívtak. Ebből a famíliából származott I. Hohenstauf Frigyes, akinek szép, vörössesszőke szakálla volt, s ezért Rótszakállú Frigyesnek nevezték el. Az olaszok Barbarossa Frigyesnek hívták, ez is rótszakállút jelent. Talán felvetődik a kérdés, miért emlegetik általában az olasz nevén Barbarossának, holott német császár volt. De ő újra meg újra Itáliában tartózkodott, és leghíresebb tetteit ott hajtotta végre. Az uralkodót Itáliába nemcsak a pápa vonzotta, akinek hatalmában állt a római császári koronát adományozni a német királyoknak. Ő valóban uralkodni akart egész Itália felett, mert pénzre volt szüksége. „Vajon német földön nem tudott pénzhez jutni?” – kérdezheti az olvasó. Tulajdonképpen nem. Ugyanis ott akkoriban még alig volt pénz.

Az ember azt gondolhatná, pénzre azért van szükség, hogy megélhessünk. De ez a meghatározás nem pontos; ki harapott le valaha is egy darabkát egy pénzérméből? Élni csak kenyérből meg más élelmiszerből lehet, és aki maga veti meg aratja a kenyérnek való gabonát, annak éppen oly kevésbé van szüksége pénzre, mint Robinsonnak. Természetesen annak sincs szüksége rá, aki ingyen kapja a kenyeret. És ez így volt a német vidékeken. A jobbágyok megművelték a földet, és a föld tulajdonosainak: a lovagoknak meg a kolostoroknak beszolgáltatták a learatott termék tizedrészét.

De honnan vették a parasztok ekéiket, gúnyájukat, lószerszámukat? Többnyire csere útján szerezték. Ha például egy parasztnak volt egy ökre, de inkább hat juh kellett volna neki, hogy gypajúra tegyen szert a gúnyájához, az ökröt juhokra cserélte a szomszédjával. És ha egy ökröt vágott le, s az állat két szarvából hosszú téli estéken tetszetős ivókupákat készített, az egyik kupát elcserélhette a szomszédja földjén nőtt lenre, hogy a felesége kabátot szőhessen magának. Ezt cserekereskedelemnek nevezzük. Így hát akkoriban a németek pénz nélkül is jól elboldogultak, mert a legtöbbjük paraszt vagy földesúr volt. A kolostoroknak is nagy birtokaik voltak, kegyes emberek ajándékozták nekik vagy hagyták örökségként rájuk.

Hatalmas erdőségeken és kis szántóföldeken, néhány falun, váron és kolostoron kívül úgyszólván semmi nem volt a nagy német birodalomban. Tehát város úgyszólván alig akadt. És pénzre csak a városokban van szükség. Hiszen a csizmadia, a posztókereskedő, az írnok bőrrel, szövettel vagy

tintával nem csillapíthatja éhét-szomját. Kenyérre van szükségük. De a csizmadiához nem lehet elmenni, s a lábbeliért cserébe kenyeret adni, hogy legyen neki mit ennie. Honnan veszi a kenyeret az, aki nem földműves? A péktől! De mit adunk érte a péknek? Talán segíthetnénk neki. De ha nincs szüksége segítségre? Vagy ha már a gyümölcsárusnak ígérkeztünk el segítségül? Elképzelhetetlenül bonyolult lenne, ha a városokban cserekereskedelemből akarnánk megélni.

Éppen ezért az emberek megegyeztek, hogy a cseréhez olyasvalamit használnak, amit mindenki elfogad, és hajlandó megtartani, ami könnyen osztható el, és ki-ki könnyen viheti magával. És az is fontos, hogy ne romolják meg, ha tárolják. A legalkalmasabb erre a fém, tehát az arany meg az ezüst. Régen minden pénz fémből készült, és az igazán vagyonos emberek övében mindig lapult egy zacskóban jóféle aranypénz.

Németországban tehát a lovagkorban alig voltak városok, s ezért nem volt szükség pénzre sem. De Itáliában még a rómaiak idejéből ismerték a pénzt. Ott mindig voltak nagy városok, temérdek árussal, akik egytől egyig sok pénzt hordottak övükben, és még többet őriztek a nagy, vaskos szekrényládákban.

Némelyik város a tenger mellett feküdt, például Velence, amely tulajdonképpen a tengerben épült csupa kis szigetre, – annak idején ezekre menekültek a lakosok a hunok elől. Voltak más hatalmas kikötővárosok is, így Génua és Pisa, s a városlakók (vagyis a polgárok) hajói messzire elvitorláztak, és Keletről szép kelméket, ritka ételeket és értékes fegyvereket hoztak. A kikötőkből eladták ezeket az árukat az ország belsejébe, olyan városokba, mint Firenze, Verona vagy Milánó, ahol a kelmékből talán ruhák készültek, vagy zászlók és sátrak. És még onnan is tovább kerültek eladásra, Franciaországba, ahol az ország fővárosának, Párizsnak akkoriban már csaknem 100 000 lakosa volt, vagy Angliába, sőt Németországba is. De Németországba csak kevés áru jutott el, mert ott ritka volt a pénz, az efféle holmik árát nem bírták volna megfizetni.

A városokban a polgárok egyre gazdagabbakká váltak, és senki nem parancsolhatott nekik, hiszen ők nem voltak földművesek, tehát nem tartoztak a földbirtokhoz. De minthogy senki nem adott nekik birtokot hűbérbe, igazi urak sem voltak. Ők – akárcsak az ókori polgár – saját maguk kormányozták magukat, törvényt ültek maguk felett, és városaikban hamarosan olyan szabadok és függetlenek lettek, mint a szerzetesek vagy a lovagok. A polgárokat ezért a harmadik rendnek is nevezték, hiszen a parasztság még

csak számba se jött.

És most ismét visszakanyarodtunk Barbarossa Frigyes császárhoz, akinek pénzre volt szüksége. Német-római császárként valóságosan akart uralkodni Itáliában is, hogy az itáliai polgárok beszolgáltatásokat juttassanak és adót fizessenek neki. Csakhogy az itáliai polgárok ezt nem akarták. Megszokták, hogy szabadok legyenek, és azok is akartak maradni. Barbarossa sereggel vonult az Alpokon át Itáliába, és ott az 1158. esztendőben neves jogtudósokat hívatott magához, akiknek ünnepélyesen és nyilvánosan ki kellett jelenteniök, hogy a német-római császár a római Caesarok utóda, következésképpen megilleti minden jog, amit azok ezer év előtt birtokoltak.

De az itáliai városok ezzel nem sokat törődtek. Nem akartak fizetni. A császár tehát haddal vonult ellenük, főként Milánó, a lázadók fő fészke ellen. Oly elkeseredett volt, hogy esküvel fogadta, addig fel nem teszi fejére koronáját, amíg a várost meg nem hódította. És szavát tartotta. Csak amikor már bevette, és teljesen feldúlta Milánót, akkor rendezett lakomát, melyen ő és hitvese koronával a fejükön jelentek meg.

De bármily nagy hadi tetteket hajtott is végre Barbarossa, alig fordított hátat Itáliának, hogy visszatérjen hazájába, máris újra kitört a háborúság. A milánóiak újjáépítették városukat, és hallani sem akartak a német uralkodóról. Barbarossa összesen hat ízben vonult seregével Itáliába, de több hadi dicsőséget szerzett, mint amennyi eredményt elért.





*A bajvívó ünnepség, amelyet Barbarossa Frigyes császár rendezett Mainzban, abból az alkalomból, hogy fiait lovaggá ütötték.*

A lovag mintaképének tartották. Nagy erő lakozott benne. De nem csupán testi erő. Bőkezű is volt, és értett az ünnepségek rendezéséhez. Ma már nem is tudjuk, milyen is egy igazi ünnepség. Akkoriban, a középkorban, a mindennapok szegényesebben és egyhangúbban teltek, mint manapság, de egy ünnepség leírhatatlanul nagyvonalú és színes volt – valóban akár a mesében. Barbarossa Frigyes például a fiai lovaggá ütése alkalmából 1181-ben Mainzban ünnepséget rendezett, amelyen 40 000 lovagot látott vendégül hűbéreseikkel és fegyvernökeikkel együtt. A vendégsereg színes sátrakban lakott, s a tábor közepén, a legnagyobb, selyemből készült sátorban a császár fiaival. Mindenfelé nyílt tűz égett, temérdek szárnyas, egész ökrök, vadkanok sülték nyáron, és szerte a nagyvilágból érkezett, mindenféle viseletet hordó emberek voltak ott, meg csepűragók és kötél tánccsok, de vándordalnokok is, akik szebbnél szebb mondákat adtak elő esténként a lakománál. Csodálatos

lehetett. A császár a fiaival lovagi mérkőzésben tett bizonyosságot erejéről, és a birodalom nemesurai mind nézték őket. Egy ilyen ünnepség számos napon át tartott, és még sokáig szóltak róla a hősi énekek. Vérbeli lovagként Barbarossa végül keresztes hadjáratba vonult, 1189-ben. Ez volt a harmadik keresztes hadjárat, Oroszlánszívű Richárd angol király és Fülöp francia király is részt vett benne. Ők ketten tengerre szálltak, Barbarossa a szárazföldön vonult, és út közben Kis-Ázsiában belefulladt egy folyóba.

Még érdekesebb, nagyobb és bámulatra méltóbb volt unokája, akit szintén Frigyesnek hívtak, II. (Hohenstauf) Frigyesnek. Ő Szicíliában nőtt fel. Amikor még gyermek volt, és saját maga nem uralkodhatott Németországban, a hatalmas családok sokat viszálykodtak az uralomért. Egyesek Barbarossa rokonát, Fülöpöt akarták királyuknak, mások a Welf családból származó Ottót. És azoknak az embereknek, akik nem állhatták egymást, most ismét új okuk adódott a civakodásra. Ha egyikük Fülöp pártján volt, szomszédja emiatt biztosan az Ottóéra állt, s a két pártnak ez a szép szokása – Itáliában guelfeknek és ghibellineknek nevezték őket – sokáig fennmaradt. Még akkor is, amikor már régen nem élt sem Fülöp, sem Ottó.

Időközben Frigyes felnőtt Szicíliában. Mégpedig ugyancsak nagyra nőtt. Nem csupán a termete, hanem szellemi képességei is. Gyámja a világ legjelentékenyebb embereinek egyike, III. Ince pápa volt. Amit VII. Gergely pápa, IV. Henrik király nagy ellenfele akart, s amiért küzdött, azt III. Ince végül elérte. Valóban az egész kereszténység feje lett. Ez a kimagaslóan okos és művelt ember nemcsak az egyházi személyek, hanem Európa valamennyi királyának és fejedelmének ura volt. Hatalma Angliáig terjedt, és midőn János angol király egy alkalommal nem engedelmeskedett neki, egyházi átokkal sújtotta, és megtiltotta a papoknak, hogy misét mondjanak Angliában. Az angol előkelőségek ezen úgy felbőszültek, hogy királyukat szinte minden hatalmától megfosztották. Jánosnak 1215-ben ünnepélyesen meg kellett fogadnia, hogy semmit nem tesz akaratuk ellenére. Ez az úgynevezett nagy ígéret vagy a nagy levél (latinul Magna Charta), amelyet a király átnyújtott a grófoknak és lovagoknak, s amelyben temérdek jogot biztosított nekik örökre – az angol polgárok még manapság is birtokolják őket. De Angliának ettől fogva adót és sarcot kellett III. Incének fizetnie. Ilyen nagy volt a pápa hatalma.

Ám a fiatal Hohenstauf, II. Frigyes is kimagaslóan okos volt, és ráadásul megnyerő egyéniség is. Kalandosan, úgyszólván kíséret nélkül, magányosan lovagolt Itálián és a svájci hegyeken át Konstanzba, hogy német királlyá

koronázzák. Ellenfele, Welf Ottó sereggel vonult ellene. A helyzet szinte kilátástalan volt Frigyes számára. De Konstanz polgárai – akárcsak mindenki, aki látta őt és megismerkedett vele – oly elragadó személyiségnek találták, hogy csatlakoztak hozzá, és sietve bezárták városuk kapuit, és Ottó, aki pontosan egy órával Frigyes után érkezett, kénytelen volt elvonulni.

Frigyesnek sikerült valamennyi német fejedelmet megnyernie, s ily módon hirtelen hatalmas uralkodó lett, ura a németországi és itáliai hűbéreseknél. Így hát a két hatalom között ismét harcra került a sor, akárcsak hajdanában VII. Gergely és IV. Henrik közt. De Frigyeset más fából faragták, mint IV. Henriket. Ő nem ment el Canossába, nem volt hajlandó a pápa előtt vezekelni, szilárdan hitte, hogy hivatott a világ feletti uralomra, miként ezt III. Ince pápa is bizton hitte saját magáról. Frigyes tudta mindazt, amit Ince tudott, hiszen a pápa mégiscsak a gyámja volt. És tudta mindazt, amit a németek tudtak, mert német családból származott, és végezetül tudta még azt is, amit az arabok Szicíliában tudtak, hiszen ott nőtt fel. Később is Szicíliában töltötte élete túlnyomó részét. És ott többet tanulhatott, mint bárhol a világon.

Hiszen Szicíliában már számos nép uralkodott: föníciaiak, görögök, karthágóiak, rómaiak, arabok, normannok, itáliaiak és németek. Hamarosan még a franciák is. Úgy folyhatott az élet, mint Bábel tornyánál, csak azzal a különbséggel, hogy ott az emberek végül semmit sem értettek meg, Frigyes pedig végül csaknem mindent megértett. Nemcsak minden nyelvet, sok tudományágban is járatos volt, és tudott verseket írni, és remekül vadászott. Még könyvet is írt a vadászsólymokról, mert akkoriban sólymokkal vadásztak.

De mindenekelőtt a vallásokat ismerte. És csak egyvalamit nem akart megérteni, azt, hogy miért viszálykodnak és vitáznak mindig az emberek. Ő szívesen társalgott mohamedán tudósokkal, jóllehet hívő keresztény volt. De a pápa, midőn tudomást szerzett erről, még inkább felbőszült ellene. Kivált a III. Incét követő Gergely nevű pápa. Ő ugyanolyan hatalmas volt, mint elődje, de talán nem egészen annyira bölcs. Minden áron azt akarta, hogy Frigyes indítson keresztes hadjáratot. És Frigyes végül vállalkozott rá. S amit a többiek iszonyatos áldozatok árán értek el, neki harc nélkül sikerült: a keresztény zarándokok háborítatlanul mehettek a szent sírhoz, és Jeruzsálem környékén az egész vidék az övék lett. És miként érte el ezt? Összeült az ottani kalifákkal meg a szultánnal, és szerződést kötött velük.

Mindkét fél örült, hogy ilyen jól és békésen intéződött el az ügy, de Jeruzsálem püspöke elégedetlenkedett, mert az ő tanácsát senki nem kérte.

Így hát a pápánál bevádolta a császárt, hogy az arabokkal túlságosan jó a kapcsolata, és a pápa végül úgy vélekedett, hogy a császár valójában mohamedán lett, és egyházi átokkal sújtotta. De II. Frigyes ezzel nem törődött, mert meg volt győződve arról, hogy a keresztényekért többet tett, mint előzőleg bárki más, és Jeruzsálem koronáját a saját kezével illesztette a fejére, minthogy egyetlen pap sem akadt, aki a pápa akarata ellenére ezt megtette volna.

Aztán hazavitorlázott, magával víve a sok ajándékot, amit a szultántól kapott: vadászgépárdokat meg tevéket és ritka köveket meg mindenféle ritkaságokat. És mindezt egybegyűjtötte Szicíliában; nagy művészek dolgoztak neki, és ha belefáradt a kormányzásba, örvendezett a szép holmiknak. De ő valóban kormányzott. A földek hűbérbe adása nem tetszett neki. Hivatalnokokat nevezett ki. Ezek nem kaptak földet, hanem pénzt minden hónapban. Hiszen ez Itáliában történt, ahol már ismerték a pénzt. És II. Frigyes nagyon igazságos volt, de nagyon szigorú is.

Minthogy teljesen elütött az akkori emberektől, senki nem tudta igazán, hogy mit is akar. Maga a pápa sem. A távoli Németországban pedig nem sokat törődtek ezzel a különös császárral, akinek olyan furcsa ötletei voltak. Minthogy az emberek nem értették meg, II. Frigyesnek nehéz élete volt. Végül még a saját fia is ellene fordult, a németeket apja ellen uszította, és Frigyes legkedvesebb tanácsosa is átállt a pápához, s az uralkodó teljesen magára maradt. A legtöbb értelmes dolgot, amit be akart vezetni, nem tudta megvalósítani; így aztán idővel nagyon szerencsétlen és nagyon gonosz lett. És így is halt meg 1250-ben.

Fia, Manfréd fiatalon esett el a hatalomért vívott harcban, unokáját, Konradint pedig ellenségei foglyul ejtették, és huszonnégy esztendősen korában Nápolyban lefejezték. Ez volt a lovagkor nagy uralkodócsaládjának, a Hohenstaufoknak szomorú vége.



Még miközben Frigyes Szicíliában uralkodott, és a pápával viszálykodott, rettentő szerencsétlenség zúdult a világra, ami ellen a pápa és a császár mit sem tehetett az egyetértés hiánya miatt. Ismét lovas hordák törtek be Ázsia felől. Valamennyi közt a leghatalmasabbak. Még Csin Si Huang-ti fala sem bírta feltartóztatni őket. Királyuk, Dzsingisz kán vezérlete alatt először Kínát hódították meg, és kegyetlenül kirabolták. Aztán Perzsia került sorra, ahol ugyanezt tették. Majd a hunok, avarok és magyarok útját követve Európába vonultak. Szörnyen pusztítottak Magyarországon, rettentően Lengyelországban is. Végül 1241-ben Németország határára, Breslau (ma

lengyel város, Wrocław a neve) – elé értek, a várost bevették és felégették. Ahol megjelentek, ott minden embert megöltek. Nem volt előlük menekvés. Birodalmuknál nagyobb még soha nem volt a világon. Képzeljük el: Pekingtől Breslauig! Seregeik már nem vad hordák voltak, hanem jól kiképzett hadak nagyon ravasz vezérekkel. A keresztény világ tehetetlen volt velük szemben! A lovagok nagy hadseregét tönkrevették. Ám amikor tetőfokára hágott a veszedelem, uralkodójuk valahol Szibériában meghalt, s a mongol harcosok visszafordultak. De az országok, amelyeken átvonultak, elpusztultan maradtak mögöttük.

Német földön az utolsó Hohenstauf halála után még fokozódott a zűrzavar. Mindenki más királyt akart, s így senki sem lett király. És minthogy nem volt király vagy császár, vagy egy személy, aki kormányozna, teljes lett a felfordulás. Az erősebb a nálánál gyöngébbet mindenéből kifosztotta. Ezt nevezték az erősebb jogának vagy ököljognak, mert az emberek az öklükkel estek egymásnak. Persze, az ököljogot inkább az ököl jogtalanságának kellene nevezni.

Nagyon is tudták az emberek ezt, bánatosak és kétségbeesettek voltak, és visszakívánták a régi időket. De amit kívánunk, arról gyakran elábrándozunk, ami azt jelenti, hogy végül gyakran magunk is igaznak hisszük. Így hitték az emberek, hogy Hohenstauf Frigyes császár nem halt meg, csupán elvarázsoltan ül egy hegy belsejében, és vár. És közben különös dolog történt. Megesik olykor, hogy valakiről álmódva hol ennek látjuk, hol meg annak, hol pedig valamiként egyszerre mindkettőnek. És akkoriban is ez történt az emberekkel. A németek a nagy, a bölcs, az igazságos uralkodóról álmodtak, aki Untersbergben vagy Kyffhäuserben ül (ez volt a szicíliai II. Frigyes), s aki egyszer majd visszajön, hogy mindenki megértse, mit is akar ő. De egyidejűleg azt is álmodták, hogy nagy szakálla van (ez a nagyapa, I. Barbarossa Frigyes) és igen hatalmas lesz, valamennyi ellenségét legyőzi, és csodálatos birodalmat teremt, oly nagyszerűt, mint egykor a mainzi ünnepség.

Minél rosszabb lett az emberek sorsa, annál inkább várták a csodát. Gondolatban lefestették maguknak, ahogy a császár ott ül a hegy belsejében; hosszú, tűzvörös szakálla átnőtt a kőasztalon, olyan régen alszik már ottan. Csak minden századik esztendőben ébred fel, és megkérdezi apródját, hogy a hollók még mindig ott keringenek-e a hegy körül. Ha az apród majd azt mondja: „Nem, Uram, egyetlen hollót sem látok”, csak akkor áll fel, kardjával kettészeli az asztalt, amelyen szakálla átnőtt, és kettészeli a hegyet

is, amelyben elvarázsoltva aludt, és pompás vértetben kilovagol valamennyi hűbéresével. Hogy elcsodálkoznának, ha látnák, mi folyik manapság!

Végül is nem ilyesfajta csoda hozta némileg újra rendbe a világot, hanem egy erélyes, ügyes és széles látókörű lovag, akinek Habsburg nevű vára Svájcban állt. Habsburg Rudolfnak hívták. A fejedelmek 1273-ban királlyá választották, mert azt remélték, hogy ez a vagyontalan lovag, akinek nevét nem övezi hírnév, nem sok vizet fog zavarni. De nem számoltak Habsburg Rudolf ügyességével és eszességével. Kezdetben ugyan kevés birtoka, s emiatt kevés hatalma volt. De ő értett hozzá, hogy birtokát, s ezzel együtt a hatalmát is növelje.

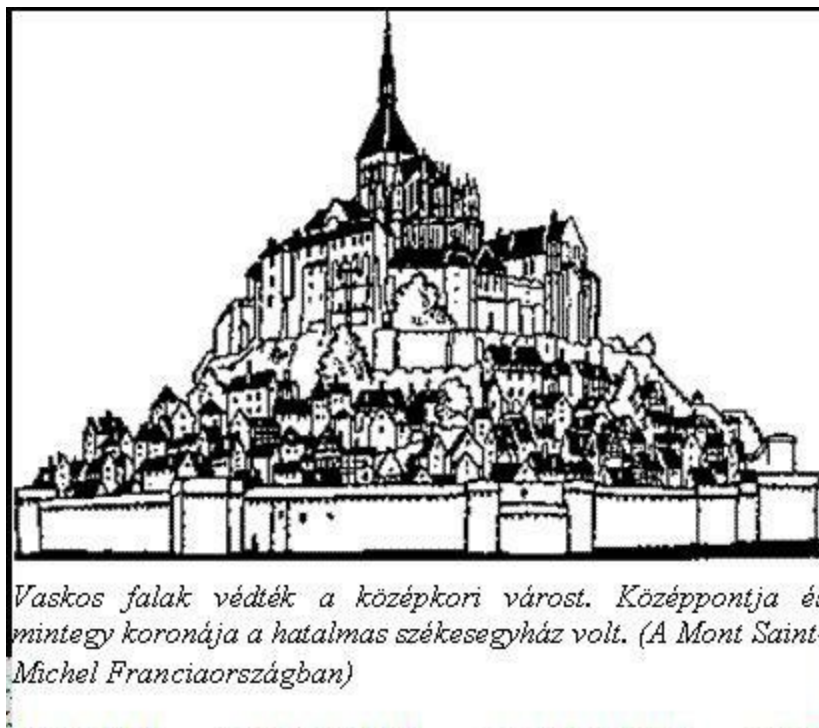
Amikor az engedelmisséget megtagadó Ottokár cseh király ellen hadba vonult és legyőzte, elvette tőle országa egy részét. Hiszen ehhez király lévén joga volt. És 1282-ben hűbéri birtokként a saját fiainak adományozta. Ez volt Ausztria földje. Ily módon nagy hatalmat szerzett családjának, amelyet az ő svájci vára után Habsburgoknak neveztek. És a család értett hozzá, hogy új meg új birtokokat adományozva hűbérül rokonságának, valamint házasságokkal és örökségekkel úgy megnövelje ezt a hatalmat, hogy a Habsburgok hamarosan Európa legtekintélyesebb és legbefolyásosabb uralkodócsaládjai közé emelkedtek. Persze, inkább nagy családi hűbérbirtokaikon (tehát Ausztriában) uralkodtak, mint a német birodalomban, bár német királyok és császárok voltak. Németországban a többi hűbérúr, a hercegek, püspökök, grófok a saját területükön fejedelmekként hamarosan szinte korlátlanul uralkodtak. De az igazi lovagkornak a Hohenstaufokkal vége szakadt.

## 25. A városok és polgáraik

Azalatt az egy évszázad alatt, amely Barbarossa I. Frigyes 1190-ben bekövetkezett halálát 1291-től, Habsburg Rudolf halálának időpontjától elválasztotta, nagyon sok minden megváltozott Európában. Több, mint amennyit hirtelenjében el lehet képzelni. Már szoltam arról, hogy Barbarossa korában, főként Itáliában hatalmas városok voltak, amelyeknek polgárai nem féltek szembefordulni és harcolni a császárral. Németországban lovagok, szerzetesek és parasztok éltek. A következő száz év folyamán nagyot fordult az élet. Már a számos keresztes hadjárat folytán is messzire eljutottak a németek, és távoli országokkal kerültek kereskedelmi kapcsolatokba. Csakhogy velük már nem lehetett ökröket juhokra, vagy szarvból készült serlegeket kelmékre cserélni. Pénzre volt szükség. És attól fogva, hogy pénz volt, vásárok is voltak, ahol a mindenféle árut meg lehetett vásárolni. Ezeket a vásárokat nem tarthatták meg bárhol. Kijelöltek bizonyos helyeket, rendszerint egy vár közelében, amelyeket falak és tornyok védtek. Aki odaköltözött és kereskedelmet űzött, az polgár volt. Már nem volt a földesúr jobbágya. Akkoriban így mondogatták: „A városi levegő szabaddá tesz.” A nagyobb városok polgárai ugyanis egyedül a királytól függtek.

A középkori város élete ugyancsak különbözött a maitól. Hiszen akkoriban többnyire egészen kicsiny, zegzugos városkák voltak szűk utcákkal és magas, oromtetejű házakkal. Ezekben laktak összezsúfolódva a kereskedők meg az iparosok családotul. A kereskedők rendszerint fegyveresek kíséretében járták az országot. A fegyveresekre szükség volt, mert sok lovag már oly kevésbé volt lovagias akkoriban, hogy tulajdonképpen inkább rablónak nevezhetnénk. Váraikból lestek a kereskedőkre, hogy kifosszák őket. De a városlakó polgárok ezt nem tűrték sokáig. Hiszen volt pénzüik, katonákat fogadhattak. A polgárok tehát gyakran háborúságban éltek a lovagokkal, és nemegyszer megesett, hogy ők győztek a rablólovagok felett.





*Vaskos falak védték a középkori várost. Középpontja és mintegy koronája a hatalmas székesegyház volt. (A Mont Saint-Michel Franciaországban)*

A kézművesek, a szabók, a csizmadiák, a posztókészítők, a pékek, a lakatosok, a festők, az asztalosok, a kőfaragók, az építőmesterek – mindegyik ipar szövetséget vagy iparegyletet alkotott, amelyet céhnek neveztek. Egy-egy céh, például a szabóké, szinte ugyanolyan szigorúan zárt volt és ugyanolyan szilárd szabályoknak alávetett, mint a lovagok rendje. Szabómester sem lehetett csak úgy egyszerűen akárki. Először bizonyos ideig inaskodnia kellett, aztán céhlegény lett az illető és vándorútra indult, hogy más városokat és más munkamódszereket ismerjen meg. A vándor céhlegények gyalog járták az országot, gyakran évekig vándoroltak sok országot bejárva, míg aztán hazatértek, vagy egy olyan idegen városba értek, ahol – mondjuk – szabómester kellett. A kis városoknak ugyanis nem volt sok mesterre szüksége, és a céh gondosan ügyelt rá, hogy ne legyen több emberből mester, mint amennyi munka adódik. A céhlegénynek meg kellett ott mutatnia, mit tud, vagyis mestermunkát készítenie (talán éppenséggel egy szép kabátot), s akkor ünnepélyesen mesterré avatták, és felvették a céhbe. Akárcsak a lovagi rendnek, a céheknek is voltak szabályai, közös rendezvényei, színes zászlói és szép alapelvei, amelyeket persze éppen oly kevésbé tartottak be, mint a lovagság alapelveit. De hát mégiscsak voltak alapelvek, és ez már valami. A céh tagja köteles volt céhtársának segítségére lenni, tilos volt a vevői körében ártania neki, de a saját vevőinek is tilos volt rossz árut eladnia, inasaival és céhlegényeivel jól kellett bánnia, és általában

gondjának lennie a mesterség és a város tekintélyére. Úgyszólván Isten kézművesének kellett lennie, miként a lovag Isten harcosa.

És valóban, hasonlóan a lovagok önfeláldozó harcához a keresztes hadjáratokban Krisztus sírjáért, úgy áldozták fel gyakran a polgárok és mesteremberek vagyonukat, erejüket és jólétüket, ha arra került a sor, hogy a városban templomot építsenek. Módfelett fontosnak tartották, hogy az ő új templomuk vagy új székesegyházuk a közeli városok legbüszkébb építményeinél is nagyobb, szebb, pompásabb legyen. Az egész város osztozott ebben a becsvágyban, mindenki lelkesen szentelte magát ennek a feladatnak. A legnevesebb építőmestert hívták meg a tervek elkészítésére, a kőfaragók megmunkálták a köveket, szobrokat készítettek, a festők oltárképeket meg színes ablakokat festettek, amelyek csak úgy ragyogtak a templom belsejében. Senki nem tartotta fontosnak, hogy éppen ő volt a kiagyaló, vagy a megtervező, vagy a megépítő; a templom az egész város műve – úgyszólván mindannyiuk közös istentisztelete volt. Már nem várakhoz hasonló, vaskos falú templomok készültek, mint aminőket Barbarossa idejében építettek Németországban. Az újfajta templomok gyönyörű, széles ívű épületek, karcsú harangtornyokkal; templomok, amelyekben a város egész lakossága elfért, s ahol azért gyűltek össze, hogy a szentbeszédet meghallgassák. Ugyanis akkoriban új szerzetesrendek alakultak, amelyeknek már nem az volt a legfontosabb, hogy a kolostoraikhoz tartozó földeket műveljék és könyveket másoljanak, hanem rendtagjaik koldusszegényen járták az országot, hogy az embereket bűnbánatra szólítsák fel, s a Bibliát magyarázzák nekik. E rendek tagjaihoz járt el a nép a templomba, és hallgatta őket, sírt a saját bűnei felett, javulást fogadott, és megígérte, hogy a szeretet tanai szerint fog élni.

De miként a keresztesek ájtatosságuk ellenére a meghódított Jeruzsálemben szörnyű mészárlást hajtottak végre, azonképpen sok polgár a bűnbánatra szólító prédikációkból akkoriban nem azt a tanulságot vonta le, hogy megjavuljon, hanem hogy gyűlölje a más hitet vallókat. Minél jámborabbnak hitték magukat, annál gonoszabban bántak elsősorban a zsidókkal. Vegyük fontolóra, hogy az ókori népek közül egyedül a zsidóság élt Európában. A babiloniak és az egyiptomiak, a föníciaiak, a görögök, a rómaiak, a gallok és a gótok elpusztultak, vagy más népekbe olvadtak bele. Csak a zsidók, akiknek államát újra meg újra szétrombolták, maradtak meg a szörnyű idők folyamán, országról országra kergetve és üldözötten, és már 2000 év óta várva megmentőjükre, a Messiásra. Földet nem birtokolhattak,

nem lehettek parasztok, és természetesen lovagok sem. Kézművességet sem folytathattak. Így hát tulajdonképpen egyetlen foglalkozás állt nyitva előttük: a kereskedelem. És ők kerestek. Jóllehet csak a városok bizonyos részeiben lakhattak, és meghatározott öltözetet kellett hordaniuk, de közülük némelyek idővel sok pénzt szereztek, s a lovagok meg a polgárok eladósodtak náluk. De emiatt még inkább gyűlöletessé váltak, és a nép gyakran rájuk támadott, hogy elvegye a pénzüket. A zsidók nem tudtak – és nem is volt szabad nekik – védekezni, hacsak a király vagy a papok pártfogásba nem vették őket, ami gyakran előfordult.

De a zsidókénál is rosszabb sors várt azokra az emberekre, akik sokat tűnődtek a Biblia felett, és valamelyik tanítást illetően kétely támadt bennük. Ezeket a kételkedőket eretnekeknek nevezték, és kegyetlenül üldözték. Akit eretneknek nyilvánítottak, azt a nyilvánosság előtt elevenen megégették, mint Nero hajdanában a keresztényeket. Egész városokat romboltak szét, országrészek váltak kihalttá a kételkedők miatt. Keresztes hadjáratot viseltek ellenük, akárcsak a mohamedánok ellen. És ezt ugyanazok az emberek követték el, akik a könyörülő Isten és az Evangélium nevében a hatalmas székesegyházakat felépítették, amelyek magasba törő tornyaikkal, faragott képekkel ékes kapuikkal, sötéten fénylő templomablakaikkal és az ezernyi szoborral a mennyország csodálatosságáról szőtt álomhoz hasonlóak.

Franciaországban előbb alakultak városok és épültek templomok, mint Németországban. Franciaország gazdagabb volt és a történelme kevésbé zaklatott. Meg aztán a francia királyok hamarosan rájöttek, hogy a polgárokat, az új harmadik rendet hogyan használhatják fel jól önmaguk számára. Már 1300 körül a földeket gyakran nem adták hűbérbe az előkelőknek, hanem megtartották, és polgárok kezére bízták, akiknek (mint előzőleg II. Frigyes Szicíliában) pénzt adtak munkájukért. Így a francia királyok tulajdonába egyre több föld került, a föld pedig akkoriban jobbágyokat és katonákat és hatalmat is jelentett. Már röviddel 1300 előtt a francia királyok voltak a leghatalmasabb uralkodók, mert a német király, Habsburg Rudolf csak akkoriban kezdett hozzá, hogy a családjának juttatott hűbéri birtokokkal hatalmat szerezzen. A franciáknak azonban ekkor nemcsak Franciaország, hanem Dél-Itália is a birtokukban volt. Rövidesen olyan hatalmasok lettek, hogy 1305-ben arra kényszeríthették a pápát, hogy Rómából Franciaországba költözzék, ahol úgyszólván a francia királyok felügyelete alá került. A pápák Avignonban szebbnél szebb műremekekkel teli palotában laktak, de szinte foglyok voltak. Ezt az időszakot emiatt, a

zsidók babiloni fogsága emlékére (ami Krisztus születése előtt 586-tól 538-ig tartott) a pápák 1305-től 1376-ig tartó babiloni fogságának is nevezik.

De a francia királyok ennél is többet akartak. Angliában az a normann királyi család uralkodott, amelynek őse 1066-ban Franciaországból a tengeren átkelve meghódította Angliát. Ők tehát név szerint franciák voltak. Erre az ürügyre hivatkozva követelték a francia királyok Anglia felett is az uralmat. De midőn a francia királyi családban nem született fiúgyermek, aki a trónt örökölhette volna, az angol királyok követelték, hogy a francia királyok rokonaiként és alattvalóiként ők jussanak a trónra. Így került sor 1339-ben egy szörnyű, több mint száz évig tartó háborúra. Olyan háború volt ez, amelyben idővel nem csupán néhány lovag harcolt lovagiasan egymás ellen, hanem zsoldért fogadott hatalmas polgári hadseregek csaptak össze. A zsoldosok már nem voltak egy nagy közös rend tagjai, mint a lovagok, akiknek a harc nemes foglalatosságot jelentett; angolok és franciák csatáztak egymással országuk függetlenségéért. Az angolok előbbre hatoltak, egyre nagyobb részeket hódítottak meg Franciaország területéből. Kiváltképp azért sikerült ez nekik, mert a háború végső szakaszában uralkodó francia király ostoba és tehetetlen ember volt.

De a nép nem akarta, hogy idegenek uralkodjanak rajta. És ekkor megtörtént a csoda: egy tizenhét esztendőös pásztorleány, Jeanne d'Arc, aki Istentől hivatottnak érezte magát, keresztülvitte, hogy teljes fegyverzetben a sereg élén vezethesse a franciákat, és kiűzte az angolokat az országból. „Ha az angolok Angliában lesznek, az a béke”, mondta. De az angolok szörnyű bosszút álltak Jeanne d'Arcon. Elfogták, és mint varázslónőt halálra ítélték. Máglyán égették meg 1431-ben. Nem meglepő, hogy varázslónőnek tartották. Vajon nem volt-e már-már varázslat, boszorkányság, hogy egy gyámoltalan, műveletlen falusi lány egymaga, bátorsága és lelkesedése erejével két év alatt kiegyenlítette csaknem száz esztendő vereségeit, és megkoronáztatta királyát?

Minden képzeletet felülmúl a százéves háború, az 1400 előtti időszak színessége, amikor a városok nagyra nőttek, és a lovagok nem gubbasztottak dacosan magányos váraikban, hanem örömet laktak a gazdag és hatalmas királyok, fejedelmek udvarában. Főként Itáliában, de Flandriában és Brabantban is (a mai Belgiumban) csodálatos volt akkoriban az élet. A drága kelmékkel, brokáttal és selyemmel kereskedő városokban a polgároknak sok mindenre telt. A lovagok és előkelő urak az udvari ünnepeken pompás, gazdagon díszített öltözékben jelentek meg, és ha a teremben vagy a virágoskertben hegedű- vagy lantszóra a hölgyekkel körtáncot lejtettek,

szívesen ott lettem volna magam is. A hölgyek ruhája még drágább és festőibb volt. Nagyon magas, elkeskenyedő, cukorsüveghez hasonló kalapot viseltek, amelyről hosszú, finom szövésű fátyol csüngött, hegyes cipőjükben, pazar, arany fényű köntösükben kecsesen és mesterkéltén mozogtak, akár a bábuk. Ők már nem érték volna be az ódon várak füstös csarnokaival. Sokszobájú nagy kastélyokban éltek, amelyeknek temérdek erkélye, tornyocskája és oromzata volt, és falaikat színes gobelinek díszítették. Ezekben a helyiségekben választékosan és cikornyásan beszéltek, és ha az előkelő úr hölgyét a drága holmikkal fényűzően megterített asztalhoz vezette, kezét csak a két ujjával fogta meg, s a többi ujját, amennyire csak bírta, messzire eltartotta. Az írás, olvasás a városokban már régóta úgyszólván megszokott volt. A kereskedőknek és a mesterembereknek ismerniök kellett a betűvetést, és sok lovag írt művészies, gyöngéd verseket kecses hölgyéhez. A tudománnyal már nem csupán néhány szerzetes foglalkozott kolostori cellájában. Alig néhány évvel 1200 után a hírneves párizsi egyetemnek szerte a nagyvilágból 20 000 diákja volt, akik tanultak és sokat vitáztak Arisztotelész nézetein meg azon, hogy miként egyeztethetők azok össze a Bibliával.



*A körtánc manapság a kisgyermekesek játéka, hajdanában az udvari előkelőségek tánca volt.*

Ez az udvari és városi élet elhatolt Németországba is, kiváltképpen a német császárok udvarába. Akkoriban Prágában volt az udvaruk, mert Habsburg Rudolf halála után más családok tagjait választották királlyá. 1310 óta a Luxemburg-dinasztia uralkodott királyként és császárként Prágából Németország felett. De tulajdonképpen alig uralkodtak valójában Németországban, mert a hűbéres fejedelmek Bajorországban, sváb földön, Württembergben, Ausztriában meg a többi fejedelemségben már önállóan regnáltak. A német császár csupán a leghatalmasabb volt köztük. A Luxemburgok saját birodalma Csehország volt, 1347-től Prágában tartotta udvarát IV. Károly, ez az igazságos és pompakedvelő király. Udvarában ugyanolyan előkelő lovagok éltek, mint Flandriában, palotáiban ugyanolyan szép képek voltak, mint Avignonban. 1348-ban Prágában egyetemet alapított, az elsőt a német birodalomban.

Vejének, IV. Rudolfnak, akit Alapítónak neveznek, Bécsben csaknem olyan pompás és gazdag udvara volt, mint Prágában IV. Károlynak. Ezek az uralkodók – jegyezzük meg magunknak – már nem éltek magányos várakban, és nem indultak kalandos hadjáratokra országvilágon át. Palotájuk ott volt a város szívében. Ebből is kiviláglik, milyen fontosak lettek a városok. Pedig ez még csak a kezdet.

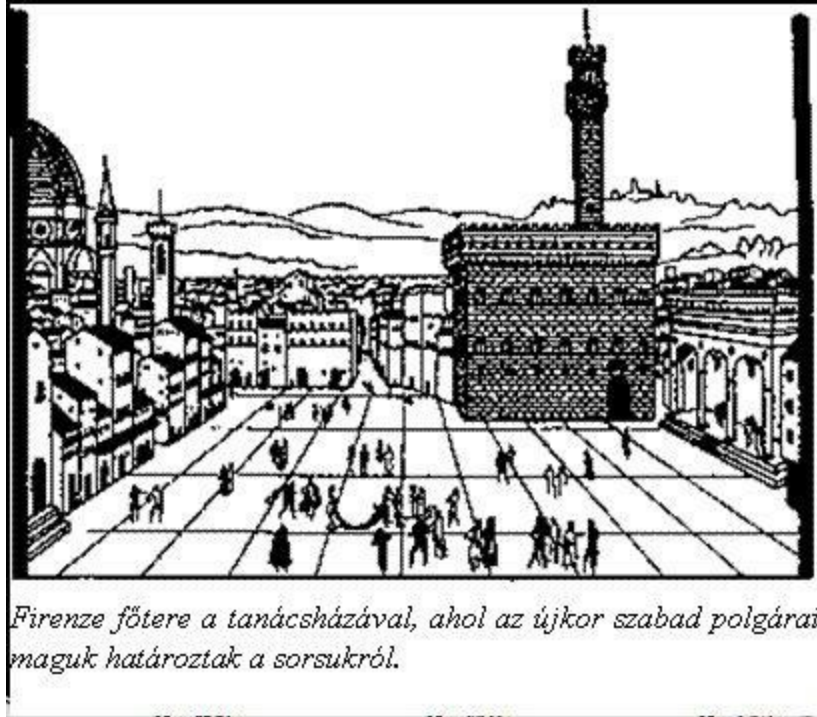
## 26. Új idők

Ha megőriztük régi iskolai füzetünket, és történetesen lapozgatunk bennük, gyakran álmélkodunk – ugyebár? –, hogy a rövid idő alatt, ami azóta eltelt, egészen másmilyenek lettünk. Álmélkodunk azon, amit akkor leírtunk. A hibákon és olyasmin is, ami helytálló. És közben észre sem vettük, hogy megváltoztunk. Így van ez a világtörténettel is.

Milyen szép lenne, ha hirtelenében harsonások ügetnének végig lóháton az utcákon, kihirdetve: „Figyelem! Új idő kezdődik!” De másként történik. Az emberek megváltoztatják nézeteiket, és maguk alig-alig veszik észre. Aztán hirtelen rádöbbennek. Ilyenkor büszkéek, és azt mondják: „Mi vagyunk az új idő.” És gyakran még hozzáteszik: „Hiszen régebben ostobák voltak az emberek!”

Ilyesvalami történt az itáliai városokban az 1400-as esztendő követő években. Kiváltképpen Közép-Itália gazdag, nagy városaiban, elsősorban Firenzében. Ott is voltak céhek, és ott is épült egy nagy dóm. De előkelő lovagok, mint Francia– vagy Németországban tulajdonképpen nem éltek a városban. Firenze polgárai már régen nem tűrték, hogy a német császár beleszóljon az ügyeikbe. Szabadok és függetlenek voltak, akár egykor Athén polgárai. És ezeknek a szabad, gazdag polgároknak, kereskedőknek és kézműveseknek idővel más dolgok váltak fontossá, mint a lovagoknak és kézműveseknek a közelmúltban, az igazi középkorban.





*Firenze főtere a tanácsházával, ahol az újkor szabad polgárai maguk határoztak a sorsukról.*

Már kevésbé tartották szem előtt, hogy az ember Isten harcosa vagy kézművese legyen, aki mindent az Ő szolgálatában és dicsőségére cselekszik. Elsősorban azt akarták, hogy ember legyen a talpán, hozzáértő és értelmes. Akinek önálló akarata és önálló ítélete van. Aki nem kérdezi más véleményét és nem kéri más hozzájárulását. Aki nem a régi könyveket üti fel, hogy megtudja, mi volt hajdanában a szokás meg az erkölcs, hanem nyitva tartja a szemét, és nekilát a feladatnak. Ez volt fontos nekik. Nyitva tartani a szemet, és derekasán nekilátni a feladatnak. Hogy valaki előkelő vagy szegény ember, keresztény vagy eretnek, hogy betartja-e a céh összes szabályát, az többé-kevésbé mellékes volt. Önállóság, rátermettség, értelmesség, tudás, tetterő – ez volt a lényeges. Nem sokat tudakozódtak egy ember származása, foglalkozása, vallása, hazája után, csak azt kérdezték: Milyen ember vagy? És a firenzeiek 1420 körül hirtelen ráébredtek, hogy ők másmilyenek, mint a középkoriak. Hogy más dolgok váltak fontossá nekik. Hogy más dolgokat ítélnek szépnek, mint az elődeik. A régi dómokat és a régi festményeket sötétnek és merevnek tartották, a régi szokásokat unalmasnak. Olyasvalami után kutattak, ami ugyanolyan szabad, független és elfogulatlan, mint amit ők kedvelnek. És ekkor felfedezték az ókort. Igazából fedezték fel. Egyáltalán nem volt fontos nekik, hogy azok az emberek pogányként éltek. És csak álméltak, hogy milyen rátermettek voltak. Miként vitáztak szabad szellemben, érvekkel és ellenérvekkel a természet és a világ valamennyi

jelenségéről, mennyire érdeklődtek minden iránt. Ezek az emberek váltak most a nagy példaképekké. Főként természetesen a tudományban.

A latin könyvekre valósággal vadásztak, és igyekeztek ugyanolyan jól és világosan beszélni latinul, mint annak idején az igazi rómaiak. Görögül is tanultak, és élvezték a Periklész korabeli athéniak műveit. Hamarosan többen foglalkoztak Themisztoklészszel és Nagy Sándorral, Caesarral és Augustusszal, mint Nagy Károllyal és Barbarossa Frigyessel. Mintha az egész utánuk lefolyt idő csupán álom lett volna, mintha a szabad Firenze idővel majd olyan várossá válna, mint aminő Athén és Róma volt. Az emberek hirtelen úgy érezték, mintha a görög és a római kultúra rég letűnt ideje *újjászületett* volna. És ők maguk is újjászületettnek érezték magukat a művek által. Ezért sok szó esett a „rinascimentó”-ról, vagyis az újjászületésről, francia kifejezéssel *renaissance*-ről. Úgy vélekedtek, hogy ami időközben történt, annak a vad germánok az okai, akik a birodalmat szétrombolták. A firenzeiek saját erejükből akarták a régi szellemet feléleszteni.

Rajongtak mindenért, ami Róma korabeli, a remek szobrokért és a pompás, nagy épületekért, amelyeknek romjai mindenfelé láthatók voltak Itáliában. Régebben „pogánykori romoknak” nevezték mindezt, és ahelyett, hogy megtekintették volna őket, inkább rettegtek tőlük. Most hirtelen újra felnyílt az emberek szeme a szépségükre. És a firenzeiek újra elkezdték az oszlopos építkezést.

De nemcsak a hajdani maradványokat keresték. Magát a természetet ismét olyan friss és elfogulatlan tekintettel szemléltek, akárcsak 2000 év előtt az athéniak. Felfedezték, milyen szép a világ, az ég meg a fák, az emberek, a virágok, az állatok. Mindent úgy festettek le, ahogyan látták. Már nem ünnepélyesnek, hatalmasnak és szentnek, miként a szerzetesek könyveiben a szent történetek és a székesegyházak ablakainak képei ábrázolják, hanem színesen és vidáman, elfogulatlanul és természetesen, világosan és pontosan, ahogyan mindent észlelni akartak. Nyitva tartani a szemet és nekilátni – a művészetben is ez a legjobb. Éppen ezért Firenzében éltek akkoriban a legnagyobb festők és szobrászok.

Ezek a festők nem érték be azzal, hogy jeles kézművesként képeik előtt ülve a világot ábrázolják. Ők meg is akarták érteni mindazt, amit festenek. Kiváltképpen az egyik firenzei festő, aki nem elégedett meg azzal, hogy jó képeket fessen, bármilyen szépek voltak is. És éppenséggel az ő képei voltak a legszebbek. Tudni akarta, hogy mindaz, amit lefest, tulajdonképpen mi, és

hogyan függ össze minden. Ez a festő Leonardo da Vinci. Egy paraszt szolgárolány fia volt, és 1452-től 1519-ig élt. Tudni akarta, milyen egy ember, ha sír, ha nevet, milyen az emberi test belül milyenek az izmok, a csontok, az inak. Elhaltak holttesteit könyörögte ki kórházakból, a hullákat felboncolta és megvizsgálta. Ez akkoriban teljesen szokatlan dolog volt. De ő nem érte be vele. A növényeket és az állatokat új szemmel nézte, és eltöprengett azon, vajon miért tudnak repülni a madarak. És ekkor arra a gondolatra jutott, vajon nem tudnának-e az emberek is ugyanígy repülni?! Ő volt az első, aki pontosan és részletesen kutatta azt a lehetőséget, hogyan lehet egy mesterséges madarat, egy repülőgépet építeni. És meg volt győződve arról, hogy ez egyszer majd sikerül. A természet összességével foglalkozott. De nem oly módon, hogy Arisztotelész műveiben vagy az arabok tankönyveiben lapozgatott. Mindig azt akarta tudni, hogy amit ezekben a könyvekben olvasott, valóban helytálló-e. Így hát mindenekelőtt nyitva tartotta a szemét, és az ő két szeme többet látott, mint előtte bármelyik emberé. Mert ő nemcsak nézett, hanem gondolkozott is. Ha tudni akart valamit, például azt, hogy mi történik, ha a víz örvénylik, vagy hogyan száll fel a meleg levegő, akkor kísérleteket folytatott. Nem sokat adott kortársai könyvekből merített bölcsességére, ő volt az első ember, aki arra törekedett, hogy a természet minden jelenségét kísérletekkel derítse fel. Megfigyeléseit cédulákra és füzetekbe rajzolta és írta, s ezekből egyre több gyűlt össze. Ha valaki manapság Leonardo feljegyzéseiben lapozgat, szüntelenül álmélkodik, hogy egyetlen ember annyi mindent vizsgált meg és ismert fel, amit akkoriban senki nem tudott, vagy nem is akart tudni.

De kortársai közül aligha egy is sejtette, hogy ez a híres festőművész oly sok mindent fedezett fel, és olyan újszerű nézetei varrnak. Balkezes volt, és apró betűkkel, jobbról balra írt, írása nem volt egykönnyen olvasható. Valószínű, hogy ő egyenest örült ennek, mert végül is abban az időben a független vélemény nem volt mindig veszélytelen. Jegyzetei közt például ez a mondat található: „A Nap nem mozog.” Más semmi nem követi. De ebből a mondatból kiviláglik, hogy Leonardo tudta, a Föld forog a Nap körül; s a Nap nem járja körül naponta a Földet, miként azt évezredek át hitték. Talán azért szorítkozott Leonardo erre az egyetlen mondatra, mert tudta, hogy a Föld mozgásáról a Biblia nem ír, és sokan úgy hitték, a természet jelenségeit 2000 év elmúltával is ugyanúgy kell látni, miként a zsidók látták a Biblia keletkezésének korában.

De nemcsak a félelem, hogy eretneknek fogják tartani, készítette Leonardót

arra, hogy csodálatos felfedezéseit eltitkolja. Nagyon jól ismerte az embereket, és tudta, mindent csak egymás kölcsönös elpusztítására fognak felhasználni. Ezért írja Leonardo feljegyzéseinek egy másik helyén: „Tudom, miként lehet a víz alatt tartózkodni, és sokáig élelem nélkül maradni. De nem bocsátom közre, és nem magyarázom el senkinek. Az emberek gonoszak, és arra használnák fel, hogy a tengerfenéken is gyilkolják egymást. A hajók alját kifúrnák, és az összes rajtuk lévő emberrel együtt elsüllyesztenék.” Sajnos, a későbbi feltalálók nem voltak egytől egyig Leonardo da Vincihez hasonló nagy lelkek, s így az emberek már régen megtanulták azt, amit ő nem akart megmutatni nekik.

Leonardo da Vinci idejében kiváltképpen egy bizonyos család volt gazdag és hatalmas Firenzében. Gyapjúkereskedők és bankárok voltak és Medicinek nevezték magukat. Akárcsak régen Periklész Athénban, a Mediciek az 1400-tól 1550-ig terjedő időben tanácsaikkal és befolyásukkal irányították Firenze történelmét. Elsősorban Lorenzo di Medici, akit Magnificónak, vagyis Nagyságosnak neveztek, mert hatalmas vagyonát oly szépen használta fel. Minden művésszel és tudóssal törődött. Ha kiváló képességű fiatalemberről hallott, rögvest házába fogadta és taníttatta. A Lorenzo di Medici házában dívó szokásokból megállapíthatjuk, hogyan gondolkoztak akkoriban az emberek. Ott ugyanis nem volt asztalrend, amely megszabta, hogy a legidősebbek és a legelőkelőbbek helye az asztalfőn van. Aki legelőször érkezett, az ült az asztalfőn Lorenzo di Medici mellett, akkor is, ha történetesen siheder festő, s az utoljára érkezőnek az asztal végén kellett ülnie, akkor is, ha követ volt.

Ezt az új örömet a világban, a rátermett emberekben, a szép holmikban, a görög és római romokban és könyvekben hamarosan mindenfelé megtanulták a firenzeiektől. Ugyanis ha valamit már felfedeztek, azt a többi ember hamar megtanulja. A pápai udvarhoz – amely akkoriban ismét Rómában volt – nagy művészeket hívtak, hogy palotákat és templomokat építsenek az új ízlés szerint, vagy hogy képekkel és szobrokkal díszítsék az épületek belsejét. Kivált midőn a Medici-családból származó gazdag papokat választották pápává, egész Itália legkiválóbb művészei Rómában éltek, és ott alkották meg legszebb munkáikat. Persze, ez az egész új szemléletmód nem állt mindig összhangban a régi jámborsággal. Így hát az akkori pápák inkább voltak pompakedvelő fejedelmek, akik meg akarták hódítani Itáliát, és székhelyükön mérhetetlen összegeket fizettek csodálatos műremekekért, mint papok és a keresztények lelki gondozói.

Németország és Franciaország városaiban is lassanként elterjedt a pogány ókor újjáéledésének szelleme. A polgárok ott is apránként elkezdtek az új gondolatokkal és formákkal foglalkozni s új latin könyveket olvasni. Ez utóbbi 1453 óta könnyebb és olcsóbb lett, mert ekkor jelent meg egy német férfi találmánya. Ez a találmány olyan nagyszerű, mint a föníciaiaké volt, akik feltalálták a betűket. Az új találmány: a könyvnyomtatás. Azt már régóta tudták Kínában, és néhány évtizede Európában is, hogy ha faragott felületű falemezeket fekete festékkel kennek be, papírra szorítva ott marad a lenyomatuk. A német Gutenberg nagy találmánya abban állt, hogy nem egész falemezek felületét faragta meg, hanem az egyes betűket egyenként vágta ki egy kis hasábból. A kis hasábokat – azaz a betűket – soronként össze lehetett állítani, majd a sorokat egymás alá szorítani a zárókeretbe, majd a keret által közrefogott oldalt tetszés szerinti példányban ki lehetett nyomtatni. Ha az oldal már kellő számban ki volt nyomva, a keretet szétszedték, és a betűket újonnan csoportosíthatták. Ez egyszerű és olcsó eljárás volt. Természetesen egyszerűbb és olcsóbb, mintha a könyveket évekig tartó munkával újra meg újra lemásolták volna, miként ezt a görög meg a római rabszolgáknak és a szerzeteseknek csinálniuk kellett. Németországban és Itáliában hamarosan temérdek nyomda működött, és temérdek nyomtatott könyv jelent meg, Bibliák és egyéb írások, s a városokban, sőt még vidéken is buzgón olvastak az emberek.

Egy másik találmány azonban szinte még a nyomtatásnál is inkább átalakította a világot: a lőpor. Valószínű, hogy a kínaiak a lőport már régen ismerték, de ők többnyire csak tűzijátékokhoz meg röppentyűkhöz használták. Csak Európában kezdtek 1300 után ágyúkkal löni várakra és emberekre. És hamarosan egyes katonák is hatalmas, otromba puskát kaptak a kezükbe. Persze, akkoriban még íjjal meg nyílvesszővel gyorsabban ment a lövöldözés. Egy jó angol íjász negyedóra alatt 180 nyílvesszőt lőtt ki, s abban az időben még ennyi ideig tartott, amíg a katona megtöltötte mordályát és egy égő kanóc segítségével elsütötte. Franciaország és Anglia százéves háborújában már használtak néha lövegeket meg puskákat, 1400 után pedig egyre inkább elterjedt a használatuk.

De ez nem volt a lovagoknak való világ. Hiszen nem lovagias tett a távolból golyót küldeni egy ember testébe. A lovagok azt szokták meg, hogy lóháton vágatnak egymással szembe, hogy egyik a másikat kiüsse a nyeregéből. Most a polgári seregek golyói ellen kénytelenek voltak egyre vastagabb páncélt viselni, és hamarosan már nem páncélingben ültek

lovukon, hanem vértetükben megannyi vasemberként jelentek meg. Alig bírtak megmozdulni benne. Nagyon félelmetesen festettek, de páncélzatuk iszonyúan meleg és kényelmetlen volt. Bármennyire bátrak voltak is tehát a lovagok, éppen az ő seregeiktől kellett kevésbé félni. Midőn egy hírneves és harcias lovag, a francia Burgundia fejedelme, akit rettenthetetlensége miatt Merész Károly hercegnek neveztek, egy ilyen páncélos lovas haddal akarta 1476-ban meghódítani Svájcot, a svájci szabad parasztok meg a polgárok Murten városánál gyalog megrohamozták ezeket a merev, csupa vas férfiakat, lovukról lerántották és megölték őket, és zsákmányul ejtették a pompás, értékes sátrakat meg szőnyegeteket, amelyeket a lovas sereg hódító hadjáratába magával vitt. Még most is láthatók Svájc fővárosában, Bernben. Svájc szabad ország maradt, s a lovagoknak leáldozott.

Azt a német császárt, aki 1500 körül uralkodott, ezért az utolsó lovagnak is nevezik. Miksának hívták, a Habsburgok nemzetségéből származott, amelynek hatalma és gazdagsága Habsburg Rudolf király óta nőttön-nőtt. 1438-tól fogva ez a család nemcsak a saját földjén, Ausztriában volt hatalmas, hanem általában oly befolyásos, hogy csak Habsburgokat választottak német császárrá. Mégis legtöbbjüknek, így Miksának, az utolsó lovagnak is sok gondja-baja volt a német nagyurakkal meg a fejedelmekkel, akik úgyszólván korlátlanul uralkodtak hűbéri birtokaikon, s a császárt, ha az megparancsolta, még a háborúba sem akarták követni.

Amióta megjelent a pénz és a lőpor, s amióta a városok voltak, a földek meg a hozzájuk tartozó röghöz kötött parasztok hűbérbe adása a hadi szolgálatokért ugyanúgy elavult, mint maga a lovagság intézménye. Éppen ezért Miksa is, a francia királlyal itáliai területekért folytatott háborújában, nem lovag alattvalóit vitte magával a harctérre, hanem fizetett katonákat, akik azért vonultak hadba, hogy pénzt keressenek. Ezeket a katonákat zsoldosoknak nevezték. Megannyi durva, vad legény, a legkülönbözőbb meghökkentő és kérkedő viseletben; annak örültek a legjobban, ha fosztogatásra akadt alkalmuk. Hiszen ők nem a hazájukért, hanem pénzért harcoltak, s ahhoz álltak be; aki többet fizetett. A császárnak ezért sok pénzre volt szüksége. Minthogy pedig pénze nem volt, a városok gazdag kereskedőitől kellett kölcsön vennie. Cserében kénytelen volt barátságos lenni a városokhoz, amivel magára haragította a lovagokat, akik egyre feleslegesebbnek érezték magukat.

Miksának egyáltalán nem volt kedvére, hogy mindezekkel a bonyolult gondokkal kell bajlódnia. Sokkal szívesebben lovagolt volna a hajdani

lovagokhoz hasonlóan bajvívásokra, és kalandjait csengő rímekben ecsetelte volna szíve hölgyének. Ez a császár érdekes keveréke volt a réginek meg az újnak. Az új művészet ugyanis nagyon tetszett neki, és gyakran felkérte a legnagyobb német festőt, Dürert, aki sokat tanult az olaszoktól, de még többet önmagától, hogy festményeket és rajzokat készítsen az ő hírnevének dicsőítésére. És az első új német művész csodálatos képein megörökítette az utolsó német lovag külsejét. Az ő képei, valamint az itáliai nagy művészek festményei, szobrai és épületei a „harsonások”, akik az emberek fülébe rivallják: „Halljátok, új időszak kezdődik!” És ha a középkort csillagos éjszakának neveztük, ezt az új, éber időszakot, amely Firenzében vette kezdetét, világos, derült reggelnek kell tekintenünk.

## 27. Új világ

Amit idáig világtörténelemnek neveztünk, alig a fél világ története. Az események zöme a Földközi-tenger körül zajlott le, Egyiptomban, Mezopotámiában, Palesztinában, Kis-Ázsiában, görög földön, Itáliában, Hispániában és Észak-Afrikában. Vagy legfeljebb ennek a területnek a közelében: német, francia, és angol földön. Időnként egy-egy pillantást vetettünk keletre, Kínára, erre a biztonságosan őrzött országra és Indiára, ahol – abban az időben, amelyről szólunk – mohamedán királyi család uralkodott. De ami Európától nyugatra, Anglián túl terül el, azzal nem foglalkoztunk. Senki sem foglalkozott vele akkoriban. Csupán néhány északi, tengerjáró viking jutott el egyszer messze nyugaton egy barátságtalan vidékre, de hamarosan távoztak, mert ott semmi nem volt, amit elvihettek volna. De a vikingekhez hasonló vakmerő tengerjáró nem sok akadt. És vajon ki merészkedett volna nekivágni az ismeretlen, talán végtelen óceánnak, amely Angliától és Hispániától nyugatra terült el?

Ezt a merész vállalkozást csak egy új találmány tette lehetővé. És ez is – csaknem azt mondtam: „természetesen” – a kínaiaktól jött. Felfedezték: ha egy mágneses vasat úgy függesztenek fel, hogy elmozdulhat, a vas mindig észak felé mutat. Ez az iránytű. A kínaiak már régóta alkalmaztak iránytűt, ha sivatagon keltek át, és ez az ismeret az arabok révén átszivárgott az európaiakhoz, akik a keresztes hadjáratok folyamán 1200 körül ismerkedtek meg vele. De akkoriban ritkán használták. Félték tőle. Kísértetiesnek tartották. Ám idővel a kíváncsiság legyűrte a rettegést. És nem csupán a kíváncsiság. Hiszen odaát, a távoli országokban talán kincsek vannak, ismeretlen drágaságok, amiket el lehet hozni! De még mindig nem merészkedett senki a nyugati tengerre. Túlságosan nagy volt és ismeretlen. Vajon hová jut, aki elindul rajta?

Ekkor egy szegény, kaland- és becsvágyó génuai származású itáliainak, aki Kolumbusznak nevezte magát, és sokat gubbasztott régi földleírások felett, olyan ötlete támadt, amely valósággal megbabonázta. Hová jutni? Ha egyre nyugatra tartunk, szükségszerűen keleten kötnénk ki végül. Hiszen a Föld gömbölyű! Egy golyóbis. Ez állt néhány ókori könyvben. És ha egyre nyugat felé vitorlázva a fél világon át a távoli keleten partot érünk, akkor a gazdag Kínába, India mesebirodalmába jutottunk el. Ott bőségben van arany meg elefántcsont és temérdek ritka fűszer. Mennyivel egyszerűbb volna az iránytű segítségével átkelni az óceánon, mint a sivatagokon, az ijesztő



hegyeken át vonulni, mint hajdanában Nagy Sándor tette vagy Kolumbusz idejében a kereskedőkaravánok, amelyek Kínából selymet hoztak Európába. Kolumbusz úgy gondolta, hogy a sok hónapig tartó utazás helyett az ő új útvonalán néhány nap alatt Indiába lehet érni. Fűnek-fának beszélt erről a tervről, és mindenki kinevette. Micsoda bolond! De ő kitartott. „Adjatok nekem hajókat, csak *egy* hajót adjatok, nekivágok és aranyat hozok nektek a mesés Indiából!”

Spanyolországhoz fordult. Ott 1479-ben két keresztény királyi birodalom uralkodói házasságkötésével egyesült, ádáz küzdelemben kiszorította az arabokat (akik már több mint 700 éve uralkodtak Spanyolországban) gyönyörű fővárosukból, Granadából, majd teljesen kiűzte őket az országból. Kolumbusz tervéért sem Portugália, sem Spanyolország királyi udvarában nem lelkesedtek. Ám azért a híres salamancai egyetem elé bocsátották, hogy vizsgálja meg; s az egyetem úgy ítélte, hogy a terv kivihetetlen. Kolumbusz hét évig várt és könyörgött: „Adjatok hajókat!” Végül Spanyolországból Franciaországba akart menni. Ekkor útközben a véletlen folytán találkozott egy szerzetessel, aki a spanyol királynő, Kasztíliai Izabella gyóntatója volt. A gyóntató atya megértette Kolumbusz gondolatát. Beszélt róla a királynőnek, és Izabella végre ismét magához hívatta Kolumbuszt. Ekkor kis híja, hogy el nem játszotta a lehetőséget. Ugyanis nem volt csekélység, amit a királynőtől követelt, ha a terve sikerül. Nemességet akart, a király helytartója akart lenni valamennyi felfedezett indiai országban, admirális akart lenni, a felfedezett országok adójának tizedrészét akarta és még sok egyebet. Amikor ezt megtagadták, felkerekedett Franciaországba. De akkor a területek, amelyeket fel akart fedezni, a francia király uralma alá kerültek volna. Ettől féltek a spanyolok. Kolumbuszt visszahívták, és amit kívánt, megadták neki. Két rossz vitorlást bízta a kezére. Ha elsüllyednek, úgy gondolták, nem nagy a veszteség. Kolumbusz kibérelt egy harmadik hajót.

Kihajózott az óceánra, nyugatra, egyre nyugatra tartva, hogy Kelet-Indiába érjen. 1492. augusztus 3-án kelt útra Spanyolországból. Egy szigeten sokáig kellett tartózkodnia, hogy az egyik hajóját rendbe hozzák. Aztán tovább és tovább, és egyre tovább hajózott nyugat felé. India még mindig sehol! Emberei türelmetlenné, majd kétségbeesetté váltak. Vissza akartak fordulni. Kolumbusz nem közölte velük, hogy valójában milyen messze vannak már hazájuktól. Hazudott nekik. Végre, végre 1492. október 11-én éjjel két órakor az egyik hajóról ágyúlövés dördült el, földet jelezve.



Kolumbusz boldog és büszke volt. India! A parton várakozó békés emberek tehát az indiaiak, vagy ahogyan a hajósok mondták: indiánok. Tudjuk, hogy ez tévedés volt. Kolumbusz nem Indiába ért, hanem szigetekre Amerika közelében. Amerika őslakosságát még manapság is indiánoknak nevezik, és a szigeteket, ahol kikötött, tévedése emlékére Nyugat-indiai Szigetvilágnak. Az igazi India még nagyon messze volt. Sokkal távolabbra előttük, mint mögöttük Spanyolország. Kolumbusznak legalább még két hónapig kellett volna vitorláznia, embereivel együtt nyomorúságosan elpusztult volna, és az igazi Indiát soha nem érte volna el. De akkor azt hitte, hogy Indiába ért, és a spanyol király nevében tulajdonába vette. És később is, a további útjai folyamán is mindig kitartott amellett, hogy amit ő felfedezett, az India. Soha be nem ismerte volna, hogy a nagy gondolat, amely őt akkor megragadta, tévedés volt. Hogy a Föld sokkal nagyobb, mint ahogyan ő

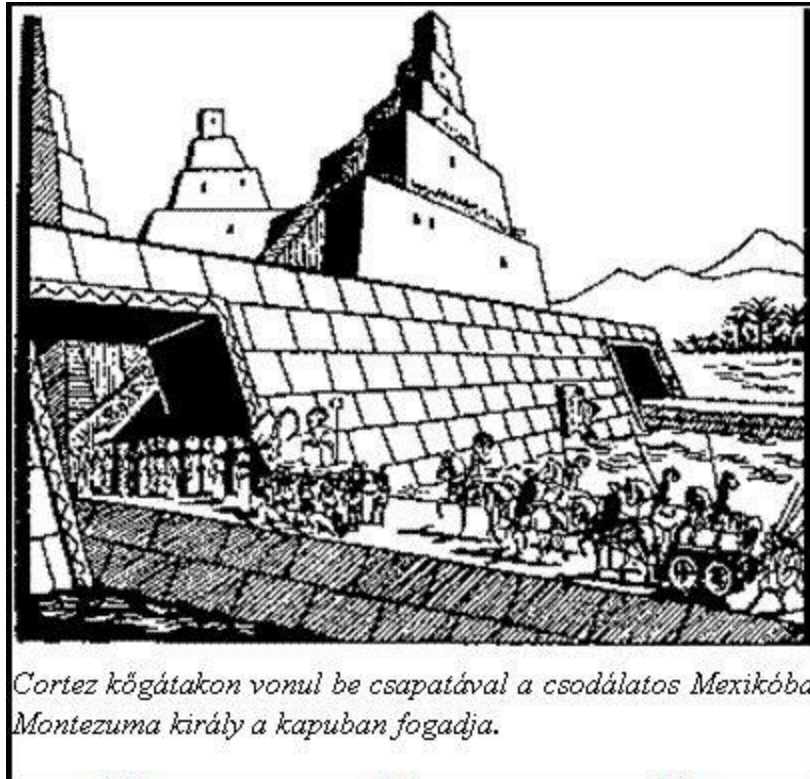
elképzelte. Hogy a szárazföldi út Indiába sokkal rövidebb, mint a tengeri út az egész Atlanti- és Indiai-óceánon át. Álmai országának, Indiának alkirálya akart lenni. Ettől az 1492. esztendőig, amelyben Kolumbusz Kristóf, a fantaszta kalandor véletlenül fedezte fel Amerikát, mert úgyszólván az útjába esett, számítjuk az újkort. Még esetlegesebb dátum ez, mint 476, amelyet a középkor kezdetének tartunk, mert akkor valóban összeomlott a nyugatrómai birodalom és furcsa nevű császáranak, Romulus Augustulusnak a trónja. De az 1492. esztendőben senki nem tudta, maga Kolumbusz sem, hogy ez az út nemcsak azt fogja jelenteni, hogy ismeretlen országokban új aranyat lehet szerezni, hanem sokkal többet. Bár Kolumbuszt óriási ünneplésben részesítették, amikor visszatért Spanyolországba, további útjain becsvágya, gőgje, kapzsisága és fantaszta lénye miatt oly népszerűtlenné vált, hogy a spanyol uralkodó elfogatta alkirályát és admirálisát, és láncra verve hozatta vissza Nyugat-Indiából. Ezeket a láncokat Kolumbusz élete végéig megőrizte, akkor is, midőn kegyelmet kapott, és ismét megbecsült és gazdag lett. Ekkora sérelemről soha nem bírt, és nem is akart megfeledkezni.

Az első spanyol hajók, amelyek Kolumbuszt és társait vitték, csak szigetekre értek, ahol jóindulatú, szegényes, egyszerű indián lakosság élt. A spanyol kalandorok csupán azt akarták tőlük megtudni, honnan szerezték a sok arany ékszert, amelyet némelyek közülük az orrukban viseltek. Az indiánok nyugat felé mutogattak. És a spanyolok így jutottak el az igazi Amerikába. Hiszen ezt az Aranyországot keresték ők. Mesébe illő elképzelésük volt róla, azt várták, hogy aranytetős házakból álló városokra lelnek. Vad fickók jöttek Spanyolországból a fel nem fedezett országokba, hogy meghódítsák a spanyol király számára és zsákmányoljanak. Tulajdonképpen kegyetlen rablóvezérek voltak, példátlan kíméletlenséggel, álnoksággal és alattomosággal bántak a bennszülöttekkel, vad kapzsiság hajtotta őket egyre szertelenebb kalandokba. Semmiféle kaland nem volt nekik lehetetlen, semmiféle eszköz nem rossz, ha arany forgott a kockán. Elképesztően bátrak és elképesztően embertelenek voltak. S az a legszomorúbb, hogy ezek az emberek nemcsak keresztényeknek nevezték magukat, hanem váltig azt állították, hogy a kereszténység érdekében kegyetlenkednek oly szörnyen a pogányokkal.

Kivált a hódítók egyikét, a Fernando Cortez nevű hajdani deákot fűtötte féktelen becsvágy. Az ország belsejébe akart hatolni, hogy a csodás hírű kincseket megkaparintsa. 1519-ben 150 spanyol katonával, 13 lovassal és néhány ágyúval elindult a tengerpartról. Az indiánok még sosem láttak fehér

embert. Lovat sem. Az ágyúk láttára szörnyű félelem fogta el őket. A spanyol rablókat hatalmas varázslóknak vagy éppenséggel isteneknek vélték. Mégis bátran védekeztek, és a vonuló lovasokat nappal, táborukat éjjel támadták. De Cortez már kezdetben szörnyű bosszút állt: az indiánok falvait felgyújtatta, és ezrével gyilkolta le a bennszülötteket.

Hamarosan egy távoli hatalmas király követei érkeztek hozzá, gyönyörű, aranyból és színes tollakból készült ajándékokat hoztak. Kérték, hogy forduljon vissza. De Cortez kíváncsiságát és rablásvágyát csak fokozták az értékes ajándékok. Lélegzetelállító kalandok közt vonult előre, és a nagy hódítók példáját követve sok indiánt arra kényszerített, hogy vele tartson. Végre annak a hatalmas királynak országába ért, aki a követeket menesztette hozzá az ajándékokkal. A királyt Montezumának hívták, országának, valamint fővárosának a mai neve Mexikó. Montezuma a tavak közt fekvő város előtt várta tisztelettel Cortezt és kis csapatát. A spanyolok egy hosszú gáton vonultak be a városba, és álmélkodtak, hogy milyen szép és hatalmas; nagysága vetekedett a legnagyobb városéval, amelyet ők Európában ismertek. Egyenes útjai voltak, sok csatorna és híd volt benne, meg számos tér és nagy piacok, ahová naponta tízezrével jártak el vásárolni és eladni. Cortez egyik levelében ezt írja a spanyol királynak: „Ott mindenfajta élelmiszerrel, meg aranyból, ezüstből, bádogból, rézből, csontból és kagylóból, homár páncéljából és tollakból készült csecsebecsékekkel, megmunkált és nyers kőzetekkel, mésszel és téglákkal, nyers és megmunkált épületfával folyik a kereskedelem.” Leírja, hogy egyes utcákban mindenfajta madarakat és egyéb állatokat, másokban meg mindenféle növényeket árulnak, hogy a városokban gyógyszerészek, borbélyok, vendéglők, ritka kerti növények és gyümölcsök, festékek, edények és pékségek vannak. A piacokon állandóan tíz bírót tartózkodik, akik rögvést döntenek minden vitában. Majd leírja a város magas tornyú, hatalmas templomait – nagyságuk egész városokéval vetekszik, és színesre festett helyiségek vannak bennük óriási istenszobrokkal, amelyeknek iszonyú emberáldozatokat mutatnak be. Álmélkodva számol be a város nagy házairól, az épületekben a tágas termekről, a szép virágoskertekről, a vízvezetékéről, az örökről és a vámosokról.



*Cortez kőgátakon vonul be csapatával a csodálatos Mexikóba.  
Montezuma király a kapuban fogadja.*

Montezuma palotája kiváltképpen nagy benyomást tett rá. Azt írja, hogy ehhez hasonló nincs Spanyolországban. A palotának gyönyörű a kertje, felette jáspis oszlopokon és mennyezeteken több emelet, ahonnan messzire nyílik kilátás; tágas termek, madártavak vannak ott, s egy óriási állatkertben mindenféle állatok ketrecekben. Montezumát magas rangú tisztségviselők fényes udvartartása veszi körül, s a legnagyobb hódolatban részesül. Ő maga napjában négyszer öltözik át, mindig másféleképpen, és mindig teljesen új ruhát visel, amelyet soha nem ölt másodszor magára. Lehajtott fővel közelednek hozzá, s a népnek a földre kell borulnia előtte, és senki nem emelheti rá a tekintetét, ha gyaloghintóban végigviszik a város utcáin.

Ezt a hatalmas uralkodót Cortez csellel fogatta el. Montezumát valósággal megbénította ez a határtalan becstelenség és orcátlanság. Semmit nem mert tenni a fehér behatolók ellenében, mert Mexikóban egy régi monda szerint a Nap fiai, a fehér istenek jönnek majd el egyszer kelet felől az országba, és birtokukba veszik. Azt hitték, hogy a spanyolok a fehér istenek. Holott inkább fehér ördögök voltak. Egy templomi ünnepségen rárontottak az összegyűlt előkelőségekre, és mind legyilkolták a védteleneket. Midőn szörnyű felkelés tört ki, Cortez arra akarta kényszeríteni Montezumát, hogy palotája tetejéről nyugalomra intse népét. De a nép már nem hallgatott rá. Köveket hajigált saját királyára, és Montezuma halálra sebzetten

összeroskadott. Szörnyű mészárlás következett; Cortez nagy bátorságról tett tanúságot, mert valóban csodával határos, hogy a kis spanyol csapatnak sikerült a fellázadt városból kiszabadulnia, s az ellenséges országon át a betegekkel és sebesültekkel a tengerpartra érnie. Cortez persze rövidesen visszatért új katonákkal, a virágzó várost teljes egészében feldúlta és felperzselte, s a spanyolok nekiláttak, hogy ott és Amerika más tájain az indiánok ősi népét a legocsmányabb módon kiirtsák. Az emberiség történetének ez a fejezete olyan szörnyű, és az európaiak számára olyan szégyenletes, hogy inkább hallgatok róla.

Időközben a portugálok megtalálták az Indiába vivő tengeri utat, és odaérve csaknem olyan kegyetlenül garázdálkodtak, mint a spanyolok az indiánok közt. A régi indusok minden bölcsessége teljesen közömbös volt nekik. Ők is aranyat és újra csak aranyat akartak. Az Indiából és Amerikából származó arany révén annyi pénz került Európába, hogy a polgárok egyre gazdagabbak, a lovagok és a földbirtokosok pedig egyre szegényebbek lettek. De minthogy a hajók nyugatra tartottak és nyugatról érkeztek, Európa nyugati kikötői váltak elsősorban hatalmassá és fontossá. Nemcsak Spanyolországban, hanem Franciaországban, Angliában és Hollandiában is. Németország nem vett részt ezekben a tengerentúli hódításokban. Abban az időben ugyancsak bőven akadt dolga a saját portáján.

## 28. Új hit

Emlékezhethetünk rá, hogy Rómában 1500 után olyan pápák uralkodtak, akiknek a pompa és a hatalom fontosabb volt a papi hivatásuknál. Hírneves művészekkel gyönyörű templomokat építettek. Kiváltképpen akkor nőttek a magasba csodálatosnál csodálatosabb, hatalmas épületek Rómában, amikor két pápa került uralomra abból a Medici-házból, amely már Firenzében is oly sokat buzgólkodott a művészetért, és híres volt fényűzéséről. A régi Szent Péter-templomot, amelyet állítólag Nagy Konstantin alapított, és amelyben hajdanában Nagy Károlyt koronázták császárrá, már nem tartották elég pompásnak. Azon voltak, hogy hatalmas méretű és páratlan szépségű új templom épüljön fel. Csakhogy ehhez nagyon sok pénz kellett. Az akkori pápáknak fontosabb volt, hogy pénzhez jussanak, és a nagyszerű templom felépüljön, mint az, hogy a pénzt miből szerzik. Így hát némelyik világi pap és szerzetes, hogy a pápa tetszését elnyerje, az egyház tanításaival összeegyeztethetetlen módon gyűjtött pénzt. A hívekkel fizettettek bűneik bocsánatáért. Ezt búcsúnak nevezték. Jóllehet az egyház azt tanította, hogy csak a bűnbánó vétkes nyerhet bocsánatot, a búcsúleveleket vagy bűnbocsátó cédulákat áruló búcsúkufárok ezzel nem törődtek.

Németországban, Wittenbergben élt egy Ágoston rendi szerzetes, név szerint Luther Márton. Midőn 1517-ben búcsúárus érkezett Wittenbergbe, hogy pénzt gyűjtsön az új Szent Péter-templom számára, amelynek építését ebben az esztendőben a világ leghíresebb festőművésze, Raffaello irányította, Luther fel akarta hívni a figyelmet erre az egyházhoz nem illő visszaélésre. Wittenbergben, a templom kapujára 95 tételből álló plakátfélét szegezett; tételeiben támadta a megbocsátás isteni kegyelmének áruba bocsátását. Ugyanis Luther szemében a legnagyobb szörnyűség volt, hogy a bűnbocsánat isteni kegyelmét pénzen lehessen megvásárolni. Ő mindig bűnösnek érezte magát, akinek, valamennyi vétkeshez hasonlóan, félnie kell Isten haragját. Úgy érezte, csak egyvalami menthet meg az Úristen büntetésétől: Isten végtelen kegyelme. Ezt pedig, vélte Luther, egyetlenegy ember sem vásárolhatja meg. Hiszen ha megvásárolható, akkor nem kegyelem. Még a jó ember is büntetésre váró vétkes a mindent látó és tudó Isten előtt. Csak az Úr adakozó kegyelmébe vetett hite mentheti meg. Semmi más.

A bűnbocsánat és a bűnbocsánattal való visszaélés körül fellángolt elkeseredett vitában Luther hamarosan még érthetőbben és még határozottabban hangsúlyozta ezt. Szóban és írásban fejtette ki: a hiten kívül

minden felesleges. Tehát a templom és a papok is, akik az istentisztelet alatt a hívőket Isten kegyelmében részesítik. Isten kegyelme nem közvetíthető. Az embert csak Istenébe vetett szilárd bizalma és hite mentheti meg. Hit a Tanítás nagy titkaiban. Hit, hogy az úrvacsorában Krisztus testét vesszük magunkhoz és vérét isszuk a kehelyből. Isten kegyelméhez senki nem segítheti embertársát. Minden hívő úgyszólván önmaga papja. A templom papja tanító és segítő, nem több. Következésképpen a többi emberhez hasonlóan élhet, meg is házasodhat. A hívőnek nem kell az egyház tanítását elfogadnia. Saját maga kutassa a Bibliában Isten véleményét. Csak az érvényes, ami a Bibliában van, vélekedett Luther.

Nem ő volt az első, aki ilyen gondolatokat táplált. Már száz évvel előtte hasonló eszméket hirdetett egy Husz János nevű pap Prágában. Egyházi gyűlés elé idézték Konstanzba, s a császár ígérete ellenére 1415-ben eretnekként megégették. Nagyszámú hívét véres, vad háborúkban irtották ki, miközben fél Csehország elpusztult.

Luthernek és híveinek is talán ez lett volna a sorsa, de az idők megváltoztak, már csak azáltal is, hogy a könyvnyomtatást feltalálták. Luther erőteljes és megkapó, igaz, gyakran nagyon nyers írásait szerte egész Németországban vásárolták és olvasták. Sokan neki adtak igazat. Midőn a pápa értesült erről, megfenyegette, hogy kiátkozza. De Luthernek már oly sok követője volt, hogy ezt fel sem vette. Nyilvánosan elégette a pápa levelét, és most már csakugyan egyházi átok alá került. Ekkor kijelentette, hogy ő és hívei elszakadnak az egyháztól. Óriási izgalom tört ki Németországban, sokan Luther oldalára álltak, mert a dúsgazdag, pompakedvelő pápa nem volt kedvelt német földön. Némelyik német fejedelemnek az sem volt ellenére, hogy a püspökök és érsekek hatalma csökkenjen, és a nagy egyházi birtokok az ő kezükbe kerüljenek. Ezért csatlakoztak a „reformációhoz”, mert Luther kísérletét a régi keresztény áhítat felélesztésére így nevezték.

Ebben az időben, 1519-ben meghalt Miksa császár, az utolsó lovag, és unokája, V. (Habsburg) Károly – aki a spanyol királynő, Kasztíliai Izabella unokája is volt – lett a német császár. V. Károly ekkor mindössze tizenkilenc éves volt, és még sosem járt Németországban, mindig csak Belgiumban, Hollandiában és Spanyolországban tartózkodott, amelyek szintén örökös tartományai közé tartoztak. Spanyol királyként az újonnan felfedezett Amerika felett is uralkodott, ahová éppen akkor vonult hódításaira Cortez. A hízelgők tehát azt állíthatták Károlyról, hogy birodalmában sohasem nyugszik le a Nap, hiszen Amerikában nappal van, amikor nálunk éjszaka.



Hatalmas birodalmának, amelyhez Ausztria, a régi Habsburg örökös tartomány, továbbá burgundiai Merész Károly öröksége, vagyis Németalföld, Spanyolország és végül a német birodalom tartozott, csupán egyetlen igazi vetélytársa volt Európában, mégpedig Franciaország. Bár Franciaország közel sem volt olyan nagy, mint V. Károly birodalma, de tettekre kész királya, I. Ferenc alatt egységesebb, gazdagabb és védettebb volt. A két király borzasztóan kusza és hosszú harcokban küzdött az Itália, Európa leggazdagabb országa feletti hatalomért. A pápák felváltva támogatták hol az egyik, hol a másik uralkodót, végül Rómát 1527-ben kifosztották a császár zsoldosai, és megsemmisítették Itália gazdagságát.

De midőn V. Károly 1519-ben trónra lépett, felette vallásos fiatalember lévén, még jó kapcsolatban állt a pápával. Így hát, miután Aachenben megkoronázták, sietve rendezni akarta az ügyet az eretnek Lutherrel. Legszívesebben elfogatta volna, de Luther városának, Wittenbergnek a fejedelme, a szász herceg, akit Bölcs Frigyesnek neveztek, ezt nem engedte. Később is nagy védelmezője volt Luthernek, nem hagyta elpusztulni.

V. Károly elrendelte, hogy az engedetlen szerzetest idézzék az első Birodalmi Gyűlés elé, amelyet ő Németországban tart. Ez Wormsban ülésezett 1521-ben. A birodalom fejedelmei és nagyurai ünnepélyes, díszes gyűlésen ültek össze. Eléjük lépett Luther szerzetesi csuhában. Kijelentette, hajlandó visszavonni tanát, ha a Bibliából bebizonyítják, hogy állításai hamisak. Luther csak a Bibliát ismerte el Isten kinyilatkoztatásának. De a Birodalmi Gyűlés, a fejedelmek és a nagyurak nem akartak vitába bocsátkozni a teológia tudós és buzgó doktorával. A császár azt követelte tőle, vonja vissza tanát. Luther egy napi gondolkodási időt kért. Szilárdan el volt tökévelve, hogy kitart hite mellett, s akkoriban ezt írta egyik barátjának: „Valóban, egyetlen apró vonást sem fogok visszavonni, és Krisztusba vetem bizakodásomat.” Így lépett másnap az összeült Birodalmi Gyűlés elé, és hosszú beszédet mondott latin és német nyelven, kifejtve benne hitét, és kijelentette, sajnálná, ha a küzdelem hevében bárkit is megsértett volna. De állítását nem vonhatja vissza. A fiatal császár, aki valószínűleg egy szót sem értett Luther beszédéből, azt mondotta neki, hogy most már válaszoljon végre röviden és tömören. Ekkor Luther erőteljes szavakban megismételte, hogy csak a Bibliából merített érvek készíthetnék őt rá, hogy állítását visszavonja. „Lelkiismeretemet Isten szava tartja fogva, s ezért nem tudok és akarok semmit sem visszavonni, mert a lelkiismeret ellen cselekedni veszélyes. Isten engem úgy segéljen. Ámen.”

A Birodalmi Gyűlés ekkor törvényt ült, Luthert eretnekként kiközösítette, ami azt jelenti, hogy senki nem adhat neki enni, senki nem segíthet rajta, senki nem fogadhatja be szállásra. Aki megtenné, azt is kiközösítés sújtja. S azt is, aki Luther könyveit megveszi, vagy akinek könyvei a birtokában vannak. Az eretneket bárki megölheti büntetlenül. Törvényen kívül helyezett, szabadon üldözhető. Ekkor Luthert oltalmazója, Bölcs Frigyes szász fejedelem titokban elfogatta és Wartburgba, a várába vitette, egy ideig ott élt álöltözetben és álnéven. Önkéntes fogságában fordította le Luther a Bibliát német nyelvre, hogy mindenki olvashassa, és elgondolkodhasson rajta. De abban az időben még nem volt mindenkihez szóló közös német nyelv. A bajorok bajor tájnyelven, a szászok szász tájnyelven írtak. Luther arra törekedett, hogy mindenki számára egyaránt érthető nyelvet alkosson meg. És bibliafordításában valóban megalkotta azt a német szókincset, amely manapság is, több mint négy évszázad múltán kevés változással a német irodalmi nyelv.

Luther addig maradt Wartburgban, amíg beszédeinek és írásainak olyan hatásáról nem értesült, amely a legkevésbé sem tetszett neki. Hívei sokkal elfogultabb lutheránusok lettek, mint Luther maga. A templomokból kihajigálták a szentképeket, azt tanították, hogy helytelen a gyermekeket megkeresztelni, mert minden ember maga kell, hogy szabadon döntsön arról, óhajtja-e a keresztséget. Emiatt nevezték őket képrombolóknak vagy újrakeresztelőknak. Főként a parasztokra tett nagy hatást Luther egyik tanítása, amelyet a saját felfogásuk szerint értelmeztek. Hiszen Luther azt tanította, hogy minden ember egyedül a saját lelkiismeretének tartozik engedelmességgel, senki másnak nem. És hogy teljesen önállóan, egyedül, szabad emberként kell küzdenie Isten kegyelméért. Ezt a szabad emberről szóló tanítást a röghöz kötött, szolgáskorba taszított jobbágyok úgy értelmezték, hogy most már ők is szabadok lehetnek. Cséphadarókkal és kaszákkal felfegyverkezve összeverődtek, megölték a földesurakat, és kolostorok, városok ellen vonultak. Luther most – miként előzetesen az egyházzal szemben – prédikációinak és írásainak minden erejével harcolt a képrombolók, újrakeresztelők és parasztok ellen, és segített a paraszti harcosok legyőzésében és megbüntetésében. Éppen ez a meg hasonlottság a protestánsok közt volt nagy előny az egységes, erős katolikus egyház számára.

Ugyanis nem Luther volt az egyetlen, aki ezekben az esztendőben ilyesfajta gondolatokat táplált és prédikált. Zürichben Zwingli lelkész hasonló

utakon járt, Genfben pedig Kálvin, a tudós lelkész elszakadt az egyháztól. Bármennyire hasonlóak voltak is ezek a tanok, követőik nem tudtak egyesülni, sőt elviselni sem bírták egymást.

A pápaságot mindezen felül új, súlyos veszteség érte. Angliában ebben az időben VIII. Henrik uralkodott. Ő V. Károly császár egyik nagynénjét vette feleségül, de a királyné nem tetszett neki. Szívesebben vette volna nőül felesége udvarhölgyét, Boleyn Annát. Csakhogy ezt a pápa nem engedhette meg. VIII. Henrik tehát elszakította országát a római egyháztól, és saját egyházat alapított, amely engedélyezte a válást. Jóllehet a király Luther híveit továbbra is üldözte, Anglia a római katolikus egyház számára egyszer és mindenkorra elveszett. Ám az uralkodó Boleyn Annára is hamarosan ráunt, s ennél az oknál fogva lefejeztette. Tizenegy napra rá ismét megnősült, de ez az asszony meghalt, mielőtt a király eltehetné volna láb alól. Negyedik feleségétől ismét elvált és egy ötödik asszonyt vett el, akit ugyancsak lefejeztetett. Csak a hatodik élte túl őt.

V. Károly császárnak nem volt öröme óriási birodalmában, ahol oly nagy zűrzavar uralkodott, s ahol egyre ádázabban harcoltak a hit nevében. Felváltva viselt háborút a Luther hívei közé tartozó német fejedelmek ellen, a pápa ellen, a francia meg az angol király és a törökök ellen, akik keletről özönölve már 1453-ban meghódították a keletrómai birodalom fővárosát, Konstantinápolyt. A törökök feldúlták Magyarországot, s egészen Bécsig hatoltak, és 1529-ben sikertelenül ostromolták a várost.

Végül is V. Károlynak elege lett birodalmából, a Nappal együtt, amely sohasem nyugszik le benne. Testvéröccsét, Ferdinándot megtette Ausztria uralkodójának és Németország császárának; fiának, Fülöpnek juttatta Spanyolországot és Németalföldet, ő maga pedig idős, összetört emberként 1556-ban a spanyol San Juste kolostorba vonult. A rendházban – így maradt ránk – azzal foglalkozott, hogy órákat javított és szabályozott. Azt akarta elérni, hogy valamennyi egyszerre üsse el az időt. Midőn ez nem sikerült neki, állítólag azt mondta: „Miként merészelhettem én arra törekedni, hogy birodalmam alattvalói mind egyesüljenek, hiszen néhány órát sem sikerül összehangolnom.” Magányosan és csalódottan halt meg. De hajdani birodalmának órái egyre inkább különbözőképpen kongatták a múltó időt.

## 29. A harcos egyház

Az V. Károly német császár és I. Ferenc francia király közt folyó háború egyik ütközetében egy fiatal spanyol nemes súlyosan megsebesült. Loyolai Ignácnak hívták. Miközben évekig feküdt fájdalmak közepette betegágyán, sokat gondolkozott azon az életmódon, amelyet előzőleg fiatal nemesként folytatott, és sokat olvasta a Bibliát meg a szentek történetét. Így jutott arra a gondolatra, hogy megváltoztatja életét. Harcos akart maradni továbbra is, de a Luther, Zwingli, Kálvin és VIII. Henrik miatt oly súlyos veszélybe került katolikus egyház harcosa.

Ám amikor végre ismét egészséges lett, nem vonult hadba a Luther követői és a katolikusok közt folyó számos harc egyikébe. Az egyetemre ment. Tanult és töprengett, töprengett és tanult, hogy felkészüljön a saját küzdelmére. Aki uralkodni akar, annak uralkodnia kell önmagán. Ez világos volt előtte. Tehát hallatlan erőfeszítések között gyakorolta, hogy teljesen úrrá váljék önmaga felett. Ahogyan Buddha kívánta. Csak más céllal. Loyolai Ignác is meg akart szüntetni minden vágyat magában. De nem azért, hogy itt a Földön megváltódjék a szenvedéstől, hanem, hogy az egyház akaratán és céljain kívül semmi más akaratnak ne engedelmeskedjék, és más célt ne szolgáljon. Évekig tartó gyakorlat révén elérte, hogy meg tudta tiltani önmagának, hogy valami határozott dologra gondoljon, és minden pillanatban oly élénken el tudott képzelni valamit, mintha ott látná elevenen maga előtt. Ez volt az előkészítés. Barátaiktól ugyanezt követelte. És amikor ily módon mindannyian a saját elképzeléseik uraivá kovácsolódtak, velük együtt rendet alapított, amely Jézus csapatának nevezte magát. Ez a jezsuita rend.

A válogatott, jól képzett férfiak e kis csapata felajánlkozott a pápának az egyház harcosául, s a pápa 1540-ben elfogadta az ajánlatot. És most elkezdtek harcolni, meggondoltan és erővel, akár egy hadsereg, azok ellen a visszaélések ellen, amelyek kiobbantották a Lutherral való viszályt. Egy nagy egyházi gyűlésen, amely 1545-től 1563-ig Dél-Tirolban, Trientben tartotta tanácskozásait, az egyház hatalmát és méltóságát emelő számos változtatást és jobbítást határoztak el. A papok legyenek újra papok, nem pedig pompázó fejedelmek. Az egyház törődjék többet a szegényekkel. Mindenekelőtt a nép oktatásán munkálkodjék. És ezen a ponton, tanítókként sikerült a legtöbbet tenniök a jezsuitáknak. Nagy tudásúak, jól képzettek és az egyház fenntartás nélküli, engedelmes szolgálai voltak. Oktatókként az egyház

gondolatait megismertették a néppel és az előkelőkkel. Ugyanis egyetemeken is működtek. De nemcsak tanítókként és távoli országokban hitszónokokként növelték a befolyásukat. Gyakran voltak gyóntatók királyok udvarában, és minthogy okos, széles látókörű férfiak és az emberi lélek ismerői voltak, értettek ahhoz, hogy gyakran ők irányítsák az uralkodók döntéseit és elhatározásait.

Ezt a törekvést, hogy az emberek régi áhítatát ne a katolikus egyháztól való elszakadással, hanem az egyház megújítása által élesszék fel, s ily módon hatékonyan szálljanak szembe a reformációval, ellenreformációnak nevezik. E vallási küzdelmek idején az emberek komolyak és szigorúak voltak. Szinte ugyanolyan komolyak és szigorúak, mint maga Loyolai Ignác. Már a múlté, ahogyan a firenzei polgárok örömeiket lelték az erőteljes, pompás fickókban. Ismét az a fontos, hogy jámbor ember-e valaki, és akarja-e szolgálni az egyházat. Az előkelők már nem hordtak színes, szabadon leomló öltözetet. Úgyszólván mindenkinek szerzetesi külseje volt; szigorú, fekete, testhez simuló ruhát viseltek bodros fehér gallérral. A férfiaknak keskeny, hegyes szakálluk volt, arcuk komor, pillantásuk sötét. Valamennyi előkelő úr kardot viselt az övéen, s aki becsületében sértette meg, azt kihívta párbajra.

Ezek a nyugodt, kimért mozgású, mereven udvarias férfiak szinte mindannyian kitartó harcosok voltak. És kérlelhetetlenek, ha a harc a hitükért folyt. Nemcsak Németországban háborúskodtak egymással akkoriban a katolikus és a protestáns fejedelmek. A legádázabb Franciaországban volt a helyzet, ahol a protestánsokat hugenottáknak nevezték. A francia királyné 1572-ben az összes hugenotta főurat meghívta egy udvari menyegzőre, és Szent Bertalan éjszakáján legyilkoltatta őket. Ilyen ádázul és kegyetlenül harcoltak ebben a korban.

A katolikusok vezére a legkomorabb, a legszigorúbb, a legkérlelhetetlenebb mindannyiuk közt: II. Fülöp spanyol király, V. Károly fia. Udvarában merev és ünnepélyes volt az élet. Mindent előírások szabályoztak: kinek kell letérdelnie a király előtt, és ki tarthatja a fején a kalapját még a király jelenlétében is, milyen sorrendben kapnak enni az udvari asztalnál és milyen sorrendben vonulnak az előkelőségek a templomba misére.

Maga Fülöp király szokatlanul szorgalmas uralkodó volt, minden ügyet és minden levelet saját kezűleg akart elintézni. Így hát kora reggeltől késő estig dolgozott tanácsosaival, akik közt sok volt az egyházi ember. A királynak a hitetlenség minden fajtája elleni harc volt a legfontosabb egész életében.

Saját birodalmában ezreket küldött máglyára eretnekként, nemcsak protestánsokat, hanem zsidókat és titkos mohamedánokat is; az utóbbiak még az arab uralom idejéből maradtak Spanyolországban. Az egyház védelmezőjének és harcosának érezte magát, mint azelőtt a német császár. Így hát egy itáliai flottával együtt harcolt a törökök ellen, akik a tengeren is egyre nagyobb hatalomra tettek szert, amióta Konstantinápolyt bevették. II. Fülöp 1571-ben Lepantónál teljes győzelmet aratott felettük, flottájukat szétverte, s a törökök tengeri hatalmának örökre vége lett.

Rosszabbul járt a protestánsokkal folytatott harcában. Saját birodalmában, Spanyolországban ugyan valóban kiirtotta őket. De abban az időben (akárcsak apja uralma alatt) Németalföld, tehát Belgium és Hollandia is a birodalmához tartozott. És kiváltképpen észak gazdag városaiban volt sok protestáns a polgárok közt. Fülöp mindent elkövetett ellenük, hogy eltérítse őket hitüktől, de ők kitartottak. Ekkor helytartóként egy spanyol főnemeset küldött oda, aki még buzgóbb, komorabb, sötétebb, keményebb és szigorúbb volt, mint maga Fülöp király. Alba hercegnek hívták és megtestesítette annak a szikár, sápadt, keskeny szakállú, fagyos arcú harcosnak a típusát, amelyet Fülöp király kedvelt. Alba herceg Németalföldön sok polgárt és nemesurat végeztetett ki hidegvérűen, de Németalföld népe végül fellázadt. Szörnyű, dühödt küzdelem lángolt fel, amelynek végén a németalföldi városok 1579-ben felszabadították magukat, és elűzték a spanyol csapatokat. Szabad, gazdag, független, vállalkozó szellemű kereskedővárosokká váltak, és még a tengeren túl, Indiában és Amerikában is nekiláttak szerencsét próbálni.

Nem ez volt azonban a legnagyobb vereség, amelyet II. Fülöp spanyol király elszenvedett; még egy ennél is súlyosabb érte. Angliában akkoriban királynő ült a trónon, a sokszor nősült VIII. Henrik király leánya, Erzsébet. A királynő buzgó protestáns és nagyon eszes, akaraterős, céltudatos teremtes volt, ámde hiú és kegyetlen is. Az volt a legfontosabb neki, hogy országát megvédje a katolikusoktól, mert sok katolikus élt Angliában. Erzsébet kérlelhetetlenül üldözte őket. Elfogatta és kivégeztette a skótok királynőjét, Stuart Máriát, ezt az igen szép és bájos asszonyt, aki úgy vélte, hogy joga van Anglia felett uralkodni. Erzsébet segítette Németalföld protestáns polgárait a Fülöp ellen folytatott harcban. A spanyol királyt úgy felbőszítette Erzsébet katolikusellenessége, hogy elhatározta, Angliát vagy meghódítja a katolikus hit számára, vagy megsemmisíti. Óriási összegekből hatalmas flottát szerelt fel: 130 nagy vitorlášajót több mint 2000 ágyúval és 20 000 spanyol katonával. A számok elolvasása gyorsan megy. De képzeljük el a 130 hajót a

tengeren! Nagy Armada, vagyis nagy hadiflotta volt a neve. Midőn 1588-ban a Nagy Armada temérdek fegyverrel, fegyverrel és élelmiszerrel hat hónapra elvitorlázott a spanyol partról, szinte lehetetlenségnek rémlett, hogy Anglia, a kis szigetország ilyen rettentő hatalom ellenében megvédhesse magát.



De most is olyasféléképpen történt, mint a perzsa háborúk idején. A súlyosan megrakott nagy hajók nehézkesek, szinte mozgásképtelenek voltak a harcban. Az angolok nem hagyták, hogy valóságos ütközetre kerüljön sor. Gyors kis hajóikkal ott termettek, tüzeltek a flottára – és máris tovatűntek. Majd égő, üres hajókat indítottak el a spanyol flotta felé, akkora zűrzavart keltve annak hatalmas, zsúfolt tömegében, hogy a spanyolok eltévedtek az Angliát övező tengeren, szétszóródtak, és végül a hajók zöme a nagy viharokban tönkrement. A flottának alig a fele része tért vissza Spanyolországba, s az is anélkül, hogy Angliában kiköthetett volna. Fülöp király uralkodott mélységes csalódásán. Miként ránk maradt, a flotta

parancsnokának barátságosan köszönetet mondott és kijelentette: „Hiszen én téged emberek, nem pedig a szél meg a hullámok ellen küldtelek.”

De az angolok ekkor már nemcsak a saját vizeiken üldözték a spanyol hajókat. Amerika és India partjainál is rátámadtak angol kereskedelmi hajók spanyol hajókra, és az angolok meg a hollandusok hamarosan kiszorították a spanyolokat India és Amerika számos gazdag kikötőjéből. A spanyol gyarmat északi részén, Észak-Amerikában kereskedelmi településeket kezdtek létesíteni, mint hajdanában a föníciaiak. És sok angol, akit a vallási harcokban üldöztek vagy éppenséggel elűldöztek hazájából, ott telepedett le, hogy szabadon élhessen.



*A vihar veszélybe sodorja a nagy spanyol hajóhadat. Üres égő angol hajók furakodnak a spanyol hajók közé, és teljesen megsemmisítik azokat.*

Az indiai kikötőkben és településeken tulajdonképpen nem az angol és holland állam uralkodott. Ott angol és holland kereskedők kezében volt a hatalom, akik összefogtak, hogy kereskedjenek és India kincseit Európába szállítsák. Ezek az egyesülések, vagyis kereskedelmi társaságok katonákat is felfogadtak, s ahol az indusok nem voltak barátságosak velük vagy az árut nem akarták olcsón adni, oda bevonultak a katonák, hogy a népet „megbüntessék”. Ez sem volt sokkal különb a spanyolok harcánál az amerikai indiánok ellen. És Indiában is oly könnyűszerrel hódították meg az angol és holland kereskedők a tenger menti területeket, mert a fejedelmek



hadilábon álltak egymással. Észak-Amerikában és Indiában rövidesen a Franciaországtól északnyugatra fekvő kis sziget nyelvén: angolul beszéltek. Ismét új világbirodalom jött létre. És miként hajdanában a római birodalom által világnyelv lett a latin, úgy vált világnyelvvé az angol.

### 30. Szörnyű idők

Ha akarnám, még sok fejezetben írhatnék a katolikusok és protestánsok közti harcokról. De nem akarok. Szörnyű idők voltak. És a körülmények hamarosan olyan bonyolulttá váltak, hogy az emberek akkoriban már alig tudták, hogy tulajdonképpen miért és mi ellen harcolnak. Németország Habsburg-házi császárai, akik hol Prágában, hol Bécsben tartották székhelyüket, s akiknek tulajdonképpen csupán Ausztriában, s akkoriban már Magyarország egy részében volt valóságos hatalmuk, hitbuzgó emberek lévén, a katolikus vallás uralmát helyre akarták állítani birodalmukban. Bár eleinte engedélyezték a protestánsoknak, hogy istentiszteletet tartsanak, hamarosan harcra került a sor Csehországban.

Elégedetlen protestánsok 1618-ban a császár három megbízott emberét a prágai várban kihajították az ablakon. (Latinos kifejezéssel ezt így emlegették: defenesztráció.) Szemétdombra zuhantak, így kettőjüknek nem sok baja történt. Mégis ez volt a bevezetője annak az iszonyú háborúnak, amely ekkor kitört, és harminc évig tartott. Harminc évig! Képzeljük csak el! Ha valaki tízéves volt, amikor fülébe jutott, hogy a császár megbízottait kidobták az ablakon, negyvenesztendősi férfi korában élte meg végre a békét. Feltéve, ha megélte! Ugyanis rövidesen már nem háborúnak, hanem irtózatoss öldöklésnek nevezhető, amit a sok országból összezsúfolt, rosszul fizetett, vad zsoldoshordák műveltek; a rablás és a fosztogatás volt nekik a legfontosabb. Ezekbe a seregekbe mindenhol a legdurvább és legkegyetlenebb csürhe állt be, velük volt leginkább remény a zsákmányolásra. A hit ügye már régen feledésbe merült. Protestáns zsoldosok szegődtek el katolikus seregekbe, katolikusok a protestánsokba. Az ország számára, amelyért állítólag harcoltak, szinte ugyanolyan rémítőek voltak, mint az ellenségnek. Ahol felütötték sáttáborukat, ott a környékbeli parasztoktól enni- és főként innivalót szereztek. Ha a paraszt nem adta oda önként, kényszerítették rá, vagy meggyilkolták. Különleges öltözködésükön tarka cafrangok, kalpagjukon nagy tollforgók, övükről kard csüngött, kezükben pisztoly – így lovagoltak gyújtogatva és öldökölve szerte az országban, és merő gonoszságból meg durvalelkűségből kínozták a védtelen embereket. Semmi nem tartotta őket vissza. Csak hadvezérüknek engedelmeskedtek vakon, ha megkedveltette magát velük.



Ilyen kedvelt császári hadvezér volt Wallenstein, ez a rendkívül akaraterős és okos, vagyontalan vidéki nemes. Hadaival egész Észak-Németországig vonult, hogy az ottani protestáns városokat meghódítsa. Hadvezéri tehetsége és jártassága már csaknem eldöntötte a háborút a császár és a katolikus egyház javára. Ám ekkor egy új ország avatkozott a küzdelembe, mégpedig Svédország, hatalmas és buzgó protestáns uralkodója, Gusztáv Adolf alatt. A svéd király meg akarta védeni a protestáns hit ügyét, s az volt a szándéka, hogy Svédország vezetésével hatalmas protestáns birodalmat alapít. A svédek csakugyan vissza is hódították Észak-Németországot és Ausztria ellen vonultak, midőn Gusztáv Adolf 1632-ben (tehát a borzalmas háborúnak már tizennegyedik esztendejében) elesett a csatában. De a svéd hadsereg némely egységei egészen Bécsig nyomultak, és ott kegyetlenül garázdálkodtak.



Franciaország is részt vett a háborúban. Az ember azt gondolhatná, hogy a katolikus franciák ebben a vallásháborúban a császár oldalán az észak-németországi protestánsok és a svédek ellen harcoltak. Csakhogy ez a háború már régen nem a vallásért folyt. Az általános kavargásban mindegyik ország csak a saját hasznát nézte. És minthogy a német császár meg a spanyol király a két legnagyobb hatalmat képviselték Európában, a franciák bámulatosan

okos államminiszterük, Richelieu bíboros irányítása alatt felül akartak kerekedni rajtuk, hogy Franciaországot emeljék Európa leghatalmasabb birodalmává. Következésképpen a francia katonák a császár katonái *ellen* harcoltak. Időközben Wallenstein a császár hadvezéréként módfelett nagy hatalomra tett szert. Hiszen a had őt tisztelte, a katonák érte és az ő terveiért harcoltak. A császár személye teljességgel közömbös volt ezeknek a vad csapatoknak. A katolikus hit is. És így Wallenstein szükségszerűen egyre inkább az igazi uralkodónak érezte magát. Nélküle és csapatai nélkül a császár úgyszólván tehetetlen volt. A hadvezér felhatalmazás nélkül, suttyomban tárgyalásokba kezdett az ellenséggel a béke lehetőségéről. A császár parancsaival már nem törődött. Végül az uralkodó el akarta fogatni, de mielőtt ez megtörténhetett volna, 1634-ben Wallensteint meggyilkolta egy hajdani barátja.

Ám a háború még teljes tizennégy esztendeig folytatódott, egyre vadabbul, egyre elfajultabban. Egész falvakat égettek fel, városokat fosztottak ki, nőket és gyermekeket gyilkoltak meg, raboltak és loptak el; a szörnyűségeknek nem akart vége szakadni. A katonák elhajtották a parasztok jószágát, feldúlták a földjüket; az éhínség, a szörnyű ragályos betegségek, a vad farkasok hatalmas falkái vigasztalan pusztasággá változtatták Németország hatalmas területeit. A temérdek borzalmas szenvedés után az uralkodók küldöttei hosszas, bonyolult tárgyalásokat folytattak, s 1648-ban végre megegyeztek a békében, amely hozzávetőlegesen azt tartalmazta, hogy minden úgy marad, ahogyan a harmincéves háború előtt volt. A protestáns területek továbbra is protestánsok, a császár tulajdonképpeni hatalmi területe, tehát Ausztria, Magyarország és Csehország pedig továbbra is katolikus. Svédország a királya, Gusztáv Adolf halála után úgyszólván elvesztette befolyását, de megtartott a meghódított területekből néhányat Észak-Németországban és a Keleti-tenger mentén. Csak a francia államminiszter, Richelieu küldöttei vitték keresztül, hogy Franciaország sok német erődítményt és várost kapjon a Rajna közelében. Valójában Franciaország lett a győztese a háborúnak, amelyhez semmi köze sem volt.

Németország szinte pusztasággá vált. A lakosoknak alig a fele maradt életben, s akik megmaradtak, iszonyú nyomorban tengődtek. Akadtak, akik kivándoroltak Amerikába, mások idegen seregekbe próbáltak elszegődni, hiszen a harcon kívül semmi máshoz nem értettek.

A tengernyi szerencsétlenséghez és a kétségbeeséshez még egy rémületes téboly is járult, amely akkoriban egyre több embert fogott el: rettegés a

gonosz varázslattól, rettegés a boszorkányságtól és a boszorkányoktól. A középkorban is babonások voltak az emberek, és mindenféle kísértő szellemekben hittek, de akkoriban mégsem fajult el ennyire a helyzet.

Elfajult a hatalom– és pompakedvelő pápák alatt, a reneszánsznak nevezett időben, az új Szent Péter-templom és a bűnbocsátó-cédulák árusítása idején, 1500 körül. Ezek a pápák nem voltak áhítatos, jámbor emberek, de annál inkább hódoltak a babonának. Félték az ördögtől, és minden elképzelhető varázslattól. Azok a pápák, akik az ezerötyszázados években csodálatos műremekök ösztönzésével vagy megrendelésével minden időkre híressé tették a nevüket, ádáz rendeleteket is bocsátottak ki a varázslók és boszorkányok buzgó üldözésére, főként Németországban.

Ha a faluban egy asszonyt nem kedveltek, ha az emberek meghatározhatatlan félelmet éreztek iránta, vagy terhessé vált számukra, hirtelen elterjedt róla: „Boszorkány! Ő tehet a jégesőről vagy a polgármester derékfájásáról.” Hiszen a hátfájást, derékzsabát németül még mostanság is „Hexenschuss”-nak nevezik. (Magyarul „boszorkánylövés”-nek mondhatnánk.) És ekkor elfogták és vallatták, hogy szövetségben áll-e az ördöggel. Persze, hogy halálra rémülten nemet mondott. Akkor aztán a legszörnyűbb módon addig kínozták, gyötörték, amíg a fájdalomtól és a kétségbeeséstől félholtan beismert mindent, amivel vádolták. És ez volt a vége. Hiszen ő maga ismerte be, hogy boszorkány. Elevenen égették meg. Általában midőn kínpadra vonták, a gyötetés közben megkérdezték tőle, tud-e még más boszorkányokról is a faluban, akikkel együtt űzte a varázslatot. Ekkor egyesek gyengeségükben nevetek mondtak, amelyek éppen felötlöttek bennük, csak hogy vége szakadjon a gyötrelmeknek, és ezeknek a neveknek a viselőit is elfogták, tőlük is ugyanígy csikarták ki a beismerő vallomást, és őket is megégették. De a rettegés az ördögtől és a boszorkányságtól a harmincéves háborút követő szörnyű időszakban hatalmasodott el a legerősebben. Szerte az országban, katolikus és protestáns vidékeken egyaránt, százával meg ezrével égették meg máglyán az embereket. Nem sokat segített, hogy néhány jezsuita pap felemelte szavát ez ellen a téboly ellen. Az emberek akkoriban állandó, szörnyű félelemben éltek, rettegtek az ismeretlen varázshatalmaktól, a sátán mesterkedéseitől; csak ezzel a rettegéssel magyarázhatók meg azok a förtelmességek, amelyeket sok ezer ártatlan ember ellen követtek el akkoriban.

De az a legkülönösebb, hogy ebben az időben, amikor a nép annyira babonás volt, akadtak emberek, akik nem feledkeztek meg Leonardo da Vinci

és más nagy firenzei férfiak gondolatairól. Akik továbbra is igyekeztek nyitva tartani a szemüket, s megismerni a világot a maga valóságában. És ők megtalálták az igazi varázsszert, amelynek segítségével fel lehet ismerni azt, ami lesz és ami volt, amellyel ki lehet deríteni, hogy milyen anyagokból áll a tőlünk sok milliárd kilométer távolságra lévő csillag, vagy hogy pontosan mikor következik be egy napfogyatkozás, és Földünk melyik részéről lesz látható.

Ez a varázsszer a számolás. Bár ezek az emberek nem a számolást találták fel, hiszen számvetéshez a kereskedők mindig is értettek. De egyre világosabban fogták fel, hogy a természetben mi minden számítható ki. Azt, hogy minden 98 centiméter és 1 milliméter hosszú ingának pontosan egy másodperc a lengési ideje, és hogy ez mivel függ össze. Az ehhez hasonló összefüggéseket természeti törvényeknek nevezték. Már Leonardo da Vinci tudta: „A természet nem szegi meg a saját törvényét.” És így bizonyossággá vált, hogy minden természeti jelenségnek, amelyet már pontosan lemértek és leírtak, mindig és mindig így, nem pedig másképpen *kell* bekövetkeznie. Ez hallatlan felfedezés volt, nagyobb varázslat mindannál, amit a szegény boszorkányoknak tulajdonítottak. Hiszen ettől fogva az egész természet, a csillagok és a vízcseppek, a leeső kövek és a hegedű rezgő húrjai nem vad, megmagyarázhatatlan kuszaság többé, ami csupán félelmet kelt az emberekben. Aki ismerte a helyes képletet, annak kezében volt minden jelenség varázskulcsa. A hegedű húrjának azt mondhatta: „Ha egy *a* hangot akarsz hallatni, egy másodperc alatt 435-ször kell ide-oda rezegned, és ilyen sokáig és így kell megfeszítve lenned.” És a húrnak csakugyan így kell tennie.

Az első ember, aki teljességgel felismerte, milyen hallatlan varázserő rejlik a természet kiszámíthatóságában, az olasz Galileo Galilei volt. Hosszú évekig kutatta, vizsgálta ezeket a jelenségeket, és leírta őket, de valaki váratlanul feljelentette, hogy írásaiban ott az a mondat is, amelyet Leonardo minden magyarázat nélkül jegyzett fel: a Nap nem mozog, a Föld mozog a Nap körül a bolygókkal együtt. Ezt a felismerést nem sokkal Leonardo halálát követően, 1543-ban évekig tartó számítások után közzétette Kopernikusz lengyel tudós, midőn már haldoklott, de katolikus és protestáns papok a keresztény hittel ellenkezőnek és eretneknek megbélyegezve elutasították. Az Ótestamentumban ugyanis van egy rész Józsuéről, a nagy harcosról, aki arra kéri Istent, hogy az est ne szálljon le, amíg az ellenség meg nem semmisül. Az Ótestamentum azt írja, hogy Józsué imádságára megállt a Nap meg a

Hold az égen, és ott vesztegelt, míg Józsué valamennyi ellenfele meg nem halt vagy fogságba nem esett. Minthogy a Bibliában az volt írva, hogy a Nap megállt az égen, az emberek úgy vélték, hogy általában mozog. Tehát az az állítás, hogy a Nap állandóan egy helyben áll, eretnek, és ellenkezik a Biblia szellemével. Így hát Galilei kutatásban eltöltött élete alkonyán, 1623-ban, csaknem hetvenéves korában az egyházi törvényszék elé került, s az elé a választás elé állították, hogy vagy máglyán hal meg eretnekként, vagy visszavonja azt a véleményét, hogy a Föld a Nap körül mozog. Galilei tehát aláírta, hogy szegény, esendő bűnös, mivel azt tanította, hogy a Föld a Nap körül forog, és megmenekedett a máglyahaláltól, ami néhány elődjének kijutott. De ránk maradt, hogy miután a tanait visszavonó okmányt aláírta, halkán azt mondta volna: „És mégis mozog a Föld.”

És valóban, semmiféle előítélet nem akadályozhatta meg, hogy Galilei gondolatai és munkamódszere, kutatási eredményei és tervei egyre több emberre ne hassanak. És ha manapság ezekkel a matematikai képletekkel kényszeríthetjük a természetet, hogy azt tegye, amit mi akarunk, hogy repülőgépeink, rakétáink, rádióink és általában technikai vívmányaink vannak, ezt olyan embereknek köszönhetjük, mint Galileo Galilei volt, akik abban az időben kutatták a természet matematikai törvényszerűségeit, amikor az szinte olyan veszélyes volt, mint kereszténynek lenni Nero korában.

### 31. Egy szerencsétlen és egy szerencsés király

Anglia volt az egyetlen hatalmas ország, amely nem vett részt a harmincéves háborúban. Boldog angolok, mondhatja az olvasó. De akkoriban ők is vad időket éltek át, bár számukra nem végződött olyan borzalmasan az a kor, mint a németek számára. Emlékezhetünk, hogy János angol király 1215-ben egy nagy okiratban, a *Magna Chartában* kénytelen volt megígérni nemeseinek, hogy sem ő, sem az utódai nem tesznek semmit anélkül, hogy az előkelő urak és a grófok beleegyezését meg nem tudakolnák. Körülbelül 400 évig tiszteletben is tartották ezt az angol királyok. De aztán a lefejezett Stuart Mária egyik unokája, I. Károly került trónra, aki nem akarta betartani. Nem szívesen kérdezte meg a nemesek és a parlamentben összegyűlt polgárok véleményét. Jobban szeretett kénye-kedve szerint uralkodni, és főként ahhoz volt kedve, hogy sok pénzt költsön.

Az angol népnek ez végképp nem volt ínyére. Angliában sok volt a kiváltképpen szigorú, buzgó protestáns – puritánoknak nevezték őket, ami nagyjából annyit jelent: tiszta, szigorú erkölcsű, feddhetetlen ember. Az ő szemükben már eleve gyűlöletes volt a fényűzés és a vidám élet minden fajtája. A király ellen folytatott harcokat egy vagyontalan nemes, Cromwell Olivér vezette; ez a buzgó protestáns és bátor katona nagy akaraterejű és nagyon kíméletlen ember volt. Szigorú fegyelembé fogott és mélységesen vallásos csapataival hosszas harcok után elfogta I. Károlyt, és haditörvényszék elé állíttatta. A királyt halálra ítélték, és 1649-ben lefejezték, mert ígéreteit megszegte, és hatalmával visszaélt. Attól fogva Cromwell uralkodott Angliában. Nem királyként, hanem Lord Protectorként, azaz az „ország védelmezőjeként”, ahogyan magát nevezte. És nemcsak ő nevezte így magát, hanem valóban az is volt: az ország védelmezője. Mindaz, amit Erzsébet királynő elkezdett, az angol kolóniák Amerikában és a kereskedelmi települések Indiában, a jól működő flotta és az élénk tengeri kereskedelem Cromwell számára is a legfontosabb ügy volt. Éles elméjét és akaraterejét azért vetette latba, hogy Angliát mindezeken a területeken megerősítse, s a szomszédos hollandokat, amennyire csak lehetséges, gyengítse. Midőn halála után hamarosan ismét királyok kerültek uralomra Angliában (1688 után holland származású királyi ház), az uralkodás már nem volt nehéz. Az ország hatalma egyre inkább felfelé ívelt. De a mai napig sem merészelte megszegni egyetlen angol uralkodó sem a *Magna Chartában* foglalt ígéreteket.

A francia királyok helyzete könnyebb volt. Ott nem volt *Magna Charta*.



Jómódú, népes ország felett uralkodtak, amelyet még a szörnyű vallásháborúk sem tettek teljesen tönkre. De ami a legfontosabb, a harmincéves háború idején a csodálatosan okos államminiszter, Richelieu bíboros volt Franciaország igazi uralkodója, aki az országért legalább annyit tett, mint Cromwell Angliáért. Talán még többet is. Ugyanis értett hozzá, hogy a lovagokat és nagyurakat a beleszólás minden lehetőségétől megfosssa. Ügyességgel és ravaszsággal az ország hatalmasainak kezéből apránként kivette a hatalmat. Olyan volt, mint egy kitűnő sakkjátékos, aki minden lépést ki tud használni és az apró előnyből rögvest nagyobbra tesz szert. Így lassanként a teljes hatalmat a kezébe kaparintotta, és miként láttuk, Franciaországnak is megszerezte a hatalmat Európában. Minthogy a harmincéves háborúban segített legyőzni a német császárt, minthogy Spanyolország elszegényedett, Itália részekre volt darabolva és Anglia hatalma még nem teljesedett ki, Richelieu halálakor Franciaország volt az egyetlen jelentékeny birodalom. A bíboros halála után rövidesen, 1643-ban XIV. Lajos került a trónra. Akkor ötesztendő volt, és az uralkodás időtartamát illetően máig is világrekordot tart. Ugyanis 1715-ig, tehát 72 évig uralkodott. És tényleg uralkodott. Persze, nem gyermekként. Ám alig halt meg gyámja, Mazarin bíboros, aki Richelieu nyomdokait követve kormányzott, XIV. Lajos elhatározta, hogy egymaga fog uralkodni. Megparancsolta, hogy alattvalóinak még útlevelet sem állíthatnak ki az ő jóváhagyása nélkül. Az egész udvar mulatott a rendelkezésen, úgy vélték, ez amolyan szeszélye csak a fiatal uralkodónak. Azt gondolták, hamarosan megelégteli. Lajos azonban nem elégtelte meg. Király lenni – ez többet jelentett számára annál, hogy a véletlen folytán királynak született. Nagy szerephez volt ez hasonló egy drámában, amelyet élete végéig alakítania kell. És aligha akadt ember előtte vagy utána, aki ezt a szerepet oly alaposan tanulmányozta, és olyan méltósággal és pompával végigjátszotta, anélkül, hogy belefáradt volna.



Kezébe vette mindazt a hatalmat, amit előzetesen Richelieu és Mazarin birtokolt. A nemeseknek csupán ahhoz volt joguk, hogy szemlélői lehettek, hogyan alakítja ő a szerepét. Az ünnepélyes színjáték, az úgynevezett lever, már reggel nyolc órakor elkezdődött, amikor méltóztatott felkelnie. A főkomornyikkal és az orvossal a család hercegi tagjai ekkor beléptek a király hálótermébe; ünnepélyesen térdelve nyújtottak át neki két nagy bepúderezett, lobogó sörényhez hasonlító fürtös parókát. Ő kiválasztotta azt, amelyikhez éppen kedve volt, drága hálóköntöst öltött magára, és leült az ágy mellé. Most már bejöhettek a legelőkelőbb főrangúak, a hercegek a hálóterembe, és miközben a királyt borotválták, beléptek a titkárai, tisztjei és egyéb tisztségviselői. Majd kitárták az ajtószárnyakat, díszesen öltözött méltóságok raja, marsallok, helytartók, magas egyházi méltóságok és Őfelsége kegyeltjei jelentek meg, hogy álmélkodva szemléljék az ünnepélyes eseményt, a király felöltözését. Minden szabályok szerint történt, a legapróbb részletekig. A legkitüntetőbb megtiszteltetés azt érte, akinek szabad volt a gondosan előmelegített inget átnyújtania az uralkodónak. Ez a megtiszteltetés a király fivérének jutott, s ha ő nem volt jelen, akkor az utána következő rangelsőnek. A főkomornyik fogta a ruhadarab egyik ujját, egy herceg a másikat, Őfelsége így bújt bele. És így folytatódott, míg a király felöltözve ott nem állt, színes selyemharisnyát és selyem térdnadrágot viselve, színpompás atlaszkeében, világoskék vállszalaggal, karddal, hímzett kabátjához csipke nyakravalóval, amelyet egy magas rangú tisztségviselő, a királyi nyakravalóőrző ezüsttálcán nyújtott át. Aztán fején tollas kalappal, kezében bottal – mosolyogva és kifogástalanul – hálósobájából a nagy fogadóterembe vonult. Mindenkinek

mondott valami kicirkalmazott nyájasságot, miközben az előkelőségek bámulták, és dagályos mondatokban alázattal rebegték el, hogy a király szépsége ma túltesz a görög napistenén, Apollóén, erősebb ő a görög hősnél, Herkulesnél, Isten Napjához hasonlatos, amely sugaraival és ragyogásával mindennek az éltetője. Szinte olyan volt ez, mint a fáraó idejében, akit a Nap fiának mondtak, mégis egy nagy különbséggel: a régi egyiptomiak valóban így hitték. XIV. Lajos körül azonban mindez csak amolyan színjáték volt, amelyről ő maga, akárcsak a többiek mindannyian tudták, hogy ünnepélyes, jól betanult, csodálatosan látványos előadás.

A hálóból nyíló előteremben a király reggeli imája után kihirdette a napi programot. És ekkor csakugyan sok órás kormányzási munka következett, amelyet naponta be is tartott, hiszen mindennel foglalkozni akart, ami az államban történik. Gyakran rendeztek vadászatot, bált, színházi előadásokat, amelyeken nagy írók színműveit nagy színészek játszották; az udvar örömet lelte a szórakozásokban, s az összejövetelen a király is mindig megjelent. Az étkezés ugyanolyan körülményesen és ünnepélyesen ment végbe, mint a reggeli felkelés, sőt az esti lefekvés is bonyolult, balettszerű előadássá vált. Határtalanul mulatságos túlzások is voltak. Például a király ágya előtt mindenkinek meg kellett hajolnia, mint hívőnek az oltár előtt, akkor is, ha az ágy üresen állt. Ha az uralkodó kártyázott és beszélgetett, tiszteletteljes távolságban mindig egy raj udvaronc álldogált körülötte, és úgy figyelte ügyes, szellemes megjegyzéseit, mintha kinyilatkoztatások volnának.

Valamennyi udvaroncnak az volt a célja, hogy a királyhoz hasonlóan öltözködjék, úgy tartsa kezében a botot, hordja kalapját a fején, úgy üljön, úgy lépkedjen, mint ő. Minden nőnek az volt a célja, hogy tessen neki. Ők is csipkegallért, drága kelméből készült suhogó, bő ruhákat és drágábbnál drágább ékszereket viseltek. Az élet tündöklő kastélyokban folyt, amelyeknek mindaddig párjuk nem akadt. Ugyanis a kastély- és palotaépítés volt XIV. Lajos nagy szenvedélye. Párizs közelében palotát építtetett, Versailles-t, amely majd akkora volt, mint egy város, benne termek véget nem érő sora, mindegyik csupa aranyozás és damaszt, kristálycsillárokkal és ezernyi tükörrel, hajlított bútorokkal, bársonnyal és selyemmel, a falakon díszlő festményekkel, amelyeken újra meg újra Lajos volt látható, ahogyan Európa népei hódolnak neki, mintha csak maga Apolló volna. De a legnagyobb mégsem a palota volt, hanem a park. Ugyanolyan ünnepélyes és cikornyás és játékosan mesterkélte, mint az egész ottani élet. Egyetlen fa sem nőhetett úgy, ahogy magától nőtt volna, egyetlen bokor sem tarthatta

meg eredeti alakját. Minden növényt megnyestek és nyílegyenes lombfalakká, gömbölyű sövényekké, tágas pázsitokká, kacskaringós virágágyásokká, terekbe torkolló sétányokká szabtak ki, a sétányokon és tereken szobrokkal, tavakkal és szökőkutakkal. A fehér kavicsos utakon sétáltak le s fel a hajdanában oly hatalmas hercegek hölgyeikkel, és tetszetős, formás mondatokban szórakoztatták egymást, olyasmikkel, hogy miként hajolt meg a svéd követ.



Képzeltük, mibe került egy ilyen kastély és az ottani élet. Maga a király 200 szolgát tartott és a sor ilyesformán folytatódott. Ám XIV. Lajosnak eszes miniszterei voltak, nagyrészt egyszerű származású emberek, akiket kiváló képességeik miatt emelt hatalomra. Ők értettek hozzá, hogy pénzt préseljenek ki az országból. Elsősorban úgy, hogy fejlesztették a külfölddel folytatott kereskedelmet, és a lehetőség szerint támogatták a francia ipart. De a parasztokat iszonyatosan megterhelték adókkal meg szolgáltatásokkal, és míg az udvari asztalnál válogatott ételeket fogyasztottak ezüst- és aranytálakból, a parasztok a szó szoros értelmében hulladékokon és dudván éltek. Pedig nem is az udvari élet került a legtöbb pénzbe. A legkölségesebbek XIV. Lajos szüntelenül folytatott háborúi voltak, amelyeket nagyrészt csak abból az okból viselt, hogy hatalmát növelje, és a szomszédos államoktól valamit elvegyen. Óriási, jól felszerelt hadseregével rátört Hollandiára és Németországra, és például Strassburgot úgy vette el a németektől, hogy még

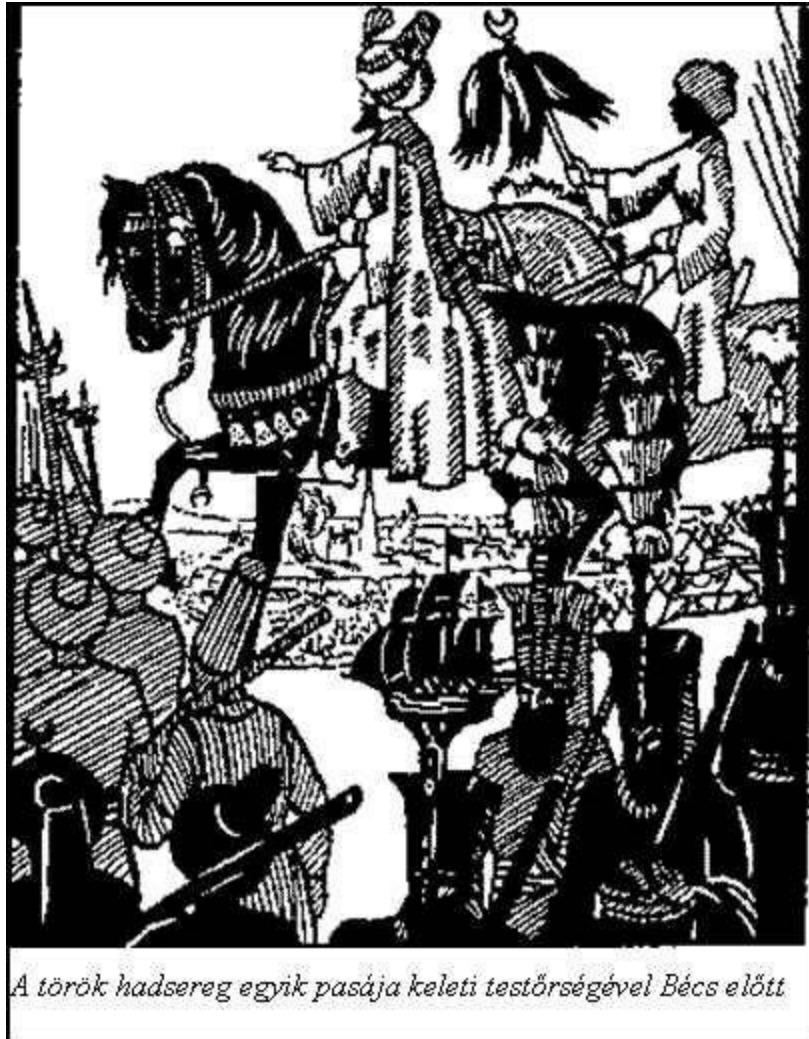
ürügyet sem keresett rá. Egész Európa urának tartotta magát. És bizonyos értelemben az is volt. Minden nagyúr őt utánozta. Hamarosan mindegyik német fejedelemnek, bármilyen apró és szegény országon uralkodott is, hatalmas kastélya épült versailles-i mintára, aranyozással és damaszttal, nyírott sétányokkal, hatalmas parókat viselő urakkal, bő ruhájú, bepúderezett hölgyekkel, ügyes hízelgőkkel és szócséplőkkel.

Mindenben utánozták a francia királyt. Csak egyvalamiben nem: ők azok *voltak*, amit XIV. Lajos megjátszott – gazdagon felcicomázott, egy kissé komikus, peckes királybábuk. XIV. Lajos több volt ennél. És hogy az olvasó ne csupán elhiggye ezt nekem, elismétlek itt egyet s mást abból a levélből, amelyet unokájának írt, aki Spanyolországba ment, hogy ott király legyen: „Soha ne kedvezz azoknak az embereknek, akik a legjobban hízelegnek neked, hanem azokra figyelj, akik jót akarva merészelik a nemtetszésedet vállalni. Soha ne hanyagold el teendőidet élvezetek kedvéért, dolgozz ki magadnak egy életrendet, amely megszabja, mennyi időt fordíthatsz pihenésre és szórakozásra. Szenteld teljes figyelmedet a kormányzás ügyeinek. Kezdetben lehetőleg sokat hallgass meg másokat, mielőtt valamit elhatározol. Tegyél meg minden tőled telhetőt, hogy a legkiválóbb embereket alaposan megismerd, hogy amikor szükség van rájuk, felhasználhasd őket. Légy barátságos mindenkihez, senkinek ne mondj olyasmit, ami bántó.” És valóban ezek voltak az alapelvei XIV. Lajos francia királynak, a hiúság, kedvesség, pazarlás, méltóság, kíméletlenség, színészkedés és szorgalom e különös keverékének.

### **32. Ami időközben Európa keleti részén történt**

Miközben XIV. Lajos Párizsban és Versailles-ban fényes udvart tartott, újabb szerencsétlenség szakadt Németországra: a törökök. Tudjuk, hogy már több mint 200 éve (1453-ban) elfoglalták Konstantinápolyt, majd egy nagy oszmán birodalmat alapítottak, amelyhez Egyiptom, Palesztina, Mezopotámia, Kis-Ázsia és Görögország területe tartozott. Tehát az egész keletrómai birodalom, amelynek fényéből és pompájából azonban kevés maradt fenn. Aztán a törökök előrehatoltak a Duna folyása mentén felfelé, és 1526-ban leverték a magyar sereget. Elesett szinte a magyar nemesség összessége és a király is. A törökök az ország túlnyomó részét meghódították, és Bécs ostromával is próbálkoztak, de hamarosan elvonultak. Emlékezhetünk rá, hogy tengeri hatalmukat II. Fülöp spanyol király és a vele szövetséges velenceiek 1571-ben megsemmisítették, de a török állam hatalmas maradt, és Budán török pasa osztogatta a parancsot. A magyarok között, akik királyuk halála óta a német császár uralma alatt álltak, sok volt a protestáns, tehát a vallásháborúban ők a császár ellen harcoltak. A magyar nagyurak a harmincéves háború után is több felkelést indítottak, és végül török szomszédaikat hívták segítségül.

A török szultán szívesen és kegyesen fogadta a segélykérést. Már régóta vágyott egy háborúra, mert országában a katonái túlságosan hatalmasak lettek. Attól tartott, a fejére nőnek, és örült, hogy hadba küldi őket. Ha győznek – annál jobb. Ha elesnek – legalább megszabadul tőlük. Láthatjuk, hogy „kedélyes” uralkodó volt. Tehát 1683-ban hatalmas sereget fegyverezett fel az ország minden részéből. A mezopotámiai és egyiptomi pasák hozták katonáikat, tatárokat, arabokat; görögök, magyarok, románok is összeverődtek Konstantinápolyban, és Kara Musztafa főminiszter és nagyvezír vezénylete alatt Ausztria ellen vonultak. Több mint 200 000 jól felfegyverzett ember menetelt tarka, idegenszerű viseletben, turbánosan, lobogóikon jelvényük, a félhold.



*A török hadsereg egyik pasája keleti testőrségével Bécs előtt*

A Magyarországon állomásozó császári hadak ezeknek a fegyvereknek nem bírtak ellenállni. Visszavonultak, és a törököknek szabad utat engedtek egészen Bécsig. Miként akkoriban minden városnak, Bécsnek is voltak erősítései. Ezeket nagy sebesen rendbehozták, s ágyúkkal meg élelmiszerrel látták el. A várost 20 000 főnyi katonaságnak addig kell védenie, míg a császár szövetségeseivel segítségükre nem érkezik. Maga a császár udvarával együtt sietve elhagyta Bécset, először Linzbe, majd onnan Passauba költözött. Midőn a bécsiek meglátták a távolban égő falvakat és elővárosokat, amelyeket a törökök gyújtottak fel, körülbelül 60 000 ember menekült el, kocsik és díszhintók végeláthatatlan sora özönlött ki a városból. És a török lovasok máris ott termettek. Az óriási sereg tábort ütött Bécs körül, és ágyúkkal lőtte vagy alulról robbantotta a falakat. A bécsiek minden erejüket latba vetve védekeztek. Tudták, mi forog kockán. De elmúlt egy álló hónap, miközben a törökök újra meg újra megrohamozták a várost, és robbantásaik

egyre veszélyesebb réseket szakítottak a falakban, a segítség azonban még mindig nem érkezett meg. A legszörnyűbb az volt, hogy a városban ragályos kórok törtek ki, és szinte több embert pusztítottak el, mint a törökök ágyúgolyói. Az élelmisszerhiány is fokozódott, bár a katonáknak olykor sikerült vakmerő kitörésekkel néhány ökröt behajtani a városba. Bécsben végül 20-30 krajcárt fizettek egy macskáért, ez akkoriban nagyon sok pénz volt ilyen visszataszító pecsenyéért. A falakat már alig bírták megvédeni. Ekkor végre megérkeztek a császári felmentő csapatok. Bécs lakosai fellelegeztek. Nemcsak császári felmentő csapatok jöttek Ausztriából és Németországból. Sobieski János lengyel király is, akivel a császár már előzetesen szövetséget kötött a törökök ellen, nagy engedmények fejében hajlandó volt segítséget adni. Igaz, hogy a segítségért még a főparancsnokságot is meg akarta kapni, a császár pedig saját magának szerette volna fenntartani ezt a tisztséget, így hát a tárgyalásokkal sok idő telt el. Végre Sobieski vezetése alatt a had felsorakozott a Bécs közelében lévő magaslatokon, majd a törökök felé nyomult. Súlyos harcok után a törökök megfutamodtak, még arra sem maradt idejük, hogy sáttáborukat felszedjék, és magukkal vigyék. Most aztán fosztogathattak a császári katonák. A 40 000 sátorból álló tábor valóságos kis város volt, egyenes utcákkal, és felette pompázatos látványt nyújtott.

A törökök egyre messzebbre húzódtak vissza. Ha akkor győznek és meghódítják Bécset, az szinte ugyanolyan csapás lett volna, mintha csaknem 1000 év előtt, a mohamedán arabok győztek volna Tours-nál és Poitiers-nél, nem pedig Martell Károly verte volna meg őket.

Miközben Sobieski katonáival hazavonult, a császári csapatok üldözőbe vették a törököket. Egy kiváló francia hadvezér, akit XIV. Lajos jelentéktelen külseje miatt nem akart felvenni hadseregébe, Savoyai Jenő herceg lett az osztrák haderő hírneves vezére, és a következő esztendőben egyre többet szerzett vissza a török uralom alatt lévő területekből. A szultánnak fel kellett adnia egész magyarországi hódítását, most Ausztriára sütött fel a nap. Bécsben a császári udvar nagy hatalomra és sok pénzre tett szert, és Ausztriában is gyönyörű kastélyokat és sok szép kolostort építettek abban az új, díszes stílusban, amelyet barokknak neveznek. A törökök hatalma akkoriban már lealkonyult. A hátuk mögött is hatalmas ellenségük támadt: Oroszország.

Oroszországról mindeddig nem hallottunk. Hatalmas, vad erdővidék volt, északon óriási sztyeppékkal. A földbirtokosok iszonyú kegyetlenséggel

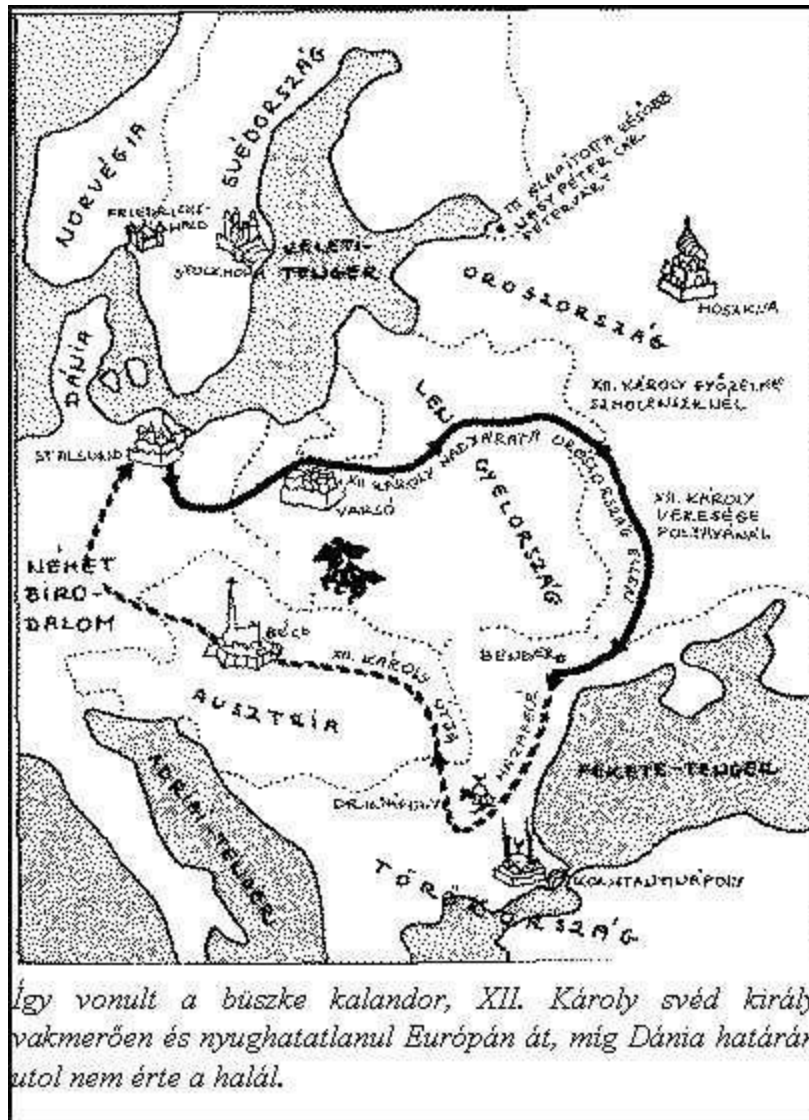


uralkodtak parasztjaik felett, és az uralkodó a földesurak felett, ha lehet, még kegyetlenebbül. Az egyik orosz cárnak, aki 1580 körül ült a trónon, Rettegett Iván volt a neve. Mégpedig joggal. Nero hozzá képest szelíd ember volt. Európával és mindazzal, ami ott történik, nem sokat törődtek az oroszok. Elég teendőt adott nekik, hogy egymással hadakozzanak és egymást gyilkolják. Bár keresztények voltak, egyházfőjük nem a pápa, hanem a keletrómai birodalom konstantinápolyi püspöke, vagyis pátriárkája. Így hát kevés kapcsolatuk volt a Nyugattal.

1689-ben (tehát Bécs ostroma után hat évvel) új uralkodó lépett a trónra. I. Péter, vagyis Nagy Péter. Ő sem volt kevésbé vad és kegyetlen, mint az elődei. Ő is ugyanúgy szerette az italt, és ugyanúgy kedvét lelte az erőszakoskodásban. De a fejébe vette, hogy birodalmát olyan állammá alakítja, amilyen Franciaország, Anglia vagy a német birodalom. Tudta, hogy ehhez mi szükséges: pénz, kereskedelem, városok. Meg akarta tudni, miként tett szert minderre a többi állam. Így hát elutazott ezekbe az államokba. Hollandiában megtekintette a nagy kikötővárosokat a hatalmas hajókkal, amelyek egészen Indiáig és Amerikáig vitorláztak el, hogy kereskedjenek. Ilyen hajókat akart ő is. Meg akarta tanulni, hogyan készítik a hajókat. Nem töprengett sokáig, közönséges hajóácsként beállt egy holland hajóépítő mesterhez, és valóban elsajátította ezt a mesterséget. Hamarosan egész sereg kézművessel tért haza, akiknek hajóépítés volt a feladatuk.

Már csak a kikötőváros hiányzott. Így hát Péter megparancsolta, hogy építsenek kikötőt. Várost a tenger mentén, olyat, mint azok a holland városok, amelyeket látott. De a tenger mentén, északon, Oroszországban csak sivár mocsárvidék terült el. És ez a rész tulajdonképpen a svédeké volt, akikkel Nagy Péter háborúban állt. De ő ezzel nem törődött. A messzi környékről odahajtották a parasztokat, le kellett csapolniuk a mocsarakat, és cölöpöket kellett leverniök. 80 000 munkást robotoltatott, és hamarosan valóban kikötőváros emelkedett ott. A cár Szentpétervárnak nevezte el. Most már az oroszoknak is igazi európaiakká kellett válniuk. Nem hordhatták többé hazai viseletüket, nem járhattak hosszú hajjal, hosszú szakállal és hosszú köpenyben, úgy kellett öltözködniük, mint a franciáknak vagy a németeknek. Akinek ez nem tetszett, vagy bíráló szót ejtett Péter újításairól, azt a cár megkorbácsoltatta és kivégeztette. Még a saját fiát sem kímélte. Nem volt „kedélyes uralkodónak” nevezhető, de amit akart, azt elérte. Bár az oroszok nem váltak egyhamar európaiakká, de ettől fogva vett részt Oroszország a hatalomért folyó véres európai játszmában.

Ezt a játszmat már Nagy Péter elkezdte. Megtámadta Svédországot, amely Gusztáv Adolfnak a harmincéves háborúban tett hódításai óta még mindig a leghatalmasabb állam volt Észak-Európában. Nagy Péter idejében nem olyan tisztánlátó, buzgón vallásos ember uralkodott Svédországban, mint Gusztáv Adolf volt. 1697-ben a fiatal XII. Károly, a világ nagy álomkergető kalandorainak egyike került a trónra. Ez a svéd király beleillene May Károly valamelyik könyvébe vagy valamelyik hasonló vadnyugati történetbe. Igazán teljesen valószínűtlenül hangzik, amit ő mind véghezvitt. Meggondolatlansága vetekedett a bátorságával, és ez már jelent valamit. Hadával Nagy Péter ellen harcolt, és diadalmaskodott az ötszörös túlerőn. Aztán meghódította Lengyelországot, és egyre tovább nyomult Oroszországba, meg sem várta, míg az úton lévő másik svéd sereg támogatást nyújt neki. Egyre mélyebbre hatolt a roppant Oroszországban, mindig a serege élén lovagolva, folyókon gázolt, mocsarakon kelt át keservesen – de az orosz kozákok sehol nem szálltak szembe vele. Beköszöntött az ősz, majd a tél és Oroszország jeges hidege, s XII. Károlynak még mindig nem nyílt alkalma rá, hogy bátorságát bebizonyítsa az ellenfélnek. Végül, amikor serege már teljesen kiéhezett, fagytól gyötört és kimerült volt, megjelentek az oroszok, és 1709-ben alaposan megverték. El kellett menekülnie, és ő Törökországba menekült. Öt évig maradt ott, és megkísérelte felbujtani a törököket Oroszország ellen. A próbálkozással nem volt sok szerencséje. Végül 1714-ben hazájából, Svédországból tudomására jutott, hogy ott már nem akarnak hallani olyan királyról, aki Törökországban hadi kalandokra törekszik, s a birodalom nagyjai más uralkodót akarnak választani.



Ekkor egy német tiszt ruhájába öltözött, s egyetlenegy kísérővel éjjel-nappal eszeveszett iramban utazott, nappal lóháton, éjjel postakocsiban aludva, kalandos veszedelmek között az ellenséges országon át; 16 nap alatt ért el a török határtól az észak-németországi Stralsundba, amely akkoriban Svédországhoz tartozott. Az erődítmény parancsnoka, akit álmából költöttek fel, alig akart hinni a szemének, amikor hirtelen ott termett előtte a királya, akiről azt hitték, hogy csak az Isten tudja, merre van, valahol Törökországban. A várost lelkesedés fogta el a páratlan merészség hallatára, de XII. Károly ágyba feküdt, és aludt és aludt. Lába úgy megdagadt a hosszú lovaglásban, hogy csizmáját le kellett vágni róla. De már senki nem gondolt arra, hogy másik királyt válasszanak. XII. Károly, alighogy Svédországba ért, máris új háborús kalandba bocsátkozott. Ellenségévé tette Angliát, Németországot, Norvégiát és Dániát. Először Dániát akarta legyőzni. Az

egyik dán erőd ostroma közben, 1718-ban elesett, egyesek állítása szerint egy saját alattvalója lőtte le, mert az ország már megelégtelte a sok háborút. Így hát Nagy Péter megszabadult ettől az ellenfelétől, és az orosz birodalom, amelynek cárává, vagyis császárává nevezte ki önmagát, váltig nőtt hatalomban, terjeszkedett Európában és Törökország, Perzsia meg az ázsiai országok ellenében.

### 33. A valóban új idő

Ha a török ostromok idején élt emberrel beszélhetnénk, ugyancsak álmélkodnánk rajta. A beszédmódján, a temérdek francia és latin szón, amelyet mondanivalójába beleszó, kijelentéseinek cikornyás, tekervényes és körülményes voltán, azon a módon, ahogyan ünnepélyesen meghajol, és minden alkalommal valami latin idézetet kanyarint ki, amelyről nem tudnánk, kitől származik. És közben valószínűleg úgy éreznénk, hogy a tekintélyt keltő paróka alatt a fej gyakran gondol jó ételre, italra, és a csipkék, hímzések és selymek alatt a beparfümözött uraság – engedelemmel legyen mondva – bűzlik, mert úgyszólván soha nem mosakszik.

De még mennyire álmélkodnánk, ha kiteregetné a nézeteit: hogy a gyerekeket verni kell; hogy a fiatal lányok, szinte gyermekkorukban olyan férfiakhoz menjenek feleségül, akiket előzetesen egyáltalán nem ismertek; hogy a paraszt csak dologra jött a világra és mukkannia sem szabad; hogy a koldusokat és a csavargókat nyilvánosan meg kell korbácsolni, majd a piactéren láncra verni és kigúnyolni; hogy a tolvajoknak akasztófa jár és a gyilkosok a nyilvánosság előtt felnégyelendők; hogy a boszorkányokat és más kártékony varázslókat, akik oly gyakran űzik veszélyes garázdálkodásaikat, el kell égetni, s a más hiten levőket üldözni kell, elkergetni vagy sötét börtönödébe taszítani; hogy az üstökös, amelyet a minap láttak az égen, keserves időket jelent, és a legközelebbi ragály ellen, amely Velencében már sok áldozatot szedett, úgy hírlik, hatékony piros karszalagot hordani, és az ő barátja, az angol Ezmegez úr már régóta temérdek pénzt keres azzal, hogy afrikai feketéket ad el Amerikába rabszolgának, s az igen tiszteletreméltó úrnak milyen remek ötlete ez, mert a fogoly indiánok nem használhatók munkára.

És efféle nézeteket nemcsak holmi durva fickótól hallanánk, hanem mindenféle nemzetiségű és származású nagyon okos és nagyon vallásos emberektől is. Csak 1700 után változik meg lassanként a közfelfogás. A nagy és iszonyú nyomorúság, amelyet a szomorú emlékéll vallásháborúk hoztak Európára, jó néhány embert arra készítetett, hogy elgondolkozzék: Vajon tényleg az a lényeges, hogy a katekizmus melyik cikkelyét tartja valaki igaznak? Nem fontosabb-e, hogy az illető jó és becsületes ember? Nem volna-e jobb, ha az emberek elviselnék egymást, azok is, akiknek különböző a véleménye és különböző hitet vallanak? Ha kölcsönösen megbecsülnék egymást, és türelmesek lennének a mások meggyőződése iránt? Ez volt az

első és a legfontosabb gondolat, amelyet ekkor kimondtak: a türelem gondolata. Véleménykülönbségek – vélekedtek ezek az emberek, akik így beszéltek – csak hitbeli kérdésekben lehetnek. Hogy kétszer kettő négygel egyenlő, abban minden értelmes ember egyetért. És ezért az ész (az egészséges emberi értelem, mert így is mondták) össze tudna kötni és össze kell, hogy kössön minden embert. Az ész birodalmában érvekkel lehet vitázni, a másikat meggyőzni, de a másik ember hitét, amely minden észérven túl van, tiszteletben kell tartani és türelmet kell tanúsítani iránta.

Tehát az ész volt a második fogalom, ami ezeknek az embereknek fontos volt. A világos, tudatos gondolkodás emberekről és természetről. És erről sok mindent találtak az ókori görögök és rómaiak, valamint a reneszánsz korabeli firenzeiek műveiben. De legtöbbet azoknak a merész embereknek a műveiben, akik Galileihez hasonlóan a természet matematikai varázsképleteinek kutatására indultak. Ezekben a kérdésekben nem voltak hitbeli különbségek. Csak kutatás és bizonyítás. Az ész döntötte el, hogy milyen a természet képe, és mi történik a csillagvilágban. Az ész, amely minden embernek megadatott, szegénynek és gazdagnak, fehér, sárga vagy vörös bőrűnek egyaránt.

Minthogy az ész minden embernek megadatott, alapjában véve minden ember egyenlő értékű – tanították továbbá. A kereszténység is azt tanította, hogy minden ember egyenlő Isten előtt. De a türelem és az ész igehirdetői messzebbre mentek. Ők nemcsak azt hirdették, hogy alapjában véve minden ember egyenlő, hanem azt is követelték, hogy egyenlő bánásmódban részesüljenek. Hogy minden embernek, Isten teremtté értelmes lényként jogai vannak, amelyeket senki el nem vehet, senkinek el nem szabad vennie tőle. Hogy mindenkinek joga van hozzá, hogy foglalkozásáról, életéről saját maga határozzon, és mindenkinek szabadnak kell lennie, hogy azt tehesse és azt engedje meg, amit esze és lelkiismerete tanácsol neki. Hogy a gyermekeket ne bottal neveljék, hanem ésszel, megtanítva őket arra, hogy ez miért jó, amaz miért rossz. Hogy a bűnözők is emberek, jóllehet vétkeztek, de meg lehet javítani őket. Hogy iszonyú tett egy embert, aki valamikor jogtalanságot követett el, izzó vassal kitörölhetetlen nyommal jelölni meg a homlokán vagy az orcáján, hogy mindenki lássa: Ez egy bűnöző. Hogy van emberi méltóság, amely példának okáért megtiltja, hogy egy embert nyilvánosan kigúnyoljanak.

Mindezeket a gondolatokat, amelyek 1700 után először Angliában, majd Franciaországban terjedtek el, felvilágosodásnak nevezik, mert ezek az

eszmék a babona nagy sötétsége ellen az ész világosságával akartak küzdeni.

Egyik-másik ember úgy véli, hogy a felvilágosodás csupán magától értetődő gondolatokat tanított, és hogy akkoriban a Természet és a világ számos nagy titkát túlságosan egyszerűnek képzelték. Ez igaz. De gondoljuk meg, hogy amit manapság magától értetődőnek tartunk, akkoriban egyáltalán nem volt az, és mennyi bátorság, áldozatkészség és kitartás kellett ahhoz, hogy az embereknek addig ismételjék el ezeket az eszméket, amíg manapság valóban maguktól értetődőkké váltak. Igaz, arra is kell gondolni, hogy az ész bizony nem tud minden titkot megoldani, és nem is fog soha, de mégis sok mindennek jutott a nyomára.

A felvilágosodás óta eltelt 200 év alatt a Természet titkaiból többet tártak fel és tudtak meg, mint az előző 2000 év alatt. De mindenekelőtt arról nem szabad megfeledkeznünk, hogy mit jelent az életben a türelem, az ész és az emberség, a felvilágosodás három legfontosabb hitelve. Azt, hogy a bűntettrel gyanúsított embert a pusztá gyanú alapján nem gyötörhetik kegyetlenül a kínpadon, amíg magánkívül be nem vall mindent, amit akarnak; azt, hogy az ész megtanított bennünket: a boszorkányság lehetetlen, és ezért már nem égetnek el boszorkányokat. (Németországban az utolsót 1749-ben ítélték máglyahalálra, és még 1783-ban is egyet Svájcban.) Azt, hogy a betegségeket nem babonás úton-módon, hanem főként tisztasággal és a betegség okainak tudományos kutatásával lehet legyőzni. Azt, hogy nincsenek többé jobbágy parasztok és rabszolgák. Azt, hogy az államban minden emberrel azonos törvények szerint bánnak, és a nők jogai azonosak a férfiakéval. Mindez a bátor polgárok és írók műve, akik merészeltek küzdeni ezekért a gondolatokért. És ez bizony *merészség volt*. Való igaz, hogy a régi, a megcsontosodott nézetek ellen folytatott küzdelemben a felvilágosodás terjesztői olykor értetlenek és igazságtalanok voltak, de nehéz és hatalmas harcot kellett folytatniuk a türelemért, az észért és az emberiségért.

Ez a küzdelem sokkal tovább tartott, és sokkal több áldozatba került volna, ha nem él akkoriban Európában néhány uralkodó, aki az első sorokban harcolt a felvilágosodás eszméiért. Az elsőik közé tartozik a porosz király, Nagy Frigyes.

A Habsburgok öröklött császársága akkoriban úgyszólván már csupán megtisztelő cím volt. A Habsburgok ténylegesen csak Ausztria, Magyarország és Csehország felett uralkodtak, Németországban pedig a bajor, a szász és még sok kis és nagy állam fejedelmei. Főként az észak-német protestáns államok törődtek keveset a harmincéves háború óta a

Bécsben élő katolikus császárral. A németországi protestáns fejedelemségek közt Poroszország volt a leghatalmasabb; nagy uralkodója, I. Frigyes Vilmos alatt, aki 1640-től 1688-ig volt az ország élén, egyre több területet hódított el a svédektől Észak-Németországban. 1701-ben a porosz fejedelmekből király lett. Poroszország szigorú katonaállam volt, a nemesek azt tartották legnagyobb dicsőségnek, ha a király kiváló hadseregének tisztjei lehettek.



Poroszországban a soron következő harmadik királyként 1740-től a Hohenzollern-házból származó II. Frigyes uralkodott. Nagy Frigyesnek nevezik őt. És valóban korának egyik legműveltebb embere volt. Barátság fűzte számos francia polgárhoz, akik írásaikban a felvilágosodás eszméit hirdették, s ő maga is írt sok hasonló szellemű művet francia nyelven. Mert jóllehet Poroszország királya volt, megvetette a német nyelvet, a német hagyományt és szokásokat, amelyek a harmincéves háború csapásai folytán valóban lesüllyedtek. De kötelességének tartotta, hogy német birodalmát mintaállammá alakítsa, és francia barátai gondolatainak értékét bebizonyítsa. Miként gyakran mondta, országa első szolgájának, sőt cselédjének érezte magát, nem pedig a tulajdonosának. Jó szolgálathoz illően minden aprósággal törődött, és megpróbált mindenhol érvényt szerezni az új gondolatoknak. Első tettei közé tartozott, hogy a szörnyű kínvallatáson könnyített. Könnyített az úrdolgán is, vagyis a parasztok súlyos szolgáltatásain, amelyekkel földesuraiknak tartoztak. Gondja volt rá, hogy országában minden ember, a legszegényebbek és a leghatalmasabbak egyaránt a törvényszék előtt egyenlő bánásmódban részesüljenek. Ez akkoriban egyáltalán nem volt magától értetődő. De mindenekelőtt az volt a célja, hogy Poroszországot Németország leghatalmasabb államává emelje, és az Ausztriában trónoló császár hatalmát teljesen háttérbe szorítsa. Úgy vélte, ez nem lesz nehéz. Hiszen Ausztriában



1740 óta asszony uralkodott, Mária Terézia. Midőn az uralkodónő 23 éves korában a trónra került, Frigyes úgy gondolta, jó alkalom nyílik a császárságból egy országot lekanyarítani; erős seregével betört Szilézia tartományba és meghódította. Attól fogva szinte élete végéig harcolt Ausztria német uralkodónője ellen. Csapatai váltak a legfontosabbá számára. Katonáit kemény kiképzésben részesítette, és hadseregét az egész világon a legjobbba fejlesztette.



*Családja és birodalma fölött egyaránt anyai gonddal őrködött Mária Terézia, aki 16 gyermeket hozott a világra. Közülük 10 élte túl őt.*

De Mária Terézia nagyobb ellenfél volt, mint ahogyan Frigyes kezdetben vélte. Bár legkevésbé sem volt harcias, Mária Terézia kiváltképpen vallásos asszony és vérbeli családanya volt, 16 gyermeket hozott a világra. Noha Frigyes az ellenfele volt, mégis példaképének tekintette, és a porosz király üdvös intézkedéseit Ausztriában is bevezette. Ő is enyhített a kínvallatáson, könnyített a parasztok életén, és mindenekelőtt jó oktatásról gondoskodott birodalmában. Valóban birodalma anyjának érezte magát, és mentes volt attól a káros becsvágytól, hogy mindenkinél mindent jobban akarjon tudni. A legalkalmasabb embereket választotta ki tanácsadóul, akadtak köztük olyanok is, akik a hosszú háborúban Nagy Frigyes méltó ellenfelei voltak. És nem csupán a csatamezőn. Mária Terézia ahhoz is értett, hogy követői révén valamennyi európai uralkodói udvart megnyerje a maga számára. Még Franciaországot is, holott a francia birodalom évszázadok óta minden alkalommal a német császárság ellen harcolt; Mária Terézia az új keletű

barátság zálogaként leányát, Marie Antoinette-et feleségül adta a francia trónörököshez. Frigyet mindenfelől ellenség vette körül: Ausztria, Franciaország, Svédország és a hatalmas, óriási Oroszország. Nem várta meg a hadüzenetet, megszállta Szászországot – ez az ország szintén ellenségességgel viseltetett iránta – és hét évig elkeseredetten harcolt; a háborúban csak az angolok támogatták. De olyan rátermett volt, hogy a háborút a nagy túlerő ellenére sem vesztette el, és Sziléziát a kezén kellett hagyni.

1765-től Mária Teréziával fia, II. József társuralkodóként, német-római császárként osztozott a hatalomban, majd anyja halála után Ausztria ura lett. Ő a felvilágosodásnak Frigyesnél, sőt még Mária Teréziánál is buzgóbb harcosa volt. Valóban csak a türelem, az ész és az emberiség volt fontos neki. Ausztriában eltörölte a halálbüntetést és a parasztok jobbágyi függését is. A protestánsoknak ismét engedélyezte, hogy istentiszteletet tartsanak, sőt a katolikus egyház birtokait és vagyonát is némileg megnyirbálta, bár ő maga jó katolikus volt. Betegeskedett és úgy érezte, hogy nem fog sokáig uralkodni. Így hát mindent akkora buzgalommal, akkora türelmetlenséggel és sietséggel végzett, hogy ez alattvalóinak túlságosan gyors és váratlan és nagyon sok volt egyszerre. Sokan csodálták, de a nép kevésbé szerette, mint meggondolt, ájtatos anyját.

Ugyanabban az időszakban, amikor Ausztriában és Németországban győztek a felvilágosodás eszméi, Amerikában számos angol gyarmat polgárai nem voltak hajlandók angol alattvalók maradni, és adót fizetni Angliának. A függetlenségért folytatott harcuk vezetője egyszerű polgárember volt, Franklin Benjámín, aki sokat foglalkozott természettudománnyal, és tanulmányai közben felfedezte a villámhárítót. Ritka becsületes, egyenes gondolkodású, de a szárazságig józan, mesterkéletlen férfi volt. Franklin és egy másik amerikai, Washington György vezetésével az amerikai angol települések és kereskedővárosok államszövetségre léptek, és hosszas harcok után kiűzték az angol csapatokat az országból. Most már teljesen az új eszmeáramlat elvei szerint akartak élni, és 1776-ban kinyilvánították, hogy a szabadság és egyenlőség szent emberi jogait emelik új államuk alapelveivé. Ültetvényeiken azonban továbbra is fekete rabszolgákat dolgoztattak.

### 34. Forradalom hozta a változást

Valamennyi országban helyesnek és jónak tartották a felvilágosodás eszméit, és a szellemében kormányoztak. Még Oroszország cárnője, Nagy Katalin is állandó levelezést folytatott a felvilágosodás francia igehirdetőivel. Csak a francia uralkodók tettek úgy, mintha mit sem tudnának az új eszmékről, és rájuk semmiképpen nem vonatkoznának az új eszmékben foglaltak. XV. Lajos és XVI. Lajos, a nagy Napkirály utódai tehetségtelen emberek voltak, akik csupán nagy elődjük uralkodásának külsőségeit majmolták, tehát a mérhetetlen pompát és fényűzést, a határtalan pazarlást ünnepekre és operaelőadásokra, újabb és újabb kastélyokra, nyírott sövényű óriási parkokra, selyembe és csipkébe öltözött lakájok és udvari méltóságok rajaira. Miből telt rá a pénz, azzal nem törődtek. Szélhámosokból lettek pénzügyminiszterek, és roppant összegeket zsaroltak és csaltak ki. A parasztokat halálra robotoltatták, a polgároknak elképesztően magas adót kellett fizetniük, miközben a nemesek a pénzt a királyi udvarban többé vagy kevésbé szellemes csevegés közepette tékozolták és játszották el. De ha a nemesúr a királyi palotából történetesen hazament birtokára, ez a legnagyobb csapás volt a parasztoknak. Ilyenkor vadászó kíséretével együtt nyulakat és rókákat hajtott, és lovai letaposták a parasztok keserves munkával megművelt földjein a vetést. De jaj volt a jobbágnak, ha panaszkodott! Jól járt, ha földesura saját méltóságos kezével csupán arcon vágta lovaglóostorával. A földbirtokos nemesúr ugyanis bírja is volt jobbágyainak, és tetszés szerint büntethette őket. Ha a nemesurat kedvelte a király, egy papírdarabot ajándékozott neki, amelyre ez volt írva: „...úr börtönbe vetendő”. Aláírás: XV. Lajos király. A nevet a nemesúr maga jegyezhette be, s ily módon egyszerűen eltüntette azt, akit valamilyen oknál fogva nem szívelt. 0



Ám az udvarnál ezek az urak tetszetősen és cicomásan, bepúderezve, parfümtől illatosan jelentek meg, és suhogott rajtuk a temérdek selyem meg csipke. XIV. Lajos korának merev pompája már terhes volt nekik. A kecsesebb, fesztelenebb szórakozásokat kedvelték. Olyan súlyos parókat sem viseltek, mint aminő a Napkirály korában dívott, hanem könnyű, fehér púderrel behintett álhajat, amelynek végén egy kis copf himbálózott. A meghajláshoz meg a tánchoz csodálatosan értettek ezek az urak, és hölgyeik még rajtuk is túltettek. A hölgyek nagyon szorosra húzott fűzőt és harangra emlékeztető, óriási, kerek szoknyát viseltek. Abroncsszoknyának nevezték. Így sétáltak a hölgyek meg az urak a királyi palota vagy a királyi kastélyok nyírott fasoraiban, pusztulóban hagyva birtokukat, éhínségre kárhoztatva jobbágyaikat. De minthogy a cikornyás, mesterkéltnél egyszerűbb életmódot gyakran maguk is unalmasnak érezték, akkoriban valami új dolgot találtak ki: egyszerűséget és természetességet játszottak, a palota parkjában elragadóan berendezett pásztorkunyhókban laktak, és görög pásztorkölteményekből vett neveken szólították egymást. Ez volt tehát a csúcspontja természetességüknek és egyszerűségüknek.

Ennek a színes, elegáns, kecses, túlfinomult forgatagnak kellős közepébe csöppent bele Mária Terézia lánya, Marie Antoinette. Úgyszólván csitri lány volt, alig múlt 14 éves, amikor a francia trónörökös felesége lett. Persze, hogy azt hitte, mindennek olyannak kell lennie, mint ami őt körülveszi. Ő volt a legbuzgóbb élvezője a varázslatos álarcos ünnepségeknek és operaelőadásoknak, maga is játszott színházasdit, elragadóan alakította a pásztorkunyhót, és csodálatosnak érezte az életet a francia királyi palotában és kastélyokban. Igaz, hogy fivére, Mária Terézia legidősebb fia, II. József, akárcsak az anyja, állandóan figyelmeztette, hogy éljen egyszerűen,

költekezésével és könnyelműségével ne keserítse el még inkább a szegény népet. József császár 1777-ben hosszú, nagyon komoly levelet küldött neki, amelyben ezt írja: „Tartósan így nem mehet tovább, és a forradalom, ha elejét nem veszed, irtózatossá lesz.”

Még tizenkét évig így ment tovább minden. De az elkövetkező forradalom valóban minden fenyegetésnél irtózatosabb lett. Az udvar már elpazarolta az ország összes pénzét. Nem volt miből fedezni a mindennapi óriási fényűzést. Ekkor, 1789-ben XVI. Lajos király végre egybehívta a nemesek, a papok és a polgárok, vagyis a rendek gyűlését. A három rend adjon tanácsot, miként juthat ő újra pénzhez.

Minthogy a rendek indítványai és követeléseik nem nyerték meg a király tetszését, szertartásmesterével hazaküldte őket. De a szertartásmesternek egy okos és szenvedélyes férfi, név szerint Mirabeau azt válaszolta: „Menjen, és közölje urával, hogy bennünket a nép hatalma hívott egybe, s azt a hatalmat senki és semmi el nem veheti tőlünk, csak a szuronyok ereje.”

Így még nem beszéltek Franciaország királyával. Az udvar nem tudta, mitévő legyen. Közben fontolgatott, az összegyűlt nemesek, papok és polgárok folytatták a tanácskozást arról, hogyan lehetne a rablógazdálkodást csökkenteni. Senki nem gondolt trónfosztásra, csupán olyan javításokat akartak keresztülvinni, amelyekhez hasonlóak a többi államban már érvényben voltak. Csakhogy a király nem szokta meg, hogy neki bármit is előírjanak. Ő maga gyenge, határozatlan ember volt, legkedvesebb foglalatossága a barkácsolás, de magától értetődőnek tartotta, hogy akaratával senki nem merészelhet szembehelyezkedni. Így hát csapatokat rendelt ki, hogy a három rend gyűlését erőszakkal kergessék szét. Párizs népe felbőszült erre a hírre. Végső reményét helyezte ebbe a gyűlésbe. Az emberek összecsődültek, a Bastille felé tódultak, amelynek régebben a felvilágosodás számos hirdetője volt a foglya, s amelyben – így hitték – temérdek ártatlan embert tartanak bebörtönözve. A király nem mert azonnal belelővetni népébe, nehogy még inkább felbőszüljön ellene. Így hát a hatalmas erődítményt a tömeg megrohamozta, és az őrséget megölte. Ujjongva vonultak a felkelők Párizs utcáin, a kiszabadított rabokat diadalmenetben vitték végig a városon, noha kiderült, hogy ezúttal csak bűnözőket tartottak ott fogva.

Időközben az összegyűlt rendek rendkívüli határozatokat hoztak: teljes egészében meg akarták valósítani a felvilágosodás alapelveit. A leglényegesebb alapelv az, hogy minden ember észlelyi minőségében egyenlő, és a törvény előtt egyenlő bánásmódban kell részesülnie. Az

egybegyűlt nemesek jártak elől nagylelkű példával: általános lelkesedés közepette önként lemondtak minden előjogokról. Franciaország valamennyi lakosa ezentúl megkaphat bármely hivatalt, az államban mindenkre azonos kötelességek hárulnak, és mindenkit azonos jogok illetnek meg, ezeket *emberi jogoknak* nevezték. Kihirdették, hogy az egyedüli uralkodó a nép, a király csupán a megbízottja.

Az olvasó elképzeli, mit értett a rendi gyűlés azon, hogy az uralkodó van a népért, nem pedig ellenkezőleg, a nép az uralkodóért. És hogy az uralkodó nem élhet vissza hatalmával. De Párizs lakossága, amely ezt a határozatot az újságokban olvasta, másként fogta fel a népuralomról szóló tant. Ők úgy értelmezték, hogy az utcák járókelői, meg akik a piacokon vannak – akiket a népnek neveznek – fognak mostantól uralkodni. És midőn a király még mindig nem akart észre térni, és külföldi udvarokkal folytatott tárgyalásokat, hogy segítsék meg őt a saját népe ellen, a piaci kofák és a párizsi kispolgárok kivonultak a városból a versailles-i palota elé, megölték az őrséget, betódultak a csodás kristálycsillárokkal, tükrökkel ékes, damasztapétával borított díszes termekbe, és kényszeríténék a királyt meg a feleségét, Marie Antoinette-et, hogy gyermekeikkel és kíséretükkel Párizsba menjenek. Ott most már valóban a nép felügyelete alatt álltak.

A király egy alkalommal megpróbált külföldre menekülni. De minthogy nagyon körülményesen és sok formaság közepette indult útnak, mintha csak udvari álarcosbálba készülne, felismerték, visszahozták, és családjával együtt szigorú őrizetbe helyezték. A rendi gyűlés, amely (minthogy a három rendet eltörölték) nemzetgyűlésnek nevezte magát, időközben számos újítást határozott el. A katolikus egyháztól minden birtokot elvettek. Hasonlóképpen valamennyi nemestől, aki a forradalom előtt külföldre menekült. Majd elhatározták, hogy a nép új képviselőket fog választani, akiknek feladata az egyes törvények megalkotása.

1791-ben tehát Franciaország minden részéből sok fiatal férfi verődött össze Párizsban tanácskozásra. De Európa külföldi királyai és uralkodói nem akarták továbbra is tétlenül szemlélni, miként korlátozzák és törik meg egy király hatalmát. Túlságosan azonban nem buzgólkodtak XVI. Lajos megsegítésében, elsősorban azért, mert viselkedésével nem sok megbecsülésre tett szert, másodsorban meg a külföldi hatalmaknak bizonyos tekintetben éppenséggel kapóra jött, hogy Franciaország ereje gyöngül. Mindamellet Poroszország és Ausztria 1792-ben néhány csapatot küldött Franciaország ellen a király védelmére. Ez azonban az őrjöngésig fokozta a

nép dühét. Az egész ország felzúdult a kívülről jövő kéretlen beavatkozás ellen. És mindenekelőtt most már minden nemesben vagy királypártiban hazaárulót gyanítottak, aki kapcsolatban állt a királyi udvar külföldi segítőivel. Felbőszült csoportok törtek rá éjjel az előkelőségek lakásaira, foglyul ejtették vagy meggyilkolták őket. Az indulatok egyre inkább elvadultak. Mindent, ami régről maradt, ki akartak irtani, meg akartak semmisíteni.



*„Szabadság, Egyenlőség, Testvériség!” – ez volt a francia forradalmárok jelszava, akik ellenfeleiket könyörtelenül a nyaktiló alá küldték.*

A ruházkodással kezdték. A forradalom hívei nem hordtak parókát, térdnadrágot és selyemharisnyát. Bojtos vörös sapkát csaptak a fejükre és hosszú, egyenes szárú nadrágot viseltek, hasonlóan járnak manapság is. Ez a viselet egyszerűbb és olcsóbb volt. Így rohantak az utcákon, kiáltozva: „Halál a nemesekre! Szabadság, egyenlőség, testvériség!” Ámbár a testvériség nem

nagyon dívott a legvadabb pártban, a jakobinusokéban. Ők nemcsak a nemesurak ellen harcoltak, hanem mindenki ellen, akinek a véleménye különbözött az övékétől. És akin felülkerekedtek, azt lefejeztették. Feltaláltak egy különleges gépet, a guillotine-t, amely egyszerűen és gyorsan végezte a lefejezést. És felállítottak egy különleges bíróságot, a forradalmi törvényszéket, amely nap nap után hozta a halálos ítéleteket, az elítéltekkel meg végzett Párizs terein az új gép, a nyaktiló. A felajzott néptömegek vezetői különleges emberek voltak. Egyikük, Danton, ez a szenvedélyes szónok és merész, kíméletlen férfi dörgő hangján egyre új harcra hívta fel a népet a király hívei ellen. A másik népvezér, Robespierre szöges ellentéte volt Dantonnak. Ennek a merev, józan, száraz jogásznak véget nem érő beszédeiben mindig említés történt a régi görögök és rómaiak hőseiről. Mindig aggályos gonddal öltözötte, kimérten mozgott, mint egy komikus és rettegett iskolamester, így ment fel a nemzetgyűlés szónoki emelvényére. És erényről, egyre csak az erényről beszélt, Cato erényéről és Themisztoklész erényéről, az emberi szív erényéről úgy általában és a bűn gyűlöletéről. És minthogy a bűnt gyűlölni kell, Franciaország ellenségeit le kell fejeztetni. Akkor majd diadalmaskodik az erény. Franciaország ellenségei pedig mindazok, akik nem osztoznak az ő véleményében. Így hát az emberi szív erényessége nevében ellenfelei százait ölette meg. De ne gondolja az olvasó, hogy képmutató volt. Ő valószínűleg csakugyan így hitte. Nem volt olyan ajándék, amely megvesztegette és könnyű, amely megindította volna. Rettentő volt. És rettegést is akart terjeszteni. Rettegést az ész ellenségei közt – ahogyan vélte.

XVI. Lajost is a nép törvényszéke elé állították; halálra ítélték, mert idegeneket hívott segítségül a saját népe ellen. Nemsokára Marie Antoinette-et is lefejezték. Halálukat több méltósággal és emelkedettséggel fogadták, mint amennyit életükben tanúsítottak. A királyi pár kivégzésétől valóban megrémült a külföld. Számos csapat vonult Párizs ellen. De a nép nem tűrte, hogy újra megfosszák szabadságától. Az ország valamennyi férfiát fegyverbe szólították, és a német hadakat visszaverték, miközben a rémuralom egyre ádázabbul dühöngött Párizsban és elsősorban a vidéki városokban.

Robespierre és a képviselők a kereszténységet ősi babonának nyilvánították, és Istent egy törvénnyel megszüntették. Helyette az Észet kell imádni. Az Ész istennőjeként egy nyomdász fiatal menyasszonyát vitték végig a városon fehér köntösben, kék köpenyben, ünnepélyes zene közepette. Hamarosan már ez sem volt kellőképpen erényes Robespierre-nek. Újabb



törvényt bocsátottak ki, amely szerint van Isten, s az ember lelke halhatatlan. A „Legfőbb Lény” – Istent így nevezték – papjaként maga Robespierre jelent meg, kalapján tolldísz, kezében virágcsokor. Határtalanul komikus lehetett ez az ünnepség, állítólag sokan nevettek. Aztán hamarosan véget ért Robespierre hatalma. Danton megelégtelt a mindennapos lefejezéseket, kegyelmet és részvétet követelt. Robespierre máris készen volt a felelettel: „Csak bűnösök kérnek kegyelmet bűnösök számára.” Tehát Dantont is lefejezték, Robespierre győzött – de utoljára. Nemsokára, midőn ismét véget nem érő beszédet mondott, azt állítva, hogy a kivégzéseknek úgyszólván csak most kell elkezdeniük, hogy minden állásban a szabadság ellenségei ülnek, a bűn diadalmaskodik, és a haza veszélyben forog – ekkor történt meg először, hogy senki nem tapsolta meg. Halálos csend vette körül. Néhány nap múlva lefejezték.

Franciaország ellenségei megverve, a nemeseket megölték, elűldözték vagy ők maguk a saját akaratukból polgárok lettek, a törvény előtti egyenlőség megvalósult, az egyház és az előkelők birtokait a jobbágysorból szabadult parasztoknak osztották ki, Franciaországban minden ember bármilyen foglalkozást választhatott, és minden hivatalt elnyerhetett.

A nép most már belefáradt a küzdelembe, és nyugalomban, rendben akarta élvezni az óriási győzelem gyümölcseit. A forradalmi törvényszéket eltörölték, és 1795-ben öt férfit, egy direktóriumot választottak meg, hogy új alapelvek szerint kormányozza az országot.

Időközben a forradalom eszméi túljutottak Franciaországon, és a szomszédos államokban nagy lelkesedést keltettek. Belgiumban és Svájcban az emberi jogok és az egyenlőség alapelvein nyugvó köztársaság alakult, az új köztársaságokat a francia kormány katonákkal támogatta. Ezekben a csapatokban szolgált egy katona, akinek az ereje az egész forradalomét meghaladta.

### 35. Az utolsó hódító

A világtörténelemben azt kedvelem a legjobban, hogy csakugyan igaz, és mindezek a különös események ugyanolyan valóságosak voltak egykor, akár csak manapság mi magunk. Holott olyan események történtek, amelyek kalandosabbak és csodálatosabbak mindannál, amit az ember kitalálhat. Most elbeszélem az egyik legkalandosabb és legcsodálatosabb történetet, amely oly valóságos volt, akár az olvasók élete vagy a sajátom. Még nem is olyan nagyon régen volt, hogy mindez megtörtént. Nagyapám még megélte gyermekkorában.

A kezdetét, persze, aligha. A kezdet ez volt: Itália közelében van egy Korzika nevű, hegyek borította, napsütötte, szegény sziget. Ott élt egy ügyvéd feleségével és nyolc gyermekével. Olasz neve Buonaparte. Amikor második fia, Napóleon 1769-ben megszületett, a szigetet a génuaiak eladták a franciáknak. De a sziget lakói, a korzikaiak ebbe nem nyugodtak bele, és sokat csatároztak a francia tisztviselőkkel. A fiatal Napóleont apja tisztnek szánta, és tízesztendős korában katonaiskolába küldte Franciaországba. Napóleon szegény volt. Apja alig bírta támogatni. Így hát a kis Buonaparte komoly és szomorú gyermek volt. Nem játszott iskolatársaival. „Az iskolában kikerestem magamnak egy zugot, ott szoktam gubbasztani és kedvemre álmodozni” – így beszélt el idővel. „Ha pajtásaim el akarták foglalni ezt a zugot, teljes erőmből védekeztem. Már akkor éreztem, hogy az én akaratomnak kell győznie, és ami nekem tetszik, azt el is érem.”

Sokat tanult, és csodálatos emlékezettel rendelkezett. Tizenhét esztendőskorában alhadnagy lett a francia hadseregben. Minthogy ugyancsak alacsony termetű volt, a kis káplár gúnynevet ragasztották rá. Szinte éhezett. Rengeteget olvasott, és mindent megjegyzett. Midőn három év múlva, 1789-ben kitört Franciaországban a forradalom, Korzika fel akart szabadulni a francia uralom alól. Napóleon odautazott, és harcolt a franciák ellen. De aztán mégis Párizsba ment, mert „csak Párizsban viheti az ember valamire”, írta akkoriban egyik levelében. Igaza volt. Ő valóban vitte valamire Párizsban. Történetesen Napóleon egyik földije magas rangú tisztként abban a csapatban szolgált, amelyet a forradalmárok az ellenálló vidéki város, Toulon megtörésére küldtek. A parancsnok magával vitte a huszonöt éves hadnagyot, és nem bánta meg, hogy így tett. Napóleon olyan jó tanácsokat adott arra nézve, hol állítsák fel az ágyúkat és hová lőjenek, hogy a várost rövidesen bevették. Érdeme elismeréséül tábornokká léptették elő. De ebben a zilált

időszakban ez még korántsem volt a ragyogó pályafutás biztos jele. Az egyik párttal jó kapcsolatban állni annyit jelentett, mint a másikkal ellenséges viszonyban lenni. Midőn a kormányt – azaz Robespierre barátait, akik Napóleont tábornokká léptették elő – elkergették, Napóleont is letartóztatták. Bár hamarosan szabadlábra került, a jakobinusokkal való kapcsolata miatt büntetésül megfosztották rangjától és kizárták a hadseregből. Iszonyatosan szegény volt, helyzete reménytelen. És ekkor ismét beajánlotta egyik ismerőse, ezúttal az öt férfiből álló direktóriumnak, amely azzal bízta meg, hogy törjön le egy fiatal nemesek szervezte veszélyes felkelést. Napóleon kíméletlenül lövette, és menekülésre készítette a tömeget. Hálából ismét tábornokká nevezték ki, és hamarosan megkapta a főparancsnokságot egy kis hadsereg felett, amelynek Itáliába kell vonulnia, hogy ott, akárcsak más országokban, a francia forradalom eszméit terjessze.

Szinte kilátástalan ügy volt ez. A hadsereg felszerelése nyomorúságos. Hiszen Franciaország akkoriban szegény volt, és szörnyű zűrzavar uralkodott benne. A hadjárat előtt, 1796-ban a fiatal tábornok, aki most már francia módra Bonaparte-nak írta a nevét, beszédet intézett katonáihoz. Lényegében ezt mondta: „Katonák, rongyosak és éhesek vagytok, a kormányzat sokkal tartozik nektek, és nem tud benneteket megfizetni. Én azonban a Föld termékeny síkságára vezetlek titeket. Gazdag tartományokat és nagy városokat fogtok hatalmatokba keríteni; ott megbecsülést, dicsőséget és gazdagságot szereztek. Itália katonái! Híjával lesztek-e a bátorságnak és a kitartásnak?” Annyira értett a katonák lelkesítéséhez, az ellenség túlerejét oly fortélyosan támadta, hogy mindenütt győzött. Már néhány héttel elindulása után a hadseregéhez intézett parancsában ezt írja: „Katonák! Tizennégy nap alatt hat győzelmet vívtatok ki, 21 zászlót és 55 ágyút zsákmányoltatok, ágyúk nélkül nyertetek csatákat, folyókon keltetek át, amelyeken nincsenek hidak, és mezítláb gyalogoltatok hatalmas távolságokra. Gyakran még kenyerek sem voltak. Meg vagyok győződve arról, hogy ha majd visszatértek szülőföldetekre, mindannyian büszkén fogjátok mondani: Én is itt voltam az Itáliát meghódító hadseregben.”

Hadserege rövid idő alatt valóban meghódította Felső-Itáliát, és Franciaországhoz vagy Belgiumhoz hasonló köztársasággá alakította. Ha valahol megtetszett neki egy csodálatos olasz műalkotás, azt Párizsba küldette. Aztán észak felé, Ausztria ellen vonult, mert a császár Itáliában legyőzte őt. A császár küldöttei Bécsből elébe mentek a stájerországi Leoben városába. A tanácskozással szolgáló teremben felmagasított széket helyeztek

el Ferenc császár küldötte számára. Napóleon azt mondta: „Tegyétek ki ezt a széket, ha én trónust látok, rögtön kedvem támad, hogy rátelepedjem.” Kényszerítette a császárt, hogy az összes Rajnán túli területeit engedje át Franciaországnak. Majd visszatért Párizsba. De Párizsban nem kínálkozott számára feladat. Így hát egy kalandos ügyet indítványozott a direktóriumnak: Franciaország legnagyobb ellenségei akkoriban az angolok voltak. Anglia ebben az időben már hatalmas ország, sok területet birtokolt Amerikában, Afrikában, Indiában és Ausztráliában. A francia haderő pedig nem volt elég erős ahhoz, hogy magát Angliát támadja meg. Jó hajóik sem voltak megfelelő számban. De Anglia valamelyik birtokolt területét megtámadni – ez már inkább lehetségesnek látszott.

Napóleon tehát egy hadsereg élén az angol uralom alatt lévő Egyiptom ellen küldte magát. Nagy Sándorhoz hasonlóan az egész Keletet meg akarta hódítani. Nemcsak katonákkal vonult, hanem tudósokat is vitt magával, hogy a régiségeket megtekintsék és megvizsgálják. Egyiptomba érve úgy szólt az ország mohamedánjaihoz, mintha próféta volna, akárcsak Mohamed. Ünnepelesen bejelentette, hogy tudja mindazt, ami a szívük mélyén lakozik, s az ő érkezését már évszázadok óta megjövendölték, a Koránban is benne foglaltatik: „Tudjátok meg, hogy minden emberi erőfeszítés hasztalan ellenem, mert mindenről, amibe én belefogok, eldöntetett, hogy sikerülni fog.”

Kezdetben valóban így is tetszett. Az egyiptomi csapatokat megverte 1798-ban a piramisoknál lezajlott nagy csatában, majd utána többször is, hiszen mindenkinél jobban értett ahhoz, hogy győzzön a szárazföldön. Persze, a tengeri ütközetekhez az angolok még mindig jobban értettek, s a híres angol tengernagy, Nelson az egyiptomi part közelében, Abukirnál csaknem megsemmisítette a francia flottát. És midőn Napóleon seregében járvány ütött ki, s eljutott hozzá a hír, hogy a párizsi kormányban széthúzás van, cserbenhagyta katonáit; egyedül, titokban visszautazott Franciaországba. Hírneves tábornokként érkezett meg. Mindenki azt remélte, hogy a saját országában is ugyanolyan kiváló lesz, mint idegenben. Így aztán megkockáztathatta 1799-ben, hogy ágyúit Párizs kormányépületei ellen irányítsa, a megválasztott képviselőket gránátosaival a nemzetgyűlés épületéből kikergettesse, és önmagára ruházza a legfelsőbb hatalmat. A régi római mintára konzulnak nevezte magát.

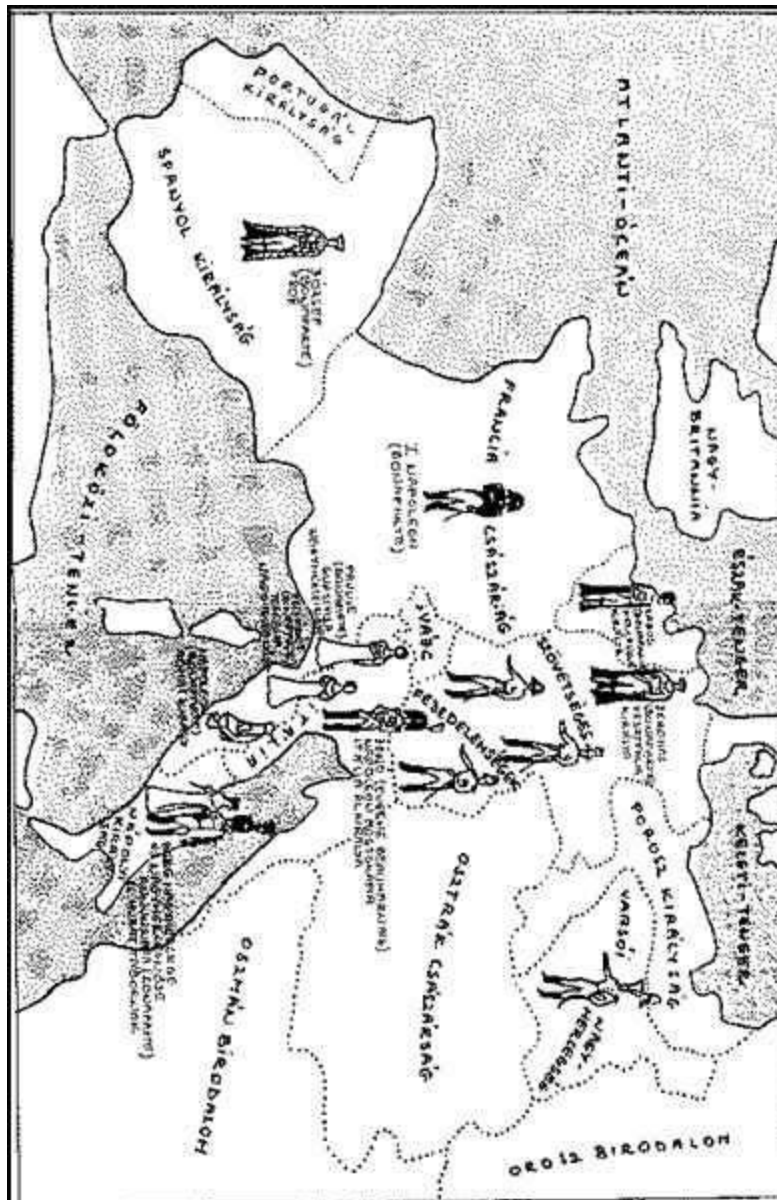
Konzulként fényűző udvart tartott a francia királyi palotában, és visszahívott sok száműzött főrangút. De elsősorban éjjel-nappal azzal

foglalkozott, hogy Franciaországban rendet teremtsen, renden pedig azt értette, hogy mindig és mindenütt az történjék, amit ő akar. Ezt el is érte. Törvénykönyvet dolgoztatott ki az új alapelvek szerint, és önmagáról nevezte el. Egy második itáliai hadjárat folyamán ismét megverte Ausztriát. A katonák bálványozták, és valamennyi francia tisztelte, mert hazájuknak dicsőséget szerzett és hódításokkal gyarapította. Örökös konzullá nevezték ki. De Napóleon még ezzel sem érte be: Több akart lenni. 1804-ben császárrá emelte magát. A franciák császárává. A pápa azért utazott Párizsba, hogy megkoronázza. Hamarosan Itália királyává is kinevezte magát. A többi ország megrémült ettől a hirtelen felbukkant, hatalmas férfitől. Anglia, Németország, Ausztria, Oroszország és Svédország ezért szövetséget kötött ellene. Napóleon nem hagyta magát megfélemlíteni. Ellenséges hadaktól, bármilyen nagyok voltak is, ő nem rettegett. Felvonult ellenük, és a szövetséges csapatokat 1805 telén a morvaországi Austerlitznél teljesen szétverte. Most szinte egész Európa ura lett. Mindegyik rokonának úgyszólván kis emlékként egy-egy királyságot adott. Mostohafia Itáliát kapta, bátyja Nápolyt, öccse Hollandiát, sógora Németország egy részét, nővérei hercegségeket Itáliában. A korzikai ügyvéd családtagjai szép pályafutást tettek meg, hiszen alig húsz éve a távoli szigeten szűkös ebédnél ültek az asztal mellett.

Németországban is minden hatalmat a kezébe kerített Napóleon, mert a német fejedelmek, akik a bécsi császártól már régen nem tűrtek beleszólást, a hatalmas Napóleonnal szövetkeztek. Ekkor Ferenc császár megvált a német császári címtől. Ez lett a Német-Római Szent Birodalom vége, amely akkor vette kezdetét, midőn Nagy Károlyt Rómában megkoronázták. A német-római császárság 1806-ban szűnt meg. Habsburg Ferenc ettől fogva Ausztria császárának nevezte magát.

Napóleon hamarosan a Hohenzollernok ellen vonult, és néhány nap alatt teljesen megverte a porosz hadakat. 1806-ban bevonult Berlinbe, s onnan osztott törvényeket Európának. Elsősorban azt parancsolta meg, hogy egész Európában többé senkinek nem szabad kereskedést folytatnia Franciaország ellenségeivel, az angolokkal. Ezt kontinentális zárlatnak nevezték. Minthogy nem volt flottája, amellyel a hatalmas országot katonailag legyőzhette volna, így akarta Angliát tönkretenni. Midőn az államok tiltakoztak, ismét bevonult Németországba, és a poroszokkal szövetkezett oroszok ellen harcolt. Ekkor, 1807-ben fiatalabb öccsének is odaadhatta Németország egy részét királyságként.

Majd Spanyolország következett. Napóleon meghódította, és bátyjának, Józsefnek adta királyi birodalomként, Nápolyt meg egyik sógorának juttatta. De vég nélkül nem tűrik a népek, hogy családi ajándékként kezeljék őket. Elsőként a spanyolok lázadtak fel 1808-ban a franciák uralma ellen. Nem szabályos csatákban harcoltak, ám az egész nép állandóan gerillaharcot folytatott, és bármennyit kegyetlenkedtek is a francia katonák, a nyugalom nem állt helyre. Az osztrák császár sem akarta tovább tűrni Napóleon parancsolgatását. 1809-ben újabb háborúra került sor. Napóleon hadával Bécs ellen vonult. Jóllehet Bécs közelében, Aspernnál életében először vereséget szenvedett a bátor Károly főhercegtől, néhány nap múlva Wagramnál teljesen megsemmisítette az osztrák sereget. Bevonult Bécsbe, a schönbrunni kastélyban lakott, és Ferenc császárt még arra is kényszerítette, hogy leányát adja feleségül hozzá. Nem volt könnyű dolog ezt elhatározni egy Habsburg-császárnak, akinek a családja több mint 500 év óta uralkodott Bécsből. Hiszen Napóleon nem származott fejedelmi famíliából, tulajdonképpen egy kis hadnagy volt, akit bámulatos tehetsége emelt Európa urává és parancsolójává.



Világosan látni itt a kis korzikai férfi hatalmát, aki a rokonait úgy helyezte Európa trónusaira, ahogy a sakktáblán állítja fel bábuait a játékos.

Fiának, akit Mária Lujza császárné szült neki, a „Róma királya” címet adományozta 1810-ben. Birodalma ekkor már jóval nagyobb volt, mint hajdanában Nagy Károlyé, hiszen testvéreinek és tábornokainak királyságai csupán névlegesen álltak fenn. Ha a királyok viselkedése nem volt ínyére, goromba leveleket írt nekik. Fivérének, Vesztfália királyának például ezt írta: „Láttam a katonákhoz intézett napiparancsodat; Németország, Ausztria és Franciaország hahotáját fogod elkönyvelni érte. Hát nincs a közeledben egy barátod, aki néhány igazságot közölne veled? Király vagy és a császár

testvéröccse. A háborúban ez csupán komikus tulajdonság. Ott katonának kell lenni, ismét katonának és megint katonának. Nem szabad miniszterekkel, követekkel, pompával körülvenni magunkat, az előcsapattal a táborban kell éjszakázni, éjjel-nappal lovon ülni, az előcsapattal vonulni, hogy értesülésekre tegyünk szert.” A levél így végződik: „És az ördögbe is, legyen már elég eszed, írj és beszélj rendesen!” Így bánt a császár fivéreivel, az európai királyokkal. De a népekkel még cudarabbul bánt. Amit gondoltak és éreztek, az közömbös volt neki. A fontos csak az, hogy pénzt, és mindenekelőtt katonákat bocsássanak rendelkezésére. A népek ezt egyre kevésbé túrték. A spanyolok harcát a tiroli parasztoké követte, akiket Napóleon kivont az osztrák császár fennhatósága alól, és a bajor királyságnak adta oda őket; a tiroliak harcba szálltak a francia és bajor katonákkal, amíg vezérüket, Andreas Hofert Napóleon el nem fogatta, és főbe nem lövette.

Németország egész lakosságát is roppant izgalomba hozta és határtalan felháborodással töltötte el a francia császár önkényessége. Most, hogy a német fejedelemségek többsége francia uralom alá került, a történelem folyamán először érezték a sorsközösséget, azt, hogy ők egytől egyig mégiscsak németek, nem pedig franciák. Hogy alig van jelentősége annak, milyen a porosz király kapcsolata a szász királlyal, vagy annak, hogy a bajor király Napóleon fivérének szövetségese; annak viszont annál inkább, hogy valamennyi német közös élménye: az idegen uralom, létrehozta valamennyi német közös akaratát: a felszabadulásra törő akaratot. A világtörténelem folyamán először fogott össze minden német, diák és költő, paraszt és nemes, hogy uralkodóik ellenében felszabadítsák magukat. Csakhogy ez nem ment könnyen. Napóleon hatalmas volt. A legnagyobb német költő, Goethe azt mondta akkoriban: „Rázzátok csak láncaitokat, az a férfi túlon túl nagy hozzátok képest!” Valóban, Napóleon erejével szemben hosszú ideig minden hősiesség és lelkesedés hiábavaló volt. Végül határtalan becsvágya okozta bukását. Még mindig nem érte be hatalmával. Úgy vélte, ez csupán a kezdet. Most majd Oroszország kerül sorra. Ugyanis az oroszok megszegették parancsát, amely megtiltotta a kereskedést az angolokkal. Ezért büntetés jár!

Napóleon óriási birodalma minden részéből katonákat soroztatott és 600 000 főnyi – tehát félmillió embernél is több – hadsereget gyűjtött össze. Ehhez a nagy ármádiához hasonló had még nem volt a világtörténelem folyamán, s ez a hadsereg vonult 1812-ben Oroszország ellen. Egyre tovább, az ország belsejébe, anélkül, hogy csatára sor került volna. Az oroszok egyre csak hátráltak, mint XII. Károly svéd király idejében. Végül, úgyszólván



Moszkva kapui előtt, ott állt a hatalmas orosz sereg. Napóleon legyőzte – szinte azt mondtam, hogy természetesen, mert az ütközet számára olyasvalami volt, mint a jeles rejtvényfejtőnek egy megoldandó rejtvény. Megtekintette, hogyan állt fel az ellenség, és máris tudta, hová kell vezényelnie csapatait, hogy bekerítse vagy megverje. Így hát bevonult Moszkvába. De a város úgyszólván kihalt volt. A lakosság zöme elmenekült. Az idő késő ősze járt, Napóleon ott tanyázott az ősi cári palotában, a Kremlben, és arra várt, hogy diktálhassa feltételeit. Ekkor érkezett a jelentés, hogy Moszkva külvárosai égnék. A főváros akkoriban még nagyrészt faházakból állt. A tűz, amelyet valószínűleg maguk az oroszok gyújtottak, hogy a franciákat szorongatott helyzetbe hozzák, egyre nagyobb városrészeket lepett el. Minden oltási kísérlet hiábavaló volt.

Hol lakják a 600 000 katona, ha Moszkva leégett? Miből éljenek meg? Napóleon elhatározta, hogy hadával visszafordul. De időközben beállt a tél és a rettentő hideg. A sereg, midőn Moszkva felé vonult, már elrabolta és felélte a környék minden élelmiszerét. Így aztán a hazafelé menetelés a végeláthatatlan, fagyos, kihalt orosz síkságon borzalmas volt. Egyre több katona maradt megfagyva, halálra éhezve az úton. A lovak ezrével pusztultak. Aztán megjelentek az orosz lovasok, a kozákok, és hátba meg oldalba támadták az ármádiát. A sereg kétségbeesetten védekezett. Még sikerült a szörnyű hóviharban, kozákoktól körülvéve átkelnie egy nagy folyón, a Berezinán, de lassanként mindenkit elhagyott az ereje. Kétségbeesés lett úrrá az embereken. A katonáknak alig huszadrésze menekült meg ebből a rettentő vereségből, és ért el, végkimerülten, halálos betegen a német határhoz. Napóleon végül álruhában, parasztszánkón sietett előre, Párizsba.



*Véget nem érő és reménytelen volt Napóleon nagy seregének visszavonulása az égő Moszkvából a dermedtő télben a nagy orosz síkságon át.*

A fővárosba érkezve első dolga volt új csapatokat követelni, mert most, hogy így meggyengült, valamennyi meghódított nép felkelt ellene. Ő még felállított egy csupa fiatalból álló hatalmas hadat. Az utolsó megmaradt férfiakat, Franciaország ifjúságát küldte a leigázott népek ellen. Így vonult Németországba. Az osztrák császár kancellárját, Metternichet küldte hozzá, hogy tárgyaljon vele a békéről. Metternich akkor egy álló napig folytatott eszmecserét Napóleonnal. Azt mondta neki: „Ha elpusztul ez az ifjakkból álló sereg, amelyet Ön fegyverbe hívott, utána mi lesz?” Napóleont ezeknek a szavaknak hallatára düh fogta el, elsápadt, arca eltorzult. „Ön nem katona – förmedt Metternichre –, és nem tudja, mi megy végbe egy katona lelkében. Én a harcmezőn nőttem fel, és az olyan férfi, mint én, füttyöl egymillió ember életére.” Ezt kiáltva – Metternich később így beszélt el – kalapját a szoba sarkába hajította. Metternich nem emelte fel. Teljesen nyugodt maradt, és azt mondta: „Miért választott ki engem, hogy ezt négy fal között közölje velem? Nyissa ki az ajtókat, hadd hangozzanak a szavai Franciaország egyik végétől a másikig.” Napóleon nem fogadta el a császár békefeltételeit. Metternichnek kijelentette: neki győznie kell, másként nem maradhat a franciák császára. Így került sor Németországban, Lipcsénél csatára; Napóleon serege harcolt a szövetséges hadak ellen. Az első napon Napóleon tartotta állásait. Ám midőn másodnap a bajor csapatok, amelyek addig Napóleon oldalán álltak, hirtelen

cserbenhagyták, elvesztette az ütközetet, és menekülnie kellett. Menekülés közben még megvert egy nagy bajor sereget, amely üldözőbe vette őt, és Párizsba vonult. Igaza volt. Minthogy legyőzték, a franciák megfosztották trónjától. A kis Elba szigetét adták neki hercegségként, oda vonult vissza. De az uralkodók, akik legyőzték, 1814-ben Bécsben tanácskozásra és Európa újrafelosztására gyűltek össze. Úgy vélték, hogy a felvilágosodás alapelvei, az emberi szabadságot hirdető tan az oka mindannak a zűrzavarnak és temérdek áldozatnak, amit a forradalom és Napóleon háborúi jelentettek Európa számára. Az egész forradalmat meg nem törtéنتté akarták tenni. Kiváltképpen Metternich akarta azt, hogy minden úgy legyen, ahogy a forradalom előtt volt, és hogy soha többé ne következhessek be ilyen viharos fordulat. Ezért különösen fontosnak tartotta, hogy Ausztriában ne nyomtassanak ki és ne írjanak le bármit is, amihez a kormány és a császár nem adta beleegyezését.

Franciaországban teljesen kioltották a forradalmat. A lefejezett XVI. Lajos fivére, XVIII. Lajos került a trónra. (XVII. Lajosként XVI. Lajos fiát tartják számon, aki már a forradalom alatt meghalt.) Ez az új Lajos udvarával együtt ugyanolyan fényűzően és ugyanolyan esztelenül uralkodott Franciaországon, akárcsak szerencsétlen bátyja, úgy, mintha a forradalom és a császárság 26 esztendeje nem is lett volna. A franciák nagyon elégedetlenek voltak. Midőn Napóleonhoz eljutott ennek a híre, titokban (1815-ben) elhagyta Elba szigetét, és néhány katonával kikötött Franciaországban. XVIII. Lajos hadsereget küldött ellene. Ám a katonák, mihelyt meglátták Napóleont, mind átálltak hozzá. És ugyanezt tette az összes többi katona. Néhány nap múlva diadalmasan vonult be császárként Párizsba, és XVIII. Lajos király elmenekült.

A Bécsben még egyre tanácskozó uralkodók megrémültek. Napóleont az emberiség ellenségének nyilvánították. Wellington angol herceg fővezénylete alatt főként angolokból és németekből álló hadsereg gyűlt össze Belgiumban. Napóleon azonnal ellene vonult. A Waterloo nevű helysénél rettentő ütközetre került sor. Már-már úgy látszott, hogy Napóleon ismét győz, ám akkor az történt, hogy egyik tábornoka nem értette meg a parancsot, és rossz irányba vonult. A porosz sereg parancsnoka, Blücher tábornok felsorakoztatta megvert és kimerült hadát. Azt mondta: „Tulajdonképpen nem megy, és mégis mennie kell”, és este új rohamra vezényelte csapatait. Így szenvedett vereséget utoljára Napóleon. Seregével elmenekült, ismét megfosztották trónjától, és el kellett hagynia Franciaországot.

Egy angol hajóra menekült, s ily módon önként adta magát legrégibb ellenségének kezébe, az egyetlenébe, akit soha nem győzött le. Bízott az angolok nagylelkűségében. Azt mondta, angol törvények alatt magánemberként akar élni. De élete folyamán maga Napóleon sem gyakorolt sűrűn nagylelkűséget. Az angolok fogolynak nyilvánították, és a hajón, amelyre felszállt, messzire, nagyon messzire, az óceán egy kis, kopár, magányos szigetére, Szent Ilonára küldték, hogy többé soha vissza ne térhessen. Ott élt még hat esztendeig, hatalomvesztetten és elhagyatva, emlékiratait mondta tollba tetteiről és győzelmeiről, és harcolt az angol tisztviselővel, aki még azt sem akarta engedélyezni, hogy a szigeten magányosan, őrizet nélkül sétáljon. Ez lett a vége az apró természetű, sápadt férfinak, akinek roppant akaraterejéhez és világos értelméhez egyetlen uralkodóé sem hasonlítható. Európa felett pedig ismét a múlt nagy hatalmasságai, az ősi, jámbor királyi és fejedelmi családok uralkodtak, s a komoly, szigorú Metternich, aki nem emelte fel Napóleon kalapját, irányította Bécsből követői által Európa sorsát, Metternich, aki megkísérelte meg nem történtté tenni a forradalmat.

### 36. Ember és gép

Metternichnek és Oroszország, Ausztria, Franciaország és Spanyolország kegyes urainak ismét sikerült helyreállítani a francia forradalom előtti idők formaságait. Ismét voltak ünnepélyes uralkodói udvarok, ahol a nemesek nagy rendjeleket viseltek mellükön, és befolyásuk is nagy volt. A polgároknak tilos volt politikáról beszélni, s ez sok polgárnak ugyancsak tetszett. Családjukkal, könyvekkel és mindenekelőtt zenével foglalatoskodtak, mert az utóbbi száz év folyamán a hangszeres muzsika – azelőtt jóformán csak táncok, dalok és szent énekek kísérőjeként ismerték – azzá a művészetté vált, amely a legtöbbet tudott mondani nekik. De ez a nyugalom és kényelmes életvitel, amelyet a biedermeier korának neveznek, csak homlokzata volt a valóságnak. A felvilágosodás egyik gondolkörének elterjedését Metternich többé nem tilthatta meg, s ő már nem is akarta megtiltani. Galilei gondolata volt ez a Természet józan szemléletéről, kiszámíthatóságáról, amely a felvilágosodás korában annyira megragadta az embereket. És a felvilágosodásnak éppen ez a titkos oldala hozta a még sokkal nagyobb forradalmat, amely a régi formákat és berendezéseket sokkal hatékonyabban semmisítette meg, mint a párizsi jakobinusok annak idején a nyaktilóval.

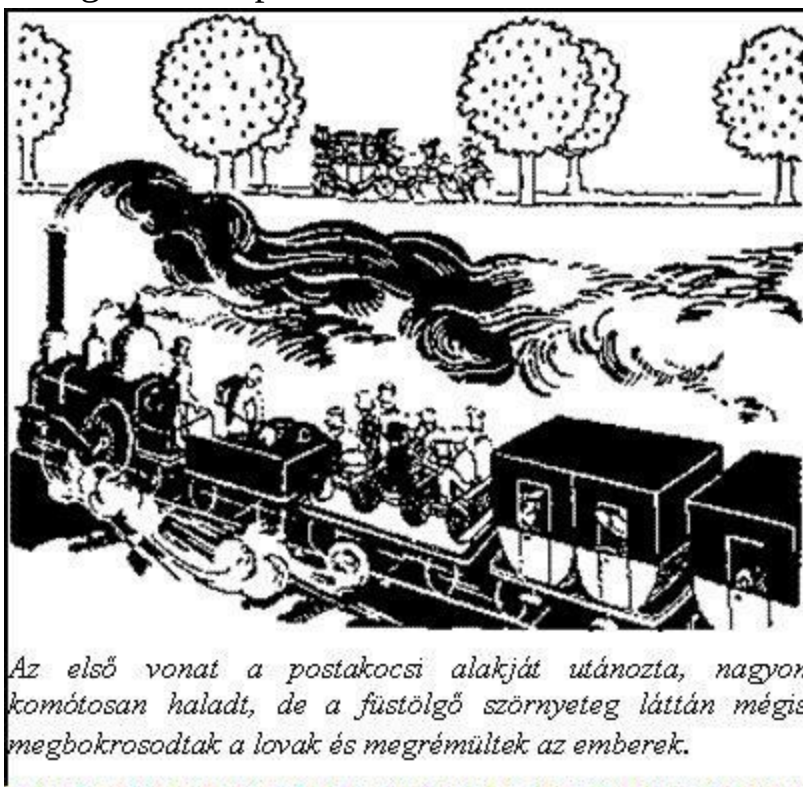
Ugyanis a Természet feletti kiszámítható uralommal az emberek nemcsak azt értették meg, mi hogyan történik, hanem azt is megtanulták, hogyan lehet a felismert erőket felhasználni. Befogták a természeti erőket, és azoknak dolgozniok kellett az ember szolgálatában.

A felfedezések története nem olyan egyszerű, mint ahogyan gyakran elképzeljük. A találmányok, felfedezések túlnyomó többségét már eleve lehetségesnek ismerték fel, aztán kísérleteztek vele, próbálkoztak, majd abbahagyták, másvalaki újra nekikezdett, és csak akkor jött az úgynevezett feltaláló, akinek elegendő akaratereje és kitartása volt, hogy a gondolatot végiggondolja és általánosan használhatóvá tegye. Így történt ez az életünket átalakító gépekkel, a gőzgéppel, a gőzhajóval, a mozdonnyal és a távíróval, amelyek egyről-egyig Metternich korában váltak fontossá.

Elsőként a gőzgép jött. Papin francia tudós már 1700 körül kísérletezett vele. De csak 1769-ben szabadalmaztatta egy angol munkás, Watt az első igazi gőzgépet. Eleinte főként a bányákban szivattyúkra alkalmazták, de hamarosan felmerült annak lehetősége, hogy kocsikat vagy hajókat hajtsanak

vele. Már 1788-ban és 1802-ben kísérletezett egy angol férfi gőzhajókkal, és 1803-ban az amerikai festő, Fulton egy kerekcsészes gőzhajót készített. Napóleon akkoriban ezt írta: „...várható, hogy ez a terv megváltoztatja a világ arculatát”. 1807-ben pöfögött át az első, lapátkerekű gőzhajó nagy zörgés, füst és lárma közepette New Yorkból egy közeli városba.

Nagyjából ugyanebben az időben kísérelték meg Angliában kocsik gőzerejű meghajtását. De csak 1802-ben, amikor a vassíneket feltalálták, sikerült használható gépet összeállítani, és 1814-ben építette meg az angol Stephenson az első mozdonyt. 1821-ben megnyílt az első vasútvonal két angol város között, és tíz év múlva már vasút volt Franciaországban, Németországban, Ausztriában és Oroszországban. És újabb tíz év múlva alig akadt olyan ország Európában, amelyben ne vezettek volna hosszú vonalszakaszok. A vasúti pályák alagutakon hegyeket fúrtak át, nagy folyók felett hidakon vezettek, és az emberek legalább tízszer olyan gyorsan utaztak, mint régebben a legsebesebb postakocsiban.



Hasonlóan alakult a villamos távíró feltalálása. Már 1753-ban foglalkozott egy tudós a lehetőségével. Az 1770. esztendő követő időszakban sok kísérlet történt, de csak 1837-ben tudott Morse amerikai festő egy rövid táviratot bemutatni barátainak, és ismét valamicskével több mint tíz év múlt el, míg a különböző országokban bevezették a távközlést. Más gépek még inkább

megváltoztatták a világot, mégpedig azok, amelyek oly módon állítják szolgálatukba a természeti erőket, hogy pótolják az emberi munkaerőt. Gondoljunk a fonásra és a szövésre. Hajdanában kézművesek végezték. Midőn megnőtt a kelmék iránti szükséglet (tehát nagyjából XIV. Lajos korában), már voltak gyárok, sok munkás dolgozott bennük, de kézzel. Csak idővel jutottak arra a gondolatra, hogy ezen a téren is felhasználják a Természetre vonatkozó ismereteket. Az évszámok ismét nagyon hasonlítanak a többi nagy felfedezésére. A fonógéppel 1740 óta kísérleteztek, 1783 óta javítottak rajta, de csak 1825-ben lett teljességgel használható. A mechanikai szövőszék ideje is szinte ugyanakkor jött el. Ezeket a gépeket is először Angliában készítették és alkalmazták. Gépekhez és gyárakhoz, tudjuk, szén és vas kell. Így hát azok az országok tettek egy csapásra nagy előrehaladást, amelyeknek szenük és vasuk volt.

Ezek az újdonságok hatalmas mozgalmasságot idéztek elő az emberek közt. Minden összevissza rázódott, alig maradt valami a régi helyén. Gondoljuk csak meg, milyen szilárd és rendezett volt a céhrendszer a középkori városban! A céhek a francia forradalom koráig, sőt még tovább is megmaradtak. Bár akkor már nehezebb volt a mesterlegénynek mesterré lenni, mint a középkorban, de mégis volt rá lehetősége és reménye. Most hirtelen teljesen megváltozott a helyzet. Voltak, akik gépekkel rendelkeztek. Ahhoz, hogy valaki gépen dolgozzék, nem kell sokat tanulnia. Hiszen a gép egymaga végez el mindent. Néhány óra alatt könnyen meg lehet mutatni a kezelését. Tehát akinek szövőgépe volt, az felfogadott néhány embert (akár nőket vagy gyermekeket is), és ők a géppel több munkát végeztek el, mint azelőtt száz képzett takács. Mit tegyenek mármost a takácsok, ha városukban hirtelen felállítottak egy ilyen gépet? Már nem volt szükség rájuk. Amit évek során át tartó munkával inasként, majd céhlegényként megtanultak, teljesen feleslegessé vált, a gép gyorsabban, jobban és összehasonlíthatatlanul olcsóbban végezte el. Hiszen a gépnek nem kell ennie és aludnia, mint az embernek. Soha nem kell kipihennie magát. Mindazt, amire a száz takácsnak kellemes, boldog élethez szüksége lett volna, a gyáros a gépével megtakarította, vagy kénye-kedvére felhasználhatta. De hiszen neki is szüksége volt a gépét kezelő munkásokra, nem? Persze, szüksége volt rájuk. De először is csupán néhányra, másodszor pedig nem tanult munkásokra.

Ám mindenekelőtt még valami járult mindehhez: a városban a száz takács most munkanélkülivé vált. Éhen kell veszniök, hiszen munkájukat elvégzi a gép. De mielőtt egy férfi a családjával együtt éhen halna, természetesen kész

mindent megtenni. Nyomorúságosan kevés pénzért is dolgozik, csak annyit keressen, amiből szűkösen eltengődik, és valamiként tovább dolgozhat. Így a gyáros, akinek gépe volt, elhívathatta a száz kiéhezett takácsot és azt mondhatta nekik: „Öt emberre van szükségem, hogy vigyázzon a gépeimre meg a gyáramra. Mennyi pénzért teszitek meg?” Ha az egyik talán azt mondta: „Én ennyit meg ennyit kérek, hogy olyan boldogan élhessek, mint régebben”, a másik talán azt mondta: „Én beérem annyival, hogy naponta egy cipót meg egy kiló krumplit vehessek.” A harmadik látta, hogy a társa most elveszi tőle a megélhetés utolsó lehetőségét, és azt mondta: „Én megpróbálom egy fél cipóért.” Még négyen azt mondták: „Mi is.” „Rendben van – mondta a gyáros –, akkor veletek megpróbálom. Mennyit akartok dolgozni nappal?” „Tíz órát”, mondta az egyik. „Tizenkettőt”, szolt a másik, hogy el ne halásszák előle az állást. „Én tizenhat órát bírok dolgozni”, kiáltotta a harmadik. Hiszen az élete forgott kockán. „Rendben van – mondta a gyáros –, akkor téged veszek fel. De mit csináljon a gépem, amíg te alszol? Hiszen a gépnek nincs szüksége alvásra!” „Elküldhetem a nyolcéves fiamat”, mondta a takács kétségbeesetten. „Mit adjak neki?” „Adj neki néhány krajcárt vajaskenyérre.” „A vaj felesleges”, mondta talán a gyáros. És így megállapodtak. De a többi 95 munkanélküli takácsnak éhen kellett vesznie vagy utánanéznii, hogy talán egy másik gyáros felveszi őket.

De ne higgye az olvasó, hogy a gyárosok valóban egytől-egyig olyan kérges szívű fickók voltak, mint aminőnek én itt ábrázoltam. Csakhogy a legkérgesebb szívű, aki a legkevesebbet fizetett, adhatta el a legolcsóbban a portékáját, s így ő könyvelhette el a legnagyobb sikert. És emiatt a többinek is – lelkiismerete és részvéte ellenére – ugyanúgy kellett bánnia munkásaival.

Az emberek kétségbeesetté váltak. Mi értelme tanulni, mi értelme bajlódni a szép, finom kétkezi munkával? A gép ugyanazt századrésznyi idő alatt végzi el, gyakran egyenletesebben és százszor olyan olcsón. A hajdani takácsok, kovácsok, fonók, asztalosok egyre mélyebb nyomorba süllyedtek, egyik gyárból a másikba rohantak, hátha éhbérért valami munkához jutnak. Egyeseket iszonyú düh fogott el a boldogságukat tönkretévő gépek ellen, összetörték a gépi szövőszékeket, de mit sem értek el vele. 1812-ben Angliában egyetlen gép összetöréséért halálbüntetés járt. És aztán egyre újabb és jobb gépek jelentek meg, amelyek már nem 100, hanem 500 munkást helyettesítettek, és fokozták az általános nyomort.

Am akadtak emberek, akik úgy vélték, hogy ez nem mehet így tovább. Igazságtalanság, hogy valaki, csupán azért, mert van egy gépe, amelyet talán



örökölt, a többiekkel oly módon bánjon, ahogyan a nemesúr aligha bánt a parasztjaival. Úgy vélték, hogy olyasmi, mint a gyár vagy a gépek, amelyeknek tulajdona roppant hatalmat jelent mások sorsa felett, ne legyen egyeseké, hanem mindenkié közösen. Ez a nézet a szocializmus. Sokféle lehetőséget gondoltak el arra nézve, miként lehetne az egész termelést úgy szabályozni, hogy szocialista munkamódszerrel szüntessék meg az éhhalállal küszködő munkások nyomorát. Úgy gondolták, nem munkabért kellene nekik fizetni, hanem részesedést a gyárosok nagy nyereségéből.

Az 1830 körül Franciaországban és Angliában élő számos szocialista közül kiváltképpen a németországi Trierből származó tudós, Marx Károly vált híressé. Az ő véleménye némileg más volt. Ő azt tanította: mit sem használ elgondolni, miként lehetne, ha a gépek a munkások birtokában volnának. A munkásoknak ki kell harcolni jogaikat. A gyáros önként soha nem ajándékozná oda nekik gyárát. De úgy semmit nem harcolnak ki maguknak, ha csoportosulva összetörnek egy szövőgépet, amelyet már feltaláltak. Valamennyiüknek össze kell tartani. Ha a száz takács mindegyike nem saját magának akart volna munkát kapni, ha előzetesen megegyeznek: mi tíz óránál többet nem dolgozunk a gyárban, és két cipőt meg két kiló krumplit kérünk mindegyikünknek, akkor a gyárosoknak meg kellett volna adni. Bár ez így talán nem lett volna elegendő, mert a szövőszékhez már nincs szükség szakképzett takácsra, csupán valakire, aki mindenáron munkához akar jutni, mert semmije sincs. Tehát az a fontos, tanította Marx, hogy a munkások mind álljanak össze. Végezetül a gyáros senkit nem talált volna, aki a munkát olcsóbban elvállalja. Tehát a munkásoknak össze kell fogniok! És nemcsak egy bizonyos vidék munkásainak. És még csak nem is egyetlen ország, hanem az egész világ munkásainak kell egyesülniök. Akkor olyan erősek lesznek, hogy nem csupán azt határozhatják meg, hogy mennyit fizessenek nekik, hanem végül a gyárakat és a gépeket is a saját tulajdonukba vehetik, s így módon olyan világot teremthetnek, amelyben többé nincsenek tulajdonosok és tulajdon nélküliek.

Ugyanis a jelenlegi állapotok szerint – tanította Marx tulajdonképpen nincsenek többé takácsok, cipészek vagy szabók. A munkásnak egyáltalán nem kell tudnia, mit termel a gép, amelyen ő naponta 2000-szer lenyom egy emeltyűt. Ő csupán azt észleli, hogy hetente kifizetik neki a bérét, amelyből éppen annyira futja, hogy éhen ne vesszen, mint szerencsétlen társai, akik nem találtak munkát. És a tulajdonosnak sem kell értenie az iparhoz, amelyből él, mert az már nem a kéz munkája és terméke, hanem a gép

munkája és terméke. Ezért vélte Marx, hogy már nincsenek többé foglalkozások, csupán kétféle ember, azaz két ellentétes társadalmi osztályhoz tartozó emberek vannak: tulajdonosok és tulajdon nélküliek, vagy miként Marx mondta (ugyanis kedvelte az idegen szavakat): kapitalisták és proletárok. Ez a két osztály állandó harcban áll egymással, mert a tulajdonosok a lehető legtöbbet a lehető legolcsóbban akarnak termelni, következésképpen a munkásoknak, a proletároknak lehetőleg keveset akarnak fizetni, a munkások viszont arra akarják kényszeríteni a kapitalistát, vagyis a gépek tulajdonosát, hogy a nyereségéből lehetőleg minél többet adjon le. A két társadalmi osztály harcának – vélekedett Marx – idővel úgy kell végződnie, hogy a sok-sok tulajdon nélküli a csekély számú tulajdonnal bírót egyszer majd megfosztja tulajdonától, nem azért, hogy attól fogva ők maguk birtokolják, hanem hogy a tulajdont megszüntessék. Akkor majd nem lesznek társadalmi osztályok többé. Ez volt a célja, és megvalósulását nagyon egyszerűnek és hamar bekövetkezőnek képzelte.

Pedig amikor Marx nagy felhívását a munkásokhoz (ő „Kommunista Kiáltvány”-nak nevezte) 1847-ben közzétette, az állapotok még korántsem voltak olyanok, amilyenek megjövendőlte. És máig is sok minden másként alakult. Hiszen Marx korában még egyáltalán nem a gépek tulajdonosai uralkodtak mindenhol, hanem éppenséggel többnyire a mellükön rendjelet viselő nemesurak, akiket Metternich újra hatalomra juttatott. És ezek a nemesek maguk is erős ellenfelei voltak a gazdag polgároknak és gyártulajdonosoknak. Ők olyan szilárd, rendezett, szabályozottan működő államot akartak, amelyben mindenkinek megvan a maga régi, öröklött foglalkozása, mint hajdanában. Így például Ausztriában akkoriban még voltak „örökös függőség”-ben levő parasztok, akik csaknem úgy függtek földesuruktól, mint a középkori jobbágyok. És a kézművességre vonatkozóan is sok régi, szigorú szabály volt még érvényben, s az új gyárosokkal is részben a régi céhszabályok szerint bántak. De a meggazdagodott géptulajdonosok, a gyárosok, a polgárok, nem akarták tűrni, hogy a nemesek vagy az állam írjon elő nekik bármit is. Azt akarták tenni, amit jónak látnak, mert – úgy vélték – akkor megy majd minden a legjobban az egész világon. Szabad teret kell adni a rátermett embernek, hogy érvényesülhessen, nem szabad törvényerejű rendeletekkel, szabályokkal vagy aggályoskodással korlátozni, akkor idővel majd minden nagyszerűen alakul a világon. A világ amúgy is magától halad, vélekedtek, ha nem gördítenek elébe akadályt. Így hát a polgárok 1830-ban forradalmi változást robbantottak ki

Franciaországban, és XVIII. Lajos utódait megfosztották a tróntól.

1848-ban Párizsban, majd számos más országban újabb forradalom tört ki, a polgárok megkísérelték, hogy a teljes államhatalmat magukhoz ragadják, hogy senki többé bele ne szólhasson abba, mit csinálnak a gyáraikban és a gépeikkel. Metternichet elkergették Bécsből, és Ferdinánd császárnak le kellett mondania. A „régi időnek” egyszer s mindenkorra vége szakadt. Itt volt az új kor. A férfiak már szinte olyan csúf, hosszú, fekete csónadrágot és merev fehér gallért viseltek bonyolultan megkötött nyakkendővel, mint amelyet manapság viselni kell. Mindenfelé korlátlanul alapítottak gyárakat, és a vasutak egyre nagyobb mennyiségű árut szállítottak szerte az országokban.

### 37. Az Óceánon túl

A vasút és a gőzhajó által összezsugorodott a világ. Már nem volt bizonytalan kimenetelű, kalandosan merész vállalkozás hajón utazni Indiába vagy Kínába. Amerika úgyszólván a szomszédságba került. Ez az oka annak, hogy 1800 óta a világtörténelmet még sokkal kevésbé tekinthetjük Európa történetének. Körül kell hát néznünk, miként alakultak át Európa „új szomszédos országai”, elsősorban Kína, Japán és Amerika. Kína az 1800. esztendő előző időben szinte ugyanaz az ország volt, mint a Handinasztia uralkodása és a nagy költők korában, Krisztus születése után 800 körül: hatalmas, rendezett, büszke, népes, békés birodalom, szorgalmas parasztokkal és polgárokkal, nagy tudósokkal, költőkkel, írókkal és filozófusokkal. Az a nyugalanság, a vallásháborúk, a szüntelen mozgalmasság, amit Európa népeinek el kellett szenvedniök, a kínaiak számára teljesen idegen, vad és érthetetlen valami volt. Jóllehet idegen császárok uralkodtak az országban, akik a kínaiakat arra kényszerítették, hogy szolgaságuk jeleként copfot viseljenek, ez a külföldi, mandzsu eredetű uralkodócsalád teljesen elsajátította és átvette a kínaiak gondolat- és érzélemvilágát, Konfucius alapelveit, így hát virult az élet a birodalomban.

Időnként tudós jezsuiták érkeztek Kínába, hogy a kereszténység tanait hirdessék. Többnyire barátságosan fogadták őket, mert a kínai császár európai tudományt, elsősorban asztronómiát akart tanulni tőlük. Európai árusok Kínából porcelánt szállítottak hazájukba; ezt a végtelenül finom keveréket mindenfelé megpróbálták utánozni, de évszázadokon át nem sikerült. Egy levélből, amelyet a kínai császár 1793-ban az angol királyhoz intézett, megítélheti az olvasó, mekkora fölényben tudta magát akkoriban a kínai birodalom sok-sok millió művelt, képzett polgárával Európához képest. Az angolok ugyanis arra kérték a császárt, hogy követet küldhessenek a kínai udvarba, és kereskedhessenek Kínával. Kuang-Lung császár, ez a híres tudós és jó uralkodó ilyesféle mondatokkal válaszolt: „Benneteket, ó király, számos tenger választ el tőlünk. Mégis attól az alázatos vágytól ösztökélve, hogy részetek legyen műveltségünk áldásaiban, követséget küldtél hozzánk, amely tisztelettudóan átnyújtotta leveledet. Jóllehet biztosítasz bennünket, hogy Mennyei Uralkodóházunk iránti tiszteletetek azt a vágyat keltette fel benneteket, hogy műveltségünket elsajátítsátok, mégis a mi szokásaink és erkölcsi törvényeink olyannyira különböznek a tiétektől, hogy lehetetlen volna a mi erkölcsünket és szokásainkat a ti talajotokra átplántálni, még

abban az esetben sem, ha követed képes volna megtanulni műveltségünk alapfogalmait. Bármily tanulékony tanítvány lenne is, eredmény mégsem volna.

A széles világon uralkodva csupán egyetlen cél lebeg szemem előtt, mégpedig az, hogy tökéletesen kormányozzak, és az állam iránti kötelességeknek eleget tegyek. Ritka és drága tárgyak engem nem érdekelnek. Országod áruit nem használhatom. Mennyei Birodalmunkban bőséggel van minden, határai közt semmiben nincs hiány. Így hát semmi szükség sincs rá, hogy az idegen barbárok áruit csereként a saját termékeinkért beengedjük. De minthogy a Mennyei Birodalomban előállított teára, selyemre és porcelánra feltétlenül szükségük van az európai népeknek, valamint Nektek, a korlátozott kereskedelmet, amelyet Kanton tartományban eddig megengedtem, továbbra is engedélyezem. Nem feledkezem meg róla, hogy távoli magányos szigeteket tengerek sivatagja vágja el a világtól, és elnézem a megbocsátható tudatlanságot a Mennyei Birodalom szokásait illetően. Reszketve engedelmeskedj parancsaimnak.”

Így írt a kínai császár a kis szigetország, Anglia királyának. De tévesen ítélkezett a távoli sziget lakóinak vadságáról. Kivált, midőn néhány évtized múlva az angolok gőzhajókon érkeztek meg. Akkor már korántsem érték be a Kanton tartományban folytatott korlátozott kereskedelemmel. Főként, amióta felfedeztek egy árut, amelyet a kínai nép módfelett kedvelt. Egy mérget. Veszélyes mérget, az ópiumot. Ha az ópiumot elégetik, és füstjét belélegzik, rövid ideig szépeket álmodik az ember. De rettentően megbetegszik tőle. Aki rászokott az ópium füstjére, nem tudja abbahagyni, olyan ez, mint a pálinkaivás, csak még sokkal veszélyesebb. Az angolok tömegével akarták eladni az ópiumot a kínaiaknak. A kínai hatóságok tisztában voltak vele, milyen veszélyes lesz ez a lakosságnak, és 1839-ben erélyesen megtiltották az árusítást.

Ekkor az angolok újra megjelentek gőzhajóikon, ám ezúttal ágyúk is voltak a hajókon. Felfelé hajóztak a kínai folyókon, és lőtték a békés kínai városokat, gyönyörű paloták váltak romhalmazzá. A kínaiak halálra rémültek, és tehetetlenek voltak. Azt kellett tenniök, amit a fehérek parancsoltak nekik, óriási összegeket fizetni és engedélyezni a korlátlan kereskedést az ópiummal és mindenféle más áruval. Kisvártatva felkelés tört ki Kínában, amelyet bujtogatójáról, egy félőrültről, Taj-Ping-felkelésnek neveztek el. Az európaiak támogatták Taj-Pinget, aki Békeuralkodónak mondotta magát; franciák és angolok hatoltak be Kínába, lőtték a városokat, és megalázták az

előkelőket. Végül 1860-ban erőszakkal bevonultak Kína fővárosába, Pekingbe, ahol megbosszulva a kínaiak ellenállását, a császár gyönyörű, ősrégi nyári palotáját, amely tele volt a birodalom legkorábbi századaiból származó csodálatos műremekekkel, kifosztották és felgyújtották. A nagy kiterjedésű, békés, több ezer éves birodalom a teljes széthullás és zűrzavar állapotába jutott, és kénytelen volt kiszolgáltatni magát az európai kereskedőknek. Így fizettek az európaiak a kínaiaknak azért, hogy megtanulták tőlük a papír előállítását, az iránytű használatát és sajnos, a lőpor készítését is.

A japán szigetország ezekben az esztendőkhöz kis híján szinte ugyanerre a sorsra jutott. Japánban akkoriban az európai középkorhoz meglehetősen hasonló helyzet uralkodott. A tulajdonképpeni hatalom a nemesek és a lovagok kezében volt. Kivált egy előkelő családban, amely a császárra, a mikádóra olyasforma felügyeletet gyakorolt, mint Nagy Károly ősei a Meroving-házbeli királyokra. Képek festését, házak építését, versek írását a japánok már évszázadok óta megtanulták a kínaiaktól, és ők maguk is értettek hozzá, hogy szebbnél szebb tárgyakat állítsanak elő. De Japán nem volt olyan békés, nagy, nyugalmas birodalom, mint Kína. A különböző vidékek és szigetek hatalmas nemesurai lovagi viszálykodásokban, magánháborúkban harcoltak egymással. A szegényebbek 1850-ben szöveterkeztek, hogy a birodalom nagyurait megfosszák hatalmuktól. De hogyan sikerülhet ez? Csakis úgy, ha a császár, a mikádó, ez a hatalom nélküli báb, akinek naponta néhány óra hosszat kell a trónon ülnie, segít nekik. És így a kisnemesek a császár nevében harcoltak az ország hatalmas birtokosai ellen, hogy visszaállítsák a császár régi hatalmát, amelyet állítólag valamikor a homályba vesző múltban birtokolt.



Éppen ebben az időben érkeztek újra az első európai követségek Japánba, amely több mint kétszáz éven át nem engedett a földjére idegent. Ezek a fehér bőrű követek a japán nagyvárosok nyüzsgő életét, a bambuszból és papírból készült házakat, a tetszetős kis kerteket, a magasra tornyozott hajviselettel sétáló csinos hölgyeket, a színes lobogókkal díszített templomokat, a kardövezte lovagok ünnepélyesen komoly és fegyelmezett magatartását nagyon vonzóknak és mulatságosnak találták. Piszkos csizmáikkal végigcsörtettek a paloták drága gyékényein, amelyekre a japánok lábbeli nélkül lépnek, s úgy vélték, számukra nem kötelező a vadaknak tartott japánok ősrégi, az üdvözlésnél vagy a tea ivásánál dívó szokásai közül bármelyiket is tiszteletben tartani. Így aztán rövidesen gyűlöletessé váltak. Midőn egy amerikai útitársaság egy alkalommal az ottaniak szokásával ellentétben nem húzódott udvariasan félre a gyaloghintójában utazó előkelőség elől, akit kísérete követett, a kíséretet olyan düh fogta el, hogy nekiment az amerikaiaknak, és az egyik nőt megölte. Persze, hamarosan angol hadihajók érkeztek, hogy lőjék a várost. A japánok már látták, hogy rájuk is hasonló sors vár, mint a kínaiakra. De időközben győzött az ország nagyurai elleni forradalom. A császárnak, akit Európában mikádónak neveztek, most már valóban korlátlan hatalma volt. És még manapság is. A császár okos tanácsadók segítségével – akik soha sem léptek a nyilvánosság elé – elhatározta, hatalmát arra fordítja, hogy országát a jövőben megvédje az idegenek fennhéjázásától. Az ősi kultúrát nem kell feláldozni érte. Csak az európaiak legújabb felfedezéseit kell elsajátítani. És országát megnyitotta az

idegenek előtt. Német tiszteket hívott be, akik modern hadsereget szerveztek, és angolokat, akik modern hajóhadat építettek. Japánokat küldött Európába, hogy a modern orvostudományt tanulmányozzák, és elsajátítsák a többi tudományágat, amelyek által Európa az utóbbi években oly hatalmassá vált. A német példát követve a császár bevezette az általános tankötelezettséget, hogy a nép felkészüljön a küzdelemre. Az európaiak el voltak ragadtatva. A japán mégiscsak értelmes népecske, hogy így megnyitotta országát. Sietve adtak el, és mutattak meg a japánoknak mindent, amit csak azok óhajtottak. Néhány évtized alatt a japánok megismerték az európai hadigépek és a mindennapi életet szolgáló gépek fortélyait. És amikor mindent elsajátítottak, udvariasan ismét kitessekeltek az európaiakat. „Most már mi is tudjuk, amit ti. Most *a saját* gőzhajóink indulnak kereskedelmi vállalkozásokra és hódításokra, s *a saját* ágyúink lőnek békés városokra, ha ott bárki is meg merészelne sérteni egy japánt.” Az európaiak meghökkent arcot vágtak, és vágnak még most is. A japánok ugyanis a világtörténelem legjobb tanulói. Azokban az időkben, amikor Japán elkezdte kiszabadítani magát, odaát Amerikában is igen fontos események történtek. Említettem már, hogy az angol kereskedelmi települések, a kikötővárosok Amerika keleti partján 1776-ban elszakadtak Angliától, hogy szabad államszövetséget alapítsanak. Az angol és spanyol bevándorlók az indián törzsekkel harcolva egyre mélyebben nyomultak előre nyugat felé. Az indiántörténetekben is olvashatni arról, miként történt ez, a farmerek hogyan ácsolták gerendákból erődszerű házaikat, s hogyan irtották a sűrű erdőket, és hogyan harcoltak, a cowboyok hogyan őrizték az óriási nyájakat, és a vadnyugatra hogyan özönlöttek az aranyásók és a kalandorok. Az indiánoktól elvett területeken új meg új államok alakultak. Ezek az államok kezdetben természetesen nem voltak nagyon kulturáltak. De ami a legfontosabb, erősen különböztek egymástól. A déli államok trópusi vidéken terültek el, lakóik a nagy ültetvényekből éltek, ahol hatalmas mennyiségekben termelték a gyapotot meg a cukornádat. A bevándorlóknak óriási birtokaik voltak. A munkát a fekete bőrű rabszolgák végezték, akiket Afrikában vásároltak és onnan szállítottak Amerikába. Nagyon rosszul bántak velük.





*Az Egyesült Államok déli részén az ültetvényeken fekete rabszolgák ezrei dolgoztak a felügyelők kegyetlen korbácsolásai alatt.*

Távolabb, északon egészen másként alakultak a körülmények. Ott nincs olyan forróság, az éghajlat a miénkhez hasonlít. Ott tehát parasztok és városok voltak, jószerével mint az elhagyott óhazában, csak a méretek voltak sokkal nagyobbak. Rabszolgák ott nem kellettek. Könnyebb és olcsóbb volt, ha a lakosok maguk végzik el a munkát. Így hát az északi államok polgárai, akik javarészt buzgó keresztények voltak, úgy vélekedtek, az emberi jogok alapelvei szellemében alakult államszövetségnek szégyene, hogy rabszolgákat tart, akárcsak a pogányok az ókorban. A déli államok viszont kijelentették, hogy szükségük van a néger rabszolgákra, nélkülük tönkremennek. Fehér bőrű ember nem bírná a munkát abban a hőségben. Továbbá, hogy a fekete bőrű nem azért jött a világra, hogy szabad legyen, és így tovább. 1820-ban egyezsége került sor, azokban az államokban, amelyek egy bizonyos vonaltól délre terültek el, szabad volt rabszolgákat tartani, a vonaltól északra azonban nem.

Ám a rabszolgaság szégyene idővel mégis tűrhetetlenné vált. Úgy látszott, alig lehet mit tenni ellene, hiszen a déli államok óriási ültetvényeikkel sokkal hatalmasabbak és gazdagabbak voltak az északi parasztlakta vidékeknél, és el voltak tökéelve, hogy semmiképpen nem engednek. Végül azonban legyőzte őket egy férfi: Lincoln Ábrahám elnök. Az ő életpályája nem mindennapi. Egyszerű parasztfiúként nőtt fel az ország belsejében, 1832-ben harcolt a Fekete Súlyom nevet viselő indiánfőnök ellen, majd postahivatalnok lett egy kisvárosban. Ott szabadidejében az ország törvényeivel foglalkozott, s ügyvéd és képviselő lett. Képviselőként küzdött a rabszolgaság ellen, és gyűlöletessé vált Dél nagy ültetvényesei előtt. 1861-ben mégis elnökké választották, s a déli államok számára ez elegendő ürügy volt ahhoz, hogy kimondják a kiválást az Egyesült Államok szövetségéből, és

megalakítsák a rabszolgatartó államok szövetségét, a konföderációt.

Lincoln megkezdte a toborzást; felhívására 75 000 önkéntes jelentkezett. Az északi államok ügye mégis nagyon rosszul állt, kivált amiatt, hogy Anglia a rabszolgatartó államokat támogatta, jóllehet a saját gyarmatain néhány évtizede megszüntette, s egyszer és mindenkorra eltörölte a rabszolgaságot. Szörnyű, véres polgárháborúra került sor. De végül mégis Észak parasztjainak kitartása és bátorsága győzött, és Lincoln 1865-ben ujjongó felszabadított rabszolgák közt vonulhatott be a déli államok fővárosába. Tizenegy nap múlva egy színházi előadáson meggyilkolta egy déli államokból származó férfi. Művét azonban mégis véghezvitte Lincoln. Az újra szövetkezett szabad Amerikai Egyesült Államok rövidesen a világ egyik leghatalmasabb és leggazdagabb országa lett. Úgy látszik, rabszolgák nélkül is megy...

### 38. Két új birodalom Európában

Sok olyan embert ismertem, akiknek gyermekkorában még nem volt Németország és nem volt Olaszország. Különös, ugye? Ez a két nagy, hatalmas birodalom, amelynek oly döntő szerepe van, nem régóta áll fenn. Az 1848-as polgári forradalom után, amikor Európában mindenfelé új vasútvonalak létesültek, és távíródrótokat húztak, midőn a gyárvárosokká vált városok rohamosan nőttek, és temérdek földműves vándorolt a városokba, amikor a férfiak kürtőkalapot viseltek meg fekete zsinóron függő, mulatságos orrcsíptetőt, a mi Európánk még sok kis hercegségből, királyságból, fejedelemségből, köztársaságból volt összetoldozva-foldozva, amelyek bonyolult módon szövetségben vagy ellenségeskedésben álltak egymással.

Három nagyhatalom játszott fontos szerepet abban a toldott-foldott Európában, ha nem vesszük számításba Angliát, amely akkoriban többet törődött amerikai, indiai és ausztráliai gyarmataival, mint a szomszédos kontinenssel. Európa közepében az osztrák császárság (1867, a kiegyezés óta Osztrák-Magyar Monarchia) terült el. Ott 1848 óta a bécsi Hofburgból Ferenc József császár uralkodott a birodalom felett. Kiskoromban én még láttam őt, nagyon öreg ember volt, keresztülkocsizott a schönbrunni parkon, és még jól emlékszem ünnepélyes temetésére. Vérbeli császár volt, a szó ősrégi értelmében. Teljesen különböző népek és országok felett uralkodott. Ausztria császára volt, de Magyarország királya is, meg Tirol grófja fejedelmi rangban, vége-hossza nincs a múltból származó címeknek, melyeket viselt, még a kereszties hadjáratok korából való is van köztük: jeruzsálemi király és a Szent Sír védője. Birodalmához sok itáliai terület is tartozott, mások meg családjá birtokában voltak. És ezen felül uralma alatt álltak horvátok, szerbek, csehek, szlovének, szlovákok, lengyelek és még sok-sok más nép. A korabeli osztrák bankjegyeken tehát az összeg, például az, hogy „Tíz Korona”, mindezek a nyelveken olvasható volt. Névlegesen a német fejedelemségekben is rendelkezett némi hatalommal Ausztria császára, de ez az ügy nagyon bonyolult volt. Hiszen amióta Napóleon 1806-ban a Német-Római Szent Birodalom utolsó maradványát is szétzúzta, nem létezett többé német birodalom. A különböző német nyelvű országok csupán szövetséget alkottak, a Német Szövetséget, ehhez tartozott Poroszország, Bajorország, Szászország, Hannover, Frankfurt, Braunschweig stb. stb. és Ausztria is. Ez a Német Szövetség különös, áttekinthetetlen képződmény volt. Jóformán minden földdarabkán más fejedelem uralkodott, mindenhol más pénz, más



Keleten meg a helyzet a következő volt: az orosz cárt hatalmas birodalmában nem kedvelték. Akkoriban sok orosz városlakó és polgár

Franciaországban vagy Németországban tanult az egyetemeken, és az új eszméket valló, ízig-vérig modern emberré vált. Az orosz birodalom a maga hivatalnokaival azonban tulajdonképpen még teljesen középkori jellegű volt. A jobbágyságot ott, legalábbis névlegesen, 1861-ben számolták fel, 23 millió orosz parasztnak csak akkor ígérték ezáltal emberi életet! De ígérni és teljesíteni két különböző dolog. Egészen véve Oroszországban a kancsukának nevezett korbács uralkodott. Ha valaki egy szabad szót merészelt kiejteni, bármilyen ártalmatlan volt is a kijelentés, legkisebb büntetésként Szibériába száműzték. Következésképpen az új eszméken nevelkedett diákok és polgárok rettenetesen gyűlölték a cárt, neki meg állandó rettegésben kellett élnie a merénylőktől. Valóban, szinte mindegyik cárt megölték, bármilyen gondosan őriztette is magát.

Lehetetlennek látszott, hogy az óriási orosz birodalom és a hatalmas, háborúhoz szokott Franciaország mellett még valakinek szava legyen Európában. Spanyolország, amióta dél-amerikai gyarmatai 1810-től kezdődően leváltak róla, minden hatalmát elveszítette. Törökországot az újságok általában „a beteg ember”-ként emlegették, mert európai területeit már nem bírta megtartani. A különböző keresztény népek, amelyeket hajdanában uralma alá hajtott, Európa lelkes segítségével apránként visszaszerezték szabadságukat. Először a görögök, majd a bolgárok, románok, albánok. Az európai Törökország maradványáért, Isztambulért, a hajdani Konstantinápolyért az oroszok, a franciák és az osztrákok viszálykodtak egymással, s ez volt a törökök szerencséje, mert egyik állam sem akarta a másiknak átengedni a zsíros zsákmányt. Ezért aztán Isztambul megmaradt töröknek.

Az itáliai területek uralmáért akkoriban (mint évszázadok óta) Franciaország és Ausztria harcolt. De az idők megváltoztak. Az olaszokat is közel hozta egymáshoz a vasút, és – akárcsak a német városok – tudatára ébredtek annak, hogy ők nemcsak firenzeiek vagy genovaiak, velenceiek vagy nápolyiak, hanem valamennyien itáliai olaszok. És hogy nekik maguknak kell döntenieik sorsukról. Akkoriban Itália északi részén volt az egyetlen szabad és önálló állam. A kis állam annak a hegynek a lábánál feküdt, amelyen hajdanában Hannibál átkelt a síkság felé. Minthogy hegy lábánál fekszik, ezt a területet Piemontnak, vagyis „Hegylábnak” nevezték. Tehát Piemont és Szardínia szigete együttesen kicsiny, de erős királyságot alkotott Viktor Emánuel uralkodása alatt, akinek rendkívül okos, diplomatikus minisztere, Camillo Cavour pontosan tudta, mit akar. Azt

akarta, amire valamennyi olasz már régóta vágyódott, és amiért sok ember ontotta már vérének vakmerő, de szabálytalan, kalandos harcokban az 1848-as forradalom alatt és után: az egységes olasz birodalmat. Cavour személy szerint nem volt harcos alkat. Nem bízott a titkos összeesküvések erejében, a halálmegvető rajtaütésekben, amelyekkel akkoriban Garibaldi, ez a bátor fantaszta és ifjú társai ki akarták harcolni az ország szabadságát. Cavour más, hatékonyabb utat keresett, és meg is találta.

Sikerült neki a becsvágyó francia császárt, III. Napóleont rávennie, hogy álljon ki Itália egységéért és szabadságáért. Hiszen Napóleonnak ebből csak előnyei, hátrányai pedig nem származhatnak. Ha kiáll annak az országnak szabadságáért, amely nem az ő birodalma, legfeljebb az itáliai területeket birtokló Ausztria érdekeit sérti, és Ausztria megrövidítése nem volt kellemetlen a francia császárnak. De szabadságot hozva egyszersmind egy nagy európai nép hőségé is válik, ez pedig kellemes volt neki. Piemont és Szardínia minisztere, Cavour ügyes tárgyalásai és a szertelen Garibaldi merész, lelkes hadi vállalkozásai következtében, nagy áldozatok árán valóban sikerült elérni az olaszok célját. Az Ausztria ellen viselt két háborúban, 1859-ben és 1866-ban – jóllehet az osztrák haderő gyakran győzött – Ferenc József császárnak, III. Napóleon hatalmától kényszerítve le kellett mondania az Itáliában birtokolt területeiről, Milánóról, Velencéről és a két várost övező vidékekről. Más itáliai államokban nagy népszavazásokat tartottak, valamennyinek az volt az eredménye, hogy az egész népesség csatlakozni akar az Olasz Királysághoz. Az apró államok hercegei tehát lemondtak. 1866-ban Olaszország egységes lett. Csak a főváros, Róma hiányzott az egységből, ugyanis Róma a pápa fennhatósága alá tartozott, és Napóleon, hogy a pápával össze ne tűzzön, nem akarta átadni. Francia csapatokkal védte a várost, és Garibaldi önkénteseinek számos támadását elhárította.

Ausztria végül is talán nem vesztette volna el 1866-ban szívós harcát az olaszok ellen, ha az olasz politikának nem sikerül észak felől is rázúdítania egy ellenfelet, aki az olaszokéhoz hasonló célért küzdött. Ez az ellenfél Poroszország volt, amelynek kormánya élén akkoriban Bismarck állt.

Az északnémet, nemesi származású földbirtokost, Bismarckot rendkívüli akaraterő, világos elme, csalhatatlan éléslátás és szívós kitartás jellemezte, célját soha nem tévesztette szem elől, és véleményét, meggyőződését I. Vilmos porosz királynak is nyugodtan meg merte mondani; Bismarcknak kezdettől fogva csak egyetlen óhaja volt: Poroszországot hatalmassá tenni, és az ország segítségével a kusza, toldott-foldott Német Szövetségből egy nagy

és egységes német birodalmat teremteni. Úgy vélte, célja érdekében mi sem fontosabb egy erős, hatalmas hadseregnél. Hiszen ő mondta ki a híressé vált szavakat: a történelem nagy kérdéseit nem határozatokkal, hanem vassal meg vérrel döntik el. Nem tudom, vajon ez mindenkor érvényes-e? Az ő esetében igazat adott neki a történelem. Midőn a porosz képviselők 1862-ben a népre kivetett adókból nem akarták megszavazni azt a nagy összeget, amelyre a haderő számára szüksége volt, rávette a királyt, hogy most már az alkotmány és a megválasztott képviselők akarata ellenére kormányozzon. Az uralkodó attól félt, hogy I. Károly angol király sorsára jut, aki megszegte ígéretét, valamint XVI. Lajos francia királyéra. Azt mondta Bismarcknak, miközben együtt utaztak a vonaton: „Én egész pontosan előre látom, hogyan fog ez végződni. Az Operaház előtt, az ablakom alatt fejezik majd le önt, és valamivel később engem.” Bismarck csak annyit válaszolt: „Hát aztán?” „Hát igen, akkor halottak vagyunk” – felelte a király. „Igen – mondta Bismarck –, akkor halottak vagyunk, de vajon lehet-e tisztességesebb módon meghalni?” És valóban keresztülvitte, a nép akarata ellenére, hogy puskákkal és ágyúkkal kitűnően felszerelt hadsereget állítsanak fel, amely hamarosan jól bevált a Dánia ellen folytatott háborúban.

Ezzel a kiválóan felfegyverzett és kiképzett haddal vonult 1866-ban terveinek megfelelően Ausztria ellen, amelyet egyidejűleg délen az olaszok is megtámadtak. Bismarck az osztrák császárt ki akarta szorítani a Német Szövetségből, hogy ott Poroszország legyen a leghatalmasabb, és Németország élére állhasson. És egy véres ütközetben, Csehországban, Königrätznél valóban megverte az osztrákokat, és Ferenc József császárnak engednie kellett. Ausztria kilépett a Német Szövetségből. Mást nem kívánt Bismarck a győzelme után, s ezt a porosz hadsereg tábornokai és tisztjei ugyancsak nehezményezték, de ő nem hagyta magát megtéveszteni. Nem akarta teljességgel ellenségévé tenni az osztrákokat. Ám titokban valamennyi német állammal szerződést kötött, amelynek értelmében Poroszországot minden háborújában támogatni fogják. Erről azonban senki sem tudott.

Csak hogy Franciaországban III. Napóleon nyugtalankodni kezdett, hogy a Rajna túlsó oldalán Poroszország katonai hatalommá fejlődik. A francia császár, aki 1867-ben Mexikóban egy teljesen felesleges háborút veszített el, félt a jól felfegyverkezett szomszédától. A franciáknak soha nem volt ínyére, ha a németek túlságosan megerősödtek. III. Napóleon követe útján 1870-ben az éppen Ems fürdőben kúrát tartó Vilmos porosz királyt a lehető legkülönösebb követelésekkel terhelte. Azt kívánta, hogy a porosz uralkodó

saját maga és családja nevében mondjon le olyan igényekről, amelyeket egyáltalán nem támasztott. Ekkor Bismarck – a király beleegyezése nélkül – hadüzenetre készítette III. Napóleont. A franciák várakozása ellenére valamennyi német állam részt vett a háborúban, és csakhamar megmutatkozott, hogy a német csapatok felszerelése és irányítása jobb volt a franciákénál.

A németek gyorsan nyomultak Párizs felé. 1870. szeptember 1-jén Sedan helységeinél a francia hadsereg egy nagy részét – III. Napóleon is ott tartózkodott – foglyul ejtették, majd hónapokig ostromolták az alaposan megerősített Párizst. Franciaország veresége miatt a francia csapatoknak, amelyek Rómában védték a pápát, tüstént el kellett hagyniuk a várost, és az olasz király csapatai bevonultak Rómába. Ilyen bonyolultak voltak akkoriban az összefüggések. Még az ostrom alatt – a porosz király Versailles-ban lakott akkor – Bismarck rábeszélte a német királyokat és fejedelmeket, hogy a porosz uralkodónak ajánlják fel a császári címet. Most álmétkodni fog az olvasó, ugyanis ez történt: Vilmos király inkább akarta a „Németország császára” mint a „német császár” címet, és emiatt majdnem füstbe ment az egész császárság. Végül 1871 januárjában azonban a versailles-i tükörteremben mégis megalakult ünnepélyesen a német császári birodalom. A frissiben kikiáltott I. Vilmos ekkor oly bosszús volt amiatt, hogy nem kapta meg az óhajtott titulust, hogy feltűnően és szándékosan mindenki jelenlétében elment Bismarck mellett, keresztülnézve rajta, és a német birodalom alapítójának nem adott kezet. Bismarck ennek ellenére tovább szolgálta, és jól szolgálta őt.

Párizsban a fegyverszünet után irtózatosan véres munkásforradalom tört ki, amelyet idővel még irtózatosabban és véresebben fojtottak el. Többen pusztultak el, mint a nagy francia forradalom alatt. Franciaországot a vérontás egy időre elerőtlenítette, és kénytelen volt békét kötni. Egy nagy területet (Elszászt és Lotaringiát) át kellett adnia Németországnak, és hatalmas hadisarcot kellett fizetnie. A franciák III. Napóleon császárt, aki ilyen rosszul vezette az országot, megfosztották trónjától, és kikiáltották a köztársaságot. Ettől fogva elégük lett a császárokból meg a királyokból.

Bismarck az egyesült Német Birodalom miniszterelnöke, vagyis kancellárja lett, és fölényes értelmével vezette az ügyeket. Minden szocialista törekvésnek – miként azokat Marx tanította – esküdt ellensége volt, de tudta, hogy akkoriban a munkásokra valóban szörnyen keserves sors nehezedett. Így hát azt a nézetet képviselte, hogy a marxi eszmék elterjedésének csak úgy



lehet elejét venni, ha a munkások legégetőbb nyomorát enyhítik, s ily módon elveszik a kedvüket az állam teljes felforgatásától. E célból intézményeket létesített beteg vagy balesetet szenvedett munkások megsegítésére, akik azelőtt, támogatásban nem részesülve, elpusztultak, s általában gondja volt a nyomor enyhítésére. A munkásoknak abban az időben átlagosan még napi tizenkét órát kellett dolgozniuk. Vasárnap is.

A busa szemöldökű, kemény, határozott arcú Bismarck herceg rövidesen Európa egyik legismertebb embere lett, s az ellenségei is elismerték róla, hogy nagy államférfi. Midőn Európa népei elkezdtek területi igényeiket kiegyenlíteni egymás közt, 1878-ban összegyűltek Berlinben, s a tanácskozást Bismarck vezette. Csak a következő német császár, II. Vilmos, aki sok mindenről másként vélekedett, mint kancellárja, nem tudott huzamosan megférti vele, s elbocsátotta. Bismarck öreg emberként még néhány évig élt ősei birtokán, s onnan küldte figyelmeztetéseit a német kormányzat új vezetőihez, óva őket a meggondolatlanságoktól.

### 39. Versengés a Föld felosztásáért

Most hamarosan elérkezünk abba a korba, amikor a szüleim fiatalok voltak. Ők már pontosabb részleteket beszélhettek el nekem. Hogy egyre több házba vezették be először a gázt, aztán a villanyt, aztán a telefont, hogy a városokban megjelent a villamos, majd felbukkantak az autók, a munkásnegyedek óriásira növekedtek, s a gyárak, ahol hatalmas gépek működtek, a dolgozók ezreit foglalkoztatták, tehát elvégezték azt a munkát, amelyhez régen talán kézművesek százezreire lett volna szükség.

De mi történt mindazzal a temérdek szövettel, cipővel, konzervvel, vagy mondjuk fazékkal, amit naponta vagonszámra gyártottak a nagy gyárakban? Részben természetesen el lehetett adni az országban. Akiknek munkájuk volt, hamarosan több öltönyt vagy cipőt vásárolhattak, mint hajdanában a kézműves. Hiszen minden összehasonlíthatatlanul olcsóbb volt, bár korántsem olyan tartós. Így hát a lakosság kénytelen volt gyakran vásárolni új holmit. Azonban a munkabér természetesen nem volt elég magas ahhoz, hogy mindent megvegyenek, amit az óriásgépek gyártottak. De ha sok vagon kelme vagy bőr halmozódott fel, mert nem kelt el, akkor semmi értelme, hogy a gyár egyre új mennyiségeket állítson elő. A gyár kénytelen volt leállni. Ha leállt, a munkások munka nélkül maradtak, semmit sem tudtak megvásárolni, és egyre több áru maradt raktáron. Ezt az állapotot nevezik gazdasági válságnak. Valamennyi ország számára fontos volt – hiszen így kerülhette el a válságot –, hogy a sok gyárban termelt áru lehetőleg elkeljen. És ha ez nem sikerül a saját határai közt, meg kell próbálni külföldön. Nem Európában. Hiszen Európában úgyszólván mindenhol álltak gyárak. Olyan országokba kellett menni a termékekkel, ahol nem voltak még gyárak, ahol még mezítláb és jóformán meztelenül jártak az emberek.

Például Afrikába. És hirtelen a nemzetek valóságos versenyfutása indult meg a civilizálatlan vidékek felé, s a legcivilizálatlanabbak voltak leginkább ínnyükre. Nemcsak azért volt szükség ezekre a területekre, hogy áruikat eladhassák, hanem amiatt is, mert ott gyakran sok olyan portékára tettek szert, amelyekkel saját országuk nem rendelkezett, így gyapotra a textilgyárak tulajdonosainak, vagy petróleumra a benzingyártáshoz. Minél több ilyen „nyersanyag” áramlott a gyarmatokról Európába, annál többet termelhettek a gyárak, és annál buzgóbban keresték a gyárosok az újabb területeket, ahol tömeges termelvényeiket még hajlandók voltak megvenni. Aki hazájában nem talált munkát, kivándorolhatott ezekre az idegen

területekre. Röviden: az európai népek számára valóban fontos lett, hogy gyarmatokkal rendelkezzenek. Azzal senki sem törődött, hogy a fekete bőrűek mit akarnak. Képzelmű, olykor milyen iszonyatosan komiszul bántak velük, ha odáig jutottak, hogy nyíllal lövöldöztek a bevonuló csapatokra.

A Föld felosztásában természetesen az angolok jártak legelől. Hiszen nekik már néhány évszázad óta településeik voltak Indiában, Ausztráliában és Észak-Amerikában, gyarmatokkal rendelkeztek Afrikában is, ahol elsősorban Egyiptomban volt nagy befolyásuk. Saját területeket szereztek már régebben a franciák is. Birtokolták Hátsó-India nagy részét és Afrika bizonyos részeit, amelyek közt a Szahara ugyan inkább volt nagy, mint kívánatos hódítás. Az oroszok nem szereztek gyarmatot a tengeren túl, de volt hatalmas saját birodalmuk, amelyben még kevés gyár működött. Terjeszkedni akartak Ázsián keresztül egészen a tengerig, hogy ott kereskedjenek. De hirtelen ott termettek az európaiak kitűnő tanítványai, a japánok, és azt mondták: Megállj! Az 1904-ben kitört rettenetes orosz-japán háborúban a hatalmas cári birodalom vereséget szenvedett a kis, modern Japántól, és vissza kellett vonulnia egy darabon. És a japánok most már maguk építettek új meg új gyárakat, és nekik is szükségük volt idegen országokra, hogy ott adják el áruikat, s a kis szigetbirodalmukon élő nagy emberfelesleget valahol elhelyezzék.



A felosztásnál természetesen az új államokra, Olaszországra és Németországra utoljára került sor. Szétdaraboltságukban előzetesen nem volt alkalmuk, hogy a tengeren túl területeket szerezzenek. Most aztán pótolni akarták, amit évszázadok folyamán elmulasztottak. Olaszország sok küzdelem árán keskeny földrészhez jutott Afrikában. Németország

hatalmasabb volt, és több gyárral rendelkezett. Többet akart. Bismarcknak valóban sikerült is néhány jelentékenyebb területet szerezni Németországnak, főként Afrikában és a Csendes-óceán szigetein. De az egész ügynek az a lényege, hogy egy ország sem kaphat soha eleget. Minél több a gyarmata, annál több gyárat épít, és minél több gyárat épít, minél jobbakat, és a gyárak minél többet termelnek, annál több gyarmatra lesz ismét szüksége. Ez nem hatalom– vagy uralomvágy. Valóban szüksége lenne gyarmatokra. De a világ már fel volt osztva. Új gyarmatokat pedig csak úgy lehet szerezni, vagy a régiákat megóvni attól, hogy az erősebb szomszéd el ne vegye, ha az államok háborúskodnak, vagy legalábbis háborúval fenyegetőznek. Így hát valamennyi állam hatalmas hadsereget és flottát szerelt fel, és minden pillanatban kijelentette: „Csak merészeljete engem megtámadni!” A többi ország, amely évszázadokon át hatalmas volt, azt tartotta, ehhez joga van. De azt már ugyancsak rossz néven vették ezek az államok, hogy a Német Birodalom kitűnő gyáraival is részt akar venni ebben a játszmában, hogy nagy flottát épített, s igyekezett egyre jelentősebb befolyáshoz jutni Ázsiában és Afrikában. Már régóta számítottak egy rettenetes összeütközésre, s így az államok egyre nagyobb seregeket állítottak fel, és egyre nagyobb páncélhajókat építettek.

Végül is a háború nem ott robbant ki, ahol oly sok év óta várták, tehát nem Afrikában vagy Ázsiában valami viszály miatt, hanem annak az országnak az okán, amely a nagy európai birodalmak között egyedül nem rendelkezett gyarmatokkal: ez az ország az Osztrák-Magyar Monarchia, amelyet keverék népeivel nem fűtött a becsvágy, hogy távoli világreszeken területeket szerezzen. De az áruit megvásároló emberekre neki is szüksége volt. Tehát, akárcsak a törökökkel folytatott háborúk óta a Balkánon, a Törökországtól nemrég elszakadt országok közt próbált meg új területekhez jutni, mert ezeknek az országoknak még nem voltak saját gyáraik. De a frissiben felszabadult kis balkáni népek, például a szerbek, féltek a nagy birodalomtól, és nem akarták engedni, hogy még tovább terjeszkedjék. Midőn az osztrák-magyar trónörökös 1914 tavaszán a közelmúltban meghódított Boszniába utazott, a fővárosban, Szarajevóban egy szerb férfi meggyilkolta.

Az osztrák hadvezérek és politikusok akkoriban úgy vélekedtek, hogy a háború Szerbiával előbb-utóbb elkerülhetetlen, tehát a szörnyű gyilkosság megbosszulására azonnal meg kell alázni Szerbiát. Oroszország beavatkozott, mert attól tartott, a Monarchia túlságosan a közelébe nyomult, az Ausztria-Magyarországgal szövetkezett Németország pedig a Monarchia oldalára állt,

s ekkor, hogy Németország is belépett a háborúba, minden régi ellenségeskedés fellángolt. A németek legveszélyesebb ellenfelüket, Franciaországot már kezdetben meg akarták semmisíteni, és hadaikkal a semleges Belgiumon át nyomultak Párizs felé. Anglia félt a németek győzelmétől, hiszen akkor Németország a legelső hatalmassággá emelkedett volna, tehát beavatkozott a háborúba. Hamarosan úgyszólván az egész világ Németország és Ausztria-Magyarország ellen harcolt. Ez a két birodalom most az *entente* (vagyis „szövetséges ellenségeik”, mert az entente szó szövetséget jelent) hadseregei közt terült el. Ezért „központi hatalmak” néven emlegették őket.

Oroszország óriási hadai közeledtek, de néhány hónap múlva megállították őket. Hasonló háború még soha nem volt a világon. Millió és millió ember menetelt egymás ellen. Fekete bőrűeknek és indiaiaknak is részt kellett venniük a harcokban. A német haderőt Párizs közelében, a Marne folyó mentén feltartóztatták, és ettől fogva ritkán került sor a régi értelemben vett igazi ütközetekre; az óriási hadseregek elsáncolták, beásták magukat a földbe, s véget nem érő távolságokban tanyáztak egymással szemben. Majd hirtelen sok ezer ágyúból zúdítottak támadást az ellenség lövészárkaira, és lőtték napokon át, szögesdrótakadályokon, feldúlt sáncokon át rohamoztak, és felégették, pusztasággá irtották a holttestekkel borított vidéket. 1915-ben Olaszország is hadat üzent a Monarchiának, jóllehet eredetileg a szövetségese volt. Most már a tiroli hegyek jégpáncélján is folyt a harc, és Hannibál híres haditettei gyermekjátékok ahhoz képest, amit az akkori katonáknak bátorság és kitartás terén véghez kellett vinniük.

A levegőben repülőgépekkel folyt a háború. Békés városokat bombáztak, békés utasokat szállító hajókat süllyesztettek el, harcoltak a tengeren és a tenger alatt is, miként azt Leonardo hajdanában előre látta. Az irtózatosszerű fegyverekhez, amelyek nap nap után ezreket öltek meg vagy csonkítottak nyomorékká, egy új, valamennyinél szörnyűbb találmány járult: mérges gázokkal mérgezték meg a levegőt. Aki belélegezte, rettenetes kínok között meghalt. Ezeket a gázokat vagy a széllel sodortatták az ellenséges katonákra, vagy gázgránátokat lőtték ki, amelyekből robbanásakor szertefolyt a gáz. Páncélkocsikat, tankokat állítottak elő, amelyek lassan és biztosan gördültek árkokon át, falakon keresztül mindent lehengetve és szétzúzva.

Németországban és a Monarchiában ijesztő volt az éhség. Már régen fogytán volt az élelem, nem volt ruhanemű, szén, világítás. Az asszonyoknak a hidegben órák hosszat kellett sorban állni egy kevés kenyérért, félig rothadt

krumpliért. Egy ízben reménykedhettek a központi hatalmak. Oroszországban 1917-ben forradalom tört ki. A cár lemondott, de a hatalomra kerülő polgári kormány tovább akarta folytatni a háborút. Csakhogy a nép már megelégedte. Így hát újabb forradalmi változásra került sor, amelyben Lenin vezetésével a gyárvárosok munkásai jutottak hatalomra. A parasztok közt szétszították a földeket, a gazdagoktól és nemesektől elvették vagyonukat, és megpróbálták Marx Károly elvei szerint vezetni az országot. A külföld beavatkozott. Rettenetes harcok robbantak ki, amelyeknek folyamán ismét milliószámra pusztultak el az emberek. Manapság is Lenin utódai vannak uralmon Oroszországban.

Ám nem sokat használt, hogy a németek a keleti frontról néhány csapatot visszarendelhettek, mert egyidejűleg nyugaton új, friss haderőt vetettek be Németország ellen. Az amerikaiak is beavatkoztak a háborúba. A németek és a Monarchia katonái ennek ellenére még több mint egy esztendeig kitartottak az óriási túlerő ellenében, és teljes erejük végső, kétségbeesett összpontosításával nyugaton már-már győztek. Végül azonban kimerültek. Midőn 1918-ban az Amerikai Egyesült Államok elnöke, Wilson hírül adta, hogy igazságos békét akar, amely minden népnek biztosítja, hogy saját maga határozza meg, mi történjék majd vele, a központi hatalmak hadseregeinek egyes csapatai feladták a harcot. Így hát Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia kénytelen volt fegyverszünetet kötni. Az életben maradt férfiak a frontról visszatértek éhező családjukhoz.

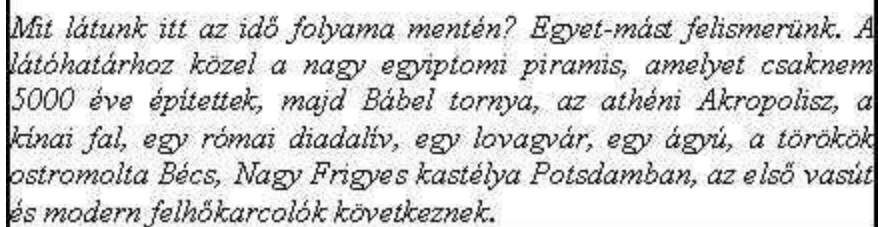
Ezekben a végképp kimerült országokban ekkor forradalomra került sor. Ausztria-Magyarország uralkodója és a német császár lemondott, a Monarchia különböző népei, a csehek, a szlovákok, a magyarok, a lengyelek, a délszlávok önállósultak, és saját államot alakítottak. Midőn aztán a németek, az osztrákok és a magyarok küldöttségei Párizsba utaztak, hogy a régi királyi rezidenciákban, Saint-Germainban, Versailles-ban és Trianonban a Wilson meghirdette békéről tanácskozzanak, megtudták, hogy nincs miről tanácskoznik. A háborúért Németország felelős, tehát meg kell büntetni. Németországtól nemcsak gyarmatait és az 1870-ben Franciaországtól meghódított területeket vették el, nemcsak arra kényszerítették, hogy évente elképesztően nagy összegeket fizessen a győzteseknek, hanem arra is, hogy ünnepélyesen írja alá, ő a felelős a háborúért. Az osztrákok meg a magyarok sem jártak jobban. Így tartották be Wilson ígéreteit (de lásd magyarázatomat az „Utószó”-ban a 308. oldalon).

A háborúban tizenegy millió ember halt meg, és hatalmas területeket oly

módon pusztítottak el, aminőre mindaddig még nem volt példa. Rettenetes nyomor és kétségbeesés uralkodott ekkor a világban.

Az emberek óriási eredményeket értek el a természeti erők felhasználásában. Szobánkból egy készüléken a Föld túlsó oldalán élő ausztráliaival a legértelmesebb vagy legostobább dolgokról elcseveghetünk. Rádiókon zenét hallgathatunk egy londoni szállóból, vagy előadást a libatömésről Portugáliából.

Óriási házakat építenek, magasabbakat a piramisoknál vagy a római Szent Péter-bazilikánál, óriási repülőgépeket is, közülük egyetlenegy több embert képes elpusztítani, mint II. Fülöp spanyol király Nagy Armadája. Gyógyszereket találtak fel a legszörnyűbb betegségekre, és csodálatosnál csodálatosabb dolgokat ismerünk. A Természet szinte valamennyi jelenségét megmagyarázó képletekre jöttek rá, amelyek oly titokzatosak és különösek, hogy kevés ember érti meg őket. De helytállóak. A csillagok pontosan úgy mozognak, ahogyan azt a képletek jelzik. Nap nap után valamicskével többet tudunk a Természetről és magáról az emberről. De az ínség még mindig iszonyatosan nagy. Sok-sok millió ember nem jut munkához Földünkön, és évente sok millió embertársunk pusztul éhen. Mindannyian egy jobb jövőben reménykedünk, amelynek el *kell* jönnie!



Képzeld meg el az idő folyamát, amely fölött a repülőgépen a magasban elrepültünk. Egészen hátul, a ködben-párában talán ott sejtjük a mamutvadászok barlangjait és a sztyeppéket, amelyeken az első gabona nőtt. Azok a távoli pontok ott, a piramisok és Babel tornya. Azon az alföldön hajtották a zsidók hajdanában nyájaikat. Azon a tengeren hajóztak a föníciaiak. Ami ott hófehér csillagként ragyog a tengerek közt, az az Akropolisz, a görög művészet jelképe. És amott, a világ másik felén terül el a



sötét erdő az indiai vezeklőkkel, az erdő, ahol Buddhát eltöltötte a megvilágosodás. Ott előrébb a kínai Nagy Fal emelkedik, túlhan Karthágó füstölgő romjai. Ezekben a nagy kőtölcsekben szaggatták szét a vadállatok a rómaiak parancsára a keresztényeket. A duzzadó felhők amott a térség felett a népvándorlás vihara, a folyó partján ezekben az erdőkben térítették meg és tanították az első szerzetesek a germánokat. Ott, a sivatagból elindulva hódították meg az arabok a világot, itt uralkodott Nagy Károly. Ezen a dombon még áll a vár, ahol eldőlt a pápa és a császár harca a világ uralma felett. Lovagvárakat látunk, és közelebb városokat, bennük csodálatos székesegyházakat, itt van Firenze, és itt az új Szent Péter-templom, amely miatt kirobbant a Lutherrel folytatott harc. Mexikó városa lángokban áll, a spanyol Armada kudarcot vall Anglia partjain; amott a sűrű füst felgyújtott falvakból és égő máglyákból száll fel a harmincéves háború korában, az a pompás palota a hatalmas parkban XIV. Lajos Versailles-a. Itt táboroznak a törökök Bécs alatt, és még közelebb Nagy Frigyes és Mária Terézia egyszerű kastélyai. Egészen távolról hallani, hogy Párizs utcáin harsogva szabadságot, egyenlőséget és testvériséget követelnek, és máris látjuk átellenben az égő Moszkvát, meg a téli vidéket, ahol az utolsó hódító nagy serege elpusztult. Egészen közel hozzánk füstölögnek a gyárkürtők és sípolnak a vonatok. A pekingi nyári palota romokban hever, japán kikötőkből hadihajók úsznak ki, zászlóikon a felkelő Nap. Itt még dörögnek a világháború fegyverei. Mérges gáz terjeng a vidék felett. Ott, a csillagvizsgáló kupolájában távcső irányítja a kutató tekintetét elképzelhetetlenül távoli csillagvilágok felé. De alattunk és előttünk még köd, áthatolhatatlan köd van. Csak azt tudjuk, hogy a folyam tovább hömpölyög végtelenül messzire, egy ismeretlen tenger felé.

De ereszkedjünk le gyorsan a repülőgépen a folyamhoz. Ha egészen a közelébe érünk, észrevesszük, hogy igazi folyam, és hullámai úgy zúgnak, akár a tenger hullámai. Erős szél fúj, a hullámok fehér tajtékot vetnek. Nézzük csak meg jól a milliányi csillogó fehér vízbuborékokát, minden egyes hullámmal együtt keletkeznek és múlnak el. Szüntelenül újak bukkannak fel, és tűnnek el a hullámtaraj, aztán lesüllyednek, és többé nincsenek. Mindannyian csupán ilyen csillogó valamicskék vagyunk, egy-egy parányi tajtékcsépp az idő hullámain, amelyek lent tovaögdülnek a bizonytalan, ködös jövőbe. Felbukkanunk, körülnézünk, és mielőtt ráeszméltunk volna, máris ismét eltűnünk. Meg sem látni bennünket az idő nagy folyamában. És új meg új buborékok jönnek egyre. És amit a

sorsunknak nevezünk, nem más, mint küzdelem a buborékcseppecskék tolongásában, míg a hullám felszökik, majd lemerül. De ezt a pillanatot ki akarjuk használni. Megéri a fáradságot.

## **Utószó ötven év után –amit időközben átéltem és megtanultam**

A könyvírás ugyancsak különös feladat. Az ember lehetőleg közvetlenül akar szólni az olvasókhoz, ebben a könyvben ezért gyakran fordultam hozzájuk. Ennek ellenére természetesen mit sem tudni róluk, az ember csak reméli, hogy az első oldaltól kezdve velem fognak és akarnak tartani. Az olvasók pedig ugyanígy nem tudják, ki kezdte el a könyvet a „Volt egyszer...” varázsszóval, és nem is kell kilétét ismerniök.

Hiszen nem azon múlik, hogy férfi vagy nő, idős vagy fiatal, testes vagy sovány a könyv írója. Így hát most teljességgel szokatlan érzés számomra beismerni, hogy ezzel az utószóval másként áll a helyzet. Itt talán az a lényeg, hogy huszonöt esztendő voltam, amikor ezt a könyvet írtam, most pedig ötven évvel idősebb – és némileg testesebb vagyok.

Álmélkodtam és örültem, amikor kiadóm el akarta olvasni ezt a fiataloknak szóló régi világtörténelmet, amely már régóta nem volt forgalomban, sőt még azt is elhatározta, hogy újra megjelenteti. Hiszen azok az olvasók, akikhez akkor fordultam, már régóta felnőttek, és azok a fiatalok, akik most a kezükbe veszik, az én első olvasóim világától teljesen különböző világot ismernek. Például akkoriban nem volt televízió, és természetesen úrutazás sem, nem voltak számítógépek, és nem volt atomerő. Ráadásul könyvemben a történelmet az első világháború végével, tehát nagyjából 1918 körül lezártam, amikor én mindössze kilencéves voltam. Azóta rengeteg minden történt, amit magam is megéltem.

Természetesen először feltettem önmagamnak a kérdést, vajon mi a legfontosabb, vagyis mi az, amiben a világon a legnagyobb változás történt. Azt hiszem, hogy erről a legdöntőbb eseményről ritkán vagy soha nem olvashatni az újságokban: arra gondolok, hogy manapság sokkal, nagyon sokkal több ember van a Földön, mint az én fiatalságomban. Abban az időben, amikor ezt a könyvet írtam, valamivel több mint 2000 millió ember élt a Földgolyón. Két év előtt számuk már a duplájára emelkedett. Ezt könnyű kimondani vagy elolvasni, de képzeljük csak el, hogyan éreztük volna magunkat, ha akkoriban hirtelenében még 2000 millió ember bukkant volna fel valahonnan. Egyáltalán ilyen nagy számokkal az ember nehezen tud mit kezdeni, sőt szemléletessé is alig teheti őket. De idézzük fel emlékezetünkben, hogy a Föld kerülete az Egyenlítőnél pontosan 40 millió méter. Ha az emberek egy jegypénztár előtt sorban állnak, kettőjük közt

általában egy méter a távolság. Vagyis 80 millió türelmes várakozó sora az egész Földet átérné. Már az én fiatakoromban a sor körülbelül huszonkétszer tekeredett volna a Föld körül, de manapság, a 4500 millió embertársunkkal a sor több mint ötvenszer fogná körbe a Földet!

És minthogy ilyen sok az ember, férfiak és nők, öregek és fiatalok, egészségesek és betegek, jóllakottak és éhesek, tulajdonképpen még több történelemnek kellene lennie, hiszen végül is minden ember egyaránt fontos, és amit átél, az is történelem. Persze, soha nem lehetett volna ebből a szempontból történelmet írni, hiszen még egyetlen nap történetének sem érnénk a végére. Így hát megszoktuk, hogy csupán azt nevezzük történelemnek, ami nem csak egyesekre vonatkozik, hanem egész közösségek, népek vagy világrészek életét befolyásolja vagy közös szenvedésbe vonta. Ez természetesen érvényes a találmányok, felfedezések történetére, akár a tűzre gondolunk vagy az agyagedény-készítésre, a lőporra vagy a repülőgépre, és sajnos, a hódítások és forradalmak történetére is, amelyek oly fontos szerepet kapnak a történelemkönyvekben, hiszen az ilyen események gyakran százezrek életébe kerülnek. Abban a tekintetben is nagyot változott a világ, hogy nemrég alig tudták az egyik világrészen, mi történt a másikon, manapság azonban a temérdek ember többsége azonnal értesül róla, ha valahol „világrengető” esemény megy végbe. A régi Mexikó lakosainak bizonyára sejtelmük sem volt Jeruzsálem feldúlásáról, és Kínában valószínűleg nem hallottak a harmincéves háború szörnyű következményeiről, de az első világháború idején már más volt a helyzet. Hiszen azért nevezik „világháborúnak”, mert oly sok állam és nép sodródott bele.

Sajnos, nekem egy második világháborút is meg kellett élnem, amely még messzebbre terjedt, és még sok más háborút is; valamennyi sok áldozatot követelt, és követel most is. De lehetetlen volt számomra, hogy ezeket az eseményeket csak úgy egyszerűen odakapcsoljam az előzőkhöz, és minden megjegyzés nélkül folytassam az elbeszélést. Az eltelt hosszú idő alatt túlságosan megváltoztam ahhoz, hogy megtehessem. Ezt történetesen könyvem egyik részletével is bizonyíthatom. Ugyanis a 26. fejezet kezdetén arról van szó, milyen érzés fog el bennünket, ha régi iskolai füžeteinkben lapozgatunk, és gyakran álmélkodunk, hogy időközben egészen másmilyenek lettünk. Álmélkodunk, így írtam akkor, „a hibákon és olyasmin is, ami helytálló.” Természetesen álmomban sem jutott volna eszembe, amikor ezeket a szavakat leírtam, hogy velem ez éppen ennek a könyvnek a kapcsán

történik majd meg, és mégsem nagyon különös, hogy így fordult, mert amit az ember megélt, s amiben részt vett, az nem múlik el nyomtalanul felette. Rövidesen azután, hogy ezt a könyvet Bécsben befejeztem, s a nyilvánosság elé bocsátottam, Londonba költöztem, s a világtörténelem ott is tartott, így hát jóval több esztendőtt éltem meg Angliában, mint Ausztriában. De minthogy ezáltal én valóban „egészen másmilyen” lettem, nem tudtam abba a történetbe behatolni, amelyet akkor régen írtam. Csak ha kiderült, hogy a kutatók időközben némileg javítottak a régi történelemképen, ezeket a módosításokat kellett természetesen tudomásul vennem. Ez még arra is készítetett, hogy beiktassak a 2. fejezetbe egy részt azokról az új módszerekről, amelyek lehetővé teszik a történelem előtti leletek korának megállapítását, s hogy az utolsó fejezetben utaljak rá. De ha túlságosan gyakran jártam volna így el, az elbeszélés összefüggését szaggatom szét. Így hát jóformán csak az őskorra vonatkozó évszámokon változtattam, ahol ezt új leletek, vagy új számítások szükségessé tették. Hiszen az évszámok arra valók, hogy megjelöljék, mi történt előbb, utóbb vagy nagyjából egy időben, és jóllehet megértem, hogy a történelem tanulása közben kellemetlenséget okoznak, de ilyen váz nélkül semmire sem jut az ember.

Egészen másként állt a helyzet, ha újraolvasás közben olyan részhez értem, amelyről manapság más a véleményem. Ezt nem lehet egykönnyen kijavítani, anélkül, hogy talán az egész fejezetet tönkre ne tenném, hiszen nem bírok kibújni a mai bőrömből. Ezért a nézeteim változásait ebbe az „Utószó”-ba szántam, hiszen az én nézeteim változásai is részévé lettek a lepergett ötven év történetének. Minthogy oly régóta élek Angliában, már nem vagyok olyan biztos benne, hogy az utolsó fejezetem, „Versengés a Föld felosztásáért” valóban olyan pártatlan-e, mint amilyennek én szántam. Kiváltképpen, amit befejezésként Wilson amerikai elnök szerepéről írtam (300. old.), nem egészen úgy történt, mint ahogyan én akkoriban véltem. Én úgy állítottam be a kérdést, mintha Wilson a németeknek és a Monarchiának ígéreteket tett volna, amelyeket aztán nem tartottak be. Meg voltam győződve arról, hogy pontosan emlékszem, hiszen én akkor már éltem, és később csak azt írtam le, ami az általános hiedelem volt. De ellenőriznem kellett volna, mert ezt – főként a történetíróknak – minden esetben meg kell tenni. Röviden: Wilson köztársasági elnök valóban békeajánlatot tett 1918 elején, de a kérdésnek az a lényege, hogy Németország, a Monarchia és szövetségesei akkor még abban reménykedtek, hogy megnyerhetik a háborút, és ezért nem vették figyelembe az elnök felhívását. Csak akkor hivatkoztak a békeajánlatra, midőn tíz

további, szörnyű áldozatokat követelő hónap után elvesztették a háborút, de ekkor már késő volt.

Könnyen megmutatkozik, hogy milyen lényeges és sajnálatos volt a hibám. Bár akkoriban még csak nem is sejtettem, hogy a legyőzött népeknek az a meggyőződése, hogy csalás útján zuhantak a nyomorúságba, becsvágyó uraknak mennyire megkönnyítette dühvé és bosszúszomjjá változtatni a csalódást. Ezeknek az uszítóknak nem szívesen írom le a nevét, de végül is mindenki tudja, hogy elsősorban Hitler Adolfrá gondolok. Hitler katona volt a világháborúban, és benne is kialakult a meggyőződés, hogy a német hadsereget e nélkül az állítólagos csalás nélkül soha le nem győzték volna. Nem csupán Wilson, hanem az egész ellenséges propaganda arra vette rá a német és osztrák polgárokat, hogy cserbenhagyják a frontharcosokat. Most már azon múlik – Hitler így vélte –, hogy a propaganda-hadjáratban a németek túltegyenek a többiekén. Rendkívül hatásos népszónok volt, a tömegek özönlöttek hozzá. Elsősorban azzal volt tisztában, hogy az emberek felhergelésére az a leghatásosabb, ha nyomorúságuk okaként bűnbakot állítanak elébük; ezt a bűnbakot ő a zsidóságban találta meg.

Könyvemben többször is szó esett ennek az ősrégi népnek a sorsáról; önkéntes elkülönüléséről (41. old.), hazátlanságáról Jeruzsálem lerombolása után (115. old.) és a középkori zsidóüldözésekről is (183. old.). Jóllehet magam is zsidó családból származom, soha nem ötlött fel bennem, hogy ezek a szörnyűségek az én időmben is megismétlődhetnek.

A nyilvánosság előtt meg kell emlékeznem egy másik tévedésemről is, amelynek teret adtam ebben a történelemkönyvemben, s amely talán egyáltalán nem válik szégyenemre. A 33. fejezetben ugyanis az olvasható, hogy a „valóban új idő” csak akkor kezdődött el, midőn az emberek gondolkodásmódja elfordult a régi idők brutalitásától, és az úgynevezett felvilágosodás eszméi és eszményei oly általánossá váltak, hogy maguktól értetődőnek tartották őket. Amikor könyvemet írtam, valóban elképzelhetetlennek rémlett, hogy emberek ismét úgy lealacsonyodjanak, hogy más vallásúakat üldözzenek, beismeréseket kínzással csikarjanak ki, vagy éppenséggel tagadják az emberi jogokat. De amit akkor elképzelhetetlennek tartottam, mégis megtörtént. Ilyen elszomorító visszaesés alig látszik érthetőnek, és mégis, talán a fiatalok sem értik meg nehezebben, mint a felnőttek. A megértéshez csak annyi szükséges, hogy az iskolában nyitva tartsák a szemüket; hiszen az iskolásgyerekek gyakran híján vannak a türelemnek, például kinevetik a tanáraikat, csupán amiatt, mert valami

idejétmúlt holmit viselnek, amelyet az osztály komikusnak tart, és ha véget ért a tisztelettudás, elszabadul az ördög. És ha éppenséggel valamelyik társuk üt el némileg a többitől, akár a bőre színe vagy hajszíne miatt vagy amiatt, ahogy beszél vagy eszik, könnyen válik áldozattá; vérig kínozzák, és neki el kell túrnia. Holott bizonyára nem mindegyik osztálytársa kiváltképpen kegyetlen vagy szívtelen, de senki nem akar tréfarontó lenni, s így az osztály zöme többé-kevésbé részt vesz a gyötrésben; ordítóznak, mert a többiek is ordítanak – amíg már szinte magukra sem ismernek.

Sajnos, a felnőttek sem viselkednek jobban. Kiváltképpen, ha nincs más elfoglaltságuk, és rosszul megy a dolguk – vagy ha csupán azt hiszik, hogy rosszul megy – összeverődnek valódi vagy vélt sorstársaikkal, ütemes lépésekben vonulnak végig az utcákon, kórusban ismételve a legostobább jelszavakat, és ráadásul közben ugyancsak kiválónak érzik magukat. A saját szememmel láttam, miként támadtak rá Hitler barnainges hívei a bécsi egyetem zsidó hallgatóira, és amikor ezt a könyvet írtam, Hitler már hatalmon volt Németországban. Csupán idő kérdésének rémlett, hogy az osztrák kormány is a lehengerlő hatalom áldozatául esik, így tehát szerencse volt számomra, hogy meghívást kaptam Angliába, éppen mielőtt Hitler csapatai 1938 márciusában bevonultak volna, és Ausztriában is, akárcsak Németországban, mindenki veszélybe került, ha „jó napot” vagy „szervusz” helyett nem akart „Heil Hitler”-t mondani.

Ilyen helyzetben ugyanis hamarosan kiderül, hogy az effajta mozgalom hívei szemében csupán egyetlen bűn van: a hűtlenség úgynevezett Führerük iránt, valamint egyetlen erény: a feltétlen engedelmesség. Minden parancsot, amely közelebb hozhatja a győzelmet, teljesíteni kell, akkor is, ha semmibe veszi az emberiesség parancsolatait. Bizonyos, hogy a történelem folyamán volt példa ilyesmire, némelyikről írtam is könyvemben, így Mohamed első híveiről (140. old.). A jezsuitákról is az hír járta, hogy az engedelmesség mindennél fontosabb nekik. Röviden szóltam a Lenin vezetése alatt álló kommunisták győzelméről is Oroszországban; a meggyőződéses kommunisták sem voltak soha hajlandók arra gondolni, hogy ellenfeleiket megtűrjék. Határtalan kíméletlenséggel törtek céljaikra, és sok millió ember esett áldozatul nekik.

Az első világháborút követő esztendőkből a türelem szemlátomást tűnt el az életből Németországban, Olaszországban és Japánban. Ezekben az országokban a politikusok mindenekelőtt azt hajtogatták polgártársaiknak, hogy „a Föld felosztásakor” megrövidültek, mert tulajdonképpen őket illeti

meg a jog, hogy más népek felett uralkodjanak. Az olaszokat arra emlékeztették, hogy ők végeredményben az antik rómaiak leszármazottai, a japánokat harcias nemeseikre, a németeket a régi germánokra és Nagy Károlyra vagy Nagy Frigyesre. Azt hangoztatták, hogy az emberek nem egyenlő értékűek, és miként vannak kutya fajok, amelyek más kutya fajoknál alkalmasabbak a vadászatra, úgy képviselik ők az uralkodásra legrátermettebb emberfajokat.

Ismerek egy öreg, bölcs buddhista szerzetest, aki egyszer honfitársainak azt mondta beszédében, tudni szeretné, miért egyezik meg minden ember abban, hogy nevetséges és kínos, ha valaki azt állítja magáról: „én vagyok a legokosabb, a legerősebb, a legbátrabb és a legtehetségesebb teremtmény az egész világon”, de ha „én” helyett „mi”-t mond, és kijelenti, hogy „mi” a legokosabb, a legerősebb, a legbátrabb és legtehetségesebb emberek vagyunk az egész világon, lelkesülten tapsolják meg hazájában, és hazafinak nevezik. Holott a hazaszeretethez, hazafisághoz ennek semmi köze sincs. Világos, hogy az ember ragaszkodhat hazájához anélkül, hogy azt állítaná: másutt mindenhol alacsonyabb rendű csürhe él. De minél több embert kapott el ez az esztelenség, annál inkább veszélybe került a béke.

Midőn egy súlyos gazdasági válság hatalmas embertömeget munkanélküliségre ítélt Németországban, a legegyszerűbb kiútnak a háború látszott, amelyben a munkanélküliekből katonák és a fegyverkezési iparban foglalkoztatott dolgozók lettek, és amely majd megsemmisíti a gyűlölt versailles-i és Saint Germain-i szerződéseket. Azt képzelték, hogy a nyugati demokratikus országok, tehát Franciaország, Anglia és Amerika túlságosan békések és elpuhultak, és majd még védekezni sem akarnak. Igaz, hogy azokban az országokban senki nem akart háborút, és mindent elkövettek, nehogy ürügye legyen Hitlernek szerencsétlenségbe dönteni a világot. De ürügy, sajnos, mindig akad, hiszen az úgynevezett közbejött eseményt meg is lehet rendezni, s így a német hadsereg 1939. szeptember 1-jén bevonult Lengyelországba. Én abban az időben már Angliában éltem, és ott tapasztalhattam, milyen mélységesen szomorúak, de eltökéltek is voltak az emberek, akiknek ismét háborúba kellett menniök. Senki nem énekelt vidám katonadalokat, senki nem remélt hadi dicsőséget. Tették a kötelességüket, mert a tébolynak véget kellett vetni.

Akkoriban az volt a feladatom, hogy a német rádiót hallgassam, és adásait angol nyelvre fordítsam le, hogy Angliában megtudják, mit mondanak a német hallgatóknak, vagy mit hallgatnak el előttük. Így hát a szörnyű háború



hat esztendejét, 1939-től 1945-ig különös módon úgyszólván mindkét oldalról éltem át, jóllehet nagyon különbözőképpen. Otthon az elszántságot, de a gondot is észleltem, aggodalmat a fronton lévő férfiakért, s a légitámadások következményei és a háború változó eseményei miatti gondot. A német rádióban főként diadalordítózást és vad szitkozódást hallottam. Hitler bízott a propaganda erejében, s amíg az első két háborús év eredményei a legmerészebb várakozásokat is felülmúlták, úgy látszott, hogy bizakodása megalapozott. Lengyelországot, Dániát és Norvégiát, Hollandiát és Belgiumot, Franciaországot, valamint Oroszország nagy területeit és a Balkánt megszállta, csak Anglia, ez a kis sziget Európa szélén állt még ellen; és ellenállása sem tarthat már sokáig, hiszen a német rádió trombitaharsogás közepette újra meg újra közölte, hány Angliába tartó, élelmiszert és fegyvereket szállító hajót süllyesztettek el a német tengeralattjárók.

De miután a japánok 1941-ben hadüzenet nélkül megtámadták a kikötőben horgonyzó amerikai hajórajt, és szinte megsemmisítették, majd Hitler is hadat üzent az Egyesült Államoknak, amikor 1942 őszén a német csapatokat Észak-Afrikában viaszorították, és 1943 januárjában Sztálingrádnál az oroszoktól vereséget szenvedtek, s a német légierő erőtlenség bizonyult, hogy a német városokra irányuló rettentő bombázásokat megakadályozza, kiderült, hogy csupán szavakkal és trombitaharsogással nem lehet győzni. Midőn Winston Churchill Angliában az úgyszólván kilátástalan helyzetben a kormány élére állt, azt mondta: „Nem ígérek mást, csak vért, verejtéket és könnyeket.” És éppen ezért hittünk neki, ha a remény szikráját villantotta fel előttünk. Nem tudom, hány német méltatta idővel figyelemre azokat a kibúvókat és ígéretéseket, amelyeket én nap nap után hallottam a német rádióból. Az idősebb németek bizonyára jól emlékeztek az első világháborúra, amikor ez az ádáz jelszó járt szájról szájra: „Halálra győzzük magunkat” – és azt is tudták, ami Napóleonra várt Oroszországban.

És valóban így következett be. Bármilyen kétségbeesett erővel álltak is ellen a német katonák, az angoloknak és amerikaiaknak mégis sikerült 1944 nyarán a francia Normandiában partra szállni és Németország felé nyomulni. Egyidejűleg az oroszok üldözőbe vették a megcsappant erejű német hadsereget, és 1945 áprilisában végre Berlinbe értek, ahol Hitler öngyilkos lett. Békeszerződésről ezúttal szó sem esett. A győztesek továbbra is megszállva tartották Németországot, csak a felszabadított Ausztriának sikerült 1955-ben ennek az állapotnak végét vetni. Még manapság is, a háború vége után 40 év múlva, szigorúan őrzött határ húzódik

Németországban a kommunista Szovjetunió befolyása alatt álló terület és a nyugati demokratikus német terület közt. Ide vezetett végül a háború hat szörnyű esztendeje töméntelen áldozatával.

Egyik barátom, aki szívesen olvasta el ezt a könyvet, annak idején kifogásolta, hogy nem mindenhol álltam ellen annak a kísértésnek, hogy katonai sikereket dicsőítsek. Kivált a Napóleonnól szóló fejezet (256-269. old.) nem tetszett neki, mert a „kis káplár” mesébe illő felemelkedése Európa urává engem arra csábított, hogy haditetteit ragyogó színekkel ecseteljem. Ha így van, sajnálom, de mindenesetre elbeszélésembe beleszőttem Napóleon Metternichnek tett kijelentését: „Az olyan férfi, mint én, fütyül egymillió ember életére.” (266. old.)

A második világháború előidézői is megtehették volna ezt a hajmeresztő kijelentést, áldozataik számára inkább nem is gondolok. Ebben a szomorú összefüggésben egy előző szövegrészre kell és szabad hivatkoznom (205. old.). Mexikó spanyol hódítóiról ezt írtam: „A spanyolok nekiláttak, hogy ott és Amerika más tájain az indiánok ősi népét a legocsmányabb módon kiirtsák. Az emberiség történetének ez a fejezete olyan szörnyű, és az európaiak számára olyan szégyenletes – így írtam –, hogy inkább hallgatok róla...”

Még szívesebben hallgattam volna arról a legszörnyűbb embertelenségről, amelyet az elmúlt ötven év alatt követtek el, hiszen e könyv elsősorban fiatal olvasóknak szól, akiket szívesen megkímélnék a legborzalmasabb események megismerésétől. De a fiataloknak és felnőtteknek is meg kell tanulniok a történelemből, milyen könnyen változtatja a türelem hiánya és az uszítás szörnyetegekké az embereket. Ugyanis a világháború utolsó éveiben Európa német hadsereg megszállta valamennyi országának zsidó lakosait, – sok millió férfit, nőt, gyermeket – elűzték hazájából, nagyrészt keletre szállították és ott meggyilkolták őket. A német rádió persze erről mit sem közölt hallgatóival, és mint oly sokan, először magam is alig akartam elhinni, midőn a háború végén (1945-ben) ezek a felfoghatatlan tények napvilágra kerültek. Azonban sajnos, temérdek bizonyíték van arról, hogy ezeket az irtózatoss bűnöket valóban elkövették, és jöllehet már oly sok év telt el azóta, végtelenül fontos, hogy ne merüljenek feledésbe, és ne borítsanak fátylat rájuk.

A mi kis Földünk népegyvelegében egyre fontosabbá válik, hogy türelmességre, kölcsönös kíméletre neveljük magunkat, már csak amiatt is, mert a technika és az új közlekedési eszközök egyre inkább testközelbe

hoztak bennünket egymáshoz. Ezt is a saját bőrömön tapasztaltam. Ha repülőtéren vagyok, ahol a hangszóró egymás után közli a járatokat Delhibe, New Yorkba, Hongkongba vagy Sidneybe, és látom a beszállásra készülő nyüzsgő tömeget, gyakran kell fiatalságomra gondolnom. Akkoriban rámutattak valakire és azt mondták: „Ő járt Amerikában”, vagy éppenséggel „Volt Indiában”. Persze, azóta általában megváltozott a világ. Egész földrészek népei, amelyek a háború előtt a brit világbirodalomhoz tartoztak, időközben javarészt önállóvá, de sajnos, békésebbé még nem váltak, és ez azért is módfelett nyugtalanító, mert egy újabb világháború a világ történetének végét jelentheti.

Világos, hogy az atombomba feltalálásáról beszélek. Röviddel a háború kitörése előtt történetesen megismerkedtem egy fiatal fizikussal; ő szóba hozta azt a cikket, amelyet a nagy dán természettudós, Niels Bohr tett közzé. Bohr a minden eddigi robbanószer pusztító erejét messze felülmúló „uránbomba” megszerkesztésének elméleti lehetőségéről írt. Mi ketten akkor egyetértettünk, hogy abban kell reménykedni, ilyen összehasonlíthatatlan erejű fegyvert legfeljebb valamelyik lakatlan szigetre dobnak le, hogy ellenségnek, barátnak bebizonyítsák, ezentúl érvénytelen minden eddigi elképzelés harcról és háborúról. Jóllehet a háború alatt az atombomba megvalósításán eltökélten dolgozó tudósok közül bizonyára sokan reménykedtek ebben, a remény nem teljesült. Az elképzelhetetlen katasztrófának 1945 augusztusában Hiroshima és Nagasaki, két japán város esett áldozatul, és Japán megadta magát.

Mindannyiunk előtt világos volt, hogy az atombomba feltalálásával a világtörténelem egészen új szakasza kezdődött el, hiszen az atomenergia felfedezése szinte a tűzéhez hasonlítható. A tűz is melegít, de pusztíthat is, ám pusztításai semmiségek az atomfegyverek manapság sokszorosan felfokozott megsemmisítő erejéhez képest. Reménykednünk kell, hogy ez a technikai fejlődés lehetetlenné tette, hogy az atomfegyvert ismét emberek ellen vessék be, ám tudjuk, hogy a két nagyhatalom, az amerikaiak nyugati szövetségeseikkel és az oroszok a keletiekkel, egymással szemben állnak, s az elképzelhetetlennel fenyegetnek, holott mindkét fél tudja, az ilyen harcot ők sem élnék túl. Bár ez gyöngé vigasz, de mégiscsak vigasz, mert végül is 1945 óta megmenekedtünk egy újabb világháborútól, jóllehet a Föld számos részén továbbra is borzalmas harcok törtek ki.

Az emberiség történetének ez az egészen új helyzete sokakat érthetően arra készítetett, hogy a tudomány eredményeit általában kárhoztassák, hiszen

ennek a szakadéknak a szélére vittek bennünket. És mégsem szabad megfélekezniük arról, hogy a tudomány és a technika tette lehetővé, hogy a háború sújtotta országokban a világháború pusztításait legalább részben kiegyenlítsék, s így módon a megszokott életmenet előbb kezdődött el, mint ahogy várható volt.

Végezetül ezzel kapcsolatosan iktatok be könyvembe egy apró helyesbítést, és nagyon szeretnék jóvá tenni egy mulasztást. Az emberről és a gépről szóló fejezet (269-277. old.) talán nem téves, de némileg egyoldalú. Bár teljességgel helytálló, hogy a kézművességet felváltó gépi munka sok nyomorúságot hozott, de azt is meg kellett volna említenem, hogy a tömegtermelés új eljárásai nélkül lehetetlen lett volna az egyre növekvő népesség táplálékáról, ruházatáról, lakásáról gondoskodni. Az is nagyrészt az egészségügy tudományos alapokon nyugvó fejlődésének, így például a vízvezeték- és csatornarendszereknek köszönhető, hogy egyre több újszülött jött a világra, és egyre kevesebben haltak meg röviddel születésük után. Kétségtelen, hogy Európa, Amerika, valamint Japán növekvő iparosodása sok szépségtől fosztott meg bennünket, de nem szabad arról megfélekezniük, hogy mennyi áldást – igen, áldást – is eredményezett.

Én még jól emlékszem, fiatal koromban mit értettek az emberek azon, ha a „szegényekről” beszéltek. Nem csupán a szűkséget szenvedők, a koldusok, a hajléktalanok külseje ütött el a nagyvárosok polgáraitól, hanem a munkásokat és a munkásnőket is már messziről fel lehetett ismerni ruházatukról; a nők legfeljebb fejkendőt viseltek, hogy a hideg ellen védekezzenek, és egyetlen munkás se hordott volna fehér inget, hiszen oly hamar meglátszik rajta a piszok. Sőt akkoriban „szegényszagot” emlegettek, mert a városlakók zöme szellőzetlen lakásokban élt, s a házban legfeljebb egyetlenegy vízvezeték volt a folyosón. A polgári háztartásokhoz ellenben (és nem csupán a gazdagokéban) szakácsné, szobalány, gyakran még nevelőnő is tartozott. Bár gyakran bizonyára jobb soruk volt, mint odahaza, de azért mégsem lehet kellemes, ha például az embernek hetente egyszer van „kimenője”, s egyáltalán az a tény, hogy a cselédség közé sorolják. Éppen az én fiatalságom idején kezdtek elgondolkozni ezen az állapoton, és az első világháború után már „személyzetnek” nevezték a cselédeket. De amikor egyetemi hallgatóként Berlinbe kerültem, a házak lépcsőjénél gyakran ez volt kiírva: „Felmenet csak uraságok számára”, s én ezt már akkor is kínosnak éreztem. A cselédségnek és a szállítóknak a hátsó lépcsőt kellett használni, és akkor sem mehettek a felvonóval, ha súlyos terhet cipeltek.

Ennek már mind végeszakadt, akárcsak egy rossz álomnak. Kétségtelen, hogy sajnós, még mindig van nyomorúság, és vannak nyomornegyedek Európa és Amerika városaiban, de a legtöbb gyári munkás, sőt a munkanélküliek is jobban élnek manapság, mint ahogyan sok lovag élhetett várában a középkorban. Manapság jobban táplálkoznak, és ami a legfontosabb, egészségesebbek, és általában tovább is élnek az emberek, mint azelőtt. Hiszen az emberiség kezdettől fogva „aranykorról” álmodozott, de most, hogy ez az aranykor oly sokak számára csaknem megvalósult, senki nem akar tudomást venni róla.

Az első világháborúról szóló fejezetet ezekkel a szavakkal zártam: „Mindannyian egy jobb jövőben reménykedünk, amelynek el *kell* jönnie.” Valóban eljött-e? Még korántsem a Földünket benépesítő sok-sok ember mindegyike számára. Ázsia, Afrika és Dél-Amerika egyre növekvő tömegei közt még ugyanaz az ínség uralkodik, amelyet még nem is olyan régen a mi országainkban is magától értetődőnek tartottak. Az orvoslása nem könnyű feladat, kiváltképpen azért, mert ott is – akárcsak mindenhol – a nyomorúsággal kézenfogva jár a türelmetlenség. De a hírközlés fejlődésével a gazdagabb nemzetek lelkiismerete egy kissé hangosabban szólalt meg. Ha a messze távolban földrengés, árvíz vagy szárazság követel sok áldozatot, a jóléti társadalmakban élők ezrei ajánlják fel segítségnyújtásra anyagi eszközeiket és erejüket. Ez sem volt régebben. Bizonyíték ez arra nézve, hogy jogunk van abban a jobb jövőben reménykedni, amelyről ötven év előtt annyi vágyakozással írtam.

## A szerzőről és könyvéről

A magyar olvasó, aki Ernst H. Gombrich „Rövid világtörténet” című könyvét kézbe vette, régi ismerőseivel találkozhatott. A szerző ugyanis már jó másfél évtizede bemutatkozott Magyarországon. Először „A művészet története” című műve jelent meg, többszörösen is utánnyomva, majd a „Művészet és illúzió” című könyve látott napvilágot. A jól tájékozott magyar olvasó azt is tudja, hogy ezek a művek világsikert arattak: „A művészet történetét”-t tizennyolc nyelvre fordították le, tizennégy kiadást ért meg, és kétmillió példányban adták ki. A művészetszichológia kérdéseivel foglalkozó „Művészet és illúzió”-t tíz nyelvre fordították le 1988-ig. A művészettörténet magyar kutatói e nagyközönség számára készült könyvek mellett a sokoldalú szerző tudományos igényű műveit is számon tartják. Ismerik a reneszánsz ikonográfiáról készült monográfiáját, a reneszánsz művészetről szóló három terjedelmes tanulmánykötetét, úgyszintén az ornamentika és a kultúrtörténet témakörébe vágó feldolgozásait, valamint a látásmódról, a formáról és a művészeti haladásról szóló írásait.

A ritka népszerűségnek és elismertségnek örvendő szerzőről azt is mondhatnánk, hogy hazánkfia, hiszen amikor 1909-ben Bécsben megszületett, Ausztria és Magyarország egyugyanazon birodalom, az Osztrák-Magyar Monarchia két részét alkotta. Az ilyesfajta kisajátítás azonban akkor sem nagyon lenne helyénvaló, ha ugyanabban a világban élnénk, mint nyolcvan esztendővel ezelőtt. A világ is sokat változott azonban, és a történelem az országok és nemzetek sorsát alaposan összekuszálta. Az egyéni sorsok, hogy is lehetett volna másképp, a csillagok járásához igazodtak.

Szerzőnk életébe is alaposan beleszólt a történelem. Az első nagy változást még gyermekfejjel érte meg. A Monarchia 1918-ban felbomlott, és Bécs, a tündöklő császári székváros egy egzisztenciális gondokkal bajlódó és identitásproblémákkal küszködő kis ország fővárosa lett csupán. Mindez még nem volt akadálya egy szabályos értelmiségi pálya indulásának. Szerzőnk végigjárta a gimnázium nyolc osztályát a nagy hírű Theresianumban, majd 1928-ban beiratkozott az egyetemre, ahol művészettörténetet és klasszika archeológiát hallgatott. A Lueger-Ring patinás épületében a tudomány még régi fényben ragyogott, és aki akart, egy egész életre szóló útravalót kaphatott. Sokakkal együtt ő is élt a lehetőségekkel. Különösen a reneszánsz kor művészete keltette fel érdeklődését, és az egyetem elvégzése után doktori

értekezésének témakörét is ebből az időszakból választotta. A „Giulio Romano mint építész” című értekezés, mutatva szerzőjének nem mindennapos tehetségét, nyomtatásban is megjelent. A szellemi építkezés az egyetem befejezése után is folytatódott, és Sigmund Freud közvetett hatása folytán művészetszichológiai látásmóddal gazdagodott. Ám a szabályos tudósi pálya a rátermettség és a felkészültség ellenére sem kezdődhetett el. A fenyegető Anschluss árnyéka ekkor már Ausztriára borult, és aki nem igazodott a koreszmékhez, hiába kopogtatott állásért a tudományos és kulturális intézmények ajtaján. Hovatovább már nem is csak az egzisztenciájáról, hanem mint zsidónak, az életéről volt szó, ezért 1936-ban az emigráns bizonytalan sorsát választotta. De ha kényszerűségből ott is hagyta hazáját, tudományos életcéljához közelebb került. Angliában, új hazájában, egy kultúrtörténeti könyvtárban kapott állást, és kedve szerint belemerülhetett a reneszánsz kor kutatásába. Nem sokáig lapozgathatta a megsárgult iratokat, a történelem harmadszor is beleszólt életébe. Németország 1939-ben kirobbantotta a második világháborút, és Gombrich úgy gondolta, neki is részt kell vállalnia az emberiséget fenyegető veszedelem feltartóztatásában. A békés filológus az éterben folyó háború katonája lett. Hat éven keresztül a brit rádió munkatársaként a német rádióadásokat hallgatta és fordította, anyagot szolgáltatva ezzel a hatékony angol ellenpropagandához. Az életpálya a háború után tért vissza eredeti és természetes medrébe, ahonnan a történelem kényszere nélkül soha nem lépett volna ki. Szabályos egyetemi karrier következett ezután. Előbb ösztöndíjas volt a londoni egyetemen, majd különböző beosztásokban munkatárs ugyanott, végül 1959-től a klasszikus hagyományok története intézetének professzora és igazgatója lett. Tizenhét éven át irányította ezt a jó nevű intézetet, és közben vendégtanár is volt Oxfordban, Cambridge-ben, valamint az Egyesült Államok számos egyetemén. Viszonylag korán, 1976-ban hagyta abba az aktív tanári tevékenységet, de csak azért, hogy még inkább publikációinak élhessen. Tudományos életpályájának a hetvenes és a nyolcvanas évtized lett a legtermékenyebb időszaka.

A „Rövid világtörténet”, amellyel a magyar olvasó most megismerkedett, tulajdonképpen nem illeszkedik szervesen a művészettörténész szerző életművébe. Mindamellet annak értékes alkotórésze. Különös historiográfiai jelenség, hogy egy művészettörténész egy történelemkönyv megírásával kezdte irodalmi pályáját. Mindössze huszonöt éves volt, amikor elkészítette, és amikor 1935-ben megjelent, rögtön könyvsiker lett. A jó szemű német

kiadó ötven év múlva észrevette, hogy a könyv ma is időszerű, ezért 1985-ben átdolgozva és némileg bővítve újra megjelentette. Azóta már a negyedik kiadás is elhagyta a nyomdát.

Az újrafelfedezés és a többszöri megjelentetés aligha lehet véletlen. A „Rövid világtörténet” a magas színvonalú ismeretterjesztés példája, a maga nemében igazi érték, amelyről egyértelműen el lehet mondani, hogy jó könyv. Csupán azon csodálkozhatunk, hogy egy huszonöt éves fiatalember hogy lehetett ilyen művelt és hogy tudhatott ilyen sokat – a könyv az átdolgozás ellenére ugyanaz maradt, ami ötven évvel ezelőtt volt –, de hát ez a végeredmény szempontjából tulajdonképpen közömbös.

Hogy miért jó ez a könyv? Először is műfaja miatt: egyetlen rövid kötetben benne van az egész világtörténet, a kezdetektől tulajdonképpen napjainkig. Egy kötetben összefoglalni azt, ami sokszor szerzői munkaközösségeknek tíz kötetben sem sikerült, kétségkívül elsőrangú teljesítmény. De az egykötetes műfaj önmagában még nem „útleve az üdvösséghez”. Egy kötet is lehet csapnivaló, mint ahogy azok voltak régebben az uralkodóházakra összpontosító leírások, vagy újabban a termelési viszonyokat előtérbe állító osztályharcos összefoglalások. Gombrich könyve azért más, mint sok más elődjéé és utódjáé, mert – meg van komponálva. Megszerkesztett mű abban az értelemben, hogy mondanivalóját a politikai időrendiség szálára fűzi fel, de az emberi civilizáció minden lényeges vonatkozására kitér, úgy is, hogy kilép a szokványos európai keretből, és a világtörténetet minden korszakban átfogóan értelmezi. Érték a könyv azért is, mert pontos ismereteket közöl, jóllehet egy ilyen, hatezer évet átfogó áttekintésnél előfordulhat, hogy a szerző rosszul választja meg információs bázisát. De a könyv nem csupán ismereteket közöl, hanem szemléletet is nyújt: a világtörténelem emberközpontú, humanista szemléletét. Ha a szerző enged is néha a romantikus történetírás hőskultuszt előtérbe állító hagyományának – ezt utószavában Napóleon vonatkozásában be is ismeri –, egész könyvével azt sugallja, hogy a sok ezer éves világtörténet során a kultúra és a civilizáció alkotásai bizonyultak maradandóaknak. Végül, de nem utolsósorban említést érdemel a könyv élvezetes elbeszélő stílusa, az, hogy a szerző igazi olvasmányélménnyel ajándékozza meg olvasóját.

A „Rövid világtörténet” Gombrich szándéka szerint fiatal olvasóknak készült. De a könyvet a felnőtt olvasó is haszonnal forgathatja, mert rajta keresztül az egész világ történelmével köthet ismeretséget.



## Tartalom

### Magyar olvasóimhoz

#### 1. Volt egyszer...

Múlt és emlékezés – Mielőtt az ember megjelent volna – Óriásgyíkok – A Földön még nincs élet – A Nap Föld nélkül – Mi a történelem?

#### 2. A világ legnagyobb feltalálói

A heidelbergi alsó állkapocs – A Neander-völgyi ember – Történelem előtti idő – A tűz – A szerszámok – Barlanglakó emberek – A beszéd – A festés – A varázslás – Jégkorszak és ős–, vagyis csiszolatlan kőkorszak – Új kőkorszak – Cölöpépítmények – Bronzkor – Olyan emberek, mint mi

#### 3. A Nílus menti ország

Menész király – Egyiptom – Himnusz a Nílushoz – A fáraó – A piramisok – A régi egyiptomiak vallása – A szfinksz – A hieroglifák – A papirusz – Fordulat az ősi birodalomban – Ehnaton reformjai

#### 4. Vasárnap, hétfő...

A mai Mezopotámia – Ásatások Urban – Agyagtáblák és ékírás – Hammurápi törvényei – Csillagimádás – A hét napjai elnevezésének eredete – Babel tornya – Nabukodonozor

#### 5. Az egy Istenről

Palesztina – Az Ur városából való Ábrahám – Az özönvíz – Az egyiptomi szolgaság – Mózes és a kivonulás esztendeje – Saul, Dávid, Salamon – A birodalom felosztása – Izrael elpusztítása – A próféták – A babiloni fogság – Hazatérés – Az Ószövetség és a Messiás-hit

#### 6. T.U.D.U.N.K. O.L.V.A.S.N.I.

A betűírás – A föníciaiak és kereskedelmi településeik

## 7. Hősök és fegyvereik

Homérosz eposzai – Schliemann ásatásai – Kalózkirályok – Kréta és a labürinthosz – A dórok vándorlása – A hősköltemények – A görög törzsek és kolóniáik

## 8. Egyenlőtlen harc

A perzsák és vallásuk – Kúrosz meghódítja Babilont – Kambüész Egyiptomban – Dareiosz birodalma – Az iónok felkelése – Az első bosszúálló hadjárat – A második bosszúálló hadjárat és a marathóni csata – Xerxész hadjárata – A Thermopülai szoros – A szalamiszi csata

## 9. Két kis város egy kis országban

Az olümpiai játékok – A delphoi jóshely – Spárta és a spártai nevelés – Athén – Drakón és Szolón – Népgyűlés és türannisz – Periklész kora – Filozófia – Szobrászat és festészet – Építészet – Színház

## 10. A „megvilágosodott” és országa

India – Mohendzsodáro, az Urral egyidős város – Az indusok bevándorlása – Indogermán nyelvek – A kasztrendszer – Brahma és a lélekvándorlás – „Ez vagy” – Gautama királyfi – A megvilágosodás – Megváltás a szenvedéstől – A nirvána – Buddha követői

## 11. Egy nagy nép nagy tanítómestere

Kína Krisztus születése előtt – A kínai császár és a fejedelmek – A kínai írás jelentősége – Konfucius – A formaságok és szokások értelme – A család – Uralkodó és alattvaló – Lao-ce – A Tao

## 12. A legnagyobb kaland

A peloponnészoszi háború – A delphoi háború – Makedóniai Fülöp – A khairóneiai csata – A perzsa birodalom hanyatlása – Nagy Sándor – Théba feldúlása – Arisztotelész és a tudás – Diogenész – Kis-Ázsia meghódítása – A gordiusi csomó – Az Isszosz menti csata – Türosz és Egyiptom meghódítása – Alexandria – A gaugamelai csata – Az indiai hadjárat – Pórosz – Nagy Sándor mint a Kelet uralkodója – Nagy Sándor halála és

utódai – A hellenizmus – Az alexandriai könyvtár

### 13. Új harcosokról és új harcokról

Itália – Róma és alapításának mondája – Osztályharcok – A tizenkét táblás törvények – A római jellem – A gallok elfoglalják Rómát – Itália meghódítása – Pürrhosz – Karthágó – Az első pun háború – Hannibál – Menetelés az Alpokon át – Quintus Fabius Maximus – Cannae – A végső tartalék – Scipio legyőzi Hannibált – Hellász meghódítása – Cato – Karthágó elpusztítása

### 14. A történelem ellensége

Csin Si Huang-ti császár – Könyvégetés – Csin fejedelmei és Kína neve – A kínai fal – A Han-uralkodócsalád – Tudós hivatalnokok

### 15. A nyugati világ uralkodói

Római provinciák – Utak és vízvezetékek – A légiók – A két Gracchus – Kenyér és cirkuszi játékok – Marius – A kimberek és a teutonok – Sulla – Rabszolga háborúk – Julius Caesar – Harcok Galliában – Győztem a polgárháborúban – Kleopátra – A naptár reformja – Caesar meggyilkolása – Augustus és a császárság – A művészetek

### 16. Az Evangélium

Jézus Krisztus – Mire tanít a hegyi beszéd – A kereszt – Pál és a korinthusbeliek – Császárimádat – Nero – Róma felgyújtása – Az első keresztényüldözések – A katakombák – Titus elpusztítja Jeruzsálemet – A zsidók szétszóródása

### 17. Hogyan éltek a birodalomban meg a határain

Bérházak és villák – A thermák – A Colosseum – A germánok – Arminius és az ütközet a teutoburgi erdőben – A limesek – A csapatok különböző istenhitei – Traianus csatái Dáciában – Marcus Aurelius csatái Bécs közelében – Katonacsászárok – Itália hanyatlása – A kereszténység elterjedése – Diocletianus birodalmi reformja – Az utolsó keresztényüldözés – Constantinus – Konstantinápoly alapítása – A birodalom felosztása – A kereszténység államvallás lesz

## 18. A vihar

A hunok – A nyugati gótok – A népvándorlás – Attila – Nagy Leó – Romulus Augustulus – Odoaker és az ókor vége – A keleti gótok és Theodorik – Ravenna – Justinianus – A Corpus juris és a Hagia Sophia – A gótok vége – A longobárdok

## 19. A csillagos éjszaka kezdete

Sötét középkor? – Hit és babona – Oszlopszentek – A bencések – Az antik örökség megmentése – A kolostorok jelentősége északon – Klodvig megkeresztelése – A papság szerepe a Merovingok birodalmában – Bonifác

## 20. Egy az Isten: Allah, és Mohamed az ő prófétája

Az arabok sivatagi országa – Mekka és a Kába – Mohamed származása és élete – Üldöztetés és menekülés – Medina – Küzdelem Mekkával – Az utolsó prédikáció – Palesztina, Perzsia és Egyiptom meghódítása – Az alexandriai könyvtár felégetése – Konstantinápoly ostroma – Észak-Afrika és Hispánia meghódítása – A tours-i és poitiers-i csata – Az arabok kultúrája – Az arab számok

## 21. Egy hódító, aki az uralkodáshoz is ért

A Merovingok és a majordomusok – A frank birodalom – Nagy Károly – Harcok Galliában, Itáliában és Hispániában – Az avarok – Harc a szászokkal – A hősköltemények – Harun al-Rasid küldöttsége – A Karoling-birodalom megosztása és hanyatlása – Szvatopluk – A vikingek – A normann birodalmak

## 22. Küzdelem a kereszténység feletti uralomért

Kelet és Nyugat a Karolingok idején – A kultúra virágzása Kínában – Betörnek a magyarok – Henrik király – Nagy Ottó – Ausztria és a Babenberg-uralkodóház – Hűbéri rendszer és jobbágyság – Capet Hugo – A dánok Angliában – Az egyházi élet – Invesztitúraharc – VII. Gergely és IV. Henrik-Canossa – Guiscard Robert és Hódító Vilmos

## 23. Lovagias lovagok

Lovagok és lovasok – Várak – Jobbágyságok – A nemesfiú, az apród, a lovaggá ütés – A lovag kötelességei – Szerelmi szolgálat – Bajvívások – A

lovagi költészet – A Nibelung-ének – Az első keresztes hadjárat – Bouillon  
Gottfried és Jeruzsálem meghódítása – A keresztes hadjáratok jelentősége

#### 24. Császárok a lovagkorban

Barbarossa Frigyes – Cserekereskedelem és pénzgazdálkodás – Az itáliai városok – A császári birodalom – Milánó ellenállása és bukása – A lovaggá ütés ünnepe Mainzban – A harmadik keresztes hadjárat – II. Frigyes – A guelfek és a ghibellinek – III. Ince – A Magna Charta – Szicília kormányzása – A Hohenstaufok vége – Dzsingisz kán és a mongolok betörései – Császár nélküli időszak és ököljog – A Kyffhäuser-monda – Habsburg Rudolf – Győzelem Ottokár felett – Megalakul a Habsburg-dinasztia uralma

#### 25. A városok és polgáraik

Vásárok és városok – Kereskedők és lovagok – A céhrendszer – A székesegyházak építése – Kolduló barátok és vezeklést hirdető papok – Zsidó- és eretneküldözések – A pápák babiloni fogsága – A százéves háború Angliában – Jeanne d'Arc – Udvari élet – Egyetemek – IV. Károly és Rudolf, az Alapító

#### 26. Új idők

A firenzei polgárok – Humanizmus – Az ókor újjászületése A művészet virágzása – Leonardo da Vinci – A Mediciek – A reneszánsz pápák – Új eszmék Németországban – A könyvnyomtatás – A lőpor – Merész Károly bukása – Miksa, az utolsó lovag – Zsoldosok – Harcok Itáliában – Miksa és Dürer

#### 27. Új világ

Az iránytű – Spanyolország és Granada meghódítása – Kolumbusz és Izabella – Amerika felfedezése – Az újkor – Kolumbusz sorsa – A konkvisztádorok – Fernando Cortez – Mexikó – Montezuma pusztulása – A portugálok Indiában

#### 28. Új hit

A Szent Péter-templom építése – Luther kiszögezi tételeit – Luther elődje, Husz – A pápa levelének elégetése – V. Károly és birodalma – Róma kifosztása – A wormszi Birodalmi Gyűlés – Luther Wartburgban – A

bibliafordítás – Zwingli – Kálvin – VIII. Henrik – A törökök sikerei – A birodalom felosztása

### 29. A harcos egyház

Loyolai Ignác – A trieri zsinat – Ellenreformáció – Szent Bertalan éjszakája – Spanyol Fülöp – A lepantói ütközet – Németalföld elszakadása – Angliai Erzsébet – Stuart Mária – Az Armada pusztulása – Angol kereskedelmi települések Amerikában – Az indiai kereskedelmi társaságok – Az angol világbirodalom kibontakozása

### 30. Szörnyű idők

Defenesztráció, vagyis zuhanás az ablakból Prágában – A harmincéves háború, Gusztáv Adolf – Wallenstein – A vesztfáliai béke – Németország feldúlása – Boszorkányüldözések – Létrejön a tudományos világkép – Természeti törvények – Galilei és pere

### 31. Egy szerencsétlen és egy szerencsés király

I. Stuart Károly – Cromwell és a puritánok – Anglia fellendülése – A „dicsőséges” forradalom esztendeje – Franciaország gazdagsága – Richelieu politikája – Mazarin – XIV. Lajos – A király „lever”-je – Versailles – A kormányzás pénzforrásai – A parasztság nyomora – Rablőháborúk

### 32. Ami időközben Európa keleti részén történt

A törökök hódításai – Felkelés Magyarországon – Bécs ostroma – Sobieski János és Bécs felmentése – Savoyai Jenő herceg – Rettegett Iván – Nagy Péter – Pétervár alapítása – XII. Károly svéd király – Lovaglás Stralsundba – Az orosz hatalom kiterjesztése

### 33. A valóban új idő

A felvilágosodás – Türelem, értelem, emberség – A felvilágosodás bírálata – Poroszország felemelkedése – Nagy Frigyes – Mária Terézia – A porosz hadsereg – A nagy szövetség – A hétéves háború – II. József – A jobbágyság eltörlése – Elhamarkodott reformok – Az amerikai függetlenségi háború – Franklin Benjámín – Emberi jogok és a feketék rabszolgasága

### 34. Forradalom hozta a változást

Nagy Katalin – XV. Lajos és XVI. Lajos – Az udvarnál – Földesúri törvénykezés – A rokokó – Marie Antoinette – A rendi gyűlés összehívása – A Bastille megrohamozása – Népfelség – A nemzetgyűlés – A jakobinusok – Nyaktiló és forradalmi törvényszék – Danton – Robespierre – A rémuralom – A királyt halálra ítélik – Győzelem a külföld felett – Az Ész – A direktórium – Szomszédos köztársaságok

### 35. Az utolsó hódító

Napóleon Korzikán – Párizsban – Toulon ostroma – Itália meghódítása – Az egyiptomi hadjárat – Az állambirodalom – A konzulátus és a Code Napoléon – A franciák császára – Az austerlitzi győzelem – A Német-Római Szent Birodalom vége – I. Ferenc – A kontinentális zárlat – Győzelem Oroszország felett – Spanyolország és a gerillaháború – Aspern és Wagram – A német felkelés – A nagy hadsereg – Az oroszországi visszavonulás – A lipcsei csata – A bécsi konferencia – Napóleon visszatér Elba szigetéről – Waterloo – Szent Ilona szigete

### 36. Ember és gép

A biedermeier – Gőzgép, gőzhajó, mozdony, távíró – Fonógép és mechanikai szövőszék – Szén és vas – Géprombolók – Szocialista eszmék – Marx és az osztályharc elmélete – Liberalizmus – Az 1830-as és az 1848-as forradalom

### 37. Az Óceánon túl

Kína a XVIII. századig – Az ópiumháború – A tajping felkelés – Kína hanyatlása – Japán 1850 körül – Forradalom a mikádó nevében – Japán modernizálása idegen segítséggel – Amerika 1776-tól – A rabszolgotartó államok – Észak – Lincoln Ábrahám – A polgárháború

### 38. Két új birodalom Európában

Európa 1848 után – Ferenc József és Ausztria – A Német Szövetség – Franciaország III. Napóleon uralkodása alatt – Oroszország – Spanyolország hanyatlása – A Balkán népeinek felszabadítása – Harc Konstantinápolyért – A Szárd Királyság – Cavour – Garibaldi – Bismarck – Hadseregreform az alkotmány ellenében – A königgrätzi csata – Sedan – Megalakul a német császári birodalom – A párizsi kommün – Bismarck szociális reformja –

## Bismarck elbocsátása

### 39. Versengés a Föld felosztásáért

Az ipar – Piacok és nyersanyagtermelő területek – Anglia és Franciaország  
– Az orosz-japán háború – Olaszország és Németország – Fegyverkezési verseny – Ausztria és a Kelet – Kitör az első világháború – Új fegyvernemek  
– Forradalom Oroszországban – Amerika beavatkozik a világháborúba – Békeszerződés parancsra – A tudomány haladása – Befejezés

Utószó ötven év után -

amit időközben átéltem és megtanultam

A Föld lakosságának növekedése – A központi hatalmak veresége az első világháborúban – A tömegek felbujtása – Németországban, Olaszországban, Japánban és a Szovjetunióban eltűnik a türelem a politikai életből – A gazdasági válság és a második világháború kitörése – Propaganda és valóság – A zsidók legyilkolása – Az atombomba – A tudomány áldásai – A nemzetközi segítségnyújtás reménységet ad a jobb jövőhöz

A szerzőről és könyvéről



# Table of Contents

[Magyar olvasóimhoz](#)

[1. Volt egyszer...](#)

[2. A világ legnagyobb feltalálói](#)

[3. A Nílus menti ország](#)

[4. Vasárnap, hétfő...](#)

[5. Az egy Istenről](#)

[6. T.U.D.U.N.K. O.L.V.A.S.N.I.](#)

[7. Hősök és fegyverek](#)

[8. Egyenlőtlen harc](#)

[9. Két kis város egy kis országban](#)

[10. A „megvilágosodott” és országa](#)

[11. Egy nagy nép nagy tanítómestere](#)

[12. A legnagyobb kaland](#)

[13. Új harcosokról és új harcokról](#)

[14. A történelem ellensége](#)

[15. A nyugati világ uralkodói](#)

[16. Az Evangélium](#)

[17. Hogyan éltek a birodalomban meg a határain](#)

[18. A vihar](#)

[19. A csillagos éjszaka kezdete](#)

[20. Egy az Isten: Allah, és Mohamed az ő prófétája](#)

[21. Egy hódító, aki az uralkodáshoz is ért](#)

[22. Küzdelem a kereszténység feletti uralomért](#)

[23. Lovagias lovagok](#)

[24. Császárok a lovagkorban](#)

[25. A városok és polgáraik](#)

[26. Új idők](#)

[27. Új világ](#)

[28. Új hit](#)

[29. A harcos egyház](#)

[30. Szörnyű idők](#)

[31. Egy szerencsétlen és egy szerencsés király](#)

[32. Ami időközben Európa keleti részén történt](#)

[33. A valóban új idő](#)

[34. Forradalom hozta a változást](#)

[35. Az utolsó hódító](#)

[36. Ember és gép](#)

[37. Az Óceánon túl](#)

[38. Két új birodalom Európában](#)

[39. Versengés a Föld felosztásáért](#)

[Utószó ötven év után –amit időközben átéltem és megtanultam](#)

[A szerzőről és könyvéről](#)